

M. TULLII CICERONIS

ORATIONES SELECTAE XIX.

RECOGNOVIT

REINHOLDUS KLOTZ.

PRAEMISSA SUNT

MEMORABILIA VITAE CICERONIS

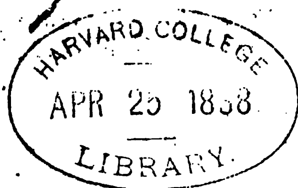
PER ANNOS DIGESTA.

LIPSIAE

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLVII.

John Harvey Treat.

Continentur hoc volumine orationes hae:

Praemissa sunt:

MEMORABILIA

VITAE CICERONIS

PER ANNOS DIGESTA.

Anni U. C. Varr.	Anni ante Chr. nat.		Anni Ciceronis.
648	106[1]	Coss. *C. Atilius Serranus, Q. Servilius Caepio.*[2] M. Tullius Cicero natus Arpini[3] a. d. III. Nonas Ianuarias[4], patre M. Tullio Cicerone, matre Helvia.[5] Marius in Numidia bellum gerit contra Iugurtham. — Cn. Pompeius Magnus natus prid. Kal. Oct.	1
649	105	Coss. *P. Rutilius Rufus, Cn. Mallius.* Iugurtha L. Cornelio Sullae, Marii quaestori, vinctus traditur, ab eoque ad Marium deducitur.	2
650	104	Coss. *C. Marius II., C. Flavius Fimbria.* C. Marius Kal. Ian. de Iugurtha triumphat. Bellum adversus Cimbros et Teutonos decernitur.	3
651	103	Coss. *C. Marius III., L. Aurelius Orestes.* Hunc annum Marius in apparando bello Cimbrico consumit. Eodem aut superiore natus esse videtur Q. Cicero Marci frater.	4
652	102	Coss. *C. Marius IV., Q. Lutatius Catulus.* C. Marius Teutonos et Ambrones ad aquas Sextias prope Massiliam vincit. — Antonius orator maritimos praedones persequitur. Archias poëta Romam venit.[6]	5
653	101	Coss. *C. Marius V., M'. Aquilius.* M'. Aquilius cos. adversus fugitivos in Siciliam mis-	6

1) In annis ante Christum natum, quo vitaretur confusio, secuti sumus volgarem rationem, id est Almeloveenii et St. Allaisii (*Art de vérifier les dates avant l'ère chrétienne.* Paris. 1819.), ex qua Christus natus est a. u. c. 754. Varron. Alii numerant ex anno Varroniano 751., ita ut a nostris numeris in *Memorabilibus vitae Ciceronis* apud Schuetzium et Matthiaeum in Epistolis Cic. terni anni deducendi sint. Noster igitur annus a. Chr. n. 106. illis est 103., noster 43., quo Cicero occisus est, 40. Vera autem ratio a Sanclementio et Idelero demonstrata haec est, ut Christus natus sit a. u. c. 747. Varr. 2) Brut. 43. 3) Legg. II. 1. 4) ad Att. VII. 5. XIII. 42. 5) Ad Fam. XVI. 26. 6) pro Archia 3.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		sus, bello servili, Athenione duce interfecto, finem imponit. Propter huius belli memoriam idem, cum a L. Fufio de repetundis accusatus esset, defendente Antonio, absolutus est. — C. Marius cos. cum Q. Lutatio Catulo procos. Cimbros ad Athesin fluvium proelio vincit.	
654	100	Coss. *C. Marius VI., L. Valerius Flaccus.*	7
		L. Appuleii Saturnini trib. pl. et C. Servilii Glauciae seditio; uterque interficitur. Is Q. Metello Numidico, quod in eius legem agrariam iurare nollet, diem dixit, qui urbe maluit quam sententia decedere.	
655	99	Coss. *M. Antonius* (orator), *A. Postumius Albinus.*	8
		Q. Metellus Numidicus rogatione Q. Calidii trib. pl. in civitatem restituitur.	
656	98	Coss. *Q. Caelius Metellus Nepos, T. Didius.*	9
		Lex Caecilia Didia, qua iubentur leges per trinundinum promulgari et cavetur de duabus aut pluribus rebus non una lege coniungendis (ne quis per saturam ferret).	
657	97	Coss. *Cn. Cornelius Lentulus, P. Licinius Crassus.*	10
		Censores L. Valerius Flaccus et M. Antonius orator lustrum faciunt.	
658	96	Coss. *Cn. Domitius Ahenobarbus, C. Cassius Longinus.*	11
		Ptolemaeus Apion, rex Cyrenarum, testamento populum Romanum heredem facit.	
659	95	Coss. *L. Licinius Crassus, Q. Mucius Scaevola.*	12
		Lex Licinia Mucia, lata de civitate, ne quis sit pro cive, qui non sit civis, praecipua belli Marsici causa.	
660	94	Coss. *C. Caelius Caldus, L. Domitius Ahenobarbus.*	13
661	93	Coss. *C. Valerius Flaccus, M. Herennius.*	14
662	92	Coss. *C. Claudius Pulcher, M. Perperna.*	15
663	91	Coss. *L. Marcius Philippus, Sex. Iulius Caesar.*	16
		Ciceroni puero toga virilis datur.[1] Poëma Pontium Glaucum condit et carmen heroicum Marii nomine inscriptum.[2]	
		M. Livius Drusus trib. iudicia ab equitibus ad senatum transferre cupit. Idem socios et Italicos populos ad spem civitatis Romanae sollicitat; mox autem a Q. Vario e foro rediens in atrio domus suae cultello vulneratus moritur. Eodem anno moritur L. Crassus orator.[3]	

1) Lael. 1. 2) Plut. Cic. 1. De Leg. I. 1. De Cicerone puero cfr. etiam de Or. II. 1. 3) Cfr. de Or. III. 1. 2.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
664	90	Coss. *L. Iulius Caesar, P. Rutilius Lupus.* Bellum oritur sociale seu Marsicum. Deficientibus ob negatam civitatem sociis Italis Q. Varius legem tulit, ut quaereretur de iis, quorum opera consiliove socii contra populum Rom. arma sumpsissent; sed senatus decrevit, ne, dum tumultus Italicus esset, iudicia exercerentur. Cicero Arati phaenomena Latinis versibus reddit.[1]	17
665	89	Coss. *Cn. Pompeius Strabo, L. Porcius Cato.* Cicero in bello Marsico tiro est in Cn. Pompeii cos. exercitu.[2] Hoc anno lege Plotia, lata a M. Plautio Silvano trib. pl., iudicia cum senatoribus et equitibus communicata sunt. Idem trib. pl. legem tulit de vi armatis hominibus, ut de eius capite quaereretur, qui vim fecisset.	18
666	88	Coss. *L. Cornelius Sulla, Q. Pompeius Rufus.* P. Sulpicius trib. pl. auctore Mario perniciosas leges promulgat; Q. Pompeii consulis filium, Sullae generum, occidit. Sulla cum exercitu venit ad urbem. P. Sulpicius occiditur. Marius primum Minturnas, deinde in Africam fugit.[3] Sulla, rebus in urbe compositis, ad bellum Mithridaticum proficiscitur. Q. Pompeius cos. in castra adversus Marsos profectus Cn. Pompeii procos. hortatu, cui succedere in imperio debebat, a militibus occiditur. Cicero Romae operam dat Phaedro Epicureo,[4] deinde Philoni, Academiae principi.[5] Ius civile cognoscit auctore et duce Scaevola augure, quo mortuo se confert ad Q. Mucium Scaevolam Pontificem.[6]	19
667	87	Coss. *Cn. Octavius, L. Cornelius Cinna.* Cinna cos. perniciosis legibus per vim latis a collega Cn. Octavio Urbe expellitur, eique senatus magistratum abrogat, L. Cornelium Merulam sufficit. Ille autem Italicas civitates sollicitat, App. Claudii exercitum in potestatem suam accipit, Marium cum reliquis exsulibus revocat. Quo facto hic ad Urbem cum exercitu accedit atque captam caedibus et rapi-	20

1) Eius poem. fragm. vide de Div. I. 47. De caeteris Tullii nostri studiis cfr. de Or. I. 34. 2) Phil. XII. 11. 3) pro Planc. 10. Vell. Pat. II. 19. 4) ad Fam. XIII. 1. 5) Brut. 89. 6) Lael. 1. Brut. 90. cf. de Q. Mucio de Or. I. 45.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		Cicero ex itinere in Graeciam et Asiam revertitur et Terentiam uxorem ducit.	
678	76	Coss. *Cn. Octavius*,[1] *C. Scribonius Curio.*	31
		In Hispania adversus Sertorium acerrime pugnatur. Cicero causas complures in foro agit, in primis orationem habet pro *Roscio Comoedo.*[2] Deinde quaesturam petens, in comitiis tributis cunctis suffragiis quaestor fit.[3]	
679	75	Coss. *L. Octavius, C. Aurelius Cotta.*	32
		Cicero quaestor in Sicilia Lilybaetanus praetore Sex. Peducaeo.[4]	
680	74	Coss. *L. Licinius Lucullus, M. Aurelius Cotta.*	33
		M. Antonius Creticus, M. triumviri pater curationem orae maritimae nactus Siciliam aliasque provincias depopulatur, deinde Cretensibus bello illato, re male gesta moritur. Cicero ex quaestura Siciliensi ad Urbem redit.[5]	
681	73	Coss. *M. Terentius Varro Lucullus, C. Cassius Varus.*	34
		In Italia bellum a gladiatoribus excitatur duce Spartaco. L. Lucullus bellum contra Mithridatem gerit, Cyzicum urbem obsidione liberat.	
682	72	Coss. *L. Gellius Poplicola, Cn. Cornelius Lentulus Clodianus.*	35
		Lucullus Mithridatem in Pontum persequitur. Spartacus utrumque consulem proelio vincit.	
683	71	Coss. *Cn. Aufidius Orestes, P. Cornelius Lentulus Sura.*	36
		Mithridates ad generum suum Tigranem in Armeniam fugit. Spartacus a M. Licinio Crasso[6] praetore proelio victus perit. Extremo anno Pompeius Magnus bello Sertoriano confecto ex Hispania redux, deletis reliquiis gladiatorum, triumphat.[7]	
684	70	Coss. *Cn. Pompeius Magnus, M. Licinius Crassus.*	37
		Cicero aedilis designatus, Siculorum patrocinio suscepto, C. Verrem, qui Siciliam provinciam per triennium rapinis et crudelitate vexaverat, repetundarum postulatum in iudicium vocat.[8] Ad istam causam	

1) de Fin. II. 28. extr. 2) de Roscio cfr. de Or. I. 28. Val. Max. VIII. 7. 3) Brut. 92. in Pis. 1. 4) in Verrem II. V. 14. Tusc. V. 23. 5) pro Planc. 26. 6) Cfr. in Pis. 24. 7) Cfr. pro lege Man. 11. pro Sest. 31. 8) Brutus 92. cfr. Verr. I. 3.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		pertinet *divinatio in Q. Caecilium* et *Actio* Cic. *prima in Verrem. Actionis secundae libri quinque* postea, Verre iam exsulante, conscripti sunt. Hoc anno L. Aurelius Cotta praetor tulit legem iudiciariam ad populum, qua iudicia, quae lege Cornelia penes senatores fuerant, communicata sunt cum equitibus et tribunis aerariis. Tribunicia potestas in integrum restituta est.	
685	69	Coss. *Q. Hortensius, Q. Caecilius Metellus Creticus.* Cicero *aedilis* trinos ludos facit modico sumptu.[1] *M. Fonteium* ex Gallia provincia, quam pro praetore per triennium rexerat, repetundarum reum, oratione defendit. Ad eundem annum referenda videtur oratio *pro A. Caecina.*	38
686	68	Coss. *L. Caecilius Metellus, Q. Marcius Rex.* Hoc anno incipiunt Ciceronis epistolae ad Atticum. L. Cicero M. frater patruelis moritur.[2]	39
687	67	Coss. *C. Calpurnius Piso, M'. Acilius Glabrio.* Cicero praeturam petit et inter octo praetores primus designatur.[3] Anno exeunte filiam Tulliam C. Pisoni L. F. Frugi despondet, nondum scil. nubilem, nuptiis in annum abhinc tertium dilatis. Cn. Pompeio Magno bellum adversus piratas[4] defertur lege Gabinia. L. Roscius Otho trib. pl. legem tulit, ut equites in XIV. ordinibus spectarent.[5]	40
688	66	Coss. *M'. Aemilius Lepidus, L. Volcatius Tullus.* Cicero *praeturam* gerit; eius frater Q. aedilitatem petit. Ipse orationem *pro lege Manilia* a trib. pl. C. Manilio promulgata habuit, ut bellum cum Mithridate a Lucullo gestum Cn. Pompeio Magno committeretur. Eodem hoc anno dixit pro *A. Cluentio* et pro *M. Fundanio.*	41
689	65	Coss. *L. Aurelius Cotta, L. Manlius Torquatus.* Cicero C. Cornelium Gallum de maiestate accusatum apud Q. Gallium praetorem defendit.[6]	42
690	64	Coss. *L. Iulius Caesar, C. Marcius Figulus.* Cicero consulatum petit. Habet *orationem in toga candida* contra Catilinae et Antonii coitionem. Consul designatur cum C. Antonio.[7] Eius filius nasci-	43

1) in Pis. 1. Verr. II. V. 14. pro Mur. 19. de Off. II. 17. Plut. Cic. 9. extr. 2) ad Att. I. 5. 3) pro lege Man. 1. Brut. 93. 4) pro lege Man. 11. 12. 5) pro Mur. 19. 6) Cfr. Or. 67. 70. Quintil. VIII. 3. 7) de lege agr. II. 2.

Anni U. C. | Ante C. N.

tur.[1] Tulliam filiam XIII annos natam C. Pisoni L. F. Frugi in matrimonium dat.[2] Pater Tullio nostro decedit a. d. XVIII. Kal. Dec.[3]

C. Iulius Caesar praetor quaesturam inter sicarios exercet.

691 | 63 | Coss. *M. Tullius Cicero, C. Antonius.* | 4

P. Servilius Rullus trib. pl. *legem* promulgaverat *agrariam.* Contra eam Cicero tres orationes habuit, primam in senatu, secundam et tertiam in contione ad populum.[4] Hanc secutae sunt orationes pro *L. Roscio Othone*[5] (vid. ad a. 687); pro *Rabirio Postumo;* de *proscriptorum filiis*, quos Sulla paternis opibus et petendorum honorum iure excluserat; quam legem etiamsi duram Cicero tamen rei publicae causa servandam esse defendit.[6] Sequitur oratio habita, *cum provinciam in contione deponeret.* Deinde cum Catilinae furores[7] in coniurationem adversus rem publ. erupissent, Cicero habuit *orationes Catilinarias;* tum *L. Murenam*, cos. designatum, de ambitu accusatum defendit.[8]

692 | 62 | Coss. *D. Iunius Silanus, L. Licinius Murena.* | 4

Catilina, adversus quem Antonius procos. cum exercitu missus erat, victus ab eius legato M. Petreio perit. Antonius in Macedoniam, quae provincia ei obtigerat, proficiscitur. Pompeius confecto Mithridatico bello redit.

Metellus Nepos trib. pl. in contione in Ciceronem et senatum invehitur, negans cives coniurationis Catilinae socios indicta causa necandos fuisse. Ei opponit Cicero orationem Metellianam. Idem h. a. emit domum in Palatio.[9] Extremo anno Clodius Pompeiae Caesaris uxoris amore captus, cum in eius domo Bonae Deae pro populo fieret, clam veste muliebri ingressus et agnitus foras eiicitur.[10] — Hoc anno Cicero habuit orationem pro *P. Cornelio Sulla*, a L. Torquato coniurationis accusato. Eodem Q. Cicero M. frater praeturam gessit.

693 | 61 | Coss. *M. Pupius Piso Calpurnianus, M. Valerius Messala Niger.* | 4

Clodius incesti crimine accusatus id amoliri studet,

1) ad Att. I. 2. 2) Ibid. 3. 3) Ibid. 6. 4) Cfr. in Pis. 2. 5) Plut. Cic. 14. 6) de Off. III. 25. in Pis. 2. 7) Cfr. pro Caelio 5. 6. pro Mur. 24—26. 8) Cfr. pro Flacco 39. et de omni Cic. consulatu in Pis. 3. pro Sulla 1. 9) ad Fam. V. 6. 10) ad Att. I. 13. Parad. IV. 2 extr.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		cum diceret, se illa nocte non Romae, sed Interamnae fuisse. Cicero testis productus dicit illum eodem die ad se domum venisse; Clodius tamen absolvitur. Q. Ciceroni M. fratri ex praetura Asia provincia obtingit. Cicero Clodium in senatu quum oratione perpetua, tum altercatione frangit.[1] Hoc anno idem orationem pro *Archia poëta* habuit.	
		Pompeius III. et prid. Kal. Oct. de Mithridate, Tigrane aliisque regibus victis triumphum agit. Caesar ex praetura Hispaniam obtinet.	
694	60	Coss. *L. Afranius, Q. Caecilius Metellus Celer.*	47
		Initio anni Cicero effecit, ne Q. fratri in Asia succederetur. P. Clodius Ciceronis ulciscendi causa tribunatus cupidus transitionem ad plebem molitur. Cicero *commentarium consulatus* sui scribit; de eodem librum Graece scriptum edit; denique poëma de consulatu tribus libris conscribit.[2]	
		Hoc anno ad finem vergente Pompeius cum C. Iulio Caesare et M. Licinio Crasso coitionem facit.	
695	59	Coss. *C. Iulius Caesar, M. Calpurnius Bibulus.*	48
		Cicero legationem sibi a Caesare oblatam aspernatur, idemque locum in XX viris agro Campano dividundo recusat. Quod Caesar aegre ferens Clodium, qui se P. Fonteio plebeio homini in adoptionem dederat, ad plebem traducit.[3] Hoc anno C. Antonius, post reditum e provincia accusatus, a Cicerone defenditur. Condemnatus tamen exsul abit in Cephaleniam. Postea Cicero Thermum bis defendit effecitque, ut absolveretur. Deinde orationem habuit pro *L. Valerio Flacco* a D. Laelio repetundarum accusato, eumque de manifestissimis criminibus ioci opportunitate exemit.	
		Caesari consuli, rogatione P. Vatinii trib. pl., invito senatu, Gallia citerior cum Illyrico et tribus legionibus in quinquennium decernitur, quo facto senatus ei Galliam ulteriorem cum alia legione addit. P. Clodius comitiis tribuniciis trib. pl. designatur eumque tribunatum adit mense Decembri.	
696	58	Coss. *L. Calpurnius Piso Caesoninus, A. Gabinius.*	49
		Clodius trib. pl. leges tulit 1. ut frumentum populo gratis daretur, 2. ne quis per eos dies, quibus	

1) ad Att. I. 16. 2) ad. Att. I. 19. 3) de prov. cons. 17. ad Att. I. 18. cfr. ibidem II. 19. IX. 2.

Anni U. C.	Ante C. N.	
		cum populo agi liceret, de caelo servaret, 3. de collegiis restituendis novisque instituendis, 4. ne quem censores in senatu legendo praeterirent neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus et utriusque censoris sententia damnatus esset. Praeterea legem tulit, ut, qui civem Romanum indemnatum interemisset, ei aqua et igni interdiceretur. Quo facto Cicero vestem mutat, et sordidatus populo supplicat.[1] Multi senatores et XX milia hominum aliorum, in primis equites fere omnes, vestitum mutant.[2] Cicero mense Martio extremo Urbe cedit.[3] Post eius discessum Clodius de eius exsilio ad populum refert edictumque proponit, ut illi aqua et igni interdiceretur et ne intra quadringenta milia passuum ei liceret esse. Deinde Ciceronis domum in Palatio, item villam Tusculanam et Formianam incendit, bona diripit.[4] Cicero Vibonem, Thurium, Tarentum, Brundisium petit, et X. Kal. Iun. Thessalonicam venit.[5] Inde cum ei spes reditus facta esset, Dyrrhachium redit circa VI. Kal. Dec. Q. frater ante Kal. Maias Asia provincia decessit, quam per triennium obtinuerat.
		Cicerone expulso, Clodius legem tulit de Ptolemaeo, rege Cypri, ut bona eius publicarentur et regnum in provinciae formam redigeretur; quod negocium M. Catoni mandatum est.
697	57	Coss. *P. Cornelius Lentutus Spinther*, *Q. Caecilius Metellus Nepos.*
		Kalendis Ianuariis Lentulus Spinther cos. de revocando Cicerone in senatu agere coepit, adiuvantibus fere omnibus tribunis plebis, in primis P. Sestio et T. Annio Milone. His studiis effectum est, ut primum SCtum fieret de eius salute, deinde lex de eo revocando ad populum lata prid. Nonas Sextil. omnium centuriarum consensu perlata est.[6] Eodem die Cicero Dyrrhachio profectus Nonis Sextil. Tulliae natali Brundisium venit. Inde per Italiam omnium municipiorum, praefecturarum, coloniarum summa gratulatione et plausu exceptus Romam venit prid. Non. Sept. Postridie senatui, deinde populo, contione a consulibus

1) Cfr. ad Att. III. 15. 2) pro Sestio 14. 3) Omnem rationem facti et consilii sui exposuit Cicero pro Sest. 16—22. pro Planc. 35—37. in Pisonem 9. 4) pro Sest. 24., pro C. Rabirio 17. 5) pro Planc. 40. 41. 6) pro Sest. 31—41. 54—58. 60—62. in Pisonem 15.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.

data gratias egit.[1] Prid. Kal. Oct. Cicero apud pontifices pro *domo* dicit. Domus in Palatio, Tusculana et Formiana villa pecunia publica aedificanda locatur.[2]

Hoc anno statim post Ciceronis reditum in eiusque sententiam fit SCtum, ex eoque lex promulgatur, ut Pompeio per quinquennium potestas rei frumentariae toto orbe terrarum daretur.[3] In quindecim legatis, quos huius rei causa Pompeius sibi legavit, fuit Q. Cicero, isque in eo negocio in Sardiniam profectus est.

698 56 Coss. *Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus, L. Marcius Philippus.* 51

Initio anni Cicero in senatu agit, ut P. Lentulo Ciliciae procos. negocium daretur Ptolemaei regis in regnum reducendi. *P. Sestius* a M. Tullio Albinovano lege Lutatia de vi postulatus defenditur a Cicerone oratione quae exstat, et absolvitur. In eum Vatinius testimonium dixerat. Itaque Cicero perpetua *interrogatione* eius vitam et tribunatum reprehendit. III. Id. Febr. Bestiam defendit de ambitu accusatum. Prid. Non. Apr. Tulliam filiam Furio Crassipedi despondet. Cum anno superiore prodigia in agro Latiniensi facta essent et haruspices cum alias causas, tum hanc attulissent, quod loca sacra pro profanis haberentur; Clodius aedilis in contione dixit, domum Ciceronis etiam inter ea loca esse, quae consecrata profana haberentur; quo tempore oratio a Cicerone *de haruspicum responso* habita est. Deinde defendit *L. Cornelium Balbum* Gaditanum, quem accusator negaverat iure civitate donatum. Paullo post in senatu habuit orationem *de provinciis consularibus.* Eodem anno defendit *M. Caelium* de auro, quod a Clodia sumpsisse, et de veneno, quod ei parasse dicebatur, accusatum.

C. Iulius Caesar, exercitu in hibernis collocato, discedens in Italiam Lucae hiemat. Eo Pompeium et Crassum vocat, cum iisque paciscitur, ut ambo consulatum alterum petant, et hac ratione L. Domitium consulatu detrudant, qui minatus erat se, si consul factus esset, Caesari exercitus ademturum.

699 55 Coss. *Cn. Pompeius Magnus II., M. Licinius Crassus II.* 52

1) ad Att. IV. 1. pro Sest. 63. in Pisonem 22. 2) ad Att. IV. 2. 3. 3) ad Att. IV. 1.

Anni U. C.	Ante C. N.	
		Consules ex interregno magistratum ineunt. Provinciae iis in quinquennium decernuntur, Pompeio Hispaniae cum Africa, Crasso Syria, Galliae Caesari in alterum quinquennium prorogantur. Pompeius provincias suas per legatos Afranium et Petreium administrari iubet, ipse in Italia manet. M. Crassus ad bellum Parthis inferendum antequam paludatus in provinciam exiret, apud Ciceronem in Crassipedis generi hortis coenat.
		Hoc anno Cicero orationem habuit in *Pisonem*, scripsitque libros tres *de Oratore;*[1] ut nonnemo falso volt, etiam *libros tres de temporibus suis.*
700	54	Coss. *L. Domitius Ahenobarbus, App. Claudius Pulcher.*
		Cicero *Crassi* causam in senatu defendit; orationes habuit pro *Vatinio*, pro *Messio* et *Druso*, pro *M. Aemilio Scauro* a C. Triario repetundarum postulato, pro *Cn. Plancio*, pro *A. Gabinio* repetundarum accusato, (quem rogatu Pompeii defendit;) pro *C. Rabirio Postumo* maiestatis reo. Ocium impendit libris *de re publica* scribendis.[2] Q. Cicero legatus Caesari in Galliam proficiscitur.[3]
		Iulia Caesaris filia Cn. Pompeii Magni uxor moritur.
701	53	Coss. *Cn. Domitius Calvinus, M. Valerius Messala.*
		Hi consules non Kal. Ianuariis magistratum inierunt, sed post plura interregna mense Aprili demum creati sunt.
		Cicero, postquam M. Crassus exercitu a Parthis deleto perierat, in eius locum *augur* factus est.[4]
702	52	Coss. *Cn. Pompeius Magnus III. sine collega.*
		Hoc anno Milo, P. Plautius Hypsaeus et Q. Metellus Scipio consulatum, Clodius praeturam petebat. Ambitus non more maiorum, sed largitione aperta agebatur: denique res ad vim et caedem spectabat. XIII. Kal. Febr., cum Milo Lanuvium ad flaminem ibi prodendum proficisceretur, obviam ei fit Clodius Aricia rediens et pugna coorta interficitur. Pompeius ab interrege Ser. Sulpicio V. Kal. Martias cos. creatus paullatim coepit se a Caesare avertere. Uxorem ducit Corneliam, Q. Metelli Scipionis filiam, socerumque sibi in quinque extremos huius anni menses collegam in consulatu subrogavit.

1) ad Fam. I. 9. 2) de Legg. II. 10. 3) Cfr. ad Att. IV. 18. 4) Philipp. II. 4. Brut. I.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		Cicero Milonem de vi accusatum defendit, sed ita ut fori adspectu, iussu Pompeii militibus circumdati et acclamationibus Clodianorum perturbatus parum constanter diceret. Eam quae exstat pro *Milone* orationem postea scripsit, cum Milo condemnatus Massiliam exsulatum abisset. Deinde defendit *M. Saufeium*, qui absolutus est. Mense Decembri T. Munatius Plancus Bursa, tribunatu plebis deposito, accusatus a Cicerone et condemnatus est. Hoc anno vel sequentis initio, certe post Milonianum iudicium, scripsit Cicero *libros de legibus*.[1]	
703	51	Coss. *Ser. Sulpicius Rufus, M. Claudius Marcellus.* Cum superiore anno SCto cautum esset, ne quis praetorius aut consularis intra quinquennium in provinciam iret, coacti sunt ii provincias administrare, qui in eas e consulatu et praetura nondum iverant. Itaque Ciceroni obtigit Cilicia pro consule regenda, cum exercitu peditum XII. M., equitum MMDC. Successit in provincia App. Claudio. Laodiceam in provinciam venit prid. Kal. Sext.[2]	56
704	50	Coss. *L. Aemilius Paullus, C. Claudius C. F. Marcellus.* Ciceroni Romae pro re bene gesta supplicationes decernuntur.[3] Ipse III. Kal. Sext. de provincia decedens C. Caelium quaestorem ei praefecit. Epheso profectus Kal. Oct. Athenas venit prid. Id. Patris Tironem aegrum reliquit. Brundisium venit VII. Kal. Dec.	57
705	49	Coss. *C. Claudius M. F. Marcellus, L. Cornelius Lentulus Crus.* Cicero prid. Non. Ian. ad Urbem accedens in ipsam incidit flammam civilis discordiae inter Caesarem et Pompeium.[4] Kal. Ian. factum est SCtum, ut ante Kal. Mart. Caesar exercitum dimitteret; si non faceret, eum adversus rem publ. facturum videri. Ei SCto intercedunt trib. pl. M. Antonius et Q. Cassius. Senatus consulibus, praetoribus, tribunis pl. iisque, qui pro consulibus ad urbem erant, negocium dedit, ut curarent, ne quid res publica detrimenti caperet. Cicero, cum frustra omnia esset expertus, quae ad concordiam pertinerent, postquam Caesar, Rubicone	58

1) ad Fam. IX. 2 extr. 2) Cfr. ad Att. V. 2. 7. 10. 15. 3) ad Fam. XV. 4. 4) Ibid. XVI. 11.

Anni U. C.	Ante C. N.		A C
		traiecto, complura oppida occupaverat, una cum consulibus, qui Pompeium sequebantur, ab Urbe discessit et Capuam oramque maritimam a Formiis tuendam suscepit. Pompeius VIII. Kal. Mart. Brundisium venit, VII. Id. Mart. Caesar ad murum castra ponit. XVI. Kal. Apr. Pompeius Brundisio, cum omnibus copiis, navibus in Graeciam traiicit. Caesar postero die oppidum ingressus et contionatus Romam proficiscitur, quo in itinere Cicero eum convenit. VII. Id. Iun., postquam Arpini filio togam puram dederat, Pompeium in Graeciam secuturus navem conscendit. Caesar Hispania potitur, superatis Pompeii legatis, et a M. Lepido praetore dictator dictus Romae comitia habet, quibus ipse cum P. Servilio cos. creatur.	
706	48	Coss. *C. Iulius Caesar II., P. Servilius Vatia Isauricus.* Caesar prid. Non. Ian. Brundisio in Epirum traiicit, Pompeium Dyrrhachii obsidet, qui inde elapsus bellum in Thessaliam transfert, ubi proelio ad Pharsalum prid. Kal. Oct. a Caesare victus in Aegyptum fugit ad Ptolemaeum puerum ibique interficitur. Caesar bellum Alexandrinum gerit. Cicero ab armis discedens Brundisium venit.	5
707	47	*C. Iulius Caesar II.* Dictator, *M. Antonius* Magister Equitum. Caesar, bello Alexandrino confecto, mense Septembri in Italiam rediit eique Cicero obviam processit. Caesar ut eum sibi occurrere vidit, descendit eumque salutavit, cum eoque colloquens multa stadia processit. Paullo post Cicero, qui usque ad id tempus Brundisii commoratus erat, in Urbem venit. Tribus extremis h. a. mensibus cos. fuerunt Q. Fufius Calenus et P. Vatinius. Caesar VI. Kal. Ian. Lilybaeo in Africam traiecit, bellum adversus Pompeianos, Scipionem et Catonem et Iubam Mauritaniae regem gesturus.	6
708	46	Coss. *C. Iulius Caesar III., M. Aemilius Lepidus.* *C. Iulius Caesar simul* III. Dictator, *M. Aemilius Lepidus* Mag. Equitum. Caesar initio mensis Aprilis Scipionem et Iubam vincit. Paucis diebus post M. Cato Uticae sibi mortem consciscit. Caesar, Africano bello confecto, Id. Iuniis classem conscendit et die tertio in Sardiniam venit. Inde III. Kal. Quint. profectus Romam venit a. d. VII.	6

Anni U. C. | Ante C. N. | Anni Cic.

Kal. Sext. Ibi quatuor triumphis actis rem publ., summam potestatem nactus, constituit. Extremo anno ad bellum Hispaniense adversus Pompeii liberos profectus est et post XXVII dies in Hispaniam venit. Eodem anno Caesar fastos correxit et ut in posterum ex Kal. Ian. temporum ratio magis congrueret, inter Novembr. et Decembr. menses duos alios interiecit, ita ut hic annus servato vetere mense intercalario, XV. mensium esset.

Cicero h. a. *partitiones oratorias*, deinde *laudem Catonis* scripsit, cui Caesar *Anticatonem* opposuit. Deinde scripsit *Oratorem* ad M. Brutum, qui tum Galliae Cisalpinae praeerat. Prid. Kal. intercalar. priores apud Caesarem habuit orationem pro *Q. Ligario*, quem Q. Aelius Tubero accusaverat. Extremo anno cum Terentia uxore divortium fecit.

709 45 Coss. *C. Iulius Caesar IV.* Dictator, *M. Aemilius* 62
Lepidus Mag. Equitum.

Caesar simul IV. consul *sine collega fuit.*

Caesar, victis in Hispania Pompeii filiis, Sexto et Cnaeo, mense Octobri Romam reversus consulatu se abdicat et Q. Fabium Maximum et C. Trebonium sibi sufficit. Ultimo autem Decembris die cum Fabius decessisset, Trebonius vero abesset, C. Caninius Rebilus consul renunciatur, qui, ut Cicero iocabatur, adeo vigilans consul fuit, ut toto consulatu somnum non viderit.

Cicero initio h. a. vel superiore exeunte missa Terentia Publiliam uxorem duxit, cuius bona heres a patre fideicommissarius relictus custodiebat. Tullia eius filia, post divortium cum Dolabella factum, Romae filiolum peperit et paullo post diem obiit supremum. Cicero vehementer eius morte afflictus, Publilia dimissa, Asturae se abdit doloremque suum partim fani Tulliae erigendi consilio, partim libris scribendis lenire studet.[1] Scripsit igitur h. a. *Consolationem* s. librum de luctu minuendo, libros *de finibus bonorum et malorum*, *Academicas quaestiones*. Animum etiam adiecit libro ad Caesarem de re publ. ordinanda scribendo. Mense Aprili filium suum studiorum causa Athenas mittit; et paullo post Astura discedit reliquosque menses partim in Tusculano,

1) Tusc. IV. 29. ad Att. XII. 15. et 36.

Anni U. C.	Ante C. N.	
		partim in Arpinati aliisque villis transigit; mense Octobri Romam se confert; mense autem Decembri in Puteolanum, ubi XII. Kal. Ian. Caesarem eiusque comites hospitio accepit.
710	44	Coss. *C. Iulius Caesar V., M. Antonius.*
		Primis anni mensibus Cicero absolvit *Tusculanas disputationes.*
		Caesar Idibus Martiis in curia a coniuratis M. Bruto, C. Cassio aliisque interficitur. Coniurati se recipiunt in Capitolium. Dolabella in Caesaris locum cos. sufficitur.
		Cicero XVI. Kal. Apr. in aede Telluris pacem suadet et discordiarum memoriam oblivione delendam censet. Antonio idem se velle simulante, Caesaris interfectores Capitolio descendunt; M. Bruto Creta, Cassio Africa, Trebonio Asia, Cimbro Bithynia, D. Bruto Gallia citerior decernitur. Caesar autem cum funere elatus et ab Antonio laudatus esset, Brutus et Cassius a plebis ira sibi metuentes Urbem relinquunt et Antii et Lanuvii commorantur. Antonius Italiam percursat. Cicero villas suas lustrat; scribitque libros *de natura deorum, de divinatione, de fato, de amicitia, de senectute* et *de gloria.* Dolabella columnam in foro a plebe Caesari statutam evertit hominesque seditiosos ultimis suppliciis afficit. C. Octavius, heres Caesaris Apollonia Neapolim venit XIV. Kal. Maias. Kalendis Iuniis senatores cum in senatu, ut Antonius edixerat, adesse vellent, armorum eius metu perterriti diffugiunt. Cicero villas obit et libros *de officiis* scribere aggreditur. Et cum haberet ius legationis liberae, consilium cepit in Graeciam proficiscendi. Itaque XII. Kal. Sextil. Velia proficiscens, (ubi in ipsa navigatione *Topica* ad Trebatium scripsit) Rhegium et Kal. Sext. Syracusas venit. Inde postero die nave conscensa ventis reiectus ad Leucopatram promontorium agri Rhegini, cum Rhegini quidam Roma venientes ea narrassent, quae spem facerent fore, ut Antonius cederet et Caesaris interfectores Romam redirent, Ciceronem vero desiderari et, quod Urbe abesset, accusari dixissent, profectionis consilio abiecto Romam properat et prid. Kal. Sept. in Urbem venit. Antonius Kal. Sept. senatum habuit de supplicationibus Caesari decernendis. Cicero in senatum non venit, fortasse metuens ab Antonio insidias, misit tamen ad

Anni U. C. | Ante C. N. | Anni Cic.

Antonium, qui ei diceret se ex via languere. Antonius in senatu dixit, nisi veniret, fabros se missurum et domum eius disturbaturum. Postridie Antonio absente Cicero in senatum venit, habuitque orationem, quae dicitur *Philippica prima.* Ob quam Antonius ira incensus inimicitias ei denunciat eumque a. d. XIII. Kal. Oct. in senatu adesse iubet. Ipse interea per XVII dies in Tiburtino Scipionis declamitans meditatus est orationem, quam XIII. Kal. Oct. in aede Concordiae contra Ciceronem habuit. Cicero in senatu non affuit, metu insidiarum ab amicis prohibitus. Antonii vero orationi opposuit *Philippicam secundam*, non habitam quidem, sed ita conscriptam, quasi eam XIII. Kal. Oct. in praesentem Antonium habuisset. Extremis Octobris diebus et mense Novembri Cicero Puteolanum suum ceterasque villas obit librosque *de Officiis* perficit. Interim Antonius VII. Id. Oct. obviam ivit legionibus quattuor e Macedonia redeuntibus easque sibi conciliare studuit. Brundisium venit VII. Id. Oct. Octavius autem, sive, ut Caesaris hereditate adita nominabatur, *Caesar Octavianus*, veteranos Caesaris excivit, multisque aliis accedentibus iustum exercitum contraxit. Paullo post legiones Martia et Quarta Antonium reliquerunt et ad Octavianum transierunt. Quo nuntio allato Antonius cum senatum in Capitolium a. d. IV. Kal. Dec. vocasset, valde perculsus confestim senatum dimisit et paludatus in Galliam citeriorem decessit. Dec. Brutus autem edictum proposuit, quo se provinciam Galliam in S. P. Q. R. potestate retenturum pollicebatur. Cicero V. Id. Dec. ad Urbem rediit, cum novi tribuni XIII. Kal. Ian. senatum convocassent, ipse sententiam rogatus ea dixit, quae complexus est *Philippica tertia.* Censuit autem res eas, quas Caesar adolescens egisset, publica auctoritate confirmandas, legiones, quae Antonium deseruissent, laudandas, Dec. Brutum, qui se Antonio in Gallia obiecisset, ornandum. SCto in hanc sententiam facto Cicero in contionem productus populo, quae acta et decreta essent, exposuit *Philippica quarta.*

711 | 43 | Coss. *C. Vibius Pansa, A. Hirtius.* | 64

Kal. Ianuariis consules rettulerunt de Antonio, qui Brutum Mutinae circumsedebat. Cumque Piso aliique legatos ad Antonium mittendos censuissent, habuit

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
711	43	Cicero *Philippicam quintam*, in qua legationem istam ut senatus et populi Romani maiestate indignam dissuasit et, ut hostis iudicaretur Antonius, incubuit. Pridie tamen Non. Ian. factum est SCtum, ut Ser. Sulpicius, L. Piso, L. Philippus cum mandatis ad Antonium proficiscerentur eique denunciarent, ne D. Brutum oppugnaret, ne delectus haberet; et ut esset in S. P. Q. R. potestate. De eo SCto Cicero, in contionem productus ab Appuleio trib. pl. ad populum rettulit *Philippica sexta*. Paullo post cum Pansa consul senatum de Appia via et de Moneta, unus autem trib. pl. de Lupercis consuluisset, Cicero in sententia dicenda egressus est relationem et (*Philippica septima*) pacem cum Antonio dissuasit, quia turpis esset, quia periculosa, quia esse non posset. Legati ab Antonio (praeter Ser. Sulpicium, qui in legatione obierat) initio Febr. Romam reversi intolerabilia Antonii postulata rettulerunt. Senatus tumultum decernendum censuit, cum belli nomen nonnullis haud placuisset, quod Cicero Idib. Mart. *Philippica octava* reprehendit Fufiumque Calenum de pace agentem aliosque Antonio faventes obiurgavit. Postridie cum de ornando Ser. Sulpicio in senatu ageretur, Cicero statuam pedestrem aeneam in Rostris ei ponendam censuit *Philippica nona*. Postea cum Pansa cos. M. Bruti (s. Q. Caepionis Bruti) litteras publice missas de rebus in Macedonia feliciter gestis recitasset eumque Q. Fufius Calenus oppugnasset, Cicero *Philippica decima* Calenum refutavit et Q. Hortensio Macedoniae procos., qui Brutum in comparando exercitu adiuverat, huius provinciae administrationem confirmandam esse censuit. Et cum ante Kal. April. Romam allatum esset de morte C. Trebonii, quem P. Dolabella Smyrnae crudelissime verberibus ac tormentis cruciatum interfecerat, isque hostis iudicatus esset, Cicero postridie, cum de imperatore adversus Dolabellam ageretur, *Philippicam* habuit *undecimam*, qua C. Cassium deligendum esse, qui Dolabellam terra marique persequeretur, demonstravit. Eandem rem, productus a M. Servilio trib. pl. in contionem, magna contentione summoque clamore et consensu populi egit. Deinde cum Pansa cos. de legatis iterum ad Antonium de pace mittendis rettulisset, iique, qui primi sententiam dixerant, hanc legationem P. Servi-	64

Ante C. N.		Anni Cic.
43	lio et Ciceroni mandandam esse censuissent, Cicero *Philippica duodecima* negavit pacem cum Antonio fieri posse, illamque legationem deprecatus est. Paullo post Pansa consule ad bellum profecto, cum de litteris M. Aemilii Lepidi ad senatum missis ageretur, quibus eum ad pacem cum Antonio faciendam hortabatur, Cicero *Philippica decima tertia* iterum istam pacem dissuasit litterasque ab Antonio ad Hirtium et Octavianum missas recitavit, ita ut singulas eius sententias confutaret. XVII. Kal. Maias Antonius proelio ad Mutinam superatus est, in quo alter cos. Hirtius cecidit, alter Pansa vulneratus est et paucis post diebus Bononiae mortuus. Laeto autem nuncio de victoria Mutinensi Romam allato, Cicero ab ingenti multitudine maximo plausu in Capitolium ductus, in Rostris collocatus, inde domum reductus est. Prid. Vinalia X. Kal. Maias Cicero habuit *Philippicam decimam quartam*, qua trium ducum Hirtii, Pansae, Caesaris Octaviani nomine quinquaginta dierum supplicationem decernendam, militibusque, qui pro re publ. interierint, monumentum faciendum censuit. IV. Kal. Iun. M. Lepidus se cum Antonio post proelium Mutinense Alpes transgresso coniunxit et prid. Kal. Quint. hostis iudicatus est. Paullo post Caesar Octavianus causam optimatium deseruit Antoniumque et Lepidum in Italiam arcessivit, et cum Q. Pedio consul creatus X. Kal. Oct. consulatum adiit. Deinde pace facta inter Caesarem Octavianum et Antonium et Lepidum, apud confluentes inter Perusiam et Bononiam congressos, convenit, ut ipsi triumviri rei publ. constituendae per quinquennium essent, et ut suos quisque inimicos proscriberet. Itaque Antonius in Ciceronem, qui Urbe relicta Asturam confugerat, percussores immisit Herennium centurionem et M. Popilium Laenatem, a quibus VII. Id. Decembres interfectus est.	64

„Nihil tam indignum illo tempore fuit, quam quod aut Caesar aliquem proscribere coactus est aut ab ullo Cicero proscriptus est abscisaque scelere Antonii vox publica est, cum eius salutem nemo defendisset, qui per tot annos et publicam civitatis et privatam civium defenderat. Nihil tamen egisti, M.

Anni U.C.	Ante C.N.		A… C…
711	43	Antoni: (cogit enim excedere propositi formam operis erumpens animo ac pectore indignatio;) nihil, inquam, egisti, mercedem caelestissimi oris et clarissimi capitis abscisi numerando auctoramentoque funebri ad conservatoris quondam rei publicae tantique cos. invitando necem. Rapuisti tu M. Ciceroni lucem sollicitam et aetatem senilem et vitam miseriorem te principe, quam sub te triumviro mortem; famam vero gloriamque factorum atque dictorum adeo non abstulisti, ut auxeris. Vivit vivetque per omnem seculorum memoriam; dumque hoc vel forte vel providentia vel utcunque constitutum rerum naturae corpus, quod ille paene solus Romanorum animo vidit, ingenio complexus est, eloquentia illuminavit, manebit incolume, comitem aevi sui laudem Ciceronis trahet; omnisque posteritas illius in te scripta mirabitur, tuum in eum factum exsecrabitur; citiusque in mundo genus hominum quam (huius nomen) cadet." *Vell. Pat. II. 66.*	6…

M. TULLII CICERONIS
PRO SEX. ROSCIO AMERINO
ORATIO.

ARGUMENTUM.

Quum Sex. Roscius, municeps Amerinus ex Umbria, homo dives et splendidus, finita iam proscriptione Sullana, Romae occisus esset, nomen eius in tabulas proscriptionis relatum est, bona venierunt; filium, Sex. Roscium, Erucius quidam, subornatus a L. Chrysogono, Sullae liberto, qui bona emerat, et Titis Rosciis Capitone et Magno, Amerinis, inimicis Roscii occisi, qui praedae participes erant, parricidii accusavit. Eum Cicero, qui tum annum vigesimum septimum agebat, apud M. Fannium praetorem, qui quaestioni inter sicarios praeerat, hac oratione ita defendit, ut crimen in Chrysogonum et Titos Roscios reiiceret. Causa acta est L. Cornelio Sulla II, Caecilio Metello Pio Coss., L. Sulla dictatore, anno p. u. c. DCLXXIV Varr., a. Chr. n. LXXX. Hanc primam in iudicio publico orationem Cicero habuit. [Vide Ciceronis *Brut.* c. 90. §. 312. eiusdem lib. *de officiis* II. c. 14. §. 51. Plutarchi *vit. Cic.* c. 3. Gellii *Noct. Att.* lib. XV. c. 28.].

I. 1. Credo ego vos, iudices, mirari quid sit quod, quum tot summi oratores hominesque nobilissimi sedeant, ego potissimum surrexerim, qui neque aetate neque ingenio neque auctoritate sim cum his, qui sedeant, comparandus. Omnes hi, quos videtis adesse in hac causa, iniuriam novo scelere conflatam putant oportere defendi, defendere ipsi propter iniquitatem temporum non audent. Ita fit ut adsint, propterea quod officium sequuntur, taceant autem idcirco, quia periculum vitant. 2. Quid ergo? Audacissimus ego ex omnibus? Minime. At tanto officiosior quam caeteri? Ne istius quidem laudis ita sum cupidus, ut aliis eam praereptam velim. Quae me igitur res praeter caeteros impulit ut causam Sex. Roscii reciperem? Quia, si quis istorum dixisset, quos videtis adesse, in quibus summa aucto-

ritas est atque amplitudo, si verbum de re publica fecisset, id quod in hac causa fieri necesse est, multo plura dixisse quam dixisset putaretur: 3. ego etiamsi omnia, quae dicenda sunt, libere dixero, nequaquam tamen similiter oratio mea exire atque in vulgus emanare poterit: deinde quod caeterorum neque dictum obscurum potest esse propter nobilitatem et amplitudinem neque temere dicto concedi propter aetatem et prudentiam: ego si quid liberius dixero, vel occultum esse, propterea quod nondum ad rem publicam accessi, vel ignosci adolescentiae meae poterit: tametsi non modo ignoscendi ratio, verum etiam cognoscendi consuetudo iam de civitate sublata est. 4. Accedit illa quoque causa, quod a caeteris forsitan ita petitum sit ut dicerent, ut utrumvis salvo officio facere se posse arbitrarentur: a me autem hi contenderunt, qui apud me et amicitia et beneficiis et dignitate plurimum possunt, quorum ego neque benevolentiam erga me ignorare nec auctoritatem aspernari nec voluntatem negligere debeam. II. 5. His de causis ego huic causae patronus exstiti, non electus unus qui maximo ingenio, sed relictus ex omnibus qui minimo periculo possem dicere, neque uti satis firmo praesidio defensus Sex. Roscius, verum uti ne omnino desertus esset. Forsitan quaeratis qui iste terror sit et quae tanta formido, quae tot ac tales viros impediat quo minus pro capite et fortunis alterius, quemadmodum consuerunt, causam velint dicere. Quod adhuc vos ignorare non mirum est, propterea quod consulto ab accusatoribus eius rei, quae conflavit hoc iudicium, mentio facta non est. 6. Quae res ea est? Bona patris huiusce Sex. Roscii, quae sunt sexagiens, quae de viro fortissimo et clarissimo, L. Sulla, quem honoris causa nomino, duobus milibus numum sese dicit emisse adolescens vel potentissimus hoc tempore nostrae civitatis, L. Cornelius Chrysogonus. Is a vobis, iudices, hoc postulat, ut quoniam in alienam pecuniam tam plenam atque praeclaram nullo iure invaserit quoniamque ei pecuniae vita Sex. Roscii obstare atque officere videatur, deleatis ex animo suo suspicionem omnem metumque tollatis: sese hoc incolumi non arbitratur huius innocentis patrimonium tam amplum et copiosum

posse obtinere, damnato et eiecto sperat se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere atque consumere. Hunc sibi ex animo scrupulum, qui se dies noctesque stimulat ac pungit, ut evellatis postulat, ut ad hanc suam praedam tam nefariam adiutores vos profiteamini. 7. Si vobis aequa et honesta postulatio videtur, iudices, ego contra brevem postulationem adfero; et, quomodo mihi persuadeo, aliquanto aequiorem. III. Primum a Chrysogono peto ut pecunia fortunisque nostris contentus sit, sanguinem et vitam ne petat: deinde a vobis, iudices, ut audacium sceleri resistatis, innocentium calamitatem levetis et in causa Sex. Roscii periculum, quod in omnes intenditur, propulsetis. 8. Quodsi aut causa criminis aut facti suspicio aut quaelibet denique vel minima res reperietur, quamobrem videantur illi nonnihil tamen in deferendo nomine secuti, postremo si praeter eam praedam, quam dixi, quidquam aliud causae inveneritis, non recusamus quin illorum libidini Sex. Roscii vita dedatur. Sin aliud agitur nihil nisi ut iis ne quid desit, quibus satis nihil est; si hoc solum hoc tempore pugnatur, ut ad illam opimam praeclaramque praedam damnatio Sex. Roscii velut cumulus accedat, nonne quum multa indigna tum vel hoc indignissimum est, vos idoneos habitos, per quorum sententias iusque iurandum id adsequantur, quod antea ipsi scelere et ferro adsequi consuerunt? qui ex civitate in senatum propter dignitatem, ex senatu in hoc consilium delecti estis propter severitatem, ab his hoc postulare homines sicarios atque gladiatores, non modo ut supplicia vitent, quae a vobis pro maleficiis suis metuere atque horrere debent, verum etiam ut spoliis ex hoc iudicio ornati auctique discedant? IV. 9. His de rebus tantis tamque atrocibus neque satis me commode dicere neque satis graviter conqueri neque satis libere vociferari posse intelligo. Nam commoditati ingenium, gravitati aetas, libertati tempora sunt impedimento. Huc accedit summus timor, quem mihi natura pudorque meus attribuit et vestra dignitas et vis adversariorum et Sex. Roscii pericula. Quapropter vos oro atque obsecro, iudices, ut attente bonaque cum venia verba mea audiatis.

10. Fide sapientiaque vestra fretus plus oneris sustuli quam ferre me posse intelligo. Hoc onus si vos aliqua ex parte adlevabitis, feram ut potero studio et industria, iudices: sin a vobis, id quod non spero, deserar, tamen animo non deficiam et id, quod suscepi, quoad potero perferam. Quod si perferre non potero, opprimi me onere officii malo, quam id, quod mihi cum fide semel impositum est, aut propter perfidiam abiicere aut propter infirmitatem animi deponere. 11. Te quoque magno opere, M. Fanni, quaeso, ut, qualem te iam antea populo Romano praebuisti, quum huic eidem quaestioni iudex praeesses, talem te et nobis et rei publicae hoc tempore impertias. V. Quanta multitudo hominum convenerit ad hoc iudicium vides: quae sit omnium mortalium exspectatio, quae cupiditas ut acria ac severa iudicia fiant intelligis. Longo intervallo iudicium inter sicarios hoc primum committitur: quum interea caedes indignissimae maximaeque factae sint, omnes hanc quaestionem te praetore, manifestis maleficiis cotidianoque sanguine dimissam, sperant futuram. 12. Qua vociferatione in caeteris iudiciis accusatores uti consueverunt, ea nos hoc tempore utimur qui causam dicimus. Petimus abs te, M. Fanni, a vobisque, iudices, ut quam acerrime maleficia vindicetis, ut quam fortissime hominibus audacissimis resistatis, ut hoc cogitetis, nisi in hac causa qui vester animus sit ostenderitis, eo prorumpere hominum cupiditatem et scelus et audaciam, ut non modo clam, verum etiam hic in foro ante tribunal tuum, M. Fanni, ante pedes vestros, iudices, inter ipsa subsellia caedes futurae sint. 13. Etenim quid aliud hoc iudicio temptatur, nisi ut id fieri liceat? Accusant ii, qui in fortunas huius invaserunt: causam dicit is, cui praeter calamitatem nihil reliquerunt: accusant ii, quibus occidi patrem Sex. Roscii bono fuit: causam dicit is, cui non modo luctum mors patris attulit, verum etiam egestatem: accusant ii, qui hunc ipsum iugulare summe cupierunt: causam dicit is, qui etiam ad hoc ipsum iudicium cum praesidio venit, ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur: denique accusant ii, quos populus poscit: causam dicit is, qui unus relictus ex illorum nefaria caede restat. 14. Atque

ut facilius intelligere possitis, iudices, ea, quae facta sunt, indigniora esse, quam haec sunt, quae dicimus, ab initio res quemadmodum gesta sit vobis exponemus, quo facilius et huius hominis innocentissimi miserias et illorum audaciam cognoscere possitis et rei publicae calamitatem.

VI. 15. Sex. Roscius, pater huiusce, municeps Amerinus fuit quum genere et nobilitate et pecunia non modo sui municipii, verum etiam eius vicinitatis facile primus tum gratia atque hospitiis florens hominum nobilissimorum. Nam cum Metellis, Serviliis, Scipionibus erat ei non modo hospitium, verum etiam domesticus usus et consuetudo: quas, ut aequum est, familias honestatis amplitudinisque gratia nomino. Itaque ex suis omnibus commodis hoc solum filio reliquit: nam patrimonium domestici praedones vi ereptum possident, fama et vita innocentis ab hospitibus amicisque paternis defenditur. 16. Hic quum omni tempore nobilitatis fautor fuisset, tum hoc tumultu proximo, quum omnium nobilium dignitas et salus in discrimen veniret, praeter caeteros in ea vicinitate eam partem causamque opera, studio, auctoritate defendit. Etenim rectum putabat pro eorum honestate se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos numerabatur. Posteaquam victoria constituta est ab armisque recessimus, quum proscriberentur homines atque ex omni regione caperentur ii, qui adversarii fuisse putabantur, erat ille Romae frequens, in foro et in ore omnium cotidie versabatur, magis ut exsultare victoria nobilitatis videretur quam timere ne quid ex ea calamitatis sibi accideret. 17. Erant ei veteres inimicitiae cum duobus Rosciis Amerinis, quorum alterum sedere in accusatorum subselliis video, alterum tria huiusce praedia possidere audio: quas inimicitias si tam cavere potuisset, quam metuere solebat, viveret. Neque enim, iudices, iniuria metuebat. Nam duo isti sunt T. Roscii, quorum alteri Capitoni cognomen est, iste, qui adest, Magnus vocatur, homines eius modi: alter plurimarum palmarum vetus ac nobilis gladiator habetur, hic autem nuper se ad eum lanistam contulit: qui quum ante hanc pugnam tiro esset, quod sciam, facile ipsum magistrum scelere audaciaque superavit. VII. 18. Nam quum hic Sex. Ro-

scius esset Ameriae, T. autem iste Roscius Romae: quum filius adsiduus in praediis esset quumque se voluntate tris rei familiari vitaeque rusticae dedisset, iste autem quens Romae esset, occiditur ad balneas Palatinas redi a coena Sex. Roscius. Spero ex hoc ipso non esse obs rum ad quem suspicio maleficii pertineat: verum id, q adhuc est suspiciosum, nisi perspicuum res ipsa cerit, hunc adfinem culpae iudicatote. 19. Occiso S Roscio primus Ameriam nunciat Mallius Glaucia quid homo tenuis, libertinus, cliens et familiaris istius T. scii, et nunciat domum non filii, sed T. Capitonis inim et quum post horam primam noctis occisus esset, pr diluculo nuncius hic Amériam venit: decem horis noc nis sex et quinquaginta milia passuum cisiis pervola non modo ut exoptatum inimico nuncium primus adfer sed etiam cruorem inimici quam recentissimum telum paullo ante e corpore extractum ostenderet. 20. Quadric quo haec gesta sunt, res ad Chrysogonum in castra L. Su Volaterras defertur: magnitudo pecuniae demonstratur: nitas praediorum — nam fundos decem et tres reliquit, Tiberim fere omnes tangunt —, huius inopia et soliti commemoratur: demonstrant, quum pater huiusce Sex. scius homo tam splendidus et gratiosus nullo negocio occisus, perfacile hunc hominem incautum et rusticum Romae ignotum de medio tolli posse: ad eam rem opei suam pollicentur. Ne diutius teneam, iudices, societas tur. VIII. 21. Quum iam proscriptionis mentio nulla fie quum etiam qui antea metuerant redirent ac iam defunc sese periculis arbitrarentur, nomen refertur in tabulas S Roscii, hominis studiosissimi nobilitatis: manceps fit Ch sogonus: tria praedia vel nobilissima Capitoni propria duntur, quae hodie possidet: in reliquas omnes fortunas T. Roscius nomine Chrysogoni, quemadmodum ipse di impetum facit. Haec bona emuntur duobus milibus numı Haec omnia, iudices, imprudente L. Sulla facta esse ce scio. 22. Neque enim mirum, quum eodem tempore et quae praeterita sunt et ea quae videntur instare praepa quum et pacis constituendae rationem et belli gerendi

testatem solus habeat, quum omnes in unum spectent, unus omnia gubernet, quum tot tantisque negociis distentus sit, ut respirare libere non possit, si aliquid non animadvertat, quum praesertim tam multi occupationem eius observent tempusque aucupentur, ut, simul atque ille despexerit, aliquid huiusce modi moliantur. Huc accedit, quod quamvis ille felix sit, sicut est, tamen in tanta felicitate nemo potest esse, in magna familia qui neminem neque servum neque libertum improbum habeat. 23. Interea iste T. Roscius, vir optimus, procurator Chrysogoni, Ameriam venit: in praedia huius invadit: hunc miserum, luctu perditum, qui nondum etiam omnia paterno funeri iusta solvisset, nudum eiicit domo atque focis patriis disque penatibus praecipitem, iudices, exturbat: ipse amplissimae pecuniae fit dominus. Qui in sua re fuisset egentissimus, erat, ut fit, insolens in aliena. Multa palam domum suam auferebat, plura clam de medio removebat: non pauca suis adiutoribus large effuseque donabat: reliqua constituta auctione vendebat. IX. 24. Quod Amerinis usque eo visum est indignum, ut urbe tota fletus gemitusque fieret. Etenim multa simul ante oculos versabantur: mors hominis florentissimi Sex. Roscii crudelissima, filii autem eius egestas indignissima, cui de tanto patrimonio praedo iste nefarius ne iter quidem ad sepulcrum patrium reliquisset, bonorum emptio flagitiosa, possessio, furta, rapinae, donationes. Nemo erat qui non ardere omnia mallet quam videre in Sex. Roscii viri optimi atque honestissimi bonis iactantem se ac dominantem T. Roscium. 25. Itaque decurionum decretum statim fit, ut decem primi proficiscantur ad L. Sullam doceantque eum qui vir Sex. Roscius fuerit: conquerantur de istorum scelere et iniuriis: orent ut et illius mortui famam et filii innocentis fortunas conservatas velit. Atque ipsum decretum, quaeso, cognoscite. DECRETUM DECURIONUM. Legati in castra veniunt. Intelligitur, iudices, id quod iam ante dixi, imprudente L. Sulla scelera haec et flagitia fieri. Nam statim Chrysogonus et ipse ad eos accedit et homines nobiles adlegat iis, qui peterent ne ad Sullam adirent et omnia Chrysogonum quae vellent esse facturum pollicerentur. 26. Usque adeo autem

ille pertimuerat, ut mori mallet quam de his rebus Sullam doceri. Homines antiqui, qui ex sua natura caeteros fingerent, quum ille confirmaret sese nomen Sex. Roscii de tabulis exempturum, praedia vacua filio traditurum, quumque id ita futurum T. Roscius Capito, qui in decem legatis erat, appromitteret, crediderunt: Ameriam re inorata reverterunt. Ac primo rem differre cotidie ac procrastinare isti coeperunt: deinde aliquanto lentius, nihil agere atque deludere: postremo — id quod facile intellectum est — insidias vitae huiusce Sex. Roscii parare, neque sese arbitrari posse diutius alienam pecuniam domino incolumi obtinere. X. 27. Quod hic simul atque sensit, de amicorum cognatorumque sententia Romam confugit et sese ad Caeciliam [Nepotis filiam], quam honoris causa nomino, contulit, qua pater usus erat plurimum: in qua muliere, iudices, etiam nunc, id quod omnes semper existimaverunt, quasi exempli causa vestigia antiqui officii remanent. Ea Sex. Roscium inopem, eiectum domo atque expulsum ex suis bonis, fugientem latronum tela et minas recepit domum hospitique oppresso iam desperatoque ab omnibus opitulata est. Eius virtute, fide, diligentia factum est, ut hic potius vivus in reos quam occisus in proscriptos referretur. 28. Nam postquam isti intellexerunt summa diligentia vitam Sex. Roscii custodiri neque sibi ullam caedis faciundae potestatem dari, consilium ceperunt plenum sceleris et audaciae, ut nomen huius de parricidio deferrent, ut ad eam rem aliquem accusatorem veterem compararent, qui de ea re posset dicere aliquid, in qua re nulla subesset suspicio, denique ut, quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnarent. Ita loqui homines: *quod iudicia tam diu facta non essent, condemnari eum oportere, qui primus in iudicium adductus esset:* huic autem patronos propter Chrysogoni gratias defuturos: de bonorum venditione et de ista societate verbum esse facturum neminem: ipso nomine parricidii et atrocitate criminis fore, ut hic nullo negocio tolleretur, quum ab nullo defensus esset. 29. Hoc consilio atque adeo hac amentia impulsi, quem ipsi quum cuperent non potuerunt occidere, eum iugulandum vobis tradiderunt.

XI. Quid primum querar? aut unde potissimum, iudi-
s, ordiar? aut quod aut a quibus auxilium petam? Deo-
mne immortalium, populine Romani, vestramne, qui
mmam potestatem habetis, hoc tempore fidem implorem?
). Pater occisus nefarie, domus obsessa ab inimicis, bona
lempta, possessa, direpta, filii vita infesta, saepe ferro
que insidiis appetita. Quid ab his tot maleficiis scele-
s abesse videtur? Tamen haec aliis nefariis cumulant
que adaugent, crimen incredibile confingunt, testes in
mc et accusatores huiusce pecunia comparant: hanc con-
cionem misero ferunt, ut optet, utrum malit cervices
oscio dare an insutus in culeum per summum dedecus
tam amittere. Patronos huic defuturos putaverunt: de-
nt: qui libere dicat, qui cum fide defendat, id quod in
c causa est satis, quoniam quidem suscepi, non deest pro-
cto, iudices. 31. Et forsitan in suscipienda causa temere
pulsus adolescentia fecerim: quoniam quidem semel sus-
pi, licet hercules undique omnes in me terrores pericula-
e impendeant omnia, succurram atque subibo. Certum est
liberatumque, quae ad causam pertinere arbitror, omnia
n modo dicere, verum etiam libenter, audacter libereque
cere. Nulla res tanta exsistet, iudices, ut possit vim
hi maiorem adhibere metus quam fides. 32. Etenim quis
m dissoluto animo est, qui haec quum videat, tacere ac
gligere possit? Patrem meum, quum proscriptus non
set, iugulastis: occisum in proscriptorum numerum rettu-
tis: me domo mea per vim expulistis: patrimonium meum
ssidetis. Quid vultis amplius? etiamne ad subsellia cum
ro atque telis venistis, ut hic aut iuguletis aut condemne-
.Sex. Roscium? XII. 33. Hominem longe audacissimum
per habuimus in civitate C. Fimbriam et, quod inter omnes
nstat, nisi inter eos, qui ipsi quoque insaniunt, insanissi-
um. Is quum curasset in funere C. Marii, ut Q. Scaevola
lneraretur, vir sanctissimus atque ornatissimus nostrae
vitatis, de cuius laude neque hic locus est ut multa dican-
r neque plura tamen dici possunt, quam populus Roma-
s memoria retinet, diem Scaevolae dixit, posteaquam com-
rit eum posse vivere. Quum ab eo quaereretur, quid tan-

dem accusaturus esset eum, quem pro dignitate ne laudare quidem quisquam satis commode posset, aiunt hominem, ut erat furiosus, respondisse, quod non totum telum corpore recepisset. Quo populus Romanus nihil vidit indignius, nisi eiusdem viri mortem, quae tantum potuit, ut omnes cives perdiderit et adflixerit, quos quia servare per compositionem volebat, ipse ab iis interemptus est. 34. Estne hoc illi dicto atque facto Fimbriano simillimum? Accusatis Sex. Roscium. Quid ita? quia de manibus vestris effugit: quia se occidi passus non est. Illud quia in Scaevola factum est, magis indignum videtur: hoc, quia fit a Chrysogono, num est ferendum? Nam per deos immortales, quid est in hac causa quod defensionis indigeat? qui locus ingenium patroni requirit aut oratoris eloquentiam magno opere desiderat? Totam causam, iudices, explicemus atque ante oculos expositam consideremus: ita facillime, quae res totum iudicium contineat et quibus de rebus nos dicere oporteat et quid vos sequi conveniat intelligetis. XIII. 35. Tres sunt res, quantum ego existimare possum, quae obstent hoc tempore Sex. Roscio: crimen adversariorum et audacia et potentia. Criminis confictionem accusator Erucius suscepit: audaciae partes Roscii sibi poposcerunt: Chrysogonus autem, is qui plurimum potest, potentia pugnat. De hisce omnibus rebus me dicere oportere intelligo. 36. Quid igitur est? Non eodem modo de omnibus: ideo quod prima illa res ad meum officium pertinet, duas autem reliquas vobis populus Romanus imposuit. Ego crimen oportet diluam: vos et audaciae resistere et hominum eius modi perniciosam atque intolerandam potentiam primo quoque tempore exstinguere atque opprimere debetis.

37. Occidisse patrem Sex. Roscius arguitur. Scelestum, di immortales, ac nefarium facinus atque eius modi, quo uno maleficio scelera omnia complexa esse videantur. Etenim si, id quod praeclare a sapientibus dicitur, vultu saepe laeditur pietas, quod supplicium satis acre reperietur in eum, qui mortem obtulerit parenti, pro quo mori ipsum, si res postularet, iura divina atque humana cogebant? 38. In hoc tanto, tam atroci, tam singulari maleficio, quod ita raro ex-

t, ut si quando auditum sit, portenti ac prodigii simile ıeretur, quibus tandem tu, C. Eruci, argumentis acıtorem censes uti oportere? Nonne et audaciam eius, in crimen vocetur, singularem ostendere et mores feros ıanemque naturam et vitam vitiis flagitiisque omnibus itam et [addictam,] denique omnia ad perniciem profligata ıe perdita? Quorum tu nihil in Sex. Roscium ne obii.di quidem causa contulisti.

XIV. 39. Patrem occidit Sex. Roscius. Qui homo? ılescentulus corruptus et ab hominibus nequam inductus? os natus maior quadraginta. Vetus videlicet sicarius, ıo audax et saepe in caede versatus. At hoc ab accusa: ne dici quidem audistis. Luxuries igitur hominem nimi. et aeris alieni magnitudo et indomitae animi cupiditaad hoc scelus impulerunt? De luxuria purgavit Erucius, m dixit hunc ne in convivio quidem ullo fere interfuisse. l autem umquam debuit. Cupiditates porro quae pos; esse in eo, qui, ut ipse accusator obiecit, ruri semper itarit et in agro colendo vixerit, quae vita maxime dista a cupiditate est et cum officio coniuncta? 40. Quae igitur tantum istum furorem Sex. Roscio obiecit? Patri, iit, non placebat. [Patri non placebat?] Quam ob causam? esse est enim eam quoque iustam et magnam et perspin fuisse. Nam ut illud incredibile est, mortem oblatam patri a filio sine plurimis et maximis causis, sic hoc simile non est, odio fuisse parenti filium sine causis mult magnis et necessariis. 41. Rursus igitur eodem reımur et quaeramus quae tanta vitia fuerint in unico filio e is patri displiceret. At perspicuum est nullum fuisse. r igitur amens qui odisset eum sine causa, quem prorat. At is quidem fuit omnium constantissimus. Ergo iam perspicuum profecto est, si neque amens pater ıe perditus filius fuerit, neque odii causam patri neque ris filio fuisse. XV. 42. Nescio, inquit, quae causa fuerit: fuisse odium intelligo, quia antea, quum duos ; haberet, illum alterum, qui mortuus est, secum omni ore volebat esse, hunc in praedia rustica relegarat. d Erucio accidebat in mala nugatoriaque accusatione,

idem mihi usu venit in causa optima. Ille quomodo crin commenticium confirmaret non inveniebat: ego res tam ves qua ratione infirmem ac diluam reperire non poss 43. Quid ais, Eruci? Tot praedia, tam pulcra, tam fructu Sex. Roscius filio suo relegationis ac supplicii gratia cole ac tuenda tradiderat? Quid hoc? Patres familias, qui li ros habent, praesertim homines illius ordinis ex munici rusticanis, nonne optatissimum sibi putant esse filios su rei familiari maxime servire et in praediis colendis ope plurimum studiique consumere? 44. An amandarat hu sic, ut esset in agro ac tantum modo aleretur ad villam? commodis omnibus careret? Quid? si constat hunc n modo colendis praediis praefuisse, sed certis fundis pa vivo frui solitum esse? tamenne haec attenta vita et ru cana relegatio atque amandatio appellabitur? Vides, Eru quantum distet argumentatio tua ab re ipsa atque a verit Quod consuetudine patres faciunt, id quasi novum rep hendis: quod benevolentia fit, id odio factum crimina quod honoris causa pater filio suo concessit, id eum supp cii causa fecisse dicis. 45. Neque haec tu non intelligis, usque eo quid arguas non habes, ut non modo tibi con nos dicendum putes, verum etiam contra rerum natur contraque consuetudinem hominum contraque opinion omnium. XVI. At enim quum duos filios haberet, alter a se non dimittebat, alterum ruri esse patiebatur. Quae Eruci, ut hoc in bonam partem accipias: non enim exp brandi causa, sed commonendi gratia dicam. 46. Si fortuna non dedit ut patre certo nascerere, ex quo inte gere posses qui animus patrius in liberos esset, at nat certe dedit ut humanitatis non parum haberes: eo acce studium doctrinae, ut ne a litteris quidem alienus ess Ecquid tandem tibi videtur, ut ad fabulas veniamus, sen ille Caecilianus minoris facere Eutychum filium rustic quam illum alterum Chaerestratum? — nam, ut opinor, i nomine est —: alterum in urbe secum honoris causa hab alterum rus supplicii causa relegasse? 47. Quid ad is ineptias abis? inquies. Quasi vero mihi difficile sit quam multos nominatim proferre, ne longius abeam, vel tribu

/icinos meos, qui suos liberos, quos plurimi faciunt, agri-s adsiduos esse cupiunt. Verum homines notos sumere ısum est, quum et illud incertum sit, velintne hi sese inari et nemo vobis magis notus futurus sit quam est Eutychus, et certe ad rem nihil intersit, utrum hunc ego icum adolescentem an aliquem ex agro Veiente nominem. ıim haec conficta arbitror a poëtis esse, ut effictos no-s mores in alienis personis expressamque imaginem [no-m] vitae cotidianae videremus. 48. Age nunc, refer ani-n sis ad veritatem et considera, non modo in Umbria ıe in ea vicinitate, sed in his veteribus municipiis quae lia a patribus familias maxime laudentur: iam profecto ntelliges inopia criminum summam laudem Sex. Roscio) et culpae dedisse. XVII. Ac non modo hoc patrum ıntate liberi faciunt, sed permultos et ego novi et, nisi fallit animus, unus quisque vestrum, qui et ipsi incensi t studio, quod ad agrum colendum attinet, vitamque hanc icam, quam tu probro et crimini putas esse oportere, et estissimam et suavissimam esse arbitrantur. 49. Quid ies hunc ipsum Sex. Roscium, quo studio et qua intelli-tia esse in rusticis rebus? Ut ex his propinquis eius, inibus honestissimis, audio, non tu in isto artificio ac-ıtorio callidior es quam hic in suo. Verum, ut opinor, niam ita Chrysogono videtur, qui huic nullum praedium ıuit, et artificium obliviscatur et studium deponat lice-Quod tametsi miserum et indignum est, feret tamen ae-animo, iudices, si per vos vitam et famam potest obti-s: hoc vero est, quod ferri non potest, si et in hanc ca-itatem venit propter praediorum bonitatem et multitudi-ı et, quod ea studiose coluit, id erit ei maxime fraudi, ıarum miseriae sit, quod aliis coluit, non sibi, nisi etiam d omnino coluit crimini fuerit. XVIII. 50. Nae tu, Eruci, ısator esses ridiculus, si illis temporibus natus esses, m ab aratro arcessebantur qui consules fierent. Etenim praeesse agro colendo flagitium putes, profecto illum ium, quem sua manu spargentem semen qui missi erant venerunt, hominem turpissimum atque inhonestissimum cares. At hercule maiores nostri longe aliter et de illo

et de caeteris talibus viris existimabant. Itaque ex minima tenuissimaque re publica maximam et florentissimam nobis reliquerunt. Suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebant: quibus rebus et agris et urbibus et nationibus rem publicam atque hoc imperium et populi Romani nomen auxerunt. 51. Neque ego haec eo profero, quo conferenda sint cum hisce, de quibus nunc quaerimus, sed ut illud intelligas, quum apud maiores nostros summi viri clarissimique homines, qui omni tempore ad gubernacula rei publicae sedere debebant, tamen in agris quoque colendis aliquantum operae temporisque consumpserint, ignosci oportere ei homini, qui se fateatur esse rusticum, quum ruri adsiduus semper vixerit: quum praesertim nihil esset quod aut patri gratius aut sibi iucundius aut re vera honestius facere posset. 52. Odium igitur acerrimum patris in filium ex hoc, opinor, ostenditur, Eruci, quod hunc ruri esse patiebatur. Numquid est aliud? Immo vero, inquit, est; nam istum exheredare in animo habebat. Audio: nunc dicis aliquid quod ad rem pertineat. Nam illa, opinor, tu quoque concedis levia esse atque inepta. — Convivia cum patre non inibat. — Quippe; qui ne in oppidum quidem nisi perraro veniret. — Domum suam istum non fere quisquam vocabat. — Nec mirum, qui neque in urbe viveret neque revocaturus esset. XIX. Verum haec tu quoque intelligis esse nugatoria. Illud, quod coepimus, videamus, quo certius argumentum odii reperiri nullo modo potest. 53. Exheredare pater filium cogitabat. Mitto quaerere qua de causa: quaero qui scias: tametsi te dicere atque enumerare causas omnes oportebat, et id erat certi accusatoris officium, qui tanti sceleris argueret, explicare omnia vitia atque peccata filii, quibus incensus parens potuerit animum inducere, ut naturam ipsam vinceret, ut amorem illum penitus insitum eiiceret ex animo, ut denique patrem esse sese oblivisceretur: quae sine magnis huiusce peccatis accidere potuisse non arbitror. 54. Verum concedo tibi ut ea praetereas, quae quum taces, nulla esse concedis. Illum quidem voluisse exheredare certe tu planum facere debes. Quid ergo adfers quare id factum putemus? Vere nihil potes dicere.

ıge aliquid saltem commode, ut ne plane videaris id fa-re, quod aperte facis, huius miseri fortunis et horum vi-'um talium dignitati illudere. — Exheredare filium vo-t. — Quam ob causam? — Nescio. — Exheredavitne? — n. — Quis prohibuit? — Cogitabat. — [Cogitabat?] Cui tit? — Nemini. — Quid est aliud iudicio ac legibus ac iestate vestra abuti ad quaestum atque ad libidinem, nisi c modo accusare atque id obiicere, quod planum facere a modo non possis, verum ne coneris quidem? 55. Nemo strum est, Eruci, quin sciat tibi inimicitias cum Sex. Ro-o nullas esse: vident omnes qua de causa huc inimicus ıias: sciunt huiusce pecunia te adductum esse. Quid ergo ;? ita tamen quaestus te cupidum esse oportebat, ut ho-n existimationem et legem Remmiam putares aliquid va-e oportere. XX. Accusatores multos esse in civitate utile , ut metu contineatur audacia: verum tamen hoc ita est le, ut ne plane illudamur ab accusatoribus. Innocens est ispiam, verum tamen, quamquam abest a culpa, suspicione ıen non caret. Tametsi miserum est, tamen ei, qui hunc ıuset, possim aliquo modo ignoscere. Quum enim aliquid ıeat quod possit criminose ac suspiciose dicere, aperte ificari et calumniari sciens non videatur. 56. Quare fa-ı omnes patimur esse quam plurimos accusatores, quod ocens, si accusatus sit, absolvi potest, nocens, nisi ac-ıatus fuerit, condemnari non potest: utilius est autem olvi innocentem quam nocentem causam non dicere. An-ibus cibaria publice locantur et canes aluntur in Capito-, ut significent si fures venerint. At fures internoscere ı possunt: significant tamen, si qui noctu in Capitolium erint, et quia id est suspiciosum, tametsi bestiae sunt, ien in eam partem potius peccant, quae est cautior. Quod-ıuce quoque canes latrent, quum deos salutatum aliqui erint, opinor, iis crura suffringantur, quod acres sint etiam ı, quum suspicio nulla sit. 57. Simillima est accusato-ı ratio. Alii vestrum anseres sunt, qui tantum modo cla-ıt, nocere non possunt, alii canes, qui et latrare et mor-e possunt. Cibaria vobis praeberi videmus: vos autem ıime debetis in eos impetum facere, qui merentur. Hoc

populo gratissimum est. Deinde, si voletis, etiam tum, quum veri simile erit aliquem commisisse, in suspicione latratote. Id quoque concedi potest. Sin autem sic agetis, ut arguatis aliquem patrem occidisse neque dicere possitis aut quare aut quo modo ac tantum modo sine suspicione latrabitis, crura quidem vobis nemo suffringet, sed si ego hos bene novi, litteram illam, cui vos usque eo inimici estis, ut etiam Kal. omnes oderitis, ita vehementer ad caput adfigent, ut postea neminem alium nisi fortunas vestras accusare possitis. XXI. 58. Quid mihi ad defendendum dedisti, bone accusator? quid hisce autem ad suspicandum? — Ne exheredaretur veritus est. — Audio, sed qua de causa vereri debuerit nemo dicit. — Habebat pater in animo. — Planum fac. Nihil est: non, quicum deliberarit, quem certiorem fecerit, unde istud vobis suspicari in mentem venerit. Quum hoc modo accusas, Eruci, nonne hoc palam dicis: Ego quid acceperim scio, quid dicam nescio: unum illud spectavi, quod Chrysogonus aiebat, neminem isti patronum futurum; de bonorum emptione deque ea societate neminem esse qui verbum facere hoc tempore auderet? Haec te opinio falsa in istam fraudem impulit: non mehercules verbum fecisses, si tibi quemquam responsurum putasses. 59. Operae precium erat, si animadvertistis, iudices, negligentiam eius in accusando considerare. Credo, quum vidisset qui homines in hisce subselliis sederent, quaesisse num ille aut ille defensurus esset: de me ne suspicatum quidem esse, quod antea causam publicam nullam dixerim. Posteaquam invenit neminem eorum, qui possunt et solent, ita negligens esse coepit, ut quum in mentem veniret ei, resideret, deinde spatiaretur, nonnumquam etiam puerum vocaret, credo, cui coenam imperaret, prorsus ut vestro consessu et hoc conventu pro summa solitudine abuteretur. XXII. 60. Peroravit aliquando: adsedit: surrexi ego. Respirare visus est, quod non alius potius diceret. Coepi dicere. Usque eo animadverti, iudices, eum iocari atque alias res agere, ante quam Chrysogonum nominavi: quem simul atque attigi, statim homo se erexit. Mirari visus est. Intellexi quid eum pupugisset. Iterum ac tertio nominavi. Postea homines cur-

are ultro et citro non destiterunt, credo, qui Chrysogono nunciarent esse aliquem in civitate qui contra voluntatem eius dicere auderet: aliter causam agi atque ille existimaret: aperiri bonorum emptionem: vexari pessime societatem: gratiam potentiamque eius negligi: iudices diligenter attendere: populo rem indignam videri. 61. Quae quoniam te fefellerunt, Eruci, quoniamque vides versa esse omnia, causam pro Sex. Roscio, si non commode, at libere dici, quem dedi putabas, defendi intelligis, quos tradituros sperabas, vides iudicare, restitue nobis aliquando veterem tuam illam calliditatem atque prudentiam, confitere huc ea spe venisse, quod putares hic latrocinium, non iudicium futurum. De parricidio causa dicitur: ratio ab accusatore reddita non est quam ob causam patrem filius occiderit. 62. Quod in minimis noxiis et in his levioribus peccatis, quae magis crebra et iam prope cotidiana sunt, maxime et primum quaeritur, quae causa maleficii fuerit, id Erucius in parricidio quaeri non putat oportere: in quo scelere, iudices, etiam quum multae causae convenisse unum in locum atque inter se congruere videntur, tamen non temere creditur neque levi coniectura res penditur neque testis incertus auditur neque accusatoris ingenio res iudicatur. Quum multa antea commissa maleficia, quum vita hominis perditissima, tum singularis audacia ostendatur necesse est, neque audacia solum, sed summus furor atque amentia. Haec quum sint omnia, tamen exstent oportet expressa sceleris vestigia, ubi, qua ratione, per quos, quo tempore maleficium sit admissum. Quae nisi multa et manifesta sunt, profecto res tam scelesta, tam atrox, tam nefaria credi non potest. 63. Magna est enim vis humanitatis: multum valet communio sanguinis: reclamitat istius modi suspicionibus ipsa natura: portentum atque monstrum certissimum est esse aliquem humana specie et figura, qui tantum immanitate bestias vicerit, ut propter quos hanc suavissimam lucem aspexerit, eos indignissime luce privarit; quum etiam feras inter sese partus atque educatio et natura ipsa conciliet. XXIII. 64. Non ita multis ante annis aiunt T. Cloelium quemdam Terracinensem, hominem non obscurum, quum coenatus cubitum in idem conclave cum

duobus adolescentibus filiis isset, inventum esse mane iugulatum. Quum neque servus quisquam reperiretur neque liber ad quem ea suspicio pertineret, id aetatis autem duo filii propter cubantes ne sensisse quidem se dicerent, nomina filiorum de parricidio delata sunt. Quid poterat tam esse suspiciosum? Neutrumne sensisse? Ausum autem esse quemquam, se in id conclave committere, eo potissimum tempore, quum ibidem essent duo adolescentes filii, qui et sentire et defendere facile possent? 65. Erat porro nemo in quem ea suspicio conveniret. Tamen quum planum iudicibus esset factum aperto ostio dormientes eos repertos esse, iudicio absoluti adolescentes et suspicione omni liberati sunt. Nemo enim putabat quemquam esse qui, quum omnia divina atque humana iura scelere nefario polluisset, somnum statim capere potuisset, propterea quod, qui tantum facinus commiserunt, non modo sine cura quiescere, sed ne spirare quidem sine metu possunt.

XXIV. 66. Videtisne quos nobis poëtae tradiderunt patris ulciscendi causa supplicium de matre sumpsisse, quum praesertim deorum immortalium iussis atque oraculis id fecisse dicantur, tamen ut eos agitent furiae neque consistere usquam patiantur, quod ne pii quidem sine scelere esse potuerunt? Sic se res habet, iudices. Magnam vim, magnam necessitatem, magnam possidet religionem paternus maternusque sanguis: ex quo si qua macula concepta est, non modo elui non potest, verum usque eo permanat ad animum, ut summus furor atque amentia consequatur. 67. Nolite enim putare, quemadmodum in fabulis saepe numero videtis, eos, qui aliquid impie scelerateque commiserint, agitari et perterreri Furiarum taedis ardentibus. Sua quemque fraus et suus terror maxime vexat: suum quemque scelus agitat amentiaque adficit: suae malae cogitationes conscientiaeque animi terrent. Hae sunt impiis adsiduae domesticaeque Furiae, quae dies noctesque parentum poenas a consceleratissimis filiis repetant. 68. Haec magnitudo maleficii facit, ut, nisi paene manifestum parricidium proferatur, credibile non sit; nisi turpis adolescentia, nisi omnibus flagitiis vita inquinata, nisi sumptus effusi cum probro

ue dedecore, nisi prorupta audacia, nisi tanta temeritas non procul abhorreat ab insania. Accedat huc oportet um parentis, animadversionis paternae metus, amici imbi, servi conscii, tempus idoneum, locus opportune cas ad eam rem: paene dicam, respersas manus sanguine erno iudices videant oportet, si tantum facinus, tam imne, tam acerbum credituri sunt. 69. Quare hoc quo mis est credibile, nisi ostenditur, eo magis est, si convinci-, vindicandum. XXV. Itaque quum multis ex rebus intel potest maiores nostros non modo armis plus quam caeas nationes, verum etiam consilio sapientiaque potuisse, n ex hac re vel maxime, quod in impios singulare supplim invenerunt. Qua in re quantum prudentia praestiterint, qui apud caeteros sapientissimi fuisse dicuntur, consirate. 70. Prudentissima civitas Atheniensium, dum ea um potita est, fuisse traditur. Eius porro civitatis santissimum Solonem dicunt fuisse, eum, qui leges, quis hodie quoque utuntur, scripserit. Is quum interrogarecur nullum supplicium constituisset in eum, qui parenn necasset, respondit se id neminem facturum putasse. pienter fecisse dicitur, quum de eo nihil sanxerit, quod ea commissum non erat, ne non tam prohibere quam adnere videretur. Quanto maiores nostri sapientius? qui m intelligerent nihil esse tam sanctum, quod non alindo violaret audacia, supplicium in parricidas singulare ogitaverunt, ut, quos natura ipsa retinere in officio non isset, magnitudine poenae a maleficio summoverentur. i voluerunt in culeum vivos atque in flumen deiici. XXVI. O singularem sapientiam, iudices! Nonne videntur hunc inem ex rerum natura sustulisse et eripuisse, cui rete caelum, solem, aquam terramque ademerint, ut, qui i necasset, unde ipse natus esset, careret iis rebus omni-, ex quibus omnia nata esse dicuntur? Noluerunt feris us obiicere, ne bestiis quoque, quae tantum scelus attient, immanioribus uteremur: non sic nudos in flumen cere, ne, quum delati essent in mare, ipsum polluerent, caetera, quae violata sunt, expiari putantur: denique l tam vile neque tam vulgare est cuius partem ullam re-

liquerint. 72. Etenim quid tam est commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, littus eiectis? Ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo non queant: ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat: ita iactantur fluctibus, ut numquam adluantur: ita postremo eiiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant. Tanti maleficii crimen, cui maleficio tam insigne supplicium est constitutum, probare te, Eruci, censes posse talibus viris, si ne causam quidem maleficii protuleris? Si hunc apud bonorum emptores ipsos accusares eique iudicio Chrysogonus praeesset, tamen diligentius paratiusque venisses. 73. Utrum quid agatur non vides an apud quos agatur? Agitur de parricidio, quod sine multis causis suscipi non potest: apud homines autem prudentissimos agitur, qui intelligunt neminem ne minimum quidem maleficium sine causa admittere.

XXVII. Esto: causam proferre non potes. Tametsi statim vicisse debeo, tamen de meo iure decedam et tibi, quod in alia causa non concederem, in hac concedam fretus huius innocentia. Non quaero abs te quare patrem Sex. Roscius occiderit: quaero quo modo occiderit. Ita quaero abs te, C. Eruci, quo modo, et sic tecum agam, ut meo loco vel respondendi vel interpellandi tibi potestatem faciam, vel etiam, si quid voles, interrogandi. 74. Quo modo occidit? Ipse percussit an aliis occidendum dedit? Si ipsum arguis, Romae non fuit: si per alios fecisse dicis, quaero servosne an liberos? [si liberos], quos homines? indidemne Ameria an hosce ex urbe sicarios? si Ameria, qui sunt hi? cur non nominantur? si Roma, unde eos noverat Roscius, qui Romam multis annis non venit neque umquam plus triduo fuit? ubi eos convenit? quicum locutus est? quo modo persuasit? Precium dedit. Cui dedit? per quem dedit? unde aut quantum dedit? nonne his vestigiis ad caput maleficii perveniri solet? Et simul tibi in mentem veniat facito quemadmodum vitam huiusce depinxeris: hunc hominem ferum atque agrestem fuisse: numquam cum homine quoquam collocutum esse: numquam in oppido constitisse. 75. Qua in re praetereo illud, quod mihi maximo argumento ad huius

nnocentiam poterat esse, in rusticis moribus, in victu arido, n hac horrida incultaque vita istius modi maleficia gigni non solere. Ut non omnem frugem neque arborem in omni agro reperire possis, sic non omne facinus in omni vita nascitur. In urbe luxuries creatur; ex luxuria exsistat avaritia necesse est, ex avaritia erumpat audacia; inde omnia scelera ac maleficia gignuntur. Vita autem haec rustica, quam tu agrestem vocas, parcimoniae, diligentiae, iustitiae magistra est. XXVIII. 76. Verum haec missa facio. Illud quaero, is homo, qui, ut tute dicis, numquam inter homines fuerit, per quos homines hoc tantum facinus, tam occultum, absens praesertim, conficere potuerit. Multa sunt falsa, iudices, quae tamen argui suspiciose possunt; in his rebus si suspicio reperta erit, culpam inesse concedam. Romae Sex. Roscius occiditur, quum in agro Amerino esset filius. Litteras, credo, misit alicui sicario: qui Romae noverat neminem. Arcessivit aliquem: quem aut quando? Nuncium misit: quem aut ad quem? Precio, gratia, spe, promissis induxit aliquem. Nihil horum ne confingi quidem potest, et tamen causa de parricidio dicitur. Reliquum est ut per servos id admiserit. 77. O di immortales! rem miseram et calamitosam, quod in tali crimine quod innocenti saluti solet esse ut servos in quaestionem polliceatur, id Sex. Roscio facere non licet. Vos, qui hunc accusatis, omnes eius servos habetis; unus puer, victus cotidiani administer, ex tanta familia Sex. Roscio relictus non est. Te nunc appello, P. Scipio, te, Metelle: vobis advocatis, vobis agentibus aliquotiens duos servos paternos in quaestionem ab adversariis Sex. Roscius postulavit. Meministisne T. Roscium recusare? Quid? ii servi ubi sunt? Chrysogonum, iudices, sectantur: apud eum sunt in honore et in precio. Etiam nunc ut ex iis quaeratur ego postulo, hic orat atque obsecrat. 78. Quid facitis? cur recusatis? Dubitate etiam nunc, iudices, si potestis, a quo sit Sex. Roscius occisus, ab eone, qui propter illius mortem in egestate et insidiis versatur, cui ne quaerendi quidem de morte patris potestas permittitur, an ab iis, qui quaestionem fugitant, bona possident, in caede atque ex caede vivunt. Omnia, iudices, in hac causa sunt misera atque in-

digna, tamen hoc nihil neque acerbius neque iniquius proferri potest: mortis paternae de servis paternis quaestionem habere filio non licet. Ne tam diu quidem dominus erit in suos, dum ex iis de patris morte quaeratur? Veniam, neque ita multo post, ad hunc locum: nam hoc totum ad Roscios pertinet, de quorum audacia tum me dicturum pollicitus sum, quum Erucii crimina diluissem. XXIX. 79. Nunc, Eruci, ad te venio. Conveniat mihi tecum necesse est, si ad hunc maleficium istud pertinet, aut ipsum sua manu fecisse, id quod negas, aut per aliquos liberos aut servos. Liberosne? quos neque ut convenire potuerit neque qua ratione inducere neque ubi neque per quos neque qua spe aut quo precio potes ostendere. Ego contra ostendo non modo nihil eorum fecisse Sex. Roscium, sed ne potuisse quidem facere, quod neque Romae multis annis fuerit neque de praediis umquam temere discesserit. Restare tibi videbatur servorum nomen, quo quasi in portum reiectus a caeteris suspicionibus confugere posses, ubi scopulum offendis eius modi, ut non modo ab hoc crimen resilire videas, verum omnem suspicionem in vosmet ipsos recidere intelligas. 80. Quid ergo est quo tandem accusator inopia argumentorum confugerit? Eius modi tempus erat, inquit, ut homines vulgo impune occiderentur, quare tu hoc propter multitudinem sicariorum nullo negocio facere potuisti. Interim mihi videris, Eruci, una mercede duas res adsequi velle, nos iudicio perfundere, accusare autem eos ipsos, a quibus mercedem accepisti. Quid ais? Vulgo occidebantur? Per quos et a quibus? Nonne cogitas te a sectoribus huc adductum esse? Quid postea? Nescimus per ista tempora eosdem fere sectores fuisse collorum et bonorum? 81. Ii denique, qui tum armati dies noctesque concursabant, qui Romae erant adsidui, qui omni tempore in praeda et [in] sanguine versabantur, Sex. Roscio temporis illius acerbitatem iniquitatemque obiicient? et illam sicariorum multitudinem, in qua ipsi duces ac principes erant, huic crimini putabunt fore, qui non modo Romae non fuit, sed omnino quid Romae ageretur nescivit, propterea quod ruri adsiduus, quemadmodum tute confiteris, fuit? 82. Vereor ne aut mole-

stus sim vobis, iudices, aut ne ingeniis vestris videar diffidere, si de tam perspicuis rebus diutius disseram. Erucii criminatio tota, ut arbitror, dissoluta est; nisi forte exspectatis ut illa diluam, quae de peculatu ac de eius modi rebus commenticiis inaudita nobis ante hoc tempus ac nova obiecit; quae mihi iste visus est ex alia oratione declamare, quam in alium reum commentaretur; ita neque ad crimen parricidii neque ad eum, qui causam dicit, pertinebant: de quibus quoniam verbo arguit, verbo satis est negare. Si quid est quod ad testes reservet, ibi quoque nos, ut in ipsa causa, paratiores reperiet quam putabat. XXX. 83. Venio nunc eo, quo me non cupiditas ducit, sed fides. Nam si mihi liberet accusare, accusarem alios potius, ex quibus possem crescere: quod certum est non facere, dum utrumvis licebit. Is enim mihi videtur amplissimus, qui sua virtute in altiorem locum pervenit, non qui ascendit per alterius incommodum et calamitatem. Desinamus aliquando ea scrutari, quae sunt inania: quaeramus ibi maleficium, ubi et est et inveniri potest. Iam intelliges, Eruci, certum crimen quam multis suspicionibus coarguatur. Tametsi neque omnia dicam et leviter unum quodque tangam. Neque enim id facerem, nisi necesse esset, et id erit signi me invitum facere, quod non persequar longius, quam salus huius et mea fides postulabit. 84. Causam tu nullam reperiebas in Sex. Roscio: at ego in T. Roscio reperio. Tecum enim mihi res est, T. Rosci, quoniam istic sedes ac te palam adversarium esse profiteris. De Capitone post viderimus, si, quemadmodum paratum esse audio, testis prodierit: tum alias quoque suas palmas cognoscet, de quibus me ne audisse quidem suspicatur. L. Cassius ille, quem populus Romanus verissimum et sapientissimum iudicem putabat, idemtidem in causis quaerere solebat, *cui bono fuisset.* Sic vita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe atque emolumento accedere. 85. Hunc quaesitorem ac iudicem fugiebant atque horrebant ii, quibus periculum creabatur, ideo quod, tametsi veritatis erat amicus, tamen natura non tam propensus ad misericordiam quam implicatus ad severitatem videbatur. Ego, quamquam praeest huic quaestioni vir et contra audaciam fortissimus et

ab innocentia clementissimus, tamen facile me paterer vel illo ipso acerrimo iudice quaerente vel apud Cassianos iudices, quorum etiam nunc ii, quibus causa dicenda est, nomen ipsum reformidant, pro Sex. Roscio dicere. XXXI. 86. In hac enim causa quum viderent illos amplissimam pecuniam possidere, hunc in summa mendicitate esse, illud quidem non quaererent, cui bono fuisset, sed, eo perspicuo, crimen et suspicionem potius ad praedam adiungerent quam ad egestatem. Quid, si accedit eodem ut tenuis antea fueris? quid, si ut avarus? quid, si ut audax? quid, si ut illius, qui occisus est, inimicissimus? num quaerenda, quae te ad tantum facinus adduxerint? Quid ergo horum negari potest? Tenuitas hominis eius modi est, ut dissimulari non queat atque eo magis eluceat, quo magis occultatur. 87. Avaritiam praefers, qui societatem coieris de municipis cognatique fortunis cum alienissimo. Quam sis audax, ut alia obliviscar, hinc omnes intelligere potuerunt, quod ex tota societate, hoc est, ex tot sicariis, solus tu inventus es, qui cum accusatoribus sederes atque os tuum non modo ostenderes, sed etiam offerres. Inimicitias tibi fuisse cum Sex. Roscio et magnas rei familiaris controversias concedas necesse est. 88. Restat, iudices, ut hoc dubitemus, uter potius Sex. Roscium occiderit, is, ad quem morte eius divitiae venerint, an is, ad quem mendicitas, is, qui antea tenuis fuerit, an is, qui postea factus sit egentissimus, is, qui ardens avaritia feratur infestus in suos, an is, qui semper ita vixerit, ut quaestum nosset nullum, fructum autem eum solum, quem labore peperisset, is, qui omnium sectorum audacissimus sit, an is, qui propter fori iudiciorumque insolentiam non modo subsellia, verum etiam urbem ipsam reformidet, postremo, iudices, id quod ad rem mea sententia maxime pertinet, utrum inimicus potius an filius. XXXII. 89. Haec tu, Eruci, tot et tanta si nactus esses in reo, quam diu diceres! quo te modo iactares! Tempus, hercule, te citius quam oratio deficeret. Etenim in singulis rebus eius modi materies est, ut dies singulos possis consumere. Neque ego non possum; non enim mihi tantum derogo, tametsi nihil adrogo, ut te copiosius quam me putem posse dicere.

rum ego forsitan propter multitudinem patronorum in
ɪge adnumerer: te pugna Cannensis accusatorem sat bo-
m fecit. Multos caesos non ad Trasimenum lacum, sed
Servilium vidimus. 90. *Quis ibi non est vulneratus ferro
rygio?* Non necesse est omnes commemorare Curtios,
ırios, denique † Mammeos, quos iam aetas a proeliis
ocabat, postremo Priamum ipsum senem, Antistium, quem
n modo aetas, sed etiam leges pugnare prohibebant. Iam
os nemo propter ignobilitatem nominat, sescenti sunt,
i inter sicarios et de veneficiis accusabant: qui omnes,
od ad me attinet, vellem viverent. Nihil enim mali est
ɑes ibi quam plurimos esse, ubi permulti observandi mul-
ɪue servanda sunt. 91. Verum, ut fit, multa saepe im-
ɑdentibus imperatoribus vis belli ac turba molitur. Dum
in aliis rebus erat occupatus, qui summam rerum admi-
ɪtrabat, erant interea qui suis vulneribus mederentur; qui,
nquam si offusa rei publicae sempiterna nox esset, ita
ɪbant in tenebris omniaque miscebant. A quibus miror,
quod iudiciorum esset vestigium, non subsellia quoque
ɪe combusta: nam et accusatores et iudices sustulerunt.
c commodi est, quod ita vixerunt, ut testes omnes, si
perent, interficere non possent: nam dum hominum ge-
s erit, qui accuset eos non deerit: dum civitas erit,
licia fient. Verum, ut coepi dicere, et Erucius, haec
haberet in causa, quae commemoravi, posset ea quamvis
ı dicere, et ego, iudices, possum. Sed in animo est,
emadmodum ante dixi, leviter transire ac tantummodo
rstringere unam quamque rem, ut omnes intelligant me
n studio accusare, sed officio defendere. XXXIII. 92. Vi-
o igitur causas esse permultas quae istum impellerent.
deamus nunc ecquae facultas suscipiendi maleficii fuerit.
ıi occisus est Sex. Roscius? Romae. Quid, tu, Rosci, ubi
ıc eras? Romae. Verum quid ad rem? et alii multi. Quasi
nc id agatur quis ex tanta multitudine occiderit ac non
c quaeratur, eum, qui Romae sit occisus, utrum veri simi-
s sit ab eo esse occisum, qui adsiduus eo tempore Romae
ɪrit, an ab eo, qui multis annis Romam omnino non acces-
ɪit. 93. Age, nunc caeteras quoque facultates considere-

mus. Erat tum multitudo sicariorum, id quod commemoravit Erucius, et homines impune occidebantur. Quid? ea multitudo quae erat? Opinor, aut eorum, qui in bonis erant occupati, aut eorum, qui ab iis conducebantur ut aliquem occiderent. Si eos putas, qui alienum appetebant, tu es in eo numero, qui nostra pecunia dives es; sin eos, quos qui leviore nomine appellant percussores vocant, quaere in cuius fide sint et clientela: mihi crede, aliquem de societate tua reperies; et, quidquid tu contra dixeris, id cum defensione nostra contendito: ita facillime causa Sex. Roscii cum tua conferetur. 94. Dices: Quid postea, si Romae adsiduus fui? Respondebo: At ego omnino non fui. Fateor me sectorem esse, verum et alii multi. At ego, ut tute arguis, agricola et rusticus. Non continuo, si me in gregem sicariorum contuli, sum sicarius. At ego profecto, qui ne novi quidem quemquam sicarium, longe absum ab eius modi crimine. Permulta sunt, quae dici possunt quare intelligatur summam tibi facultatem fuisse maleficii suscipiendi, quae non modo idcirco praetereo, quod te ipsum non libenter accuso, verum eo magis etiam, quod, si de illis caedibus velim commemorare, quae tum factae sunt ista eadem ratione, qua Sex. Roscius occisus est, vereor ne ad plures oratio mea pertinere videatur.

XXXIV. 95. Videamus nunc strictim, sicut caetera, quae post mortem Sex. Roscii abs te, T. Rosci, facta sunt; quae ita aperta et manifesta sunt, ut me dius fidius, iudices, invitus ea dicam. Vereor enim, cuicuimodi es, T. Rosci, ne ita hunc videar voluisse servare, ut tibi omnino non pepercerim. Quum hoc vereor et cupio tibi aliqua ex parte, quod salva fide possim, parcere, rursus immuto voluntatem meam. Venit enim mihi in mentem oris tui. Tene, quum caeteri socii tui fugerent ac se occultarent, ut hoc iudicium non de illorum praeda, sed de huius maleficio fieri videretur, potissimum tibi partes istas depoposcisse, ut in iudicio versarere et sederes cum accusatore? Qua in re nihil aliud adsequeris, nisi ut ab omnibus mortalibus audacia tua cognoscatur et impudentia. 96. Occiso Sex. Roscio, qui primus Ameriam nunciat? Mallius Glaucia, quem iam antea nomi-

navi, tuus cliens et familiaris. Quid attinuit eum potissimum nunciare, quod, si nullum iam ante consilium de morte ac de bonis eius inieras nullamque societatem neque sceleris neque praemii cum homine ullo coieras, ad te minime omnium pertinebat? Sua sponte Mallius nunciat. Quid, quaeso, eius intererat? An, quum Ameriam non huiusce rei causa venisset, casu accidit ut id, quod Romae audierat, primus nunciaret? Cuius rei causa venerat Ameriam? Non possum, inquit, divinare. Eo rem iam adducam, ut nihil divinatione opus sit. Qua ratione Roscio Capitoni primum nunciavit? Quum Ameriae Sex. Roscii domus, uxor liberique essent, quum tot propinqui cognatique optime convenientes, qua ratione factum est ut iste tuus cliens, sceleris tui nuncius, T. Roscio Capitoni potissimum nunciaret. 97. Occisus est a coena rediens. Nondum lucebat, quum Ameriae scitum est. Quid hic incredibilis cursus, quid haec tanta celeritas festinatioque significat? Non quaero quis percusserit. Nihil est, Glaucia, quod metuas: non excutio te, si quid forte ferri habuisti, non scrutor, nihil ad me arbitror pertinere. Quoniam cuius consilio occisus sit invenio, cuius manu sit percussus non laboro. Unum hoc sumo, quod mihi apertum tuum scelus resque manifesta dat. Ubi aut unde audivit Glaucia? Qui tam cito scivit? Fac audisse statim. Quae res eum nocte una tantum itineris contendere coëgit? quae necessitas eum tanta premebat, ut, si sua sponte iter Ameriam faceret, id temporis Roma proficisceretur, nullam partem noctis requiesceret? XXXV. Etiamne in tam perspicuis rebus argumentatio quaerenda aut coniectura capienda est? 98. Nonne vobis haec, quae audistis, cernere oculis videmini, iudices? non illum miserum, ignarum casus sui, redeuntem a coena videtis? non positas insidias? non impetum repentinum? non versatur ante oculos vobis in caede Glaucia? non adest iste T. Roscius? non suis manibus in curru collocat Automedontem illum, sui sceleris acerbissimi nefariaeque victoriae nuncium? non orat ut eam noctem pervigilet? ut honoris sui causa laboret? ut Capitoni quam primum nunciet? 99. Quid erat quod Capitonem primum scire voluerit? Nescio: nisi hoc video, Capitonem in

his bonis esse socium: de tribus et decem fundis tres nobilissimos fundos eum video possidere. **100.** Audio praeterea non hanc suspicionem nunc primum in Capitonem conferri: multas esse infames eius palmas: hanc primam esse tamen lemniscatam, quae Roma deferatur: nullum modum esse hominis occidendi quo ille non aliquot occiderit, multos ferro, multos veneno. Habeo etiam dicere quem contra morem maiorum minorem annis LX de ponte in Tiberim deiecerit. Quae si prodierit, atque adeo quum prodierit — scio enim proditurum esse —, audiet. **101.** Veniat modo: explicet suum volumen illud, quod ei planum facere possum Erucium conscripsisse: quod aiunt illum Sex. Roscio intemptasse et minitatum esse se omnia illa pro testimonio esse dicturum. O praeclarum testem, iudices! o gravitatem dignam exspectatione! o vitam honestam atque eius modi, ut libentibus animis ad eius testimonium vestrum ius iurandum accommodetis! Profecto non tam perspicue nos istorum maleficia videremus, nisi ipsos caecos redderet cupiditas et avaritia et audacia. XXXVI. **102.** Alter ex ipsa caede volucrem nuncium Ameriam ad socium atque ad magistrum suum misit, ut, si dissimulare omnes cuperent se scire ad quem maleficium pertineret, tamen ipse apertum suum scelus ante omnium oculos poneret. Alter, si dis immortalibus placet, testimonia etiam in Sex. Roscium dicturus est. Quasi vero non id nunc agatur, utrum is quod dixerit credendum an quod fecerit vindicandum sit. Itaque more maiorum comparatum est, ut in minimis rebus homines amplissimi testimonium de sua re non dicerent. **103.** Africanus, qui suo cognomine declarat tertiam partem orbis terrarum se subegisse, tamen, si sua res ageretur, testimonium non diceret. Nam illud in talem virum non audeo dicere: si diceret, non crederetur. Videte nunc quam versa et mutata in peiorem partem sint omnia. Quum de bonis et de caede agatur, testimonium dicturus est is, qui et sector est et sicarius, hoc est, qui et illorum ipsorum bonorum, de quibus agitur, emptor atque possessor est et eum hominem occidendum curavit, de cuius morte quaeritur. **104.** Quid tu, vir optime? ecquid habes quod dicas? mihi ausculta: vide ne tibi desis; tua quoque

res permagna agitur. Multa scelerate, multa audaciter, multa improbe fecisti: unum stultissime, profecto tua sponte, non de Erucii sententia: nihil opus fuit te istic sedere; neque enim accusatore muto neque teste quisquam utitur eo, qui de accusatoris subsellio surgit. Huc accedit, quod paullo tamen occultior atque tectior vestra ista cupiditas esset. Nunc quid est quod quisquam ex vobis audire desideret, quum quae facitis eius modi sint, ut ea dedita opera a nobis contra vosmet ipsos facere videamini? 105. Age nunc illa videamus, iudices, quae statim consecuta sunt. Ad Volaterras in castra L. Sullae mors Sex. Roscii quadriduo, quo is occisus est, Chrysogono nunciatur. XXXVII. Quaeritur etiam nunc quis eum nuncium miserit? Nonne perspicuum est eumdem qui Ameriam? Curat Chrysogonus ut eius bona veneant statim, qui non norat hominem aut rem. At qui ei venit in mentem praedia concupiscere hominis ignoti, quem omnino numquam viderat? Soletis, quum aliquid huiusce modi auditis, iudices, continuo dicere: Necesse est aliquem dixisse municipem aut vicinum: ii plerumque indicant: per eos plerique produntur. Hic nihil est quod suspiciosum hoc putetis. 106. Non enim ego ita disputabo: Veri simile est Roscios istam rem ad Chrysogonum detulisse; erat enim eis cum Chrysogono iam antea amicitia; nam quum multos veteres a maioribus Roscii patronos hospitesque haberent, omnes eos colere atque observare destiterunt ac se in Chrysogoni fidem et clientelam contulerunt. 107. Haec possum omnia vere dicere, sed in hac causa coniectura nihil opus est. Ipsos certo scio non negare ad haec bona Chrysogonum accessisse impulsu suo. Si eum, qui indicii partem acceperit, oculis cernetis, poteritisne dubitare, iudices, qui indicarit? Qui sunt igitur in istis bonis, quibus partem Chrysogonus dederit? Duo Roscii. Num quisquam praeterea? Nemo est, iudices. Num ergo dubium est quin ii obtulerint hanc praedam Chrysogono, qui ab eo partem praedae tulerunt? 108. Age nunc ex ipsius Chrysogoni iudicio Rosciorum factum consideremus. Si nihil in ista pugna Roscii quod operae precium esset fecerant, quam ob causam a Chrysogono tantis praemiis donabantur? Si nihil aliud fecerunt, nisi rem detulerunt, nonne satis fuit iis gra-

tias agi? denique ut perliberaliter ageretur honoris aliquid haberi? Cur tria praedia tantae pecuniae statim Capitoni dantur? Cur quae reliqua sunt iste Roscius omnia cum Chrysogono communiter possidet? Nonne perspicuum est, iudices, has manubias Rosciis Chrysogonum re cognita concessisse? XXXVIII. 109. Venit in decem primis legatus in castra Capito. Totam vitam, naturam moresque hominis ex ipsa legatione cognoscite. Nisi intellexeritis, iudices, nullum esse officium, nullum ius tam sanctum atque integrum, quod non eius scelus atque perfidia violarit et imminuerit, virum optimum esse eum iudicatote. 110. Impedimento est quo minus de his rebus Sulla doceatur: caeterorum legatorum consilia et voluntatem Chrysogono enunciat: monet ut provideat ne palam res agatur: ostendit, si sublata sit venditio bonorum, illum pecuniam grandem amissurum, sese capitis periculum aditurum: illum acuere, hos, qui simul erant missi, fallere: illum idemtidem monere ut caveret, hisce insidiose spem falsam ostendere: cum illo contra hos inire consilia, horum consilia illi enunciare: cum illo partem suam depacisci, hisce aliqua facta mora semper omnes aditus ad Sullam intercludere: postremo isto hortatore, auctore, intercessore ad Sullam legati non adierunt: istius fide ac potius perfidia decepti, id quod ex ipsis cognoscere poteritis, si accusator voluerit testimonium eis denunciare, pro re certa spem falsam domum rettulerunt. 111. In privatis rebus si qui rem mandatam non modo malitiosius gessisset sui quaestus aut commodi causa, verum etiam negligentius, eum maiores summum admisisse dedecus existimabant. Itaque mandati constitutum est iudicium non minus turpe quam furti, credo, propterea quod quibus in rebus ipsi interesse non possumus, in his operae nostrae vicaria fides amicorum supponitur, quam qui laedit, oppugnat omnium commune praesidium et quantum in ipso est disturbat vitae societatem. Non enim possumus omnia per nos agere: alius in alia est re magis utilis: idcirco amicitiae comparantur, ut commune commodum mutuis officiis gubernetur. 112. Quid recipis mandatum, si aut neglecturus aut ad tuum commodum conversurus es? cur mihi te offers ac meis commodis officio simulato officis et

s? Recede de medio: per alium transigam. Suscipis officii, quod te putas sustinere posse, quod maxime vi- grave iis, qui minime ipsi leves sunt. XXXIX. Ergo :o turpis haec culpa est, quod duas res sanctissimas ., amicitiam et fidem. Nam neque mandat quisquam ıisi amico neque credit nisi ei, quem fidelem putat. tissimi est igitur hominis simul et amicitiam dissolvere lere eum, qui laesus non esset, nisi credidisset. 113. est? In minimis rebus qui mandatum neglexerit, tur- no iudicio condemnetur necesse est, in re tanta quum ıi fama mortui, fortunae vivi commendatae sunt atque editae, ignominia mortuum, ... adfecerit, ər honestos homines atque adeo inter vivos numerabi- n minimis privatisque rebus etiam negligentia mandati nen iudiciumque infamiae vocatur, propterea quod, si ıe fiat, illum negligere oporteat qui mandarit, non illum ıandatum receperit: in re tanta, quae publice gesta at- ommissa sit, qui non negligentia privatum aliquod com- m laeserit, sed perfidia legationis ipsius caerimoniam ɛrit maculaque adfecerit, qua is tandem poena adficie- ıt quo iudicio damnabitur? 114.. Si hanc ei rem pri- Sex. Roscius mandavisset, ut cum Chrysogono trans- atque decideret, inque eam rem fidem suam, si quid esse putaret, interponeret, ille, qui sese facturum rece- , nonne, si ex eo negocio tantulum in rem suam con- set, damnatus per arbitrum et rem restitueret et hone- ı omnem amitteret? 115. Nunc non hanc ei rem Sex. us mandavit, sed, id quod multo gravius est, ipse Sex. us cum fama, vita bonisque omnibus a decurionibus :e [Roscio] mandatus est: et ex eo T. Roscius non paul- escio quid in rem suam convertit, sed hunc funditus t bonis, ipse tria praedia sibi depactus est, voluntatem ionum ac municipum omnium tantidem quanti fidem fecit.

ΚL. 116. Videte iam porro caetera, iudices, ut intelli- fingi maleficium nullum posse quo iste sese non con- arit. In rebus minoribus socium fallere 'turpissimum queque turpe atque illud, de quo ante dixi; neque in-

iuria, propterea quod auxilium sibi se putat adiunxisse, qui cum altero rem communicavit. Ad cuius igitur fidem confugiet, quum per eius fidem laeditur cui se commiserit? Atqui ea sunt animadvertenda peccata maxime, quae difficillime praecaventur. Tecti esse ad alienos possumus: intimi multa apertiora videant necesse est: socium cavere qui possumus? quem etiam si metuimus, ius officii laedimus. Recte igitur maiores eum, qui socium fefellisset, in virorum bonorum numero non putarunt haberi oportere. 117. At vero T. Roscius non unum rei pecuniariae socium fefellit, quod, tametsi grave est, tamen aliquo modo posse ferri videtur; verum novem homines fortissimos, eiusdem muneris, legationis, officii mandatorumque socios induxit, decepit, destituit, adversariis tradidit, omni fraude et perfidia fefellit: qui de eius scelere suspicari nihil potuerunt, socium officii metuere non debuerunt, eius malitiam non viderunt, orationi vanae crediderunt. Itaque nunc illi homines honestissimi propter istius insidias parum putantur cauti providique fuisse; iste, qui initio proditor fuit, deinde perfuga, qui primo sociorum consilia adversariis enunciavit, deinde societatem cum ipsis adversariis coiit, terret etiam nos ac minatur, tribus praediis, hoc est praemiis sceleris, ornatus. In eius modi vita, iudices, in his tot tantisque flagitiis hoc quoque maleficium, de quo iudicium est, reperietis. 118. Etenim quaerere ita debetis: ubi multa avare, multa audacter, multa improbe, multa perfidiose facta videbitis, ibi scelus quoque latere inter illa tot flagitia putatote. Tametsi hoc quidem minime latet, quod ita promptum et propositum est, ut non ex illis maleficiis, quae in illo constat esse, hoc intelligatur, verum ex hoc etiam, si quod illorum forte dubitabitur, convincatur. Quid tandem, quaeso, iudices? num aut ille lanista omnino iam a gladio recessisse videtur aut iste discipulus magistro tantulum de arte concedere? Par est avaritia, similis improbitas, eadem impudentia, gemina audacia. XLI. 119. Etenim, quoniam fidem magistri cognostis, cognoscite nunc discipuli aequitatem. Dixi iam antea saepe numero postulatos esse ab istis duos servos in quaestionem. Tu semper, T. Rosci, recusasti. Quaero abs te, iine qui po-

t indigni erant qui impetrarent? an is te non commoro quo postulabant? an res ipsa tibi iniqua videbastulabant homines nobilissimi atque integerrimi no'itatis, quos iam antea nominavi; qui ita vixerunt a populo Romano putantur, ut quidquid dicerent set qui non aequum putaret. Postulabant autem pro miserrimo atque infelicissimo, qui vel ipse sese in m dari cuperet, dum de patris morte quaereretur. s porro abs te eius modi postulabatur, ut nihil interrum eam rem recusares an de maleficio confiterere. um ita sint, quaero abs te quam ob causam recusaım occiditur Sex. Roscius, ibidem fuerunt. Servos od ad me attinet, neque arguo neque purgo: quod hoc pugnari video ne in quaestionem dentur, suspiest: quod vero apud vos ipsos in honore tanto sunt, necesse est sciant aliquid, quod si dixerint, perniobis futurum sit. —In dominos quaeri de servis init. — At ne [que in vos] quaeritur: Sex. enim Roscius neque est iniquum de hoc quaeri: vos enim dominos tis. — Cum Chrysogono sunt. — Ita credo: litteris eorbanitate Chrysogonus ducitur, ut inter suos omnium m atque omnium artium puerulos ex tot elegantissimis ectos velit hos versari, homines paene operarios, ex disciplina patris familiae rusticani. 121. Non est ecto, iudices: non est veri simile ut Chrysogenus tteras adamarit aut humanitatem, non ut rei familiacio diligentiam cognorit eorum et fidem. Est quidod occultatur, quod quo studiosius ab ipsis oppriabsconditur, eo magis eminet et apparet. XLII. iid igitur? Chrysogonus suine maleficii occultandi aestionem de his haberi non vult? Minime, iudices: nnes arbitror omnia convenire. Ego in Chrysogono, me attinet, nihil eius modi suspicor: neque hoc c primum in mentem venit dicere. Meministis me buisse initio causam, in crimen, cuius tota argumenmissa Erucio est, et in audaciam, cuius partes Roositae sunt. Quidquid maleficii, sceleris, caedis orium id Rosciorum esse debebit. Nimiam gratiam

potentiamque Chrysogoni dicimus et nobis obstare et perferri nullo modo posse et a vobis, quoniam potestas data est, non modo infirmari, verum etiam vindicari oportere. 123. Ego sic existimo: qui quaeri velit ex iis, quos constat, quum caedes facta sit, adfuisse, eum cupere verum invenire: qui recuset, eum profecto, tametsi verbo non audeat, tamen re ipsa de maleficio suo confiteri. Dixi initio, iudices, nolle me plura de istorum scelere dicere, quam causa postularet ac necessitas ipsa cogeret. Nam et multae res adferri possunt et una quaeque earum multis cum argumentis dici potest. Verum ego, quod invitus ac necessario facio, neque diu neque diligenter facere possum: quae praeteriri nullo modo poterant, ea leviter, iudices, attigi: quae posita sunt in suspicionibus, de quibus si coepero dicere, pluribus verbis sit disserendum, ea vestris ingeniis coniecturaeque committo.

XLIII. 124. Venio nunc ad illud nomen aureum Chrysogoni, sub quo nomine tota societas latuit: de quo, iudices, neque quo modo dicam neque quo modo taceam reperire possum. Si enim taceo, vel maximam partem relinquo: sin autem dico, vereor ne non ille solus, id quod ad me nihil attinet, sed alii quoque plures laesos se esse putent. Tametsi ita se res habet, ut mihi in communem causam sectorum dicendum nihil magno opere videatur. Haec enim causa nova profecto et singularis est. 125. Bonorum Sex. Roscii emptor est Chrysogonus. Primum hoc videamus: eius hominis bona qua ratione venierunt aut quo modo venire potuerunt? Atque hoc non ita quaeram, iudices, ut id dicam esse indignum, hominis innocentis bona venisse. Si enim haec audientur ac libere dicentur, non fuit tantus homo Sex. Roscius in civitate, ut de eo potissimum conqueramur. Verum ego hoc quaero: qui potuerunt ista ipsa lege, quae de proscriptione est, sive Valeria est sive Cornelia — non enim novi nec scio —, verum ista ipsa lege bona Sex. Roscii venire qui potuerunt? 126. Scriptum enim ita dicunt esse: UT EORUM BONA VENEANT, QUI PROSCRIPTI SUNT: quo in numero Sex. Roscius non est: AUT EORUM, QUI IN ADVERSARIORUM PRAESIDIIS OCCISI SUNT: dum praesidia ulla fuerunt, in Sullae praesidiis fuit. Postea quam ab armis recesserunt, in summo

ocio rediens a coena Romae occisus est. Si lege, bona quoque lege venisse fateor; sin autem constat, contra omnes non modo veteres leges, verum etiam novas occisum esse, bona quo iure aut quo modo aut qua lege venierint quaero. XLIV. 127. In quem hoc dicam quaeris, Eruci? Non in eum, quem vis et putas. Nam Sullam et oratio mea ab initio et ipsius eximia virtus omni tempore purgavit. Ego haec omnia Chrysogonum fecisse dico, ut ementiretur, ut malum civem Roscium fuisse fingeret, ut eum apud adversarios occisum esse diceret, ut hisce de rebus a legatis Amerinorum doceri L. Sullam passus non sit. Denique etiam illud suspicor, omnino haec bona non venisse: id quod postea, si per vos, iudices, licitum erit, aperietur. 128. Opinor enim esse in lege, quam ad diem proscriptiones venditionesque fiant: nimirum AD KALENDAS IUNIAS. Aliquot post menses et homo occisus est et bona venisse dicuntur. Profecto aut haec bona in tabulas publicas nulla redierunt nosque ab isto nebulone facetius eludimur quam putamus, aut, si redierunt, tabulae publicae corruptae aliqua ratione sunt. Nam lege quidem bona venire non potuisse constat. Intelligo me ante tempus, iudices, haec scrutari et propemodum errare, qui, quum capiti Sex. Roscii mederi debeam, reduviam curem. Non enim laborat de pecunia: non ullius rationem sui commodi ducit: facile egestatem suam se laturum putat, si hac indigna suspicione et ficto crimine liberatus sit. 129. Verum quaeso a vobis, iudices, ut haec pauca, quae restant, ita audiatis, ut partim me dicere pro me ipso putetis, partim pro Sex. Roscio. Quae enim mihi ipsi indigna et intolerabilia videntur quaeque ad omnes, nisi providemus, arbitror pertinere, ea pro me ipso ex animi mei sensu ac dolore pronuncio: quae ad huius vitae casum causamque pertineant et quid hic pro se dici velit et qua condicione contentus sit iam in extrema oratione nostra, iudices, audietis. XLV. 130. Ego haec a Chrysogono, mea sponte, remoto Sex. Roscio, quaero: primum quare civis optimi bona venierint, deinde quare hominis eius, qui neque proscriptus neque apud adversarios occisus est, bona venierint, quum in eos solos lex scripta sit, deinde quare aliquanto post eam diem venie-

rint, quae dies in lege praefinita est, deinde cur tantulo venierint. Quae omnia si, quemadmodum solent liberti nequam et improbi facere, in patronum suum voluerit conferre, nihil egerit. Nemo est enim qui nesciat propter magnitudinem rerum multa multos, partim imprudente L. Sulla, commisisse. **131.** Placet igitur in his rebus aliquid imprudentia praeteriri? Non placet, iudices, sed necesse est. Etenim si Iuppiter optimus maximus, cuius nutu et arbitrio caelum, terra mariaque reguntur, saepe ventis vehementioribus aut immoderatis tempestatibus aut nimio calore aut intolerabili frigore hominibus nocuit, urbes delevit, fruges perdidit: quorum nihil pernicii causa divino consilio, sed vi ipsa et magnitudine rerum factum putamus, at contra commoda quibus utimur lucemque qua fruimur spiritumque quem ducimus ab eo nobis dari atque impertiri videmus, quid miramur L. Sullam, quum solus rem publicam regeret orbemque terrarum gubernaret imperiique maiestatem, quam armis receperat, legibus confirmaret, aliqua animadvertere non potuisse? nisi hoc mirum est, quod vis divina adsequi non possit, si id mens humana adepta non sit. **132.** Verum ut haec missa faciam, quae iam facta sunt, ex iis, quae nunc quum maxime fiunt, nonne quivis potest intelligere omnium architectum et machinatorem unum esse Chrysogonum, qui Sex. Roscii nomen deferendum curavit [hoc iudicium,] cuius honoris causa accusare se dixit Erucius?

Desunt non pauca.

** in vico Pallacine ** maxime metuit ** in Veientanam ** manu praedia praediis ** hic ego audire istos cupio ** **XLVI.** aptam et ratione dispositam se habere existimant, qui in Salentinis aut in Bruttiis habent, unde vix ter in anno audire nuntium possunt.

133. Alter tibi descendit de palatio et aedibus suis: habet animi relaxandi causa rus amoenum et suburbanum, plura praeterea praedia neque tamen ullum nisi praeclarum et propinquum: domus referta vasis Corinthiis et Deliacis, in quibus est authepsa illa, quam tanto precio nuper mercatus est, ut qui praetereuntes quid praeco enumeraret audiebant, fundum venire arbitrarentur. Quid praeterea cae-

lati argenti, quid stragulae vestis, quid pictarum tabularum, quid signorum, quid marmoris apud illum putatis esse? Tantum scilicet, quantum e multis splendidisque familiis in turba et rapinis coacervari una in domo potuit. Familiam vero quantam et quam variis cum artificiis habeat quid ego dicam? 134. Mitto hasce artes vulgares, coquos, pistores, lecticarios: animi et aurium causa tot homines habet, ut cotidiano cantu vocum et nervorum et tibiarum nocturnisque conviviis tota vicinitas personet. In hac vita, iudices, quos sumptus cotidianos, quas effusiones fieri putatis? quae vero convivia? honesta, credo, in eius modi domo, si domus haec habenda est potius quam officina nequitiae et deversorium flagitiorum omnium. 135. Ipse vero quemadmodum composito et delibuto capillo passim per forum volitet cum magna caterva togatorum videtis, iudices, et una videtis ut omnes despiciat, ut hominem prae se neminem putet, ut se solum beatum, solum potentem putet. Quae vero efficiat et quae conetur, si velim commemorare, vereor, iudices, ne quis imperitior existimet me causam nobilitatis victoriamque voluisse laedere. Tametsi meo iure possum, si quid in hac parte mihi non placeat vituperare. Non enim vereor ne quis alienum me animum habuisse a causa nobilitatis existimet. XLVII. 136. Sciunt ii, qui me norunt, me pro illa tenui infirmaque parte, postea quam id quod maxime volui fieri non potuit ut componeretur, id maxime defendisse, ut ii vincerent, qui vicerunt. Quis enim erat, qui non videret humilitatem cum [dignitate de] amplitudine contendere? quo in certamine perditi civis erat non se ad eos iungere, quibus incolumibus et domi dignitas et foris auctoritas retineretur. Quae perfecta esse et suum cuique honorem et gradum redditum gaudeo, iudices, vehementerque laetor, eaque omnia deorum voluntate, studio populi Romani, consilio et imperio et felicitate L. Sullae gesta esse intelligo. 137. Quod animadversum est in eos, qui contra omni ratione pugnarunt, non debeo reprehendere: quod viris fortibus, quorum opera eximia in rebus gerendis exstitit, honos habitus est, laudo. Quae ut fierent, idcirco pugnatum esse arbitror meque in eo studio partium fuisse confiteor. Sin autem id

actum est et idcirco arma sumpta sunt, ut homines postı pecuniis alienis locupletarentur et in fortunas unius cu que impetum facerent, et id non modo re prohibere licet, sed ne verbis quidem vituperare, tum vero in isto k non recreatus neque restitutus, sed subactus oppressus populus Romanus est. 138. Verum longe aliter est hil horum est, iudices. Non modo non laedetur ca nobilitatis, si istis hominibus resistetis, verum etiam nabitur. XLVIII. Etenim qui haec vituperare volunt, Cl sogonum tantum posse queruntur: qui laudare volunt, cessum ei non esse commemorant. Ac iam nihil est q quisquam aut tam stultus aut tam improbus sit qui cat: *Vellem quidem liceret: hoc dixissem.* Dicas licet. *fecissem.* Facias licet: nemo prohibet. *Hoc decrevis* Decerne, modo recte: omnes approbabunt. *Hoc iudicas* Laudabunt omnes, si recte et ordine iudicaris. 139. I necesse erat resque ipsa cogebat, unus omnia poterat: postea quam magistratus creavit legesque constituit, sua que procuratio auctoritasque est restituta. Quam si retii volunt ii, qui recuperarunt, in perpetuum poterunt obtin sin has caedes et rapinas et hos tantos tamque profı sumptus aut facient aut approbabunt, nolo in eos gra quidquam ne ominis quidem causa dicere, unum hoc d nostri isti nobiles, nisi vigilantes et boni et fortes et mi cordes erunt, iis hominibus, in quibus haec erunt, o menta sua concedant necesse est. 140. Quapropter d nant aliquando dicere male aliquem locutum esse, si vere ac libere locutus sit, desinant suam causam cum Cl sogono communicare, desinant, si ille laesus sit, de se quid detractum arbitrari, videant ne turpe miserumque eos, qui equestrem splendorem pati non potuerunt, s nequissimi dominationem ferre posse. Quae quidem do natio, iudices, in aliis rebus antea versabatur, nunc v quam viam munitet, quod iter adfectet videtis: ad fidem ius iurandum, ad iudicia vestra, ad id, quod solum pı in civitate sincerum sanctumque restat. 141. Hicne e sese putat aliquid posse Chrysogonus? hic etiam potens vult? O rem miseram atque acerbam! Neque meherc

hoc indigne fero, quod verear ne quid possit, verum quod ausus est, quod speravit sese apud tales viros aliquid ad perniciem posse innocentis, id ipsum queror. XLIX. Idcircone experrecta nobilitas armis atque ferro rem publicam recuperavit, ut ad libidinem suam liberti servulique nobilium bona, fortunas vestras atque nostras vexare possent? 142. Si id actum est, fateor me errasse qui hoc maluerim, fateor insanisse qui cum illis senserim: tametsi inermis, iudices, sensi. Sin autem victoria nobilium ornamento atque emolumento rei publicae populoque Romano debet esse, tum vero optimo et nobilissimo cuique meam orationem gratissimam esse oportet. Quodsi quis est qui et se et causam laedi putet, quum Chrysogonus vituperetur, is causam ignorat, se ipsum probe cognovit. Causa enim splendidior fiet, si nequissimo cuique resistetur: ille improbissimus Chrysogoni fautor, qui sibi cum illo rationem communicatam putat, laeditur, quum ab hoc splendore causae separatur.

143. Verum haec omnis oratio, ut iam ante dixi, mea est, qua me uti res publica et dolor meus et istorum iniuria coëgit: Sex. Roscius horum nihil indignum putat, neminem accusat, nihil de suo patrimonio queritur: putat homo imperitus morum, agricola et rusticus, ista omnia, quae vos per Sullam gesta esse dicitis, more, lege, iure gentium facta: culpa liberatus et crimine nefario solutus cupit a vobis discedere: 144. si hac indigna suspicione careat, animo aequo se carere suis omnibus commodis dicit: rogat oratque te, Chrysogone, si nihil de patris fortunis amplissimis in suam rem convertit, si nulla in re te fraudavit, si tibi optima fide sua omnia concessit, adnumeravit, appendit, si vestitum, quo ipse tectus erat, anulumque de digito suum tibi tradidit, si ex omnibus rebus se ipsum nudum neque praeterea quidquam excepit, ut sibi per te liceat innocenti amicorum opibus vitam in egestate degere. L. 145. Praedia mea tu possides, ego aliena misericordia vivo: concedo, et quod animus aequus est et quia necesse est. Mea domus tibi patet, mihi clausa est: fero. Familia mea maxima uteris, ego servum habeo nullum: patior et ferendum puto. Quid vis amplius? quid insequeris? quid oppugnas? qua in re

tuam voluntatem laedi a me putas? ubi tuis commodis officio? quid tibi obsto? Si spoliorum causa vis hominem occidere, quid quaeris amplius? si inimicitiarum, quae sunt tibi inimicitiae cum eo, cuius ante praedia possedisti quam ipsum cognosti? sin metus, ab eone aliquid metuis, quem vides ipsum ab sese tam atrocem iniuriam propulsare non posse? sin, quod bona, quae Roscii fuerunt, tua facta sunt, idcirco hunc illius filium studes perdere, nonne ostendis id te vereri, quod praeter caeteros tu metuere non debeas, ne quando liberis proscriptorum bona patria reddantur? 146. Facis iniuriam, Chrysogone, si maiorem spem emptionis tuae in huius exitio ponis quam in his rebus, quas L. Sulla gessit. Quodsi tibi causa nulla est cur hunc miserum tanta calamitate adfici velis, si tibi omnia sua praeter animam tradidit nec sibi quidquam paternum ne monumenti quidem causa clam reservavit, per deos immortales, quae ista tanta crudelitas est? quae tam fera immanisque natura? Quis umquam praedo fuit tam nefarius, quis pirata tam barbarus, ut, quum integram praedam sine sanguine habere posset, cruenta spolia detrahere mallet? 147. Scis hunc nihil habere, nihil audere, nihil posse, nihil umquam contra rem tuam cogitasse, et tamen oppugnas eum, quem neque metuere potes neque odisse debes nec quidquam habere iam reliqui vides quod ei detrahere possis: nisi hoc indignum putas, quod vestitum sedere in iudicio vides, quem tu e patrimonio tamquam e naufragio nudum expulisti. Quasi vero nescias hunc et ali et vestiri a Caecilia [Balearici filia, Nepotis sorore,] spectatissima femina, quae quum patrem clarissimum, amplissimos patruos, ornatissimum fratrem haberet, tamen, quum esset mulier, virtute perfecit, ut quanto honore ipsa ex illorum dignitate adficeretur, non minora illis ornamenta ex sua laude redderet. LI. 148. An quod diligenter defenditur, id tibi indignum facinus videtur? Mihi crede, si pro patris eius hospitiis et gratia vellent omnes huius hospites adesse et auderent libere defendere, satis copiose defenderetur: sin autem pro magnitudine iniuriae proque eo, quod summa res publica in huius periculo temptatur, haec omnes vindicarent, consistere mehercule vobis isto in loco non

liceret. Nunc ita defenditur, non sane ut moleste ferre adversarii debeant, neque ut se potentia superari putent. 149. Quae domi gerenda sunt, ea per Caeciliam transiguntur: fori iudiciique rationem Messala, ut videtis, iudices, suscepit: qui si iam satis aetatis atque roboris haberet, ipse pro Sex. Roscio diceret: quoniam ad dicendum impedimento est aetas et pudor qui ornat aetatem, causam mihi tradidit, quem sua causa cupere ac debere intelligebat, ipse adsiduitate, consilio, auctoritate, diligentia perfecit, ut Sex. Roscii vita erepta de manibus sectorum sententiis iudicum permitteretur. Nimirum, iudices, pro hac nobilitate pars maxima civitatis in armis fuit: haec acta res est, ut ii nobiles restituerentur in civitatem, qui hoc facerent, quod facere Messalam videtis, qui caput innocentis defenderent, qui iniuriae resisterent, qui quantum possent in salute alterius quam in exitio mallent ostendere: quod si omnes, qui eodem loco nati sunt, facerent, et res publica ex illis et ipsi ex invidia minus laborarent.

LII. 150. Verum si a Chrysogono, iudicès, non impetramus, ut pecunia nostra contentus sit, vitam ne petat, si ille adduci non potest, ut, quum ademerit nobis omnia, quae nostra erant propria, ne lucem quoque hanc, quae communis est, eripere cupiat, si non satis habet avaritiam suam pecunia explere, nisi etiam crudelitati sanguis praebitus sit, unum perfugium, iudices, una spes reliqua est Sex. Roscio, eadem quae rei publicae, vestra pristina bonitas et misericordia, quae si manet, salvi etiam nunc esse possumus: sin ea crudelitas, quae hoc tempore in re publica versata est, vestros quoque animos — id quod fieri profecto non potest — duriores acerbioresque reddidit, actum est, iudices: inter feras satius est aetatem degere quam in hac tanta immanitate versari. 151. Ad eamne rem vos reservati estis? ad eamne rem delecti, ut eos condemnaretis, quos sectores ac sicarii iugulare non potuissent? Solent hoc boni imperatores facere, quum proelium committunt, ut in eo loco, quo fugam hostium fore arbitrentur, milites collocent, in quos, si qui ex acie fugerint, de improviso incidant. Nimirum similiter arbitrantur isti bonorum emptores vos hic, tales vi-

ros, sedere, qui excipiatis eos, qui de suis manibus effugerint. Di prohibeant, iudices, ut hoc, quod maiores consilium publicum vocari voluerunt, praesidium sectorum existimetur. 152. An vero, iudices, vos non intelligitis nihil aliud agi, nisi ut proscriptorum liberi quavis ratione tollantur, et eius rei initium in vestro iure iurando atque in Sex. Roscii periculo quaeri? Dubium est ad quem maleficium pertineat, quum videatis ex altera parte sectorem, inimicum, sicarium eumdemque accusatorem hoc tempore, ex altera parte egentem, probatum suis filium, in quo non modo culpa nulla, sed ne suspicio quidem potuit consistere? Numquid hic aliud videtis obstare Roscio, nisi quod patris bona venierunt?

LIII. 153. Quodsi id vos suscipitis et eam in rem operam vestram profitemini, si idcirco sedetis, ut ad vos adducantur eorum liberi, quorum bona venierunt, cavete, per deos immortales, iudices, ne nova et multo crudelior per vos proscriptio instaurata esse videatur. Illam priorem, quae facta est in eos, qui arma capere potuerunt, tamen senatus suscipere noluit, ne quid acrius, quam more maiorum comparatum est, publico consilio factum videretur, hanc vero, quae ad eorum liberos atque ad infantium puerorum incunabula pertinet, nisi hoc iudicio a vobis reiicitis et aspernamini, videte, per deos immortales, quem in locum rem publicam perventuram putetis.

154. Homines sapientes et ista auctoritate et potestate praeditos, qua vos estis, ex quibus rebus maxime res publica laborat, iis maxime mederi convenit. Vestrum nemo est quin intelligat populum Romanum, qui quondam in hostes lenissimus existimabatur, hoc tempore domestica crudelitate laborare. Hanc tollite ex civitate, iudices, hanc pati nolite diutius in hac re publica versari: quae non modo id habet in se mali, quod tot cives atrocissime sustulit, verum etiam hominibus lenissimis ademit misericordiam consuetudine incommodorum. Nam quum omnibus horis aliquid atrociter fieri videmus aut audimus, etiam qui natura mitissimi sumus, adsiduitate molestiarum sensum omnem humanitatis ex animis amittimus.

M. TULLII CICERONIS
ACTIONIS IN C. VERREM SECUNDAE
SIVE
ACCUSATIONIS LIBER QUARTUS
QUI INSCRIBITUR
DE SIGNIS.

ARGUMENTUM.

Cn. Pompeio primum et M. Crasso coss. C. Verres, perfunctus uaestura, legatione, praetura urbana, patre C. Verre et praetextato llio et filia nupta, uxorem habens, quum successisset in Sicilia C. acerdoti praetori eamque sibi non succedente Arrio per triennium tenuisset, atque in ea fuisset libidinose, avare crudeliterque versatus, ccedente tandem in eadem provincia Metello, repetundarum reus ab iculis postulatus est, causam agente M. Cicerone. Quum autem praearata accusatione M. Tullius videret id agi, ut a M' Glabrione praeore et ab iis iudicibus, qui tunc erant, ad alium annum aliumque raetorem res tota transiret eripereturque sibi reus patrocinio Hortenii ac Metelli, qui tunc consules futuri erant — per hos enim Verres ludendi iudicii fiduciam sumpserat —, hoc commentus est rationis, t orationem longam praetermitteret neque in criminibus declamatione mulandis tempus absumeret, sed tantum modo citaret testes ad unum uodque crimen expositum et eos Hortensio interrogandos daret: qua rte ita est fatigatus Hortensius, ut nihil contra quod diceret inveniret, ue etiam Verres desperato patrocinio sua sponte discederet in exsilium.

Praecepta hoc modo sibi iusta accusationis laude M. Cicero stauit totam causam accurate perscribere, genera criminum singula sinulis libris persequens. Itaque libro Accusationis primo agit de praetura urbano, secundo de praetura Siciliensi, tertio de frumento, id t, de furtis in omni genere frumenti a C. Verre in Sicilia commissis, uinto de suppliciis crudeliter in Sicilia sumptis. Hoc autem libro ccusationis quarto accusator persequitur furta et maleficia C. Verris n auferendis signis, tabulis pictis caeterisque ornamentis tota Sicilia ommissa. In quibus rebus exsequendis orator hoc ordine utitur, ut rimum hominum privatorum, deinde oppidorum et fanorum exspoiationes atque direptiones ostendat.

I. 1. Venio nunc ad istius, quem ad modum ipse appellat, studium, ut amici eius, morbum et insaniam, ut Siculi, latrocinium. Ego quo nomine appellem nescio: rem vo-

bis proponam: vos eam suo, non nominis pondere penditote. Genus ipsum prius cognoscite, iudices: deinde fortasse non magno opere quaeretis quo id nomine appellandum putetis. Nego in Sicilia tota, tam locupleti, tam vetere provincia, tot oppidis, tot familiis tam copiosis, ullum argenteum vas, ullum Corinthium aut Deliacum fuisse, ullam gemmam aut margaritam, quidquam ex auro aut ebore factum, signum ullum aëneum, marmoreum, eburneum, nego ullam picturam neque in tabula neque in textili quin conquisierit, inspexerit, quod placitum sit abstulerit. 2. Magnum videor dicere: attendite etiam quem ad modum dicam. Non enim verbi neque criminis augendi causa complector omnia: quum dico nihil istum eius modi rerum in tota provincia reliquisse, Latine me scitote, non accusatorie loqui. Etiam planius: nihil in aedibus cuiusquam, ne in oppidis quidem: nihil in locis communibus, ne in fanis quidem: nihil apud Siculum, nihil apud civem Romanum, denique nihil istum quod ad oculos animumque acciderit neque privati neque publici, neque profani neque sacri tota in Sicilia reliquisse.

3. Unde igitur potius incipiam quam ab ea civitate, quae tibi una in amore atque in deliciis fuit? aut ex quo potius numero quam ex ipsis laudatoribus tuis? Facilius enim perspicietur qualis apud eos fueris, qui te oderunt, qui accusant, qui persequuntur, quum apud tuos Mamertinos inveniare improbissima ratione esse praedatus. II. C. Heius est Mamertinus — omnes hoc mihi qui Messanam accesserunt facile concedunt — omnibus rebus illa in civitate ornatissimus. Huius domus est vel optima Messanae, notissima quidem certe et nostris hominibus apertissima maximeque hospitalis. Ea domus ante istius adventum ornata sic fuit, ut urbi quoque esset ornamento. Nam ipsa Messana, quae situ, moenibus portuque ornata sit, ab his rebus, quibus iste delectatur, sane vacua atque nuda est. 4. Erat apud Heium sacrarium magna cum dignitate in aedibus, a maioribus traditum, perantiquum, in quo signa pulcherrima quattuor, summo artificio, summa nobilitate, quae non modo istum hominem ingeniosum et intelligentem, verum etiam quemvis nostrum, quos iste idiotas appellat, delectare pos-

sent: unum Cupidinis marmoreum Praxiteli. Nimirum didici etiam, dum in istum inquiro, artificum nomina. Idem, opinor, artifex eiusdem modi Cupidinem fecit illum, qui est Thespiis, propter quem Thespiae visuntur: nam alia visendi causa nulla est. Atque ille L. Mummius, quum Thespiadas, quae ad aedem Felicitatis sunt, caeteraque profana ex illo oppido signa tolleret, hunc marmoreum Cupidinem, quod erat consecratus, non attigit. III. 5. Verum ut ad illud sacrarium redeam, signum erat hoc, quod dico, Cupidinis e marmore: ex altera parte Hercules, egregie factus ex aere. Is dicebatur esse Myronis, ut opinor: et certe. Item ante hos deos erant arulae, quae cuivis religionem sacrarii significare possent. Erant aënea duo praeterea signa, non maxima, verum eximia venustate, virginali habitu atque vestitu, quae manibus sublatis sacra quaedam more Atheniensium virginum reposita in capitibus sustinebant. Canephoroe ipsae vocabantur. Sed earum artificem, quem? quemnam? Recte admones, Polyclitum esse dicebant. Messanam ut quisque nostrum venerat, haec visere solebat: omnibus haec ad visendum patebant cotidie: domus erat non domino magis ornamento quam civitati. 6. C. Claudius, cuius aedilitatem magnificentissimam scimus fuisse, usus est hoc Cupidine tam diu, dum forum dis immortalibus populoque Romano habuit ornatum: et, quum hospes esset Heiorum, Mamertini autem populi patronus, ut illis benignis usus est ad commodandum, sic ipse diligens fuit ad reportandum. Nuper homines nobiles eius modi, iudices, et quid dico nuper? immo vero modo ac plane paullo ante vidimus, qui forum et basilicas non spoliis provinciarum, sed ornamentis amicorum, commodis hospitum, non furtis nocentium ornarent: qui tamen signa atque ornamenta sua cuique reddebant, non ablata ex urbibus sociorum atque amicorum, quadridui causa, per simulationem aedilitatis, domum deinde atque ad suas villas auferebant. 7. Haec omnia, quae dixi, signa, iudices, ab Heio e sacrario Verres abstulit: nullum, inquam, horum reliquit neque aliud ullum tamen praeter unum pervetus ligneum, Bonae Fortunae, ut opinor. Eam iste habere domi suae noluit.

IV. Pro deum hominumque fidem! quid hoc est? quae haec causa est? quae ista impudentia? Quae dico signa, ante quam abs te sublata sunt, nemo Messanam cum imperio venit quin viderit. Tot praetores, tot consules in Sicilia quum in pace tum etiam in bello fuerunt: tot homines cuiusque modi: non loquor de integris, innocentibus, religiosis: tot cupidi, tot improbi, tot audaces, quorum nemo sibi tam vehemens, tam potens, tam nobilis visus est qui ex illo sacrario quidquam poscere aut tollere aut attingere auderet. Verres quod ubique erit pulcherrimum auferet? nihil habere cuiquam praeterea licebit? tot domus locupletissimas istius domus una capiet? Idcirco nemo superiorum attigit, ut hic tolleret? ideo C. Claudius Pulcher rettulit, ut C. Verres posset auferre? At non requirebat ille Cupido lenonis domum ac meretriciam disciplinam: facile illo sacrario patrio continebatur. Heio se a maioribus relictum esse sciebat in hereditate sacrorum: non quaerebat meretricis heredem.

8. Sed quid ego tam vehementer invehor? Verbo uno repellar. Emi, inquit. O di immortales! praeclaram defensionem! Mercatorem in provinciam cum imperio ac securibus misimus, omnia qui signa, tabulas pictas, omne argentum, aurum, ebur, gemmas coëmeret, nihil cuiquam relinqueret! Haec enim mihi ad omnia defensio patefieri videtur, emisse. Primum, si id, quod vis, tibi ego concedam, ut emeris, quoniam in toto hoc genere hac una defensione usurus es, quaero cuius modi tu iudicia Romae putaris esse, si tibi hoc quemquam concessurum putasti, te in praetura atque imperio tot res, tam preciosas, omnes denique res quae alicuius precii fuerint tota ex provincia coëmisse? V. 9. Videte maiorum diligentiam, qui nihildum etiam istius modi suspicabantur, verum tamen ea, quae parvis in rebus accidere poterant, providebant. Neminem, qui cum potestate aut legatione in provinciam esset profectus, tam amentem fore putaverunt, ut emeret argentum: dabatur enim de publico: ut vestem: praebebatur enim legibus: mancipium putarunt, quo et omnes utimur et non praebetur a populo. Sanxerunt, NE QUIS EMERET NISI IN DEMORTUI LOCUM. Si qui Romae esset demortuus? Immo, si quis ibidem. Non enim te instruere

domum tuam voluerunt in provincia, sed illum usum provinciae supplere. 10. Quae fuit causa cur tam diligenter nos in provinciis ab emptionibus removerent? Haec, iudices, quod putabant ereptionem esse, non emptionem, quum venditori suo arbitratu vendere non liceret. In provinciis intelligebant, si is, qui esset cum imperio ac potestate, quod apud quemque esset emere vellet idque ei liceret, fore uti quod quisque vellet, sive esset venale sive non esset, quanti vellet auferret. Dicet aliquis: Noli isto modo agere cum Verre: noli eius facta ad antiquae religionis rationem exquirere: concede ut impune emerit, modo ut bona ratione emerit, nihil pro potestate, nihil ab invito, nihil per iniuriam. Sic agam. Si quid venale habuit Heius, si id, quanti aestimabat, tanti vendidit, desino quaerere cur emeris. VI. 11. Quid igitur nobis faciendum est? num argumentis utendum in re eius modi? Quaerendum est, credo, Heius iste num aes alienum habuerit, num auctionem fecerit: si fecit, num tanta difficultas eum rei numariae tenuerit, tanta egestas, tanta vis presserit, ut sacrarium suum spoliaret, ut deos patrios venderet. At hominem video auctionem fecisse nullam, vendidisse praeter fructus suos nihil umquam, non modo in aere alieno nullo, sed in suis numis multis esse et semper fuisse. Si haec contra ac dico essent omnia, tamen illum haec, quae tot annos in familia sacrarioque maiorum fuissent, venditurum non fuisse. Quid, si magnitudine pecuniae persuasum est? Veri simile non est, ut ille homo tam locuples, tam honestus religioni suae monumentisque maiorum pecuniam anteponeret. 12. Sunt ista: verum tamen abducuntur homines non numquam etiam ab institutis suis magnitudine pecuniae. Videamus quanta ista pecunia fuerit quae potuerit Heium, hominem maxime locupletem, minime avarum, ab humanitate, a pietate, religione deducere. Ita iussisti, opinor, ipsum in tabulas referre: HAEC OMNIA SIGNA PRAXITELI, MYRONIS, POLYCLITI, HS SEX MILIBUS ET IↃ VERRI VENDITA ESSE. Rettulit. Recita ex tabulis.

Iuvat me haec praeclara nomina artificum, quae isti ad caelum ferunt, Verris aestimatione sic concidisse. Cupidinem Praxiteli HS cIↃIↃ! Profecto hinc natum est: *Malo*

emere quam rogare. VII. 13. Dicet aliquis: Quid? tu ista permagno aestimas? Ego vero ad meam rationem usumque meum non aestimo, verum tamen a vobis ita arbitror spectari oportere, quanti haec eorum iudicio, qui studiosi sunt harum rerum, aestimentur, quanti venire soleant, quanti haec ipsa, si palam libereque venirent, venire possent, denique ipse Verres quanti aestimet. Numquam, si denariis quadringentis Cupidinem illum putasset, commisisset ut propter eum in sermonem hominum atque in tantam vituperationem veniret. 14. Quis vestrum igitur nescit quanti haec aestimentur? In auctione signum aëneum non maximum HS XL milibus venire non vidimus? Quid, si velim nominare homines qui aut non minoris aut etiam pluris emerint, nonne possum? Etenim qui modus est in his rebus cupiditatis, idem est aestimationis. Difficile est enim finem facere precio, si libidini non feceris. Video igitur Heium neque voluntate neque difficultate aliqua temporis nec magnitudine pecuniae adductum esse, ut haec signa venderet: teque ista simulatione emptionis vi, metu, imperio, fascibus ab homine eo, quem una cum caeteris sociis non solum potestati tuae, sed etiam fidei populus Romanus commiserat, eripuisse atque abstulisse.

15. Quid mihi tam optandum, iudices, potest esse in hoc crimine, quam ut haec eadem dicat ipse Heius? Nihil profecto: sed ne difficilia optemus. Heius est Mamertinus: Mamertina civitas istum publice communi consilio sola laudat: omnibus iste caeteris Siculis odio est, ab his solis amatur. Eius autem legationis, quae ad istum laudandum missa est, princeps est Heius — etenim est primus civitatis —, ne forte, dum publicis mandatis serviat, de privatis iniuriis reticeat. 16. Haec quum scirem et cogitarem, commisi tamen, iudices, Heio: produxi eum prima actione: neque id tamen ullo periculo feci. Quid enim poterat Heius respondere, si esset improbus, si sui dissimilis? Esse illa signa domi suae, non esse apud Verrem? Qui poterat quidquam eius modi dicere? Ut homo turpissimus esset impudentissimeque mentiretur, hoc diceret, illa se habuisse venalia eaque sese quanti voluerit vendidisse. Homo domi suae nobilissimus,

qui vos de religione sua ac dignitate vere existimare maxime vellet, primo dixit se istum publice laudare, quod sibi ita mandatum esset: deinde neque se habuisse illa venalia neque ulla condicione, si utrum vellet liceret, adduci umquam potuisse ut venderet illa, quae in sacrario fuissent a maioribus suis relicta et tradita. VIII. 17. Quid sedes, Verres? quid exspectas? quid te a Centuripina civitate, a Catinensi, ab Halaesina, Tyndaritana, Hennensi, Agyrinensi caeterisque Siciliae civitatibus circumveniri atque opprimi dicis? Tua te altera patria, quem ad modum dicere solebas, Messana circumvenit: tua, inquam, Messana, tuorum adiutrix scelerum, libidinum testis, praedarum ac furtorum receptrix. Adest enim vir amplissimus eius civitatis, legatus huius iudicii causa domo missus, princeps laudationis tuae, qui te publice laudat: ita enim mandatum atque imperatum est: tametsi rogatus de cybaea tenetis memoria quid responderit: aedificatam publicis operis, publice coactis eique aedificandae publice Mamertinum senatorem praefuisse: idem ad vos privatim, iudices, confugit: utitur hac lege, qua iudicium est, communi arce sociorum: tametsi lex est de pecuniis repetundis, ille se negat pecuniam repetere, quam ereptam non tanto opere desiderat, sacra se maiorum suorum repetere abs te dicit: deos penates te patrios reposcit. 18. Ecqui pudor est? ecquae religio, Verres? ecqui metus? Habitasti apud Heium Messanae: res illum divinas apud eos deos in suo sacrario prope cotidiano facere vidisti. Non movetur pecunia: denique quae ornamenti causa fuerunt, non requirit: tibi habe Canephoros: deorum simulacra restitue. Quae quia dixit, quia tempore dato modeste apud vos socius amicusque populi Romani questus est, quia religioni suae non modo in dis patriis repetendis, sed etiam in ipso testimonio ac iure iurando proximus fuit, hominem missum ab isto scitote esse Messanam de legatis unum, illum ipsum, qui navi istius aedificandae publice praefuit, qui a senatu peteret, ut Heius adficeretur ignominia.

IX. 19. Homo amentissime, quid putasti? impetraturum te? quanti is a civibus suis fieret, quanti auctoritas eius haberetur ignorabas? Verum fac te impetravisse, fac ali-

quid gravius in Heium statuisse Mamertinos: quam putas auctoritatem laudationis eorum futuram, si in eum, quem constet verum pro testimonio dixisse, poenam constituerint? Tametsi quae est ista laudatio, quum laudator interrogatus laedat necesse est? Quid? isti laudatores tui nonne testes mei sunt? Heius est laudator: laesit gravissime. Producam caeteros: reticebunt quae poterunt libenter, dicent quae necesse erit ingratis. Negent isti onerariam navem maximam aedificatam esse Messanae? negent, si possunt. Negent ei navi senatorem Mamertinum publice praefuisse? utinam negent! Sunt etiam caetera, quae malo integra reservare, ut quam minimum dem illis temporis ad meditandum confirmandumque periurium. 20. Haec tibi laudatio procedat in numerum: hi te homines auctoritate sua sublevent, qui te neque debent adiuvare, si possint, neque possunt, si velint, quibus tu privatim iniurias plurimas contumeliasque imposuisti, quo in oppido multas familias totas in perpetuum infames tuis stupris flagitiisque fecisti. At publice commodasti. Non sine magno quidem rei publicae provinciaeque Siciliae detrimento. Tritici modium LX milia empta populo Romano dare debebant et solebant, abs te solo remissum est. Res publica detrimentum fecit, quod per te imperii ius in una civitate imminutum est: Siculi, quod ipsum non de summa frumenti detractum est, sed translatum in Centuripinos et Halaesinos, immunes populos, et hoc plus impositum quam ferre possent. 21. Navem imperare debuisti ex foedere: remisisti in triennium: militem nullum umquam poposcisti per tot annos. Fecisti item, ut praedones solent: qui quum hostes communes sint omnium, tamen aliquos sibi instituunt amicos, quibus non modo parcant, verum etiam praeda quos augeant, et eos maxime, qui habent oppidum opportuno loco, quo saepe adeundum sit navibus, non numquam etiam necessario. X. Phaselis illa, quam cepit P. Servilius, non fuerat urbs antea Cilicum et praedonum: Lycii illam, Graeci homines, incolebant. Sed quod erat eius modi loco atque ita proiecta in altum, ut et exeuntes e Cilicia praedones saepe ad eam necessario devenirent, et, quum se ex hisce locis reciperent, eodem deferrentur, asci-

verunt sibi illud oppidum piratae, primo commercio, deinde etiam societate. 22. Mamertina civitas improba antea non erat: etiam erat inimica improborum, quae C. Catonis, illius, qui consul fuit, impedimenta retinuit. At cuius hominis? clarissimi ac potentissimi: qui tamen quum consul fuisset, condemnatus est: [ita, C. Cato, duorum hominum clarissimorum nepos, L. Paulli et M. Catonis et P. Africani sororis filius] quo damnato tunc, quum iudicia fiebant, HS IIII milibus lis aestimata est! Huic Mamertini irati fuerunt, qui maiorem sumptum, quam quanti Catonis lis aestimata est, in Timarchidi prandium saepe fecerunt. 23. Verum haec civitas isti praedoni ac piratae Siciliensi Phaselis fuit. Huc omnia undique deferebantur: apud istos relinquebantur: quod celari opus erat, habebant sepositum et reconditum: per istos quae volebat clam imponenda, occulte exportanda curabat: navem denique maximam, quam onustam furtis in Italiam mitteret, apud istos faciundam aedificandamque curavit: pro hisce rebus vacatio data est ab isto sumptus, laboris, militiae, rerum denique omnium: per triennium soli non modo in Sicilia, verum, ut opinio mea fert, his quidem temporibus in omni orbe terrarum vacui, expertes, soluti ac liberi fuerunt ab omni sumptu, molestia, munere. 24. Hinc illa Verria nata sunt, quod in convivium Sex. Cominium protrahi iussit, in quem scyphum de manu iacere conatus est, quem obtorta gula de convivio in vincla atque in tenebras abripi iussit. Hinc illa crux, in quam iste civem Romanum multis inspectantibus sustulit: quam non ausus est usquam defigere nisi apud eos, quibuscum omnia scelera sua ac latrocinia communicavit. XI. Laudatum etiam vos quemquam venitis? Qua auctoritate? utrum, quam apud senatum, an quam apud populum Romanum habere debetis? 25. Ecqua civitas est non in provinciis nostris, verum in ultimis nationibus aut tam potens aut tam libera aut etiam tam immanis ac barbara, rex denique ecquis est qui senatorem populi Romani tecto ac domo non invitet? qui honos non homini solum habetur, sed primum populo Romano, cuius beneficio nos in hunc ordinem venimus, deinde ordinis auctoritati, quae nisi gravis erit apud socios et exteras

nationes, ubi erit imperii nomen et dignitas? Mamertini me publice non invitarunt: me quum dico, leve est: senatorem populi Romani si non invitarunt, honorem debitum detraxerunt non homini, sed ordini. Nam ipsi Tullio patebat domus locupletissima et amplissima Cn. Pompeii Basilisci, quo, etiam si esset invitatus a vobis, tamen devertisset: erat etiam Percenniorum, qui nunc item Pompeii sunt, domus honestissima, quo L. frater meus summa illorum voluntate devertit. Senator populi Romani, quod in vobis fuit, in vestro oppido iacuit et pernoctavit in publico. Nulla hoc civitas umquam alia commisit. — Amicum enim nostrum in iudicium vocabas. — Tu quid ego privatim negocii geram interpretabere imminuendo honore senatorio? 26. Verum haec tum queremur, si quid de vobis per eum ordinem agetur, qui ordo a vobis adhuc solis contemptus est. In populi Romani quidem conspectum quo ore vos commisistis? nec prius illam crucem, quae etiam nunc civis Romani sanguine redundat, quae fixa est ad portum urbemque vestram, revellistis neque in profundum abiecistis locumque illum omnem expiastis, quam Romam atque in horum conventum adiretis? In Mamertinorum solo foederato atque pacato monumentum istius crudelitatis constitutum est. Vestrane urbs electa est, ad quam quum adirent ex Italia, crucem civis Romani prius quam quemquam amicum populi Romani viderent? quam vos Rheginis, quorum civitati invidetis, itemque incolis vestris, civibus Romanis, ostendere soletis, quo minus sibi adrogent minusque vos despiciant, quum videant ius civitatis illo supplicio esse mactatum.

XII. 27. Verum haec emisse te dicis. Quid? illa Attalica tota Sicilia nominata ab eodem Heio peripetasmata emere oblitus es? Licuit eodem modo, ut signa. Quid enim actum est? An litteris pepercisti? Verum hominem amentem hoc fugit: minus clarum putavit fore quod de armario quam quod de sacrario esset ablatum. At quo modo abstulit? Non possum dicere planius quam ipse apud vos dixit Heius. Quum quaesissem, num quid aliud de bonis eius pervenisset ad Verrem, respondit: istum ad se misisse, ut sibi mitteret Agrigentum peripetasmata. Quaesivi an mi-

sisset. Respondit id, quod necesse erat, scilicet dicto audientem fuisse praetori: misisse. Rogavi pervenissentne Agrigentum. Dixit pervenisse. Quaesivi quem ad modum revertissent. Negavit adhuc revertisse. Risus populi atque admiratio omnium vestrum facta est. 28. Hic tibi in mentem non venit iubere, ut haec quoque referret HS VI milibus Iↄ se tibi vendidisse? Metuisti ne aes alienum tibi cresceret, si HS VI milibus Iↄ tibi constarent ea, quae tu facile posses vendere HS CC milibus? Fuit tanti, mihi crede: haberes quod defenderes: nemo quaereret quanti illa res esset: si modo te posses docere emisse, facile cui velles tuam causam et factum probares: nunc de peripetasmatis quem ad modum te expedias non habes.

29. Quid? a Phylarcho Centuripino, homine locuplete ac nobili, phaleras pulcherrime factas, quae regis Hieronis fuisse dicuntur, utrum tandem abstulisti an emisti? In Sicilia quidem quum essem, sic a Centuripinis, sic a caeteris audiebam — non enim parum res erat clara —: tam te has phaleras a Phylarcho Centuripino abstulisse dicebant, quam alias item nobiles ab Aristo Panhormitano, quam tertias a Cratippo Tyndaritano. Etenim si Phylarchus vendidisset, non ei, postea quam reus factus es, redditurum te promisisses. Quod quia vidisti plures scire, cogitasti, si ei reddidisses, te minus habiturum, rem nihilo minus testatam futuram: non reddidisti. Dixit Phylarchus pro testimonio se, quod nosset tuum istum morbum, ut amici tui appellant, cupisse te celare de phaleris: quum abs te appellatus esset, negasse habere sese: apud alium quoque eas habuisse depositas, ne qua invenirentur. Istius tantam fuisse sagacitatem, ut eas per illum ipsum inspiceret, ubi erant depositae: tum se deprehensum negare non potuisse: ita ab se invito phaleras ablatas gratis.

XIII. 30. Iam, ut haec omnia reperire ac perscrutari solitus sit, iudices, est operae precium cognoscere. Cibyratae sunt fratres quidam, Tlepolemus et Hiero: quorum alterum fingere opinor e cera solitum esse, alterum esse pictorem. Hosce opinor, Cibyrae quum in suspicionem venissent suis civibus fanum expilasse Apollinis, veritos poenam

iudicii ac legis domo profugisse. Quod Verrem artificii cupidum cognoverant tum, quum iste, id quod ex testi didicistis, Cibyram cum inanibus syngraphis venerat, dc fugientes ad eum se exsules, quum iste esset in Asia, c tulerunt. Habuit eos secum illo tempore et in legatic praedis atque furtis multum illorum opera consilioque u est. 31. Hic sunt illi, quibus in tabulis refert sese Q. Tad dedisse iussu istius Graecis pictoribus. Eos iam bene co tos et re probatos secum in Siciliam duxit. Quo pos quam venerunt, mirandum in modum — canes venaticos ceres — ita odorabantur omnia et pervestigabant, ut quidque esset aliqua ratione invenirent. Aliud minan aliud pollicendo, aliud per servos, aliud per liberos, amicum aliud, aliud per inimicum inveniebant: quidquid i placuerat perdendum erat. Nihil aliud optabant quorum scebatur argentum nisi ut id Hieroni et Tlepolemo displi ret. XIV. 32. Verum mehercule hoc, iudices, dicam. mini Pamphilum Lilybaetanum, amicum et hospitem me nobilem hominem, mihi narrare, quum iste ab sese hydri Boëthi manu factam, praeclaro opere et grandi pondere, potestatem abstulisset, se sane tristem et conturbatum mum revertisse, quod vas eius modi, quod sibi a patre maioribus esset relictum, quo solitus esset uti ad fes dies, ad hospitum adventus, a se esset ablatum. Quum derem, inquit, domi tristis, accurrit Venerius: iubet scyphos sigillatos ad praetorem statim adferre. Permo sum, inquit: binos habebam: iubeo promi utrosque, ne q plus mali nasceretur, et mecum ad praetoris domum fe Eo quum venio, praetor quiescebat: fratres illi Cibyra inambulabant. Qui me ubi viderunt: Ubi sunt, Pamph inquiunt, scyphi? Ostendo tristis. Laudant. Incipio q me nihil habiturum quod alicuius esset precii, si et scyphi essent ablati. Tum illi, ubi me conturbatum vide Quid vis nobis dare, ut isti abs te ne auferantur? Ne mu sestertios cIↄ me, inquit, poposcerunt: dixi me datur Vocat interea praetor: poscit scyphos. Tum illos coepi praetori dicere, putasse se, id quod audissent, alicuius p cii scyphos esse Pamphili: luteum negocium esse: non

gnum quod in suo argento Verres haberet. Ait ille idem sibi videri. Ita Pamphilus scyphos optimos aufert.

33. Et mehercule ego antea, tametsi hoc nescio quid nugatorium sciebam esse, ista intelligere, tamen mirari solebam istum in his ipsis rebus aliquem sensum habere, quem scirem nulla in re quidquam simile hominis habere. XV. Tum primum intellexi ad eam rem istos fratres Cibyratas fuisse, ut iste in furando manibus suis, oculis illorum uteretur. At ita studiosus est huius praeclarae existimationis, ut putetur in hisce rebus intelligens esse, ut nuper — videte hominis amentiam — postea quam est comperendinatus, quum iam pro damnato mortuoque esset, ludis Circensibus mane apud L. Sisennam, virum primarium, quum essent triclinia strata argentumque expositum in aedibus, quum pro dignitate L. Sisennae domus esset plena hominum honestissimorum, accessit ad argentum, contemplari unum quidque ociose et considerare coepit. Mirari stultitiam alii, quod in ipso iudicio eius ipsius cupiditatis, cuius insimularetur, suspicionem augeret, alii amentiam, cui comperendinato, quum tam multi testes dixissent, quidquam illorum venisset in mentem. Pueri autem Sisennae, credo qui audissent quae in istum testimonia dicta essent, oculos de isto nusquam deiicere neque ab argento digitum discedere. 34. Est boni iudicis parvis ex rebus coniecturam facere unius cuiusque et cupiditatis et continentiae. Qui reus et reus lege comperendinatus, re et opinione hominum paene damnatus, temperare non potuerit maximo conventu quin L. Sisennae argentum tractaret et consideraret, hunc praetorem in provincia quisquam putabit a Siculorum argento cupiditatem aut manus abstinere potuisse?

XVI. 35. Verum, uti Lilybaeum, unde digressa est oratio, revertamur, Diocles est, Pamphili gener illius, a quo hydria ablata est, Popillius cognomine. Ab hoc abaci vasa omnia, ut exposita fuerunt, abstulit. Dicat se licet emisse: etenim hic propter magnitudinem furti sunt litterae, ut opinor, factae. Iussit Timarchidem aestimare argentum. Quo modo? quo qui umquam tenuissime in donationem hi-

strionum aestimavit. Tametsi iam dudum ego erro, qui tam multa de tuis emptionibus verba faciam et quaeram, utrum emeris necne et quo modo et quanti emeris: quod verbo transigere possum. Ede mihi scriptum, quid argenti in provincia Sicilia pararis, unde quidque aut quanti emeris. 36. Quid fit? quamquam non debebam ego abs te has litteras poscere: me enim tabulas tuas habere et proferre oportebat. Verum negas te horum annorum aliquot confecisse. Compone hoc, quod postulo, de argento: de reliquo videro. Nec scriptum habeo nec possum edere. Quid futurum igitur est? Quid, existimas hoc iudices facere posse? Domus plena signorum pulcherrimorum iam ante praeturam: multa ad villas tuas posita, multa deposita apud amicos, multa aliis data atque donata: tabulae nullum indicant emptum. Omne argentum ablatum ex Sicilia est: nihil cuiquam quod suum dici vellet relictum. Fingitur improba defensio, praetorem omne id argentum coëmisse: tamen id ipsum tabulis demonstrari non potest. Si, quas tabulas profers, in his quae habes quo modo habeas scriptum non est, horum autem temporum, quum te plurimas res emisse dicis, tabulas omnino nullas profers, nonne te et prolatis et non prolatis tabulis condemnari necesse est?

XVII. 37. Tu a M. Caelio, equite Romano, lectissimo adolescente quae voluisti Lilybaei abstulisti: tu C. Cacurii, prompti hominis et experientis et in primis gratiosi, supellectilem omnem auferre non dubitasti: tu maximam et pulcherrimam mensam citream a Q. Lutatio Diodoro, qui Q. Catuli beneficio ab L. Sulla civis Romanus factus est, omnibus scientibus, Lilybaei abstulisti. Non tibi obiicio, quod hominem dignissimum tuis moribus, Apollonium, Niconis filium, Drepanitanum, qui nunc A. Clodius vocatur, omni argento optime facto spoliasti ac depeculatus es. Taceo. Non enim putat ille sibi iniuriam factam, propterea quod homini iam perdito et collum in laqueum inserenti subvenisti, quum pupillis Drepanitanis bona patria erepta cum illo partitus es. Gaudeo etiam, si quid ab eo abstulisti, et abs te nihil rectius factum esse dico. Ab Lysone vero Lilybaetano, primo homine, apud quem deversa-

us es, Apollinis signum ablatum certe non oportuit. Dices e emisse. Scio: HS cIↄ. Ita opinor. Scio, inquam: proferam litteras: tamen id factum non oportuit. A pupillo Heio, cui C. Marcellus tutor est, a quo pecuniam grandem eripueras, scaphia cum emblematis Lilybaei utrum empta esse dicis an confiteris erepta?

38. Sed quid ego istius in eius modi rebus mediocres iniurias colligo, quae tantum modo in furtis istius et damnis eorum, a quibus auferebat, versata esse videantur? Accipite, si vultis, iudices, rem eius modi, ut amentiam singularem et furorem iam, non cupiditatem eius perspicere possitis. XVIII. Melitensis Diodorus est, qui apud vos antea testimonium dixit. Is Lilybaei multos iam annos habitat, homo et domi nobilis et apud eos, quo se contulit, propter virtutem splendidus et gratiosus. De hoc Verri dicitur, habere eum perbona toreumata: in his pocula quaedam, quae Thericlia nominantur, Mentoris manu summo artificio facta. Quod iste ubi audivit, sic cupiditate inflammatus est non solum inspiciendi, verum etiam auferendi, ut Diodorum ad se vocaret ac posceret. Ille, qui illa non invitus haberet, respondit Lilybaei se non habere: Melitae apud quemdam propinquum suum reliquisse. 39. Tum iste continuo mittit homines certos Melitam: scribit ad quosdam Melitenses, ut ea vasa perquirant: rogat Diodorum, ut ad illum propinquum suum det litteras: nihil ei longius videbatur quam dum illud videret argentum. Diodorus, homo frugi ac diligens, qui sua servare vellet, ad propinquum suum scribit, ut iis, qui a Verre venissent, responderet illud argentum se paucis illis diebus misisse Lilybaeum. Ipse interea recedit: abesse a domo paullisper maluit quam praesens illud optime factum argentum amittere. Quod ubi iste audivit, usque eo commotus est, ut sine ulla dubitatione insanire omnibus ac furere videretur. Quia non potuerat eripere argentum ipse Diodoro, erepta sibi vasa optime facta dicebat: minitari absenti Diodoro: vociferari palam: lacrimas interdum vix tenere. Eriphylam accepimus in fabulis ea cupiditate, ut, quum vidisset monile, ut opinor, ex auro et gemmis, pulcritudine eius incensa salutem viri proderet. Similis istius

cupiditas: hoc etiam acrior atque insanior, quod illa cupiebat id, quod viderat, huius libidines non solum oculis, sed etiam auribus excitabantur. XIX. 40. Conquiri Diodorum tota provincia iubet. Ille ex Sicilia iam castra commoverat et vasa collegerat. Homo, ut aliquo modo in provinciam illum revocaret, hanc excogitat rationem: si haec ratio potius quam amentia nominanda est. Apponit de suis canibus quemdam, qui dicat se Diodorum Melitensem rei capitalis reum velle facere. Primo mirum omnibus videri, Diodorum reum, hominem quietissimum, ab omni non modo facinoris, verum etiam minimi errati suspicione remotissimum: deinde esse perspicuum, fieri omnia illa propter argentum. Iste non dubitat iubere nomen deferri, et tum primum opinor istum absentis nomen recepisse. 41. Res clara Sicilia tota, propter caelati argenti cupiditatem reos fieri rerum capitalium neque solum reos fieri, sed etiam absentes. Diodorus Romae sordidatus circum patronos atque hospites cursare: rem omnibus narrare. Litterae mittuntur isti a patre vehementes, ab amicis item, videret quid ageret de Diodoro, quo progrederetur: rem claram esse et invidiosam: insanire hominem, periturum hoc uno crimine, nisi cavisset. Iste etiam tum patrem, si non in parentis, at in hominum numero putabat: ad iudicium nondum se satis instruxerat: primus annus erat provinciae: non ut in Sthenio, iam refertus pecunia. Itaque furor eius paullulum, non pudore, sed metu ac timore repressus est. Condemnare Diodorum non audet absentem: de reis eximit. Diodorus interea praetore isto prope triennium provincia domoque caruit. 42. Caeteri non solum Siculi, sed etiam cives Romani hoc statuerant: quoniam iste tantum cupiditate progrederetur, nihil esse quod quisquam putaret se, quod isti paullo magis placeret, conservare aut domi retinere posse. XX. Postea vero quam intellexerunt isti virum fortem, quem summe provincia exspectabat, Q. Arrium, non succedere, statuerunt nihil se tam clausum neque tam reconditum posse habere, quod non istius cupiditati apertissimum promptissimumque esset.

Tum iste ab equite Romano splendido et gratioso, Cn.

Calidio, cuius filium sciebat senatorem populi Romani et iudicem esse, eculeos argenteos nobiles, quique maximi fuerant, aufert. 43. Imprudens huc incidi, iudices: emit enim, non abstulit: nollem dixisse: iactabit se et in his equitabit eculeis. Emi: pecuniam solvi. Credo, etiam tabulae proferentur. Est tanti. Cedo tabulas. Dilue sane crimen hoc Calidianum, dum ego tabulas aspicere possim. Verum tamen quid erat quod Calidius Romae quereretur se, quum tot annos in Sicilia negociaretur, a te solo ita esse contemptum, ita despectum, ut etiam una cum caeteris Siculis despoliaretur? Si emeras, quid erat quod confirmabat se abs te argentum esse repetiturum, si id tibi sua voluntate vendiderat: tu porro posses facere, ut Cn. Calidio non redderes? praesertim quum is L. Sisenna, defensore tuo, tam familiariter uteretur, et quum caeteris familiaribus Sisennae reddidisses? 44. Denique non opinor negaturum esse te homini honesto, sed non gratiosiori, quam Cn. Calidius est, L. Curidio, te argentum per Potamonem, amicum tuum, reddidisse. Qui quidem caeterorum causam apud te difficiliorem fecit. Nam quum te confirmasses compluribus redditurum, postea quam Curidius pro testimonio dixit te sibi reddidisse, finem reddendi fecisti, quod intellexisti praeda te de manibus emissa testimonium tamen effugere non posse. Cn. Calidio, equiti Romano, per omnes alios praetores licuit habere argentum bene factum, licuit posse domesticis copiis, quum magistratum aut aliquem superiorem invitasset, ornare et apparare convivium. Multi domi Cn. Calidii cum potestate atque imperio fuerunt: nemo inventus est tam amens qui illud argentum tam praeclarum ac tam nobile eriperet, nemo tam audax qui posceret, nemo tam impudens qui postularet ut venderet. 45. Superbum est enim, iudices, et non ferendum dicere praetorem in provincia homini honesto, locupleti, splendido: *Vende mihi vasa caelata.* Hoc est enim dicere: non es dignus tu qui habeas quae tam bene facta sunt, meae dignitatis ista sunt. Tu dignior, Verres, quam Calidius? qui, ut non conferam vitam neque existimationem tuam cum illius: neque enim est conferenda: hoc ipsum conferam, quo tu te superiorem fingis: quod HS ccc milia di-

visoribus, ut praetor renunciarere, dedisti, LXXX accusatori, ne tibi odiosus esset, ea re contemnis equestrem ordinem et despicis? ea re tibi indignum visum est quidquam quod tibi placeret Calidium potius habere quam te?

XXI. 46. Iactat se iam dudum de Calidio: narrat omnibus emisse se. Num etiam de L. Papinio, viro primario, locupleti honestoque equite Romano, turibulum emisti? qui pro testimonio dixit te, quum inspiciendum poposcisses, evulso emblemate remisisse: ut intelligatis in homine intelligentiam esse, non avaritiam, artificii cupidum, non argenti fuisse. Nec solum in Papinio fuit hac abstinentia: tenuit hoc institutum in turibulis omnibus, quaecumque in Sicilia fuerunt. Incredibile est autem quam multa et quam praeclara fuerint. Credo tum, quum Sicilia florebat opibus et copiis, magna artificia fuisse in ea insula. Nam domus erat ante istum praetorem nulla paullo locupletior, qua in domo haec non essent, etiam si praeterea nihil esset argenti, patella grandis cum sigillis ac simulacris deorum, patera, qua mulieres ad res divinas uterentur, turibulum. Haec autem omnia antiquo opere et summo artificio facta: ut hoc liceret suspicari, fuisse aliquando apud Siculos peraeque pro portione caetera, sed quibus multa fortuna ademisset, tamen apud eos remansisse ea, quae religio retinuisset. 47. Dixi, iudices, multa fuisse fere apud omnes Siculos: ego idem confirmo, nunc ne unum quidem esse. Quid hoc est? quod hoc monstrum, quod prodigium in provinciam misimus? Nonne vobis id egisse videtur, ut non unius libidinem, non suos oculos, sed omnium cupidissimorum insanias, quum Romam revertisset, expleret? Qui simul atque in oppidum quodpiam venerat, immittebantur illi continuo Cibyratici canes, qui investigabant et perscrutabantur omnia. Si quod erat grande vas et maius opus inventum, laeti adferebant: si minus eius modi quippiam venari potuerant, illa quidem certe pro lepusculis capiebantur, patellae, paterae, turibula. Hic quos putatis fletus mulierum, quas lamentationes fieri solitas esse in hisce rebus? quae forsitan vobis parvae esse videantur, sed magnum et acerbum dolorem commovent, mulierculis praesertim, quum eripiuntur e manibus ea, qui-

us ad res divinas uti consuerunt, quae a suis acceperunt, uae in familia semper fuerunt.

XXII. 48. Hic nolite exspectare, dum ego haec crimina gam ostiatim, ab Aeschylo Tyndaritano istum pateram abstulisse, a Thrasone item Tyndaritano patellam, a Nymphooro Agrigentino turibulum. Quum testes ex Sicilia dabo, uem volet ille eligat, quem ego interrogem de patellis, pateris, turibulis: non modo oppidum nullum, sed ne domus uidem ulla paullo locupletior expers huius iniuriae reperieur. Qui quum in convivium venisset, si quidquam caelati spexerat, manus abstinere, iudices, non poterat. Cn. Pomeius est Philo, qui fuit Tyndaritanus. Is coenam isti dabat pud villam in Tyndaritano. Fecit quod Siculi non audebant: lle, civis Romanus quod erat, impunius id se facturum puavit. Apposuit patellam, in qua sigilla erant egregia. Iste ontinuo ut vidit, non dubitavit illud insigne penatium hopitaliumque deorum ex hospitali mensa tollere, sed tamen, uod ante de istius abstinentia dixeram, sigillis avulsis reiquum argentum sine ulla avaritia reddidit. 49. Quid? Euolemo Calactino, homini nobili, Lucullorum hospiti ac peramiliari, qui nunc apud exercitum cum L. Lucullo est, non lem fecit? Coenabat apud eum: argentum ille caeterum puum apposuerat, ne purus ipse relinqueretur: duo pocula on magna, verum tamen cum emblemate. Hic tamquam estivum acroama, ne sine corollario de convivio discederet, bidem convivis spectantibus emblemata evellenda curavit.

Neque ego nunc istius facta omnia enumerare conor eque opus est nec fieri ullo modo potest: tantum unius uiusque de varia improbitate generis indicia apud vos et xempla profero. Neque enim ita se gessit in his rebus, umquam rationem aliquando esset redditurus, sed prorsus a, quasi aut reus numquam esset futurus aut quo plura abstulisset, eo minore periculo in iudicium venturus esset: ui haec, quae dico, iam non occulte, non per amicos atue interpretes, sed palam de loco superiore ageret, pro nperio et potestate. XXIII. 50. Catinam quum venisset, opidum locuples, honestum, copiosum, Dionysiarchum ad se roagorum, hoc est, summum magistratum, vocari iubet.

Ei palam imperat, ut omne argentum, quod apud quem esset Catinae, conquirendum curaret et ad se adferend Phylarchum Centuripinum, primum hominem genere, tute, pecunia, non hoc idem iuratum dicere audistis, istum negocium dedisse atque imperasse, ut Centurip in civitate totius Siciliae multo maxima et locupletissi omne argentum conquireret et ad se comportari iube Agyrio similiter istius imperio vasa Corinthia per Apoll rum, quem testem audistis, Syracusas deportata sunt. Illa vero optima est, quod, quum Haluntium venisset p tor laboriosus et diligens, ipse in oppidum noluit a dere, quod erat difficili ascensu atque arduo, Archagat Haluntinum, hominem non solum domi, sed tota Sicili primis nobilem, vocari iussit. Ei negocium dedit, ut q quid Halunti esset argenti caelati aut si quid etiam Co thiorum, ut omne statim ad mare ex oppido deportare Ascendit in oppidum Archagathus. Homo nobilis, qui a amari et diligi vellet, ferebat graviter illam sibi ab provinciam datam nec quid faceret habebat: pronun quid sibi imperatum esset: iubet omnes proferre quod ha rent. Metus erat summus. Ipse enim tyrannus non di debat longius: Archagathum et argentum in lectica cub ad mare infra oppidum exspectabat. 52. Quem concurs in oppido factum putatis? quem clamorem? quem porro tum mulierum? qui videret, equum Troianum introduct urbem captam diceret. Efferri sine thecis vasa, extorqu alia de manibus mulierum, effringi multorum fores, rev claustra. Quid enim putatis? Scuta si quando conquirun a privatis in bello ac tumultu, tamen homines inviti d etsi ad salutem communem dari sentiunt: ne quem put sine maximo dolore argentum caelatum domo quod alter peret protulisse. Omnia deferuntur. Cibyratae fratres cantur: pauca improbant: quae probarant, iis crustae emblemata detrahebantur. Sic Haluntini excussis deli cum argento puro domum revertuntur. XXIV. 53. Q umquam, iudices, huiusce modi everriculum ulla in provi fuit? Avertere aliquid de publico quam obscurissime magistratum solebant, etiam quum aliquid a privato r

nquam, occulte auferebant, et ii tamen condemnabantur. si quaeritis, ut ipse de me detraham, illos ego accusaes puto fuisse, qui eius modi hominum furta odore aut quo leviter presso vestigio persequebantur. Nam nos idem quid facimus in Verre, quem in luto volutatum tos corporis vestigiis invenimus? Permagnum est in eum pere aliquid, qui praeteriens, lectica paullisper deposita, n per praestigias, sed palam per potestatem, uno impe, ostiatim totum oppidum compilaverit? Ac tamen, ut set dicere se emisse, Archagatho imperat, ut illis alid, quorum argentum fuerat, numulorum dicis causa da Invenit Archagathus paucos qui vellent accipere: iis t. Eos numos tamen iste Archagatho non reddidit. VoRomae repetere Archagathus: Cn. Lentulus Marcellinus asit, sicut ipsum dicere audistis. Recita Archagathi et li testimonium.

54. Et, ne forte hominem existimetis hanc tantam vim matum sine causa coacervare voluisse, videte quanti quanti existimationem populi Romani, quanti leges et a, quanti testes Siculos negociatores fecerit. Pouam tantam multitudinem collegerat emblematum, ut um quidem cuiquam reliquisset, instituit officinam Syis in regia maximam. Palam artifices omnes, caelato vascularios, convocari iubet, et ipse suos complures t. Eos concludit, magnam hominum multitudinem. s octo continuos his opus non defuit, quum vas nuleret nisi aureum. Tum illa, ex patellis et turibulis evellerat, ita scite in aureis poculis illigabat, ita apte phiis aureis includebat, ut ea ad illam rem nata esse : ipse tamen praetor, qui sua vigilantia pacem in Siicit fuisse, in hac officina maiorem partem diei cum pulla sedere solebat et pallio. XXV. 55. Haec ego, , non auderem proferre, ni vererer ne forte plura de aliis in sermone quam a me in iudicio vos audisseis. Quis enim est qui de hac officina, qui de vasis , qui de istius pallio pullo non audierit? Quem voles ntu Syracusano virum bonum nominato: producam: erit quin hoc se audisse aut vidisse dicat. 56. O tem-

pora, o mores! nihil nimium vetus proferam. Sunt vestrum aliquam multi, qui L. Pisonem cognorunt, huius L. Pisonis, qui praetor fuit, patrem. Ei, quum esset in Hispania praetor, qua in provincia occisus est, nescio quo pacto, dum armis exercetur, anulus aureus, quem habebat, fractus et comminutus est. Quum vellet sibi anulum facere, aurificem iussit vocari in forum ad sellam Cordubae et ei palam appendit aurum: hominem in foro iubet sellam ponere et facere anulum omnibus praesentibus. Nimium fortasse dicet aliquis hunc diligentem. Hactenus reprehendet, si qui volet: nihil amplius. Verum fuit ei concedendum. Filius enim L. Pisonis erat, eius, qui primus de pecuniis repetundis legem tulit. 57. Ridiculum est me nunc de Verre dicere, quum de Pisone Frugi dixerim: verum tamen quantum intersit videte. Iste quum aliquot abacorum faceret vasa aurea, non laboravit quid non modo in Sicilia, verum etiam Romae in iudicio audiret: ille in auri semuncia totam Hispaniam scire voluit unde praetori anulus fieret. Nimirum, ut hic nomen suum comprobavit, sic ille cognomen.

XXVI. Nullo modo possum omnia istius facta aut memoria consequi aut oratione complecti. Genera ipsa cupio breviter attingere, ut hic modo me commonuit Pisonis anulus, quod totum effluxerat. Quam multis istum putatis hominibus honestis de digitis anulos abstulisse? Numquam dubitavit, quotienscumque alicuius aut gemma aut anulo delectatus est. Incredibile dicam, sed ita clarum, ut ipsum negaturum non arbitrer. 58. Quum Valentio eius interpreti epistola Agrigento adlata esset, casu signum iste animadvertit in cretula. Placuit ei: quaesivit unde esset epistola. Respondit, Agrigento. Iste ad quos solebat litteras misit, ut is anulus ad se primo quoque tempore adferretur. Ita litteris istius patri familias, L. Titio, civi Romano, anulus de digito detractus est. Illa vero eius cupiditas incredibilis est. Nam ut in singula conclavia, quae iste non modo Romae, sed in omnibus villis habet, tricenos lectos optime stratos cum caeteris ornamentis convivii quaereret, nimium multa comparare videretur. Nulla domus in Sicilia locuples fuit, ubi iste non textrinum instituerit. 59. Mulier est Segestana

perdives et nobilis, Lamia nomine: per triennium isti, plena domo telarum, stragulam vestem confecit, nihil nisi conchylio tinctum: Attalus, homo pecuniosus, Neti, Lyso Lilybaei, Critolaus Aetnae, Syracusis Aeschrio, Cleomenes, Theomnastus, Helori Archonidas. Dies me citius defecerit, quam nomina. Ipse dabat purpuram, tantum operam amici. Credo. Iam enim non libet omnia criminari: quasi hoc mihi non satis sit ad crimen habuisse tam multum quod daret, voluisse deportare tam multa, hoc denique, quod concedit, amicorum operis esse in huiusce modi rebus usum. **60.** Iam vero lectos aeratos et candelabra aënea num cui praeter istum Syracusis per triennium facta esse existimatis? Emebat. Credo. Sed tantum vos certiores, iudices, facio quid iste in provincia praetor egerit, ne cui forte negligens nimium fuisse videatur neque se satis, quum potestatem habuerit, instruxisse et ornasse.

XXVII. Venio nunc non iam ad furtum, non ad avaritiam, non ad cupiditatem, sed eius modi facinus, in quo omnia nefaria contineri mihi atque inesse videantur, in quo di immortales violati, existimatio atque auctoritas nominis populi Romani imminuta, hospitium spoliatum ac proditum, abalienati scelere istius a nobis omnes reges amicissimi nationesque, quae in eorum regno ac dicione sunt. **61.** Nam reges Syriae, regis Antiochi filios pueros, scitis Romae nuper fuisse: qui venerant non propter Syriae regnum: nam id sine controversia obtinebant, ut a patre et a maioribus acceperant: sed regnum Aegypti ad se et ad Selenen matrem suam pertinere arbitrabantur. Hi ipsi postea quam temporibus rei publicae exclusi per senatum agere quae voluerant non potuerunt, in Syriam in regnum patrium profecti sunt. Eorum alter, qui Antiochus vocatur, iter per Siciliam facere voluit. Itaque isto praetore venit Syracusas. **62.** Hic Verres hereditatem sibi venisse arbitratus est, quod in eius regnum ac manus venerat is, quem iste et audierat multa secum praeclara habere et suspicabatur. Mittit homini munera satis large haec ad usum domesticum: olei, vini quod visum est: etiam tritici quod satis esset, de suis decumis. Deinde ipsum regem ad coenam vocavit: exornat ample

magnificeque triclinium: exponit ea, quibus abundabat, plurima et pulcherrima vasa argentea: nam haec aurea nondum fecerat: omnibus curat rebus instructum et paratum ut sit convivium. Quid multa? Rex ita discessit, ut et istum copiose ornatum et se honorifice acceptum arbitraretur. Vocat ad coenam deinde ipse praetorem: exponit suas copias omnes, multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro, quae, ut mos est regius et maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. Erat etiam vas vinarium ex una gemma pergrandi, trulla excavata, manubrio aureo: de qua satis credo idoneum, satis gravem testem, Q. Minucium, dicere audistis. 63. Iste unum quodque vas in manus sumere, laudare, mirari. Rex gaudere, praetori populi Romani satis iucundum et gratum illud esse convivium. Postea quam inde discessum est, cogitare nihil iste aliud, quod ipsa res declaravit, nisi quem ad modum regem ex provincia spoliatum expilatumque dimitteret. Mittit rogatum vasa ea, quae pulcherrima apud eum viderat: ait se suis caelatoribus velle ostendere. Rex, qui illum non nosset, sine ulla suspicione libentissime dedit. Mittit etiam trullam gemmeam rogatum: velle se eam diligentius considerare. Ea quoque ei mittitur.

XXVIII. 64. Nunc reliquum, iudices, attendite, de quo et vos audistis et populus Romanus non nunc primum audiet et in exteris nationibus usque ad ultimas terras pervolgatum est. Candelabrum e gemmis clarissimis opere mirabili perfectum, reges ii, quos dico, Romam quum attulissent, ut in Capitolio ponerent: quod nondum perfectum templum offenderant, neque ponere potuerunt neque vulgo ostendere ac proferre voluerunt, ut et magnificentius videretur, quum suo tempore in cella Iovis optimi maximi poneretur, et clarius, quum pulcritudo eius recens ad oculos hominum atque integra perveniret. Statuerunt id secum in Syriam reportare, ut, quum audissent simulacrum Iovis optimi maximi dedicatum, legatos mitterent, qui cum caeteris rebus illud quoque eximium ac pulcherrimum donum in Capitolium adferrent. Pervenit res ad istius aures, nescio quo modo. Nam rex celatum voluerat, non quo quidquam metueret aut suspicaretur, sed ut ne multi illud ante per-

ciperent oculis quam populus Romanus. Iste petit a rege et eum pluribus verbis rogat, ut id ad se mittat: cupere se dicit inspicere neque se aliis videndi potestatem esse facturum. 65. Antiochus, qui animo et puerili esset et regio, nihil de istius improbitate suspicatus est: imperat suis, ut id in praetorium involutum quam occultissime deferrent. Quo postea quam attulerunt involucrisque reiectis constituerunt, clamare iste coepit, dignam rem esse regno Syriae, dignam regio munere, dignam Capitolio. Etenim erat eo splendore, qui ex clarissimis et pulcherrimis gemmis esse debebat: ea varietate operum, ut ars certare videretur cum copia: ea magnitudine, ut intelligi posset non ad hominum apparatum, sed ad amplissimi templi ornatum esse factum. Quum satis iam perspexisse videretur, tollere incipiunt, ut referrent. Iste ait se velle illud etiam atque etiam considerare: nequaquam se esse satiatum. Iubet illos discedere et candelabrum relinquere. Sic illi tum inanes ad Antiochum revertuntur.

XXIX. 66. Rex primo nihil metuere, nihil suspicari: dies unus, alter, plures: non referri. Tum mittit, si videatur, ut reddat. Iubet iste posterius ad se reverti. Mirum illi videri. Mittit iterum: non redditur. Ipse hominem appellat: rogat ut reddat. Os hominis insignemque impudentiam cognoscite. Quod sciret, quod ex ipso rege audisset in Capitolio esse ponendum, quod Iovi optimo maximo, quod populo Romano servari videret, id sibi ut donaret, rogare et vehementissime petere coepit. Quum ille se et religione Iovis Capitolini et hominum existimatione impediri diceret, quod multae nationes testes essent illius operis ac muneris, iste homini minari acerrime coepit. Ubi videt eum nihilo magis minis quam precibus removeri, repente hominem de provincia iubet ante noctem decedere: ait se comperisse ex eius regno piratas ad Siciliam esse venturos. 67. Rex maximo conventu Syracusis, in foro, ne quis forte me in crimine obscuro versari atque adfingere aliquid suspicione hominum arbitretur, in foro, inquam, Syracusis flens atque deos hominesque contestans, clamare coepit, candelabrum factum e gemmis, quod in Capitolium missurus esset, quod

in templo clarissimo populo Romano monumentum suae societatis amicitiaeque esse voluisset, id sibi C. Verrem abstulisse: de caeteris operibus ex auro et gemmis, quae sua penes illum essent, se non laborare: hoc sibi eripi miserum esse et indignum. Id etsi antea iam mente et cogitatione sua fratrisque sui consecratum esset, tamen tum se, in illo conventu civium Romanorum, dare, donare, dicare, consecrare Iovi optimo maximo testemque ipsum Iovem suae voluntatis ac religionis adhibere.

XXX. Quae vox, quae latera, quae vires huius unius criminis querimoniam possunt sustinere? Rex Antiochus, qui Romae ante oculos omnium nostrum biennium fere comitatu regio atque ornatu fuisset, is quum amicus et socius populi Romani esset, amicissimo patre, avo, maioribus, antiquissimis et clarissimis regibus, opulentissimo et maximo regno, praeceps provincia populi Romani exturbatus est. 68. Quem ad modum hoc accepturas nationes exteras, quem ad modum huius tui facti famam in regna aliorum atque in ultimas terras perventuram putasti, quum audirent, a praetore populi Romani in provincia violatum regem, spoliatum hospitem, eiectum socium populi Romani atque amicum? Nomen vestrum populique Romani odio atque acerbitati scitote nationibus exteris, iudices, futurum, si istius haec tanta iniuria impunita discesserit. Sic omnes arbitrabuntur, praesertim quum haec fama de nostrorum hominum avaritia et cupiditate percrebruerit, non istius solius hoc esse facinus, sed eorum etiam, qui approbarint. Multi reges, multae liberae civitates, multi privati opulenti ac potentes habent profecto in animo Capitolium sic ornare, ut templi dignitas imperiique nostri nomen desiderat: qui si intellexerint interverso hoc regali dono graviter vos tulisse, grata fore vobis populoque Romano sua studia ac dona arbitrabuntur. Sin hoc vos in rege tam nobili, re tam eximia, iniuria tam acerba neglexisse audient, non erunt tam amentes, ut operam, curam, pecuniam impendant in eas res, quas vobis gratas fore non arbitrentur.

XXXI. 69. Hoc loco, Q. Catule, te appello. Loquor enim de tuo clarissimo pulcherrimoque monumento: non

iudicis solum severitatem in hoc crimine, sed prope inimici atque accusatoris vim suscipere debes. Tuus enim honos illo templo senatus populique Romani beneficio, tui nominis aeterna memoria simul cum templo illo consecratur, tibi haec cura suscipienda, tibi haec opera sumenda est, ut Capitolium, quem ad modum magnificentius est restitutum, sic copiosius ornatum sit quam fuit: ut illa flamma divinitus exstitisse videatur, non quae deleret Iovis optimi maximi templum, sed quae praeclarius magnificentiusque deposceret. 70. Audisti Q. Minucium dicere domi suae deversatum esse Antiochum regem Syracusis: se illud scire ad istum esse delatum: se scire non redditum: audisti et audies omni e conventu Syracusano qui ita dicant, sese audientibus illud Iovi optimo maximo dicatum esse a rege Antiocho et consecratum. Si iudex non esses et haec ad te delata res esset, te potissimum hoc persequi, te petere, te agere oporteret. Quare non dubito quo animo iudex huius criminis esse debeas, qui apud alium iudicem multo acrior, quam ego sum, actor accusatorque esse deberes.

XXXII. 71. Vobis autem, iudices, quid hoc indignius aut quid minus ferendum videri potest? Verresne habebit domi suae candelabrum Iovis, e gemmis auroque perfectum? cuius fulgore collucere atque illustrari Iovis optimi maximi templum oportebat, id apud istum in eius modi conviviis constituetur, quae domesticis stupris flagitiisque flagrabunt? In istius lenonis turpissimi domo simul cum caeteris Chelidonis hereditariis ornamentis Capitolii ornamenta ponentur? Quid huic sacri umquam fore aut quid religiosi fuisse putatis, qui nunc tanto scelere se obstrictum esse non sentiat? qui in iudicium veniat, ubi ne precari quidem Iovem optimum maximum atque ab eo auxilium petere more omnium possit? a quo etiam di immortales sua repetunt in eo iudicio, quod hominibus ad suas res repetendas est constitutum. Miramur Athenis Minervam, Deli Apollinem, Iunonem Sami, Pergae Dianam, multos praeterea ab isto deos tota Asia Graeciaque violatos, qui a Capitolio manus abstinere non potuerit? quod privati homines de suis pecuniis ornant or-

naturique sunt, id C. Verres ab regibus ornari non passus est.

72. Itaque hoc nefario scelere concepto, nihil postea tota in Sicilia neque sacri neque religiosi duxit esse: ita sese in ea provincia per triennium gessit, ut ab isto non solum hominibus, verum etiam dis immortalibus bellum indictum putaretur. XXXIII. Segesta est oppidum pervetus in Sicilia, iudices, quod ab Aenea fugiente a Troia atque in haec loca veniente conditum esse demonstrant. Itaque Segestani non solum perpetua societate atque amicitia, verum etiam cognatione se cum populo Romano coniunctos esse arbitrantur. Hoc quondam oppidum, quum illa civitas cum Poenis suo nomine ac sua sponte bellaret, a Karthaginiensibus vi captum atque deletum est: omniaque, quae ornamento urbi esse possent, Karthaginem sunt ex illo loco deportata. Fuit apud Segestanos ex aere Dianae simulacrum, quum summa atque antiquissima praeditum religione tum singulari opere artificioque perfectum. Hoc translatum Karthaginem locum tantum hominesque mutarat: religionem quidem pristinam conservabat: nam propter eximiam pulcritudinem etiam hostibus digna quam sanctissime colerent videbatur. 73. Aliquot saeculis post P. Scipio bello Punico tertio Karthaginem cepit: qua in victoria — videte hominis virtutem et diligentiam, ut et domesticis praeclarissimae virtutis exemplis gaudeatis et eo maiore odio dignam istius incredibilem audaciam iudicetis — convocatis Siculis omnibus, quod diutissime saepissimeque Siciliam vexatam a Karthaginiensibus esse cognorat, iubet omnia conquiri: pollicetur sibi magnae curae fore, ut omnia civitatibus, quae cuiusque fuissent, restituerentur. Tum illa, quae quondam erant Himera sublata, de quibus ante dixi, Thermitanis sunt reddita: tum alia Gelensibus, alia Agrigentinis: in quibus etiam ille nobilis taurus, quem crudelissimus omnium tyrannorum Phalaris habuisse dicitur, quo vivos supplicii causa demittere homines et subiicere flammam solebat: quem taurum quum Scipio redderet Agrigentinis, dixisse dicitur aequum esse illos cogitare, utrum esset Agrigentinis utilius, suisne servire anne populo Romano obtemperare, quum idem monumentum et domesti-

cae crudelitatis et nostrae mansuetudinis haberent. XXXIV. 74. Illo tempore Segestanis maxima cum cura haec ipsa Diana, de qua dicimus, redditur: reportatur Segestam: in suis antiquis sedibus summa cum gratulatione civium et laetitia reponitur. Haec erat posita Segestae, sane excelsa in basi, in qua grandibus litteris P. Africani nomen erat incisum eumque Karthagine capta restituisse perscriptum. Colebatur a civibus: ab omnibus advenis visebatur: quum quaestor essem, nihil mihi ab illis est demonstratum prius. Erat admodum amplum et excelsum signum cum stola: verum tamen inerat in illa magnitudine aetas atque habitus virginalis: sagittae pendebant ab humero: sinistra manu retinebat arcum: dextra ardentem facem praeferebat. 75. Hanc quum iste sacrorum omnium et religionum hostis praedoque vidisset, quasi illa ipsa face percussus esset, ita flagrare cupiditate atque amentia coepit. Imperat magistratibus, ut eam demoliantur et sibi dent: nihil sibi gratius ostendit futurum. Illi vero dicere sibi id nefas esse seseque quum summa religione tum summo metu legum et iudiciorum teneri. Iste tum petere ab eis, tum minari, tum spem, tum metum ostendere. Opponebant illi nomen interdum P. Africani: populi Romani illud esse dicebant: nihil se in eo potestatis habere, quod imperator clarissimus urbe hostium capta monumentum victoriae populi Romani esse voluisset. 76. Quum iste nihilo remissius atque etiam multo vehementius instaret cotidie, res agitur in senatu. Vehementer ab omnibus reclamatur. Itaque illo tempore ac primo istius adventu pernegatur. Postea, quidquid erat oneris in nautis remigibusque exigendis, in frumento imperando, Segestanis praeter caeteros imponebat, aliquanto amplius quam ferre possent. Praeterea magistratus eorum evocabat: optimum quemque et nobilissimum ad se arcessebat: circum omnia provinciae fora rapiebat: singillatim uni cuique calamitati fore se denunciabat, universis se funditus eversurum esse illam civitatem minabatur. Itaque aliquando multis malis magnoque metu victi Segestani praetoris imperio parendum esse decreverunt. Magno cum luctu et gemitu totius civitatis, multis cum lacrimis et lamentationibus virorum mulierumque omnium simula-

crum Dianae tollendum locatur. XXXV. 77. Videte quanta religio fuerit: apud Segestanos repertum esse, iudices, scitote neminem neque liberum neque servum neque civem neque peregrinum qui illud signum auderet attingere: barbaros quosdam Lilybaeo scitote adductos esse operarios: hi denique illud, ignari totius negocii ac religionis, mercede accepta, sustulerunt: quod quum ex oppido exportabatur, quem conventum mulierum factum esse arbitramini? quem fletum maiorum natu? quorum non nulli etiam illum diem memoria tenebant, quum illa eadem Diana Segestam Karthagine revecta victoriam populi Romani reditu suo nunciasset. Quam dissimilis hic dies illi tempori videbatur! Tum imperator populi Romani, vir clarissimus, deos patrios reportabat Segestanis, ex urbe hostium recuperatos: nunc ex urbe sociorum praetor eiusdem populi turpissimus atque impurissimus eosdem illos deos nefario scelere auferebat. Quid hoc tota Sicilia est clarius, quam omnes Segestae matronas et virgines convenisse, quum Diana exportaretur ex oppido, unxisse unguentis, complesse coronis et floribus, ture, odoribus incensis usque ad agri fines prosecutas esse? 78. Hanc tu tantam religionem si tum in imperio propter cupiditatem atque audaciam non pertimescebas: ne nunc quidem in tanto tuo liberorumque tuorum periculo perhorrescis? Quem tibi aut hominem invitis dis immortalibus aut vero deum tantis eorum religionibus violatis auxilio futurum putas? Tibi illa Diana in pace atque in ocio religionem nullam attulit? quae quum duas urbes, in quibus locata fuerat, captas incensasque vidisset, bis ex duorum bellorum flamma ferroque servata est: quae Karthaginiensium victoria loco mutato religionem tamen non amisit, P. Africani virtute religionem simul cum loco recuperavit. Quo quidem scelere suscepto quum inanis esset basis et in ea P. Africani nomen incisum, res indigna atque intoleranda videbatur omnibus, non solum religiones esse violatas, verum etiam P. Africani, viri fortissimi, rerum gestarum gloriam, memoriam virtutis, monumenta victoriae C. Verrem sustulisse. 79. Quod quum isti renunciaretur de basi ac litteris, existimavit homines in oblivionem totius negocii esse venturos, si etiam basim, tam-

quam indicem sui sceleris, sustulisset. Itaque tollendam istius imperio locaverunt: quae vobis locatio ex publicis litteris Segestanorum priore actione recitata est.

XXXVI. Te nunc, P. Scipio, te, inquam, lectissimum ornatissimumque adolescentem appello: abs te officium tuum, debitum generi et nomini, requiro et flagito. Cur pro isto, qui laudem honoremque familiae vestrae depeculatus est, pugnas? cur eum defensum esse vis? cur ego tuas partes suscipio? cur tuum munus sustineo? cur M. Tullius P. Africani monumenta requirit, P. Scipio eum, qui illa sustulit, defendit? Quum mos a maioribus traditus sit, ut monumenta maiorum ita suorum quisque defendat, ut ne ornari quidem nomine aliorum sinat: tu isti aderis, qui non obstruxit aliqua ex parte monumento P. Scipionis, sed id funditus delevit ac sustulit? 80. Quisnam igitur, per deos immortales! tuebitur P. Scipionis memoriam mortui? quis monumenta atque indicia virtutis, si tu ea relinques aut deseres, nec solum spoliata illa patieris, sed eorum etiam spoliatorem vexatoremque defendes? Adsunt Segestani, clientes tui, socii populi Romani atque amici: certiorem te faciunt P. Africanum Karthagine deleta simulacrum Dianae maioribus suis restituisse, idque apud Segestanos eius imperatoris nomine positum ac dedicatum fuisse: hoc Verrem demoliendum et asportandum nomenque omnino P. Scipionis delendum tollendumque curasse: orant te atque obsecrant, ut sibi religionem, generi tuo laudem gloriamque restituas, ut, quod per P. Africanum ex urbe hostium recuperarint, id per te ex praedonis domo conservare possint. XXXVII. Quid aut tu his respondere honeste potes aut illi facere, nisi ut te ac fidem tuam implorent? Adsunt et implorant. Potes domesticae laudis amplitudinem, Scipio, tueri: potes: omnia sunt in te, quae aut fortuna hominibus aut natura largitur: non praecerpo fructum officii tui, non alienam mihi laudem appeto, non est pudoris mei, P. Scipione, florentissimo adolescente, vivo et incolumi, me propugnatorem P. Scipionis defensoremque profiteri. 81. Quam ob rem si suscipis domesticae laudis patrocinium, me non solum silere de vestris monumentis oportebit, sed etiam laetari, P. Africani eius modi fortunam esse

mortui, ut eius honos ab eis, qui ex eadem familia sunt, defendatur neque ullum adventicium auxilium requiratur. Sin istius amicitia te impedit: si hoc, quod ego abs te postulo, minus ad officium tuum pertinere arbitrabere, succedam ego vicarius tuo muneri, suscipiam partes, quas alienas esse arbitrabar. Aliquando ista praeclara nobilitas desinat queri populum Romanum hominibus novis industriis libenter honores mandare semperque mandasse: non est querendum in hac civitate, quae propter virtutem omnibus nationibus imperat, virtutem plurimum posse. Sit apud alios imago P. Africani: ornentur alii mortui virtute ac nomine: talis ille vir fuit, ita de populo Romano meritus est, ut non uni familiae, sed universae civitati commendatus esse debeat. Est aliqua mea pars virilis, quod eius civitatis sum, quam ille claram, amplam illustremque reddidit, praecipue quod in his rebus pro mea parte versor, quarum ille princeps fuit, aequitate, industria, temperantia, defensione miserorum, odio improborum: quae cognatio studiorum et artium prope modum non minus est coniuncta, quam ista, qua vos delectamini, generis et nominis.

XXXVIII. 82. Repeto abs te, Verres, monumentum P. Africani: causam Siculorum, quam suscepi, relinquo: iudicium de pecuniis repetundis ne sit hoc tempore: Segestanorum iniuriae negligantur: basis P. Scipionis restituatur: nomen invicti imperatoris incidatur, signum pulcherrimum Karthagine captum reponatur. Haec abs te non Siculorum defensor, non tuus accusator, non Segestani postulant, sed is, qui laudem gloriamque P. Africani tuendam conservandamque suscepit. Non vereor ne hoc officium meum P. Servilio iudici non probem, qui quum res maximas gesserit monumentaque suarum rerum gestarum quum maxime constituat atque in iis elaboret, profecto volet haec non solum suis posteris, verum etiam omnibus viris fortibus et bonis civibus defendenda, non spolianda improbis tradere. Non vereor ne tibi, Q. Catule, displiceat, cuius amplissimum orbi terrarum clarissimumque monumentum est, quam plurimos esse custodes monumentorum et putare omnes bonos alienae gloriae defensionem ad officium suum pertinere. 83. Equidem cae-

ius furtis atque flagitiis ita moveor, ut ea reprehen-
ıntum modo putem: hic vero tanto dolore adficior, ut ni-
indignius, nihil minus ferendum esse videatur. Verres
i monumentis domum suam plenam stupri, plenam
plenam dedecoris ornabit? Verres temperantissimi
imique viri monumentum, Dianae simulacrum virgi-
ea domo collocabit, in qua semper meretricum leno-
flagitia versantur?

XIX. 84. At hoc solum Africani monumentum vio-
'uid, a Tyndaritanis non eiusdem Scipionis beneficio
simulacrum Mercurii pulcherrime factum sustulisti?
n ad modum, di immortales! quam audacter, quam
se, quam impudenter! Audistis nuper dicere legatos
tanos, homines honestissimos ac principes civitatis,
um, qui sacris anniversariis apud eos ac summa re-
coleretur, quem P. Africanus Karthagine capta Tyn-
s non solum suae victoriae, sed etiam illorum fidei
isque monumentum atque indicium dedisset, huius
re imperioque esse sublatum. Qui ut primum in illud
ı venit, statim, tamquam ita fieri non solum oporteret,
m necesse esset, tamquam hoc senatus mandasset,
Romanus iussisset, ita continuo, signum ut demoli-
t Messanam deportarent, imperavit. 85. Quod quum
aderant, indignum, qui audiebant, incredibile vide-
ıon est ab isto, primo illo adventu, perseveratum.
ns mandat proagoro Sopatro, cuius verba audistis,
)liatur. Quum recusaret, vehementer minatur. Et
x illo oppido proficiscitur. Refert rem ille ad sena-
hementer undique reclamatur. Ne multa, iterum iste
aliquanto post venit, quaerit continuo de signo. Re-
ur ei senatum non permittere: poenam capitis con-
, si iniussu senatus quisquam attigisset: simul religio
ıoratur. Tum iste: Quam mihi religionem narras?
oenam? quem senatum? vivum te non relinquam:
virgis, nisi mihi signum traditur. Sopater iterum
l senatum rem defert, istius cupiditatem minasque
rat. Senatus Sopatro responsum nullum dat, sed
us perturbatusque discedit. Ille praetoris arcessitus

nuncio rem demonstrat, negat ullo modo fieri posse. XL. 86. Atque haec — nihil enim praetermittendum de istius impudentia videtur — agebantur in conventu, palam, de sella ac de loco superiore. Erat hiems summa, tempestas, ut ipsum Sopatrum dicere audistis, perfrigida, imber maximus, quum iste imperat lictoribus, ut Sopatrum de porticu, in qua ipse sedebat, praecipitem in forum deiiciant nudumque constituant. Vix erat hoc plane imperatum, quum illum spoliatum stipatumque lictoribus videres. Omnes id fore putabant, ut miser atque innocens virgis caederetur: fefellit hic homines opinio. Virgis iste caederet sine causa socium populi Romani atque amicum? Non usque eo est improbus: non omnia sunt in uno vitia: numquam fuit crudelis. Leniter hominem clementerque accepit. Equestres sunt medio in foro Marcellorum statuae, sicut fere caeteris in oppidis Siciliae: ex quibus iste C. Marcelli statuam delegit, cuius officia in illam civitatem totamque provinciam recentissima erant et maxima. In ea Sopatrum, hominem quum domi nobilem tum summo magistratu praeditum, divaricari ac deligari iubet. 87. Quo cruciatu sit adfectus venire in mentem necesse est omnibus, quum esset vinctus nudus in aëre, in imbri, in frigore. Neque tamen finis huic iniuriae crudelitatique fiebat, donec populus atque universa multitudo, atrocitate rei misericordiaque commota, senatum clamore coëgit, ut isti simulacrum illud Mercurii polliceretur. Clamabant fore, ut ipsi se di immortales ulciscerentur: hominem interea perire innocentem non oportere. Tum frequens senatus ad istum venit: pollicetur signum. Ita Sopater de statua C. Marcelli, quum iam paene obriguisset, vix vivus aufertur.

Non possum disposite istum accusare, si cupiam: opus est non solum ingenio, verum etiam artificio quodam singulari. XLI. 88. Unum hoc crimen videtur esse et a me pro uno ponitur, de Mercurio Tyndaritano: plura sunt, sed ea quo pacto distinguere ac separare possim nescio. Est pecuniarum captarum, quod signum ab sociis pecuniae magnae sustulit. Est peculatus, quod publicum populi Romani signum, de praeda hostium captum, positum imperatoris nostri nomine, non dubitavit auferre. Est maiestatis, quod imperii

ıstri gloriae rerumque gestarum monumenta evertere atque portare ausus est. Est sceleris, quod religiones maximas olavit. Est crudelitatis, quod innocentem in hominem, in ıcium vestrum atque amicum, novum ac singulare supplicii ınus excogitavit. 89. Illud vero quid sit iam non queo di-ıre, quo nomine appellem nescio, quod in C. Marcelli sta-a. Quid est hoc? Patronusne quod erat? Quid tum? quo spectat? Utıum ea res ad opem an ad calamitatem clien-ıın atque hospitum valere debebat? an ut hoc ostenderes ıntra vim tuam in patronis praesidii nihil esse? Quis non ıc intelligeret, in improbi praesentis imperio maiorem esse m quam in bonorum absentium patrocinio? An vero ex ıc illa tua singularis significatur insolentia, superbia, con-macia? Detrahere videlicet aliquid te de amplitudine Mar-llorum putasti. Itaque nunc Siculorum Marcelli non sunt ıtroni: Verres in eorum locum substitutus est. 90. Quam te tantam virtutem esse aut dignitatem arbitratus es, ut ıarere clientelam tam splendidae, tam illustris provinciae ıducere ad te, auferre a certissimis antiquissimisque pa-ınis? Tu ista nequitia, stultitia, inertia non modo totius ciliae, sed unius tenuissimi Siculi clientelam tueri potes? bi Marcelli statua pro patibulo in clientes Marcellorum it? tu ex illius honore in eos ipsos, qui honorem illi habu-ant, supplicia quaerebas? Quid postea? quid tandem tuis atuis fore arbitrabare? An vero quod accidit? Nam Tyn-ıritani statuam istius, quam sibi propter Marcellos altiore iam basi poni iusserat, deturbarunt, simul ac successum ti audierunt. XLII. Dedit igitur tibi nunc fortuna Siculo-ım C. Marcellum iudicem, ut, cuius ad statuam Siculi te aetore adligabantur, eius religione te isti devinctum astri-umque dedamus. 91. Ac primo, iudices, hoc signum Mer-ırii dicebat iste Tyndaritanos M. Marcello huic Aesernino ındidisse, atque hoc sua causa etiam M. Marcellum ipsum ıerabat esse dicturum: quod mihi numquam veri simile sum est, adolescentem illo loco natum, patronum Siciliae, ımen suum isti ad translationem criminis commodaturum. erum tamen ita mihi res tota provisa atque praecauta est, , si maxime esset inventus, qui in se suscipere istius cul-

pam crimenque cuperet, tamen is proficère nihil posset enim deduxi téstes et eas litteras deportavi, ut de istius dubium esse nemini posset. 92. Publicae litterae sunt portatum Mercurium esse Messanam sumptu publico: d quanti: praefuisse huic negocio publice legatum Po Quid? is ubi est? Praesto est: testis est. Proagori Sc iussu. Quis est hic? qui ad statuam astrictus est. Qui ubi est? Vidistis hominem et verba eius audistis. Dem(pum curavit Demetrius gymnasiarchus, quod is ei loco erat. Quid? hoc nos dicimus? Immo vero ipse prae Romae nuper ipsum istum esse pollicitum, sese id si legatis redditurum, si eius rei testificatio tolleretur ca que esset eos testimonium non esse dicturos. Dixit hoc vos Zosippus et Ismenias, homines nobilissimi et prin Tyndaritanae civitatis.

XLIII. 93. Quid? Agrigento nonne eiusdem P. Scip monumentum, signum Apollinis pulcherrimum, cuius i more litteris minutis argenteis nomen Myronis erat in ptum, ex Aesculapii religiosissimo fano sustulisti? Quod dem, iudices, quum iste clam fecisset, quum ad suum s illud furtumque nefarium quosdam homines improbos d atque adiutores adhibuisset, vehementer commota civitas Uno enim tempore Agrigentini beneficium Africani, rel nem domesticam, ornamentum urbis, indicium victoriae, t monium societatis requirebant. Itaque ab iis, qui prin in ea civitate erant, praecipitur et negocium datur quaes bus et aedilibus, ut noctu vigilias agerent ad aedes sa Etenim iste Agrigenti, credo propter multitudinem illorum minum atque virtutem, et quod cives Romani, viri fortes a honesti, permulti in illo oppido coniunctissimo animo ipsis Agrigentinis vivunt ac negociantur, non audebat p poscere aut tollere quae placebant. 94. Herculis templum apud Agrigentinos, non longe a foro, sane sanctum illos et religiosum. Ibi est ex aere simulacrum ipsius Herc quo non facile dixerim quidquam me vidisse pulcrius, tan non tam multum in istis rebus intelligo, quam multa usque eo, iudices, ut rictum eius ac mentum paullo sit tius, quod in precibus et gratulationibus non solum id v

ri, verum etiam osculari solent. Ad hoc templum, quum set iste Agrigenti, duce Timarchide, repente, nocte intem-sta, servorum armatorum fit concursus atque impetus. Cla-or a vigilibus fanique custodibus tollitur: qui primo quum sistere ac defendere conarentur, male mulcati clavis ac stibus repelluntur. Postea convulsis repagulis effractisque lvis demoliri signum ac vectibus labefactare conantur. In-rea ex clamore fama tota urbe percrebruit, expugnari deos trios non hostium adventu necopinato neque repentino aedonum impetu, sed ex domo atque ex cohorte praetoria anum fugitivorum instructam armatamque venisse. 95. Nemo grigenti neque aetate tam adfecta neque viribus tam infir-is fuit, qui non illa nocte eo nuncio excitatus surrexerit te-mque, quod cuique fors offerebat, adripuerit. Itaque brevi mpore ad fanum ex urbe tota concurritur. Horam amplius m in demoliendo signo permulti homines moliebantur: illud terea nulla lababat ex parte: quum alii vectibus subiectis narentur commovere, alii deligatum omnibus membris ra-re ad se funibus. Ac repente Agrigentini concurrunt: fit gna lapidatio: dant sese in fugam istius praeclari impera-ris nocturni milites: duo tamen sigilla perparvula tollunt, omnino inanes ad istum praedonem religionum revertan-r. Numquam tam male est Siculis quin aliquid facete et mmode dicant, velut in hac re aiebant in labores Herculis n minus hunc immanissimum verrem, quam illum aprum ymanthium referri oportere.

XLIV. 96. Hanc virtutem Agrigentinorum imitati sunt sorini postea, viri fortes et fideles, sed nequaquam ex tam pla neque tam ex nobili civitate. Chrysas est amnis, qui r Assorinorum agros fluit. Is apud illos habetur deus et ligione maxima colitur. Fanum eius est in agro propter sam viam, qua Assoro itur Hennam. In eo Chrysae simu-rum est, praeclare factum e marmore. Id iste poscere sorinos propter singularem eius fani religionem non ausus t: Tlepolemo dat et Hieroni negocium. Illi noctu, facta manu mataque, veniunt: fores aedis effringunt: aeditumi custo-sque mature sentiunt: signum, quod erat notum vicinitati, cina datur: homines ex agris concurrunt: eiicitur fugatur-

que Tlepolemus: neque quidquam ex fano Chrysae praeter unum perparvulum signum ex aere desideratum est.

97. Matris magnae fanum apud Enguinos est. Iam enim non modo breviter mihi de uno quoque dicendum, sed etiam praetereunda videntur esse permulta, ut ad maiora istius et illustriora in hoc genere furta et scelera veniamus. In hoc fano loricas galeasque aëneas, caelatas opere Corinthio hydriasque grandes, simili in genere atque eadem arte perfectas, idem ille Scipio, vir omnibus rebus praecellentissimus, posuerat et suum nomen inscripserat. Quid iam de isto plura dicam aut querar? Omnia illa, iudices, abstulit: nihil in religiosissimo fano praeter vestigia violatae religionis nomenque P. Scipionis reliquit: hostium spolia, monumenta imperatorum, decora atque ornamenta fanorum posthac, his praeclaris nominibus amissis, in instrumento atque in supellectile C. Verris nominabuntur. 98. Tu videlicet solus vasis Corinthiis delectaris: tu illius aeris temperationem, tu operum lineamenta sollertissime perspicis? Haec Scipio ille non intelligebat, homo doctissimus atque humanissimus: tu sine ulla bona arte, sine humanitate, sine ingenio, sine litteris, intelligis et iudicas? Vide ne ille non solum temperantia, sed etiam intelligentia te atque istos, qui se elegantes dici volunt, vicerit. Nam quia quam pulcra essent intelligebat, idcirco existimabat ea non ad hominum luxuriem, sed ad ornatum fanorum atque oppidorum esse facta, ut posteris nostris monumenta religiosa esse videantur.

XLV. 99. Audite etiam singularem eius, iudices, cupiditatem, audaciam, amentiam, in iis praesertim sacris polluendis, quae non modo manibus attingi, sed ne cogitatione quidem violari fas fuit. Sacrarium Cereris est apud Catinenses eadem religione qua Romae, qua in caeteris locis, qua prope in toto orbe terarrum. In eo sacrario intimo signum fuit Cereris perantiquum, quod viri non modo cuius modi esset, sed ne esse quidem sciebant: aditus enim in id sacrarium non est viris: sacra per mulieres ac virgines confici solent. Hoc signum noctu clam istius servi ex illo religiosissimo atque antiquissimo loco sustulerunt. Postridie sacerdotes Cereris atque illius fani antistitae, maiores natu, probatae ac nobiles

mulieres, rem ad magistratus suos deferunt. Omnibus acerbum, indignum, luctuosum denique videbatur. 100. Tum iste permotus illa atrocitate negocii, ut ab se sceleris illius suspicio demoveretur, dat hospiti suo cuidam negocium, ut aliquem reperiret, quem illud fecisse insimularet, daretque operam, ut is eo crimine damnaretur, ne ipse esset in crimine. Res non procrastinatur. Nam quum iste Catina profectus esset, servi cuiusdam nomen defertur. Is accusatur: ficti testes in eum dantur. Rem cunctus senatus Catinensium legibus iudicabat. Sacerdotes vocantur: ex iis quaeritur secreto in curia quid esse factum arbitrarentur, quem ad modum signum esset ablatum. Respondent illae, praetoris in eo loco servos esse visos. Res, quae esset iam antea non obscura, sacerdotum testimonio perspicua esse coepit. Itur in consilium: servus ille innocens omnibus sententiis absolvitur, quo facilius vos hunc omnibus sententiis condemnare possitis. 101. Quid enim postulas, Verres? quid speras? quid exspectas? quem tibi aut deum aut hominem auxilio futurum putas? Eone tu servos ad spoliandum fanum immittere ausus es, quo liberos adire ne orandi quidem causa fas erat? Iisne rebus manus adferre non dubitasti, a quibus etiam oculos cohibere te religionum iura cogebant? Tametsi ne oculis quidem captus in hanc fraudem tam sceleratam ac tam nefariam decidisti: nam id concupisti, quod numquam videras: id, inquam, adamasti, quod antea non aspexeras. Auribus tu tantam cupiditatem concepisti, ut eam non metus, non religio, non deorum vis, non hominum existimatio contineret. 102. At ex bono viro, credo, audieras et bono auctore. Qui id potes, qui ne ex viro quidem audire potueris? Audisti igitur ex muliere: quoniam id viri nec vidisse neque nosse poterant. Qualem porro illam feminam fuisse putatis, iudices? quam pudicam, quae cum Verre loqueretur? quam religiosam, quae sacrarii spoliandi rationem ostenderet? An minime mirum, quae sacra per summam castimoniam virorum ac mulierum fiant, eadem per istius stuprum ac flagitium esse violata?

XLVI. Quid ergo? hoc solum auditione expetere coepit, quum id ipse non vidisset? Immo vero alia compluria: ex quibus eligam spoliationem nobilissimi atque antiquissimi

fani: de qua priore actione testes dicere audistis: nunc eadem illa, quaeso, audite et diligenter, sicut adhuc fecistis, attendite. **103.** Insula est Melita, iudices, satis lato a Sicilia mari periculosoque diiuncta: in qua est eodem nomine oppidum, quo iste numquam accessit: quod tamen isti textrinum per triennium ad muliebrem vestem conficiendam fuit. Ab eo oppido non longe in promontorio fanum est Iunonis antiquum, quod tanta religione semper fuit, ut non modo illis Punicis bellis, quae in his fere locis navali copia gesta atque versata sunt, sed etiam hac praedonum multitudine semper inviolatum sanctumque fuerit. Quin etiam hoc memoriae proditum est, classe quondam Masinissae regis ad eum locum appulsa, praefectum regium dentes eburneos, incredibili magnitudine, e fano sustulisse et eos in Africam portasse Masinissaeque donasse. Regem primo delectatum esse munere: post, ubi audisset unde essent, statim certos homines in quinqueremi misisse qui eos dentes reponerent. Itaque in iis scriptum litteris Punicis fuit: REGEM MASINISSAM IMPRUDENTEM ACCEPISSE, RE COGNITA REPORTANDOS CURASSE. Erat praeterea magna vis eboris, multa ornamenta, in quibus eburneae Victoriae, antiquo opere ac summa arte perfectae. **104.** Haec iste omnia, ne multis morer, uno impetu atque uno nuncio per servos Venerios, quos eius rei causa miserat, tollenda atque asportanda curavit.

XLVII. Pro di immortales! quem ego hominem accuso? quem legibus aut iudiciali iure persequor? de quo vos sententiam per tabellam feretis? Dicunt legati Melitenses publice, spoliatum templum esse Iunonis: nihil istum in religiosissimo fano reliquisse, quem in locum classes hostium saepe accesserint, ubi piratae fere quotannis hiemare soleant, quod neque praedo violaverit ante neque umquam hostis attigerit, id ab uno isto sic spoliatum esse, ut nihil omnino sit relictum. Hic nunc iste reus aut ego accusator aut hoc iudicium appellabitur? Criminibus enim coarguitur aut suspicionibus in iudicium vocatur. Di ablati, fana vexata, nudatae urbes reperiuntur: earum autem rerum nullam sibi iste neque infitiandi rationem neque defendendi facultatem reliquit: omnibus in rebus coarguitur a me, convincitur a testibus, urge-

tur confessione sua, manifestis in maleficiis tenetur et manet etiam ac tacitus facta mecum sua recognoscit.

105. Nimium mihi diu videor in uno genere versari criminum. Sentio, iudices, occurrendum esse satietati aurium animorumque vestrorum. Quam ob rem multa praetermittam: ad ea autem, quae dicturus sum, reficite vos, quaeso, iudices, per deos immortales, eos ipsos, de quorum religione iamdiu dicimus, dum id eius facinus commemoro et profero, quo provincia tota commota est. De quo si paullo altius ordiri ac repetere memoriam religionis videbor, ignoscite: rei magnitudo me breviter perstringere atrocitatem criminis non sinit. XLVIII. 106. Vetus est haec opinio, iudices, quae constat ex antiquissimis Graecorum litteris ac monumentis, insulam Siciliam totam esse Cereri et Liberae consecratam. Hoc quum caeterae gentes sic arbitrantur, tum ipsis Siculis ita persuasum est, ut in animis eorum insitum atque innatum esse videatur. Nam et natas esse has in iis locis deas et fruges in ea terra primum repertas esse arbitrantur et raptam esse Liberam, quam eamdem Proserpinam vocant, ex Hennensium nemore: qui locus, quod in media est insula situs, umbilicus Siciliae nominatur. Quam quum investigare et conquirere Ceres vellet, dicitur inflammasse taedas iis ignibus, qui ex Aetnae vertice erumpunt: quas sibi quum ipsa praeferret, orbem omnem peragrasse terrarum. 107. Henna autem, ubi ea, quae dico, gesta esse memorantur, est loco perexcelso atque edito, quo in summo est aequata agri planities et aquae peremnes, tota vero ab omni aditu circumcisa atque directa est: quam circa lacus lucique sunt plurimi atque laetissimi flores omni tempore anni, locus ut ipse raptum illum virginis, quem iam a pueris accepimus, declarare videatur. Etenim prope est spelunca quaedam, conversa ad aquilonem, infinita altitudine, qua Ditem patrem ferunt repente cum curru exstitisse abreptamque ex eo loco virginem secum asportasse, et subito non longe a Syracusis penetrasse sub terras lacumque in eo loco repente exstitisse: ubi usque ad hoc tempus Syracusani festos dies anniversarios agunt celeberrimo virorum mulierumque conventu. XLIX. Propter huius opinionis vetustatem, quod horum in iis locis vestigia ac prope in-

cunabula reperiuntur deorum, mira quaedam tota Sicilia privatim ac publice religio est Cereris Hennensis. Etenim multa saepe prodigia vim eius numenque declarant: multis saepe in difficillimis rebus praesens auxilium eius oblatum est, ut haec insula ab ea non solum diligi, sed etiam incoli custodirique videatur. 108. Nec solum Siculi, verum etiam caeterae gentes nationesque Hennensem Cererem maxime colunt. Etenim si Atheniensium sacra summa cupiditate expetuntur, ad quos Ceres in illo errore venisse dicitur frugesque attulisse: quantam esse religionem convenit eorum, apud quos eam natam esse et fruges invenisse constat? Itaque apud patres nostros atroci ac difficili rei publicae tempore, quum Ti. Graccho occiso magnorum periculorum metus ex ostentis portenderetur, P. Mucio L. Calpurnio consulibus, aditum est ad libros Sibyllinos: ex quibus inventum est, Cererem antiquissimam placari oportere. Tum ex amplissimo collegio decemvirali sacerdotes populi Romani, quum esset in urbe nostra Cereris pulcherrimum et magnificentissimum templum, tamen usque Hennam profecti sunt. Tanta erat enim auctoritas et vetustas illius religionis, ut, quum illuc irent, non ad aedem Cereris, sed ad ipsam Cererem proficisci viderentur. 109. Non obtundam diutius. Etenim iam dudum vereor ne oratio mea aliena ab iudiciorum ratione et a cotidiana dicendi consuetudine esse videatur. Hoc dico, hanc ipsam Cererem, antiquissimam, religiosissimam, principem omnium sacrorum, quae apud omnes gentes nationesque fiunt, a C. Verre ex suis templis ac sedibus esse sublatam. Qui accessistis Hennam, vidistis simulacrum Cereris e marmore et in altero templo Liberae. Sunt ea perampla atque praeclara, sed non ita antiqua. Ex aere fuit quoddam modica amplitudine ac singulari opere, cum facibus, perantiquum, omnium illorum, quae sunt in eo fano, multo antiquissimum. Id sustulit, ac tamen eo contentus non fuit. 110. Ante aedem Cereris in aperto ac propatulo loco signa duo sunt: Cereris unum, alterum Triptolemi, pulcherrima ac perampla. Pulcritudo periculo, amplitudo saluti fuit, quod eorum demolitio atque asportatio perdifficilis videbatur. Insistebat in manu Cereris dextra grande simulacrum pulcherrime factum Victo-

riae: hoc iste e signo Cereris avellendum asportandumque curavit.

L. Qui tandem istius animus est nunc in recordatione scelerum suorum, quum ego ipse in commemoratione eorum non solum animo commovear, verum etiam corpore perhorrescam? Venit enim mihi fani, loci, religionis illius in mentem: versantur ante oculos omnia: dies ille, quo quum ego Hennam venissem, praesto mihi sacerdotes Cereris cum infulis ac verbenis fuerunt: contio conventusque civium: in quo ego quum loquerer, tanti gemitus fletusque fiebant, ut acerbissimus tota urbe luctus versari videretur. **111.** Non illi decumarum imperia, non bonorum direptiones, non iniqua iudicia, non importunas istius libidines, non vim, non contumelias, quibus vexati oppressique erant, conquerebantur: Cereris numen, sacrorum vetustatem, fani religionem, istius sceleratissimi atque audacissimi supplicio expiari volebant: omnia se caetera pati ac negligere dicebant. Hic dolor erat tantus, ut Verres alter Orcus venisse Hennam et non Proserpinam asportasse, sed ipsam abripuisse Cererem videretur. Etenim urbs illa non urbs videtur, sed fanum Cereris esse: habitare apud sese Cererem Hennenses arbitrantur: ut mihi non cives illius civitatis, sed omnes sacerdotes, omnes accolae atque antistites Cereris esse videantur. **112.** Henna tu simulacrum Cereris tollere audebas? Henna tu de manu Cereris Victoriam deripere et deam deae detrahere conatus es? quorum nihil violare, nihil attingere ausi sunt, in quibus erant omnia, quae sceleri propiora sunt quam religioni. Tenuerunt enim, P. Popilio P. Rupilio consulibus, illum locum servi, fugitivi, barbari, hostes. Sed neque tam servi illi dominorum quam tu libidinum, neque tam fugitivi illi ab dominis quam tu ab iure et ab legibus, neque tam barbari lingua et natione illi quam tu natura et moribus, neque tam illi hostes hominibus quam tu dis immortalibus. Quae deprecatio est igitur ei reliqua, qui indignitate servos, temeritate fugitivos, scelere barbaros, crudelitate hostes vicerit? LI. **113.** Audistis Theodorum et Numenium et Nicasionem, legatos Hennenses, publice dicere sese a suis civibus haec habere mandata, ut Verrem adirent et eum simulacrum Cereris et Victoriae reposcerent.

id si impetrassent, tum ut morem veterem Hennensium conservarent, publice in eum, tametsi vexasset Siciliam, tamen, quoniam haec a maioribus instituta accepissent, testimonium ne quod dicerent: sin autem ea non reddidisset, tum ut in iudicio adessent, tum ut de eius iniuriis iudices docerent, sed maxime de religione quererentur. Quas illorum querimonias nolite, per deos immortales, aspernari, nolite contemnere ac negligere, iudices. Aguntur iniuriae sociorum: agitur vis legum: agitur existimatio veritasque iudiciorum. Quae sunt omnia permagna, verum illud maximum: tanta religione obstricta tota provincia est, tanta superstitio ex istius facto mentes omnium Siculorum occupavit, ut, quaecumque accidant publice privatimque incommoda, propter eam causam sceleris istius evenire videantur. **114.** Audistis Centuripinos, Agyrinenses, Catinenses, Aetnenses, Herbitenses compluresque alios publice dicere, quae solitudo in agris esset, quae vastitas, quae fuga aratorum, quam deserta, quam inculta, quam relicta omnia. Ea tametsi multis istius et variis iniuriis acciderunt, tamen haec una causa in opinione Siculorum plurimum valet, quod Cerere violata omnes cultus fructusque Cereris in iis locis interisse arbitrantur. Medemini religioni sociorum, iudices: conservate vestram. Neque enim haec externa vobis est religio neque aliena. Quodsi esset, si suscipere eam nolletis, tamen in eo qui violasset sancire vos velle oporteret. **115.** Nunc vero in communi omnium gentium religione inque iis sacris, quae maiores nostri ab exteris nationibus ascita atque arcessita coluerunt, quae sacra, ut erant re vera, sic appellari Graeca voluerunt, negligentes ac dissoluti si cupiamus esse qui possumus?

LII. Unius etiam urbis omnium pulcherrimae atque ornatissimae, Syracusarum, direptionem commemorabo et in medium proferam, iudices, ut aliquando totam huius generis orationem concludam atque definiam. Nemo fere vestrum est quin quem ad modum captae sint a M. Marcello Syracusae saepe audierit, non numquam etiam in annalibus legerit. Conferte hanc pacem cum illo bello, huius praetoris adventum cum illius imperatoris victoria, huius cohortem impuram cum illius exercitu invicto, huius libidines cum

illius continentia: ab illo, qui cepit, conditas, ab hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas. 116. Ac iam illa omitto, quae disperse a me multis in locis dicentur ac dicta sunt: forum Syracusanorum, quod introitu Marcelli purum caede servatum est, id adventu Verris Siculorum innocentium sanguine redundasse: portum Syracusanorum, qui tum et nostris classibus et Karthaginiensium clausus fuisset, eum isto praetore Cilicum myoparoni praedonibusque patuisse: mitto adhibitam vim ingenuis, matres familias violatas, quae tum in urbe capta commissa non sunt neque odio hostili neque licentia militari neque more belli neque iure victoriae: mitto, inquam, haec omnia, quae ab isto per triennium perfecta sunt: ea, quae coniuncta cum illis rebus sunt, de quibus antea dixi, cognoscite. 117. Urbem Syracusas maximam esse Graecarum, pulcherrimam omnium, saepe audistis. Est, iudices, ita, ut dicitur. Nam et situ est quum munito tum ex omni aditu, vel terra vel mari, praeclaro ad aspectum, et portus habet prope in aedificatione aspectuque urbis inclusos: qui quum diversos inter se aditus habeant, in exitu coniunguntur et confluunt. Eorum coniunctione pars oppidi, quae appellatur Insula, mari diiuncta angusto, ponte rursus adiungitur et continetur. LIII. 118. Ea tanta est urbs, ut ex quattuor urbibus maximis constare dicatur: quarum una est ea, quam dixi, Insula, quae duobus portubus cincta, in utriusque portus ostium aditumque proiecta est, in qua domus est, quae Hieronis regis fuit, qua praetores uti solent. In ea sunt aedes sacrae complures, sed duae quae longe caeteris antecellant: Dianae, et altera, quae fuit ante istius adventum ornatissima, Minervae. In hac insula extrema est fons aquae dulcis, cui nomen Arethusa est, incredibili magnitudine, plenissimus piscium, qui fluctu totus operiretur, nisi munitione ac mole lapidum diiunctus esset a mari. 119. Altera autem est urbs Syracusis, cui nomen Achradina est: in qua forum maximum, pulcherrimae porticus, ornatissimum prytanium, amplissima est curia templumque egregium Iovis Olympii caeteraeque urbis partes, quae una via lata perpetua multisque transversis divisae privatis aedificiis continentur. Tertia est urbs,

quae, quod in ea parte Fortunae fanum antiquum fuit, nominata est, in qua gymnasium amplissimum est et c res aedes sacrae: coliturque ea pars et habitatur freq sime. Quarta autem est, quae quia postrema coae est, Neapolis nominatur: quam ad summam theatrun mum: praeterea duo templa sunt egregia, Cereris un terum Liberae signumque Apollinis, qui Temenites v pulcherrimum et maximum: quod iste si portare po non dubitasset auferre.

LIV. 120. Nunc ad Marcellum revertar, ne hae sine causa commemorata esse videantur: qui qui praeclaram urbem vi copiisque cepisset, non putavit dem populi Romani hoc pertinere, hanc pulcritudin qua praesertim periculi nihil ostenderetur, delere et guere. Itaque aedificiis omnibus, publicis privatis, profanis, sic pepercit, quasi ad ea defendenda cum e non oppugnanda venisset. In ornatu urbis habuit v rationem, habuit humanitatis. Victoriae putabat esse Romam deportare, quae ornamento urbi esse possent, nitatis non plane exspoliare urbem, praesertim qua servare voluisset. 121. In hac partitione ornatus n victoria Marcelli populo Romano appetivit quam hu Syracusanis reservavit. Romam quae apportata sunt, dem Honoris et Virtutis itemque aliis in locis videm hil in aedibus, nihil in hortis posuit, nihil in suburba tavit, si urbis ornamenta domum suam non contuliss mum suam ornamento urbi futuram. Syracusis aute multa atque egregia reliquit: deum vero nullum viola lum attigit. Conferte Verrem: non ut hominem cum comparetis, ne qua tali viro mortuo fiat iniuria, sed cem cum bello, leges cum vi, forum et iuris dictione ferro et armis, adventum et comitatum cum exercitu e ria conferatis.

LV. 122. Aedis Minervae est in Insula, de qu dixi: quam Marcellus non attigit, quam plenam atqu tam reliquit: quae ab isto sic spoliata atque direpta e ut ab hoste aliquo, qui tamen in bello religionum et c tudinis iura contineret, sed ut a barbaris praedonibus

esse videatur. Pugna erat equestris Agathocli regis in tabulis picta: his autem tabulis interiores templi parietes vestiebantur. Nihil erat ea pictura nobilius, nihil Syracusis quod magis visendum putaretur. Has tabulas M. Marcellus quum omnia victoria illa sua profana fecisset, tamen religione impeditus non attigit: iste, quum illa iam propter diuturnam pacem fidelitatemque populi Syracusani sacra religiosaque accepisset, omnes eas tabulas abstulit: parietes, quorum ornatus tot saecula manserant, tot bella effugerant, nudos ac deformatos reliquit. **123.** Et Marcellus, qui, si Syracusas cepisset, duo templa se Romae dedicaturum voverat, is id, quod erat aedificaturus, iis rebus ornare, quas ceperat, noluit: Verres, qui non Honori neque Virtuti, quem ad modum ille, sed Veneri et Cupidini vota deberet, is Minervae templum spoliare conatus est. Ille deos deorum spoliis ornari noluit: hic ornamenta Minervae virginis in meretriciam domum transtulit. Septem et viginti praeterea tabulas pulcherrime pictas ex eadem aede sustulit: in quibus erant imagines Siciliae regum ac tyrannorum, quae non solum pictorum artificio delectabant, sed etiam commemoratione hominum et cognitione formarum. Ac videte quanto taetrior hic tyrannus Syracusanis fuerit quam quisquam superiorum: quum illi tamen ornarint templa deorum immortalium, hic etiam illorum monumenta atque ornamenta sustulit.

LVI. **124.** Iam vero quid ego de valvis illius templi commemorem? Vereor ne, haec qui non viderint, omnia me nimis augere atque ornare arbitrentur: quod tamen nemo suspicari debet, tam esse me cupidum, ut tot viros primarios velim, praesertim ex iudicum numero, qui Syracusis fuerint, qui haec viderint, esse temeritati et mendacio meo conscios. Confirmare hoc liquido, iudices, possum, valvas magnificentiores, ex auro atque ebore perfectiores, nullas umquam ullo templo fuisse. Incredibile dictu est quam multi Graeci de harum valvarum pulcritudine scriptum reliquerint. Nimium forsitan haec illi mirentur atque efferant. Esto: verum tamen honestius est rei publicae nostrae, iudices, ea, quae illis pulcra esse videantur, imperatorem nostrum in bello reliquisse quam praetorem in pace abstulisse. Ex ebore

diligentissime perfecta argumenta erant in valvis: ea detrahenda curavit omnia. Gorgonis os pulcherrimum, cinctum anguibus, revellit atque abstulit: et tamen indicavit se non solum artificio, sed etiam precio quaestuque duci. Nam bullas aureas omnes ex iis valvis, quae erant multae et graves, non dubitavit auferre: quarum iste non opere delectabatur, sed pondere. Itaque eius modi valvas reliquit, ut, quae olim ad ornandum templum erant maxime, nunc tantum ad cludendum factae esse videantur. 125. Etiamne gramineas hastas — vidi enim vos in hoc nomine, quum testis diceret, commoveri, quod erat eius modi, ut semel vidisse satis esset: in quibus neque manu factum quidquam neque pulcritudo erat ulla, sed tantum magnitudo incredibilis, de qua vel audire satis esset, nimium videre plus quam semel: etiamne id concupisti?

LVII. 126. Nam Sappho, quae sublata de prytanio est, dat tibi iustam excusationem, prope ut concedendum atque ignoscendum esse videatur. Silanionis opus tam perfectum, tam elegans, tam elaboratum quisquam non modo privatus, sed populus potius haberet quam homo elegantissimus atque eruditissimus, Verres? Nimirum contra dici nihil potest. Nostrum enim unus quisque qui tam beati, quam iste est, non sumus, tam delicati esse non possumus: si quando aliquid istius modi videre volet, eat ad aedem Felicitatis, ad monumentum Catuli, in porticum Metelli: det operam ut admittatur in alicuius istorum Tusculanum: spectet forum ornatum, si quid iste suorum aedilibus commodarit: Verres haec habeat domi, Verres ornamentis fanorum atque oppidorum habeat plenam domum, villas refertas? Etiamne huius operarii studia ac delicias, iudices, perferetis? qui ita natus, ita educatus est, ita factus et animo et corpore, ut multo appositior ad ferenda quam ad auferenda signa esse videatur. 127. Atque haec Sappho sublata quantum desiderium sui reliquerit dici vix potest. Nam quum ipsa fuit egregie facta tum epigramma Graecum pernobile incisum est in basi: quod iste eruditus homo et Graeculus, qui haec subtiliter iudicat, qui solus intelligit, si unam litteram Graecam scisset, certe non tulisset. Nunc enim,

quod scriptum est inani in basi, declarat quid fuerit et id ablatum indicat.

Quid? signum Paeanis ex aede Aesculapii praeclare factum, sacrum ac religiosum, non sustulisti? quod omnes propter pulcritudinem visere, propter religionem colere solebant. 128. Quid? ex aede Liberi simulacrum Aristaei non tuo imperio palam ablatum est? Quid? ex aede Iovis religiosissimum simulacrum Iovis Imperatoris, quem Graeci Οὔριον nominant, pulcherrime factum nonne abstulisti? Quid? ex aede Liberae parvum caput illud pulcherrimum, quod visere solebamus, num dubitasti tollere? Atque ille Paean sacrificiis anniversariis simul cum Aesculapio apud illos colebatur: Aristaeus, qui, ut Graeci ferunt, Liberi filius, inventor olei esse dicitur, una cum Libero patre apud illos eodem erat in templo consecratus. LVIII. 129. Iovem autem Imperatorem quanto honore in suo templo fuisse arbitramini? Coniicere potestis, si recordari volueritis quanta religione fuerit eadem specie ac forma signum illud, quod ex Macedonia captum in Capitolio posuerat Flamininus. Etenim tria ferebantur in orbe terrarum signa Iovis Imperatoris uno in genere pulcherrime facta: unum illud Macedonicum, quod in Capitolio vidimus: alterum in Ponti ore et angustiis: tertium, quod Syracusis ante Verrem praetorem fuit. Illud Flamininus ita ex aede sua sustulit, ut in Capitolio, hoc est, in terrestri domicilio Iovis poneret. 130. Quod autem est ad introitum Ponti, id, quum tam multa ex illo mari bella emerserint, tam multa porro in Pontum invecta sint, usque ad hanc diem integrum inviolatumque servatum est. Hoc tertium, quod erat Syracusis, quod M. Marcellus armatus et victor viderat, quod religioni concesserat, quod cives atque incolae Syracusani colere, advenae non solum visere, verum etiam venerari solebant, id Verres ex templo Iovis sustulit. 131. Ut saepius ad Marcellum revertar, iudices, sic habetote: plures esse a Syracusanis istius adventu deos, quam victoria Marcelli homines desideratos. Etenim ille requisisse etiam dicitur Archimedem illum, summo ingenio hominem ac disciplina, quem quum audisset interfectum, permoleste tulisse: iste omnia, quae requisivit, non

ut conservaret, verum ut asportaret requisivit. LIX. Iam illa, quae leviora videbuntur, ideo praeteribo: quod mensas Delphicas e marmore, crateras ex aere pulcherrimas, vim maximam vasorum Corinthiorum ex omnibus aedibus sacris abstulit Syracusis. 132. Itaque, iudices, ii, qui hospites ad ea, quae visenda sunt, solent ducere et unum quidque ostendere, quos illi mystagogos vocant, conversam iam habent demonstrationem suam. Nam, ut ante demonstrabant, quid ubique esset, item nunc quid undique ablatum sit ostendunt.

Quid tum? mediocrine tandem dolore eos adfectos esse arbitramini? Non ita est, iudices: primum, quod omnes religione moventur, et deos patrios, quos a maioribus acceperunt, colendos sibi diligenter et retinendos esse arbitrantur: deinde hic ornatus, haec opera atque artificia, signa, tabulae pictae, Graecos homines nimio opere delectant. Itaque ex illorum querimoniis intelligere possumus, haec illis acerbissima videri, quae forsitan nobis levia et contemnenda esse videantur. Mihi credite, iudices, — tametsi vosmet ipsos haec eadem audire certo scio —, quum multas acceperint per hosce annos socii atque exterae nationes calamitates et iniurias, nullas Graeci homines gravius ferunt ac tulerunt, quam huiusce modi spoliationes fanorum atque oppidorum. 133. Licet iste dicat emisse se, sicuti solet dicere: credite hoc mihi, iudices: nulla umquam civitas tota Asia et Graecia signum ullum, tabulam pictam, ullum denique ornamentum urbis, sua voluntate cuiquam vendidit: nisi forte existimatis, postea quam iudicia severa Romae fieri desierunt, Graecos homines haec venditare coepisse, quae tum non modo non venditabant, quum iudicia fiebant, verum etiam coëmebant: aut nisi arbitramini L. Crasso, Q. Scaevolae, C. Claudio, potentissimis hominibus, quorum aedilitates ornatissimas vidimus, commercium istarum rerum cum Graecis hominibus non fuisse: iis, qui post iudiciorum dissolutionem aediles facti sunt, fuisse.

LX. 134. Acerbiorem etiam scitote esse civitatibus falsam istam et simulatam emptionem, quam si quis clam surripiat aut eripiat palam atque auferat. Nam turpitudinem

summam esse arbitrantur, referri in tabulas publicas, precio adductam civitatem et precio parvo, ea, quae accepisset a maioribus, vendidisse atque abalienasse. Etenim mirandum in modum Graeci rebus istis, quas contemnimus, delectantur. Itaque maiores nostri facile patiebantur, haec esse apud illos quam plurima: apud socios, ut imperio nostro quam ornatissimi florentissimique essent, apud eos autem, quos vectigales aut stipendiarios fecerant, tamen haec relinquebant, ut illi, quibus haec iucunda sunt, quae nobis levia videntur, haberent haec oblectamenta et solacia servitutis. 135. Quid arbitramini Rheginos, qui iam cives Romani sunt, merere velle, ut ab iis marmorea Venus illa auferatur? quid Tarentinos, ut Europam in tauro amittant? ut Satyrum, qui apud illos in aede Vestae est? ut caetera? quid Thespienses, ut Cupidinis signum, propter quod unum visuntur Thespiae? quid Cnidios, ut Venerem marmoream? quid, ut pictam, Coos? quid Ephesios, ut Alexandrum? quid Cyzicenos, ut Aiacem aut Medeam? quid Rhodios, ut Ialysum? quid Athenienses, ut ex marmore Iacchum aut Paralum pictum aut ex aere Myronis buculam? Longum est et non necessarium commemorare, quae apud quosque visenda sunt tota Asia et Graecia: verum illud est quam ob rem haec commemorem, quod existimare hoc vos volo, mirum quemdam dolorem accipere eos, ex quorum urbibus haec auferantur.

LXI. 136. Atque ut caeteros omittamus, de ipsis Syracusanis cognoscite: ad quos ego quum venissem, sic primum existimabam, ut Romae ex istius amicis acceperam, civitatem Syracusanam propter Heraclii hereditatem non minus esse isti amicam, quam Mamertinam propter praedarum ac furtorum omnium societatem: simul et verebar ne mulierum nobilium et formosarum gratia, quarum iste arbitrio per triennium praeturam gesserat, virorumque, quibuscum illae nuptae erant, nimia in istum non modo lenitudine, sed etiam liberalitate oppugnarer, si quid ex litteris Syracusanorum conquirerem. 137. Itaque Syracusis cum civibus Romanis eram: eorum tabulas exquirebam, iniurias cognoscebam: quum diutius in negocio curaque fueram, ut requiescerem curamque animi remitterem, ad Carpinatii praeclaras tabu-

las revertebar: ubi cum equitibus Romanis, hominibus ex illo conventu honestissimis, illius Verrucios, de quibus ante dixi, explicabam: a Syracusanis prorsus nihil adiumenti neque publice neque privatim exspectabam: neque erat in animo postulare. Quum haec agerem, repente ad me venit Heraclius, is qui tum magistratum Syracusis habebat, homo nobilis, qui sacerdos Iovis fuisset, qui honos est apud Syracusanos amplissimus. Agit mecum et cum L. fratre meo, ut, si nobis videretur, adiremus ad eorum senatum: frequentes esse in curia: se iussu senatus a nobis petere, ut veniremus. 138. Primo nobis fuit dubium quid ageremus: deinde cito venit in mentem non esse vitandum illum nobis conventum et locum. LXII. Itaque in curiam venimus. Honorifice sane consurgitur: nos rogatu magistratus adsedimus. Incipit is loqui, qui et auctoritate et aetate et, ut mihi visum est, usu rerum antecedebat, Diodorus Timarchidi: cuius omnis oratio hanc habuit primo sententiam: senatum et populum Syracusanum moleste graviterque ferre, quod ego, quum in caeteris Siciliae civitatibus senatum populumque docuissem quid iis utilitatis, quid salutis adferrem, et quum ab omnibus mandata, legatos, litteras testimoniaque sumpsissem, in illa civitate nihil eius modi facerem. Respondi neque Romae in conventu Siculorum, quum a me auxilium communi omnium legationum consilio petebatur causaque totius provinciae ad me deferebatur, legatos Syracusanorum adfuisse, neque me postulare, ut quidquam contra C. Verrem decerneretur in ea curia, in qua inauratam C. Verris statuam viderem. 139. Quod postea quam dixi, tantus est gemitus factus aspectu statuae et commemoratione, ut illud in curia positum monumentum scelerum, non beneficiorum videretur. Tum pro se quisque, quantum dicendo adsequi poterat, docere me coepit ea, quae paullo ante commemoravi: spoliatam urbem, fana direpta: de Heraclii hereditate, quam palaestritis concessisset, multo maximam partem ipsum abstulisse: neque postulandum fuisse, ut ille palaestritas diligeret, qui etiam inventorem olei deum sustulisset: neque illam statuam esse ex pecunia publica neque publice datam, sed eos, qui hereditatis diripiendae participes fuissent, faciendam statuendam-

que curasse: eosdem Romae fuisse legatos, illius adiutores improbitatis, socios furtorum, conscios flagitiorum: eo minus mirari me oportere, si illi communi legatorum voluntati et saluti Siciliae defuissent. LXIII. 140. Ubi eorum dolorem ex istius iniuriis non modo non minorem, sed prope maiorem quam Siculorum caeterorum esse cognovi, tum meum animum in illos, tum mei consilii negociique totius suscepti causam rationemque proposui, tum eos hortatus sum, ut causae communi salutique ne deessent: ut illam laudationem, quam se vi ac metu coactos paucis illis diebus decresse dicebant, tollerent. Itaque, iudices, Syracusani haec faciunt, istius clientes atque amici. Primum mihi litteras publicas, quas in aerario sanctiore conditas habebant, proferunt: in quibus ostendunt omnia, quae dixi ablata esse, perscripta et plura etiam quam ego potui dicere: perscripta autem hoc modo: *quod ex aede Minervae hoc et illud abesset: quod ex aede Iovis, quod ex aede Liberi.* Ut quisque iis rebus tuendis conservandisque praefuerat, ita perscriptum erat, quum rationem e lege redderent et quae acceperant tradere deberent, petisse, ut sibi, quod eae res abessent, ignosceretur: itaque omnes liberatos discessisse et esse ignotum omnibus: quas ego litteras obsignandas publico signo deportandasque curavi.

141. De laudatione autem ratio sic mihi reddita est. Primum quum a C. Verre litterae aliquanto ante adventum meum de laudatione venissent, nihil esse decretum: deinde, quum quidam ex illius amicis commonerent oportere decerni, maximo clamore esse et convicio repudiatos: postea quam meus adventus appropinquaret, imperasse eum, qui summam potestatem haberet, ut decernerent: decretum ita esse, ut multo plus illa laudatio mali quam boni posset adferre. Id adeo, iudices, ut mihi ab illis demonstratum est, sic vos ex me cognoscite.

LXIV. 142. Mos est Syracusis, ut, si qua de re ad senatum referatur, dicat sententiam qui velit: nominatim nemo rogatur, et tamen, ut quisque aetate et honore antecedit, ita primus solet sua sponte dicere: itaque a caeteris ei conceditur: sin aliquando tacent omnes, tum sortito cogu-

tur dicere. Quum hic mos esset, refertur ad senatum de laudatione Verris. In quo primum, ut aliquid esset morae, multi interpellant: de Sex. Peducaeo, qui de illa civitate totaque provincia optime meritus esset, sese antea, quum audissent, ei negocium facessitum, quumque eum publice pro plurimis eius et maximis meritis laudare cuperent, a C. Verre prohibitos esse: iniquum esse, tametsi Peducaeus eorum laudatione iam non uteretur, tamen non id prius decernere, quod aliquando voluissent, quam quod tum cogerentur. **143.** Conclamant omnes et approbant, ita fieri oportere. Refertur de Peducaeo. Ut quisque aetate et honore antecedebat, ita sententiam dixit ex ordine. Id adeo ex ipso senatus consulto cognoscite: nam principum sententiae perscribi solent. Recita. QUOD VERBA FACTA SUNT DE SEX. PEDUCAEO. Dicit qui primi suaserint. Decernitur. Refertur deinde de Verre. Dic, quaeso, quo modo? QUOD VERBA FACTA SUNT DE C. VERRE. Quid postea scriptum est? QUUM SURGERET NEMO NEQUE SENTENTIAM DICERET. Quid est hoc? SORS DUCITUR. Quam ob rem? Nemo erat voluntarius laudator praeturae tuae, defensor periculorum, praesertim quum inire a praetore gratiam posset? Nemo. Illi ipsi tui convivae, consiliarii, conscii, socii verbum facere non audent. In qua curia statua tua stabat et nuda filii, in ea nemo fuit ne quem nudus quidem filius nudata provincia commoveret? **144.** Atque etiam hoc me docent, eius modi senatus consultum fecisse laudationis, ut omnes intelligere possent non laudationem, sed potius irrisionem esse illam, quae commonefaceret istius turpem calamitosamque praeturam. Etenim scriptum esse ita: QUOD IS VIRGIS NEMINEM CECIDISSET: a quo cognostis nobilissimos homines atque innocentissimos securi esse percussos: QUOD VIGILANTER PROVINCIAM ADMINISTRASSET: cuius omnes vigilias in stupris constat esse consumptas: [cuius modi constat]: hoc vero scriptum esse, quod proferre non auderet reus, accusator recitare non desineret: QUOD PRAEDONES PROCUL AB INSULA SICILIA PROHIBUISSET VERRES: quos etiam intra Syracusanam insulam recepisset.

145. Haec postea quam ex illis cognovi, discessi cum fratre e curia, ut nobis absentibus si quid vellent decerne-

rent. LXV. Decernunt statim, primum, UT CUM FRATRE L. HOSPITIUM PUBLICE FIERET, quod is eamdem voluntatem erga Syracusanos suscepisset quam ego semper habuissem. Id non modo tum scripserunt, verum etiam in aere incisum nobis tradiderunt. Valde hercule te Syracusani tui, quos crebro commemorare soles, diligunt: qui cum accusatore tuo satis iustam causam coniungendae necessitudinis putant, quod te accusaturus sit et quod inquisitum in te venerit. Postea decernitur ac non varie, sed prope cunctis sententiis: UT LAUDATIO, QUAE C. VERRI DECRETA ESSET, TOLLERETUR. **146.** In eo, quum iam non solum discessio facta esset, sed etiam perscriptum atque in tabulas relatum, praetor appellatur. At quis appellat? Magistratus aliquis? Nemo. Senator? Ne id quidem. Syracusanorum aliqui? Minime. Quis igitur praetorem appellat? Qui quaestor istius fuerat, P. Caesetius. O rem ridiculam! o desertum hominem, desperatum, relictum! A magistratu Siculo, ne senatus consultum Siculi homines facere possent, ne suum ius suis moribus, suis legibus obtinere possent, non amicus istius, non hospes, non denique aliquis Siculus, sed quaestor populi Romani praetorem appellat. Quis hoc vidit? quis audivit? Praetor aequus et sapiens dimitti iubet senatum. Concurrit ad me maxima multitudo. Primum senatores clamare sibi eripi ius, eripi libertatem: populus senatum laudare, gratias agere: cives Romani a me nusquam discedere. Quo quidem die nihil aegrius factum est multo labore meo, quam ut manus ab illo appellatore abstinerentur. **147.** Quum ad praetorem in ius adissemus, excogitat sane acute quid decernat. Nam ante quam verbum facerem, de sella surrexit atque abiit. Itaque tum de foro, quum iam advesperasceret, discessimus. LXVI. Postridie mane ab eo postulo, ut Syracusanis liceret senatus consultum, quod pridie fecissent, mihi reddere. Ille enimvero negat, et ait indignum facinus esse, quod ego in senatu Graeco verba fecissem: quod quidem apud Graecos Graece locutus essem, id ferri nullo modo posse. Respondi homini, ut potui, ut debui, ut volui. Quum multa tum etiam hoc me memini dicere, facile esse perspicuum quantum inter hunc et illum Numidicum, verum ac germanum Metel-

lum, interesset: illum noluisse sua laudatione iuvare L. Lucullum, sororis virum, quicum optime convenisset: hunc homini alienissimo a civitatibus laudationes per vim et metum comparare. 148. Quod ubi intellexi, multum apud illum recentes nuncios, multum tabellas non commendaticias, sed tributarias valuisse, admonitu Syracusanorum ipsorum impetum in eas tabulas facio, in quibus senatus consultum perscripserant. Ecce autem nova turba atque rixa, ne tamen istum omnino Syracusis sine amicis, sine hospitibus, plane nudum esse ac desertum putetis, retinere incipit tabulas Theomnastus quidam, homo ridicule insanus, quem Syracusani Theoractum vocant: qui illic eius modi est, ut eum pueri sectentur, ut omnes, quum loqui coepit, irrideant. Huius tamen insania, quae ridicula est aliis, mihi tum molesta sane fuit: nam quum spumas ageret in ore, oculis arderet, voce maxima vim me sibi adferre clamaret, copulati in ius pervenimus. 149. Hic ego postulare coepi, ut mihi tabulas obsignare ac deportare liceret. Ille contra dicere: negare esse illud senatus consultum, in quo praetor appellatus esset: negare id mihi tradi oportere. Ego legem recitare, omnium mihi tabularum et litterarum fieri potestatem. Ille furiosus urgere, nihil ad se nostras leges pertinere. Praetor intelligens negare sibi placere, quod senatus consultum ratum esse non deberet, id me Romam deportare. Quid multa? nisi vehementius homini minatus essem, nisi legis sanctionem poenamque recitassem, tabularum mihi potestas facta non esset. Ille autem insanus, qui pro isto vehementissime contra me declamasset, postquam non impetravisset, credo, ut in gratiam mecum rediret, libellum mihi dat, in quo istius furta Syracusana perscripta erant: quae ego antea iam ab illis cognoram et acceperam.

LXVII. 150. Laudent te iam sane Mamertini, quoniam ex tota provincia soli sunt qui te salvum velint: ita tamen laudent, ut Heius, qui princeps legationis est, adsit: ita laudent, ut ad ea, quae rogati erunt, mihi parati sint respondere. Ac ne subito a me opprimantur, haec sum rogaturus: Navem populo Romano debeantne? Fatebuntur. Praebuerintne praetore C. Verre? Negabunt. Aedificarintne navem

onerariam maximam publice, quam Verri dederunt? Negare non poterunt. Frumentum ab iis sumpseritne C. Verres, quod populo Romano mitteret, sicuti superiores? Negabunt. Quid militum aut nautarum per triennium dederint? Nullum datum dicent. Fuisse Messanam omnium istius furtorum ac praedarum receptricem negare non poterunt: permulta multis navibus illinc exportata: hanc navem denique maximam a Mamertinis datam, onustam cum isto profectam fatebuntur. 151. Quam ob rem tibi habe sane istam laudationem Mamertinorum: Syracusanam quidem civitatem, ut abs te adfecta est, ita in te esse animatam videmus: apud quos etiam Verria illa flagitiosa sublata sunt. Etenim minime conveniebat, ei deorum honores haberi, qui simulacra deorum abstulisset. Etiam hercule illud in Syracusanis merito reprehenderetur, si, quum diem festum ludorum de fastis suis sustulissent celeberrimum et sanctissimum, quod eo ipso die Syracusae a Marcello captae esse dicuntur, iidem diem festum Verris nomine agerent, quum iste a Syracusanis, quae ille calamitosus dies reliquerit, ademisset. At videte hominis impudentiam atque adrogantiam, iudices, qui non solum Verria haec turpia ac ridicula ex Heraclii pecunia constituerit, verum etiam Marcellia tolli imperarit, ut ei sacra facerent quotannis, cuius opera omnium annorum sacra deosque patrios amiserant: eius autem familiae dies festos tollerent, per quam caeteros quoque festos dies recuperarant.

M. TULLII CICERONIS
DE IMPERIO CN. POMPEII AD QUIRITES ORATIO.

ARGUMENTUM.

Quum L. Lucullus, qui bellum adversus Mithridatem Magnum Ponti regem septem annos primum consulari, dein proconsulari imperio administraverat, a. u. c. 687. a senatu revocatus esset eique M'. Acilius Glabrio homo tantis rebus impar successisset, insequenti anno M. Aemilio Lepido L. Volcatio Tullo coss. a. u. c. 688. C. Manilius tribunus plebis legem ad populum tulit, uti eius belli administratio Cn. Pompeio, qui tum bellum maritimum contra Ciliciae piratas lege Gabinia anno superiore demandatum confecerat, committeretur. Qua lege quum non solum Asia provincia, cui Lucullus praefuerat, et omne eius imperium Cn. Pompeio committeretur, verum etiam Bithynia, cui Glabrio praeerat, classis item et omnes copiae maritimae, quas piratico bello iam obtinuerat, multaeque praetera provinciae, quae lege Gabinia Pompeio datae non viderentur, Phrygia, Lycaonia, Galatia, Cappadocia, Cilicia, Colchis, Armenia, eius potestati permitterentur, optimates, nimis augeri opes et potentiam unius Cn. Pompeii rati, eam legem oppugnabant eorumque nomine Q. Catulus et Q. Hortensius rogationem C. Manilii dissuaserant. Adiuvabant tamen multi C. Manilium auctoritate etiam C. Caesaris suasitque M. Cicero, qui eo anno praetor erat, hac ipsa oratione, qua primum apud populum oravit, legem de imperio Cn. Pompeii prorogando atque adaugendo, quae cunctis suffragiis perlata est.

I. 1. Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites, tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas adhuc, sed vitae meae rationes ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt. Nam quum antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci attingere aude-

rem statueremque nihil huc nisi perfectum ingenio, elaboratum industria adferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. 2. Ita neque hic locus vacuus umquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent, et meus labor in privatorum periculis caste integreque versatus ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. Nam quum propter dilationem comitiorum ter praetor primus centuriis cunctis renunciatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis et quid aliis praescriberetis. Nunc quum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope cotidiana dicendi exercitatio potuit adferre, certe et si quid auctoritatis in me est, apud eos utar, qui eam mihi dederunt, et si quid in dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse duxerunt. 3. Atque illud in primis mihi laetandum iure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini possit. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute: huius autem orationis difficilius est exitum quam principium invenire. Ita mihi non tam copia quam modus in dicendo quaerendus est.

II. 4. Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur, bellum grave et periculosum vestris vectigalibus ac sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate et Tigrane, quorum alter relictus, alter lacessitus occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitrantur. Equitibus Romanis, honestissimis viris, adferuntur ex Asia cotidie litterae, quorum magnae res aguntur in vestris vectigalibus exercendis occupatae: qui ad me pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam rei publicae periculaque rerum suarum detulerunt: 5. Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures: regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucullum magnis rebus gestis ab eo bello discedere: huic qui successerit non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum:

unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti, eumdem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

6. Causa quae sit videtis: nunc quid agendum sit considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est belli eius modi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad persequendi studium debeat: in quo agitur populi Romani gloria, quae vobis a maioribus quum magna in omnibus rebus tum summa in re militari tradita est: agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima, quibus amissis et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et ipsorum et rei publicae causa consulendum. III. 7. Et quoniam semper appetentes gloriae praeter caeteras gentes atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula Mithridatico bello superiore concepta, quae penitus iam insedit ac nimis inveteravit in populi Romani nomine, quod is, qui uno die, tota in Asia, tot in civitatibus, uno nuncio atque una significatione litterarum cives Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat et ita regnat, ut se non Ponti neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere ex patrio regno atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiae luce versari. 8. Etenim adhuc ita nostri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri et summi imperatores, sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verum tamen illis imperatoribus laus est tribuenda quod egerunt, venia danda quod reliquerunt, propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam res publica, Murenam Sulla revocavit.

IV. 9. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit: qui postea quam maximas aedificasset ornassetque clas-

ses exercitusque permagnos quibuscumque ex gentibus potuisset comparasset et se Bosphoranis finitimis suis bellum inferre simularet, usque in Hispaniam legatos ac litteras misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus, ut, quum duobus in locis disiunctissimis maximeque diversis uno consilio a binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio dimicaretis. 10. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianae atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res a L. Lucullo summo viro est administrata, ut initia illa rerum gestarum magna atque praeclara non felicitati eius, sed virtuti, haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpae, sed fortunae tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostra neque falsa adficta esse videatur: 11. de vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte quem vobis animum suscipiendum putetis.

V. Maiores nostri saepe mercatoribus aut naviculariis iniuriosius tractatis bella gesserunt: vos tot milibus civium Romanorum uno nuncio atque uno tempore necatis quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri totius Graeciae lumen exstinctum esse voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Romani consularem vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem imminutam civium Romanorum non tulerunt: vos ereptam vitam negligetis? Ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum omni supplicio interfectum relinquetis? 12. Videte ne, ut illis pulcherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam tradere, sic vobis turpissimum sit, id quod accepistis, tueri et conservare non posse.

Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur, quo tandem animo ferre debetis? Regno est expulsus Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus: imminent duo reges toti Asiae non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis, civitates

autem omnes cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium exspectare propter periculi magnitudinem coguntur: imperatorem a vobis certum deposcere, quum praesertim vos alium miseritis, neque audent neque se id facere sine summo periculo posse arbitrantur. 13. Vident et sentiunt hoc idem quod vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum propter esse, quo etiam carent aegrius: cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut caeterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis, atque hoc etiam magis, quod caeteros in provinciam eius modi homines cum imperio mittimus, ut etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc praesentem vident tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur.

VI. 14. Qua re si propter socios nulla ipsi iniuria lacessiti maiores nostri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt, quanto vos studio convenit iniuriis provocatos sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere, praesertim quum de maximis vestris vectigalibus agatur? Nam caeterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus, Asia vero tam opima est ac fertilis, ut et ubertate agrorum et varietate fructuum et magnitudine pastionis et multitudine earum rerum, quae exportentur, facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem retinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda. 15. Nam in caeteris rebus quum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse adfert calamitatem. Nam quum hostium copiae non longe absunt, etiam si irruptio nulla facta est, tamen pecua relinquuntur, agri cultura deseritur, mercatorum navigatio con-

quiescit. Ita neque ex portu neque ex decumis neque ex scriptura vectigal conservari potest: qua re saepe totius anni fructus uno rumore periculi atque uno belli terrore amittitur. 16. Quo tandem igitur animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, quum duo reges cum maximis copiis propter adsint? quum una excursio equitatus perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit? quum publicani familias maximas, quas in saltibus habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructui sunt, conservaritis non solum, ut ante dixi, calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? VII. 17. Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, quum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet, quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines honestissimi atque ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt, quorum ipsorum per se res et fortunae vobis curae esse debent. Etenim si vectigalia nervos esse rei publicae semper duximus, eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum caeterorum ordinum recte esse dicemus. 18. Deinde ex caeteris ordinibus homines gnavi atque industrii partim ipsi in Asia negociantur, quibus vos absentibus consulere debetis, partim eorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Est igitur humanitatis vestrae magnum numerum eorum civium calamitate prohibere, sapientiae videre multorum civium calamitatem a re publica seiunctam esse non posse. Etenim primum illud parvi refert, nos publicanis amissis vectigalia postea victoria recuperare. Neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem neque aliis voluntas propter timorem. 19. Deinde quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, certe id quidem calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum, quum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romae solutione impedita fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi rem ac fortunas amit-

tere, ut non plures secum in eamdem trahant calamitatem. A quo periculo prohibete rem publicam et mihi credite id, quod ipsi videtis: haec fides atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicata est cum illis pecuniis Asiaticis et cohaeret. Ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefacta motu concidant. Qua re videte num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium coniunctae cum re publica defendantur.

VIII. 20. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest hoc enim dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est ne forte a vobis quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque ut omnes intelligant me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro et sapienti homini et magno imperatori debeatur, dico eius adventu maximas Mithridati copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse, urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, adsiduitate, consilio summis obsidionis periculis liberavit: 21. ab eodem imperatore classem magnam et ornatam, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio atque odio inflammata raperetur, superatam esse atque depressam: magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui antea populo Romano ex omni aditu clausus fuisset: Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornatas atque refertas caeterasque urbes Ponti et Cappadociae permultas uno aditu adventuque esse captas, regem spoliatum regno patrio atque avito ad alios se reges atque ad alias gentes supplicem contulisse, atque haec omnia salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus esse gesta. Satis opinor haec esse laudis atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque causae, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum.

IX. 22. Requiretur fortasse nunc quem ad modum, quum haec ita sint, reliquum possit magnum esse bellum. Cognoscite, Quirites. Non enim hoc sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur, quam praedicant in fuga fratris sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa maerorque patrius celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Haec dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum a persequendi studio maeror, hos laetitia tardavit. 23. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, excepit diffidentemque rebus suis confirmavit et adflictum erexit perditumque recreavit. Cuius in regnum postea quam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus iniectus iis nationibus, quas numquam populus Romanus neque lacessendas bello neque temptandas putavit: erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum esse exercitum adductum. Ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, tametsi urbem ex Tigrani regno ceperat et proeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio suorum commovebatur. 24. Hic iam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus quam processio longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum iam confirmarat et eorum, qui se ex ipsius regno collegerant, et magnis adventiciis auxiliis multorum regum et nationum iuvabatur. Iam hoc fere sic fieri solere accepimus, ut regum adflictae fortunae facile multorum opes adliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt aut vivunt in regno, ut iis nomen regale magnum et sanctum esse videatur. 25. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis num-

quam est ausus optare. Nam quum se in regnum suum recepisset, non fuit eo contentus, quod ei praeter spem acciderat, ut illam, postea quam pulsus erat, terram umquam attingeret, sed in exercitum nostrum clarum atque victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites, sicut poëtae solent, qui res Romanas scribunt, praeterire me nostram calamitatem, quae tanta fuit, ut eam ad aures Luculli imperatoris non ex proelio nuncius, sed ex sermone rumor adferret. 26. Hic in illo ipso malo gravissimaque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro iussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum vetere exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confecti erant, dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa praetereo consulto, sed ea vos coniectura perspicite, quantum illud bellum factum putetis, quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator noster accipiat vetere exercitu pulso. X. 27. Satis mihi multa verba fecisse videor, qua re esset hoc bellum genere ipso necessarium, magnitudine periculosum: restat ut de imperatore ad id bellum deligendo ac tantis rebus praeficiendo dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis! Nunc vero quum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit, quae res est quae cuiusquam animum in hac causa dubium facere possit? 28. Ego enim sic existimo, in summo imperatore quattuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior umquam aut fuit aut esse debuit? qui e ludo atque e pueritiae disciplinis bello maximo atque acerrimis hostibus ad patris exercitum atque in militiae disciplinam profectus est, qui extrema pueritia miles in exercitu fuit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator, qui saepius cum hoste conflixit quam quisquam cum inimico

ertavit, plura bella gessit quam caeteri legerunt, plures
incias confecit quam alii concupiverunt, cuius adole-
tia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed
imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis, non sti-
iis, sed triumphis est erudita. Quod denique genus esse
potest, in quo illum non exercuerit fortuna rei publicae?
e, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtum ex
itibus atque ex bellicosissimis nationibus, servile, navale
m, varia et diversa genera et bellorum et hostium, non
n gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse
rant in usu positam militari, quae huius viri scientiam
e possit.

XI. 29. Iam vero virtuti Cn. Pompeii quae potest oratio
nveniri? Quid est quod quisquam aut illo dignum aut
; novum aut cuiquam inauditum possit adferre? Neque
illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae vulgo exi-
ntur, labor in negociis, fortitudo in periculis, industria
endo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo:
tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis im-
oribus, quos aut vidimus aut audivimus, non fuerunt.
Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla huius
e et subsidio confessus est liberatam. Testis est Sicilia,
ı multis undique cinctam periculis non terrore belli, sed
lii celeritate explicavit. Testis est Africa, quae magnis
essa hostium copiis eorum ipsorum sanguine redun-
. Testis est Gallia, per quam legionibus nostris iter in
aniam Gallorum internicione patefactum est. Testis est
ania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos
ratosque conspexit. Testis est iterum et saepius Italia,
quum servili bello taetro periculosoque premeretur, ab
uxilium absente expetivit: quod bellum exspectatione
attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac
ltum. 31. Testes nunc vero iam omnes orae atque
s exterae gentes ac nationes, denique maria omnia quum
rsa tum in singulis oris omnes sinus atque portus.
enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum
it praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut
t? Quis navigavit qui non se aut mortis aut servitutis

periculo committeret, quum aut hieme aut referto praedonum mari navigaret? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum quis umquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? 32. Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas aut a praedonibus captas urbes esse sociorum? XII. Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani, longe a domo bellare et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis ego nostris mare per hos annos clausum fuisse dicam, quum exercitus vestri numquam a Brundisio nisi hieme summa transmiserint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, quum legati populi Romani redempti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, quum duodecim secures in praedonum potestatem pervenerint? 33. Cnidum aut Colophonem aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilesque alias captas esse commemorem, quum vestros portus atque eos portus, quibus vitam ac spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestatem sciatis? An vero ignoratis portum Caietae celeberrimum ac plenissimum navium inspectante praetore a praedonibus esse direptum? Ex Miseno autem eius ipsius liberos, qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense incommodum atque illam labem atque ignominiam rei publicae querar, quum prope inspectantibus vobis classis ea, cui consul populi Romani praepositus esset, a praedonibus capta atque oppressa est? Pro di immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem adferre rei publicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, nunc nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiatis? 34. Atque haec qua celeritate gesta sint quamquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim umquam aut obeundi negocii aut consequendi quaestus stu-

dio tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter Cn. Pompeio duce tanti belli impetus navigavit? qui nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit: inde Sardiniam cum classe venit atque haec tria frumentaria subsidia rei publicae firmissimis praesidiis classibusque munivit. 35. Inde quum se in Italiam recepisset, duabus Hispaniis et Gallia Transalpina praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris et in Achaiam omnemque Graeciam navibus Italiae duo maria maximis classibus firmissimisque praesidiis adornavit, ipse autem ut Brundisio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adiunxit: omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius se imperio ac potestati dediderunt. Idem Cretensibus, quum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit.

XIII. 36. Est haec divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid caeterae, quas paullo ante commemorare coeperam, quantae atque quam multae sunt? Non enim bellandi virtus solum in summo ac perfecto imperatore quaerenda est, sed multae sunt artes eximiae huius administrae comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores? quanta deinde in omnibus rebus temperantia? quanta fide? quanta facilitate? quanto ingenio? quanta humanitate? Quae breviter qualia sint in Cn. Pompeio consideremus: summa enim omnia sunt, Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt. 37. Quem enim imperatorem possumus ullo in numero putare, cuius in exercitu centuriatus veneant atque venierint? Quid hunc hominem magnum aut amplum de re publica cogitare, qui pecuniam ex aerario depromptam ad bellum administrandum aut propter cupiditatem provinciae magistratibus diviserit aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut

agnoscere videamini qui haec fecerint: ego autem nomino neminem: qua re irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus ferant quis ignorat? 38. Itinera quae per hosce annos in Italia per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerint recordamini: tum facilius statuetis quid apud exteras nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes an hibernis sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipse non continet, neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non vult. 39. Hic miramur hunc hominem tantum excellere caeteris, cuius legiones sic in Asiam pervenerint, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Iam vero quem ad modum milites hibernent cotidie sermones ac litterae perferuntur: non modo ut sumptum faciat in militem nemini vis adfertur, sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiae perfugium maiores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. XIV. 40. Age vero caeteris in rebus quali sit temperantia considerate. Unde illam tantam celeritatem et tam incredibilem cursum inventum putatis? Non enim illum eximia vis remigum aut ars inaudita quaedam gubernandi aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt, sed eae res, quae caeteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem: postremo signa et tabulas caeteraque ornamenta Graecorum oppidorum, quae caeteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. 41. Itaque omnes nunc in his locis Cn. Pompeium sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de caelo delapsum intuentur: nunc denique incipiunt credere fuisse homines Romanos hac quondam continentia, quod iam nationibus exteris incredibile ac falso memoriae proditum videbatur: nunc imperii vestri splendor

illis gentibus lucem adferre coepit: nunc intelligunt non sine causa maiores suos tum, quum ea temperantia magistratus habebamus, servire populo Romano quam imperare aliis maluisse. Iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae de aliorum iniuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate infimis par esse videatur. 42. Iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso ex loco saepe cognovistis. Fidem vero eius quantam inter socios existimari putatis, quam hostes omnium generum sanctissimam iudicarint? Humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit utrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit quin huic hoc tantum bellum transmittendum sit, qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

XV. 43. Et quoniam auctoritas quoque in bellis administrandis multum atque in imperio militari valet, certe nemini dubium est, quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda quid hostes, quid socii de imperatoribus nostris existiment quis ignorat, quum sciamus homines in tantis rebus ut aut contemnant aut metuant aut oderint aut ament, opinione non minus et fama quam aliqua ratione certa commoveri? Quod igitur nomen umquam in orbe terrarum clarius fuit? cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara iudicia fecistis? 44. An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis quo non illius diei fama pervaserit, quum universus populus Romanus referto foro, completisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque ut plura non dicam neque aliorum exemplis confirmem quantum huius auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est unius hominis spe ac nomine, quan-

tam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. 45. Iam accepta in Ponto calamitate ex eo proelio, de quo vos paullo ante invitus admonui, quum socii pertimuissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum praesidium provincia non haberet, amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad ipsum discrimen eius temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. Et quisquam dubitabit quid virtute perfecturus sit qui tantum auctoritate perfecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit qui ipso nomine ac rumore defenderit? XVI. 46. Age vero illa res quantam declarat eiusdem hominis apud hostes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis tamque diversis tam brevi tempore omnes huic se uni dediderunt? quod Cretensium legati, quum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iste Mithridates nonne ad eumdem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eum, quem Pompeius legatum semper iudicavit, ii, quibus erat permolestum ad eum potissimum esse missum, speculatorem quam legatum iudicari maluerunt. Potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis magnisque vestris iudiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

47. Reliquum est ut de felicitate, quam praestare de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homines de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et caeteris magnis imperatoribus non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam saepius imperia mandata atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem et ad gloriam et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna. De huius autem hominis felicitate,

de quo nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare videamur, ne aut invisa dis immortalibus oratio nostra aut ingrata esse videatur. 48. Itaque non sum praedicaturus quantas ille re domi militiae, terra marique, quantaque felicitate gesserit, ut eius semper voluntatibus non modo cives adsenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint: hoc brevissime dicam, neminem umquam tam impudentem fuisse, qui ab dis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas di immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, quum communis salutis atque imperii tum ipsius hominis causa, sicuti facitis, velle et optare debetis.

49. Quare quum et bellum sit ita necessarium, ut negligi non possit, ita magnum, ut accuratissime sit administrandum, et quum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis ab dis immortalibus oblatum et datum est, in rem publicam conservandam atque amplificandam conferatis? XVII. 50. Quod si Romae Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus: nunc quum ad caeteras summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit, quid exspectamus? aut cur non ducibus dis immortalibus eidem, cui caetera summa cum salute rei publicae commissa sunt, hoc quoque bellum regium committamus?

51. At enim vir clarissimus, amantissimus rei publicae, vestris beneficiis amplissimis adfectus, Q. Catulus, itemque summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii praeditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse et valere oportere confiteor, sed in hac causa, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen omissis auctoritatibus ipsa re ac ratione exqui-

rere possumus veritatem, atque hoc facilius, quod ea omnia, quae a me adhuc dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse et magnum et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. 52. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sint, dignissimum esse Pompeium, sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit iam ista oratio, re multo magis quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi et in senatu contra virum fortem, A. Gabinium, graviter ornateque dixisti, quum is de uno imperatore contra praedones constituendo legem promulgasset, et ex hoc ipso loco permulta item contra eam legem verba fecisti. 53. Quid? tum, per deos immortales! si plus apud populum Romanum auctoritas tua quam ipsius populi Romani salus et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam atque hoc orbis terrae imperium teneremus? An tibi tum imperium hoc esse videbatur, quum populi Romani legati, quaestores praetoresque capiebantur? quum ex omnibus provinciis commeatu et privato et publico prohibebamur? quum ita clausa nobis erant maria omnia, ut neque privatam rem transmarinam neque publicam iam obire possemus?

XVIII. 54. Quae civitas antea umquam fuit, non dico Atheniensium, quae satis late quondam mare tenuisse dicitur, non Karthaginiensium, qui permultum classe ac maritimis rebus valuerunt, non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit, quae civitas umquam antea tam tenuis, tam parva insula fuit quae non portus suos et agros et aliquam partem regionis atque orae maritimae per se ipsa defenderet? At hercule aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cuius usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserit, magna ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii caruit: 55. nos, quorum maiores Antiochum regem classe Persemque superarunt, omnibusque navalibus pugnis Karthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque, vicerunt, ii nullo in loco iam praedonibus pares esse poteramus: nos, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnes

socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos praestare poteramus, tum, quum insula Delos, tam procul a nobis in Aegaeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro, nihil timebat, iidem non modo provinciis atque oris Italiae maritimis ac portubus nostris, sed etiam Appia iam via carebamus: et iis temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum escendere, quum eum nobis maiores nostri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent.

XIX. 56. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus et caeteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quae sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit quam auctoritati vestrae obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit, sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra marique imperare. 57. Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam anne Pompeio, an utrique, id quod est verius, ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Utrum ille, qui postulat ad tantum bellum legatum quem velit, idoneus non est qui impetret, quum caeteri ad expilandos socios diripiendasque provincias quos voluerunt legatos eduxerint, an ipse, cuius lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae eius imperatoris atque eius exercitus, qui consilio ipsius ac periculo est constitutus? 58. An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Caelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, quum tribuni plebi fuissent, anno proximo legati esse potuerunt: in uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam praecipuo iure esse deberet? De quo legando consules spero ad senatum relaturos. Qui si dubitabunt aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum, neque me impediet cuiusquam inimicum edictum, quo minus vobis fretus vestrum ius beneficiumque defendam, neque praeter intercessionem quidquam

audiam, de qua, ut arbitror, isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam quid liceat considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi rerumque gestarum Cn. Pompeio socius ascribitur, propterea quod alter uni illud bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit, alter delatum susceptumque confecit.

XX. 59. Reliquum est ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur. Qui quum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri, cepit magnum suae virtutis fructum ac dignitatis, quum omnes una prope voce in eo ipso vos spem habituros esse dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere et integritate tueri et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis res publica, dum per deos immortales licet, frui debet summi viri vita atque virtute. — 60. At enim ne quid novi fiat contra exempla atque instituta maiorum. — Non dicam hoc loco maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes accommodasse, non dicam duo bella maxima, Punicum atque Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta duasque urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minitabantur, Karthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas, non commemorabo nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis bellum administraret: 61. in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova summa Q. Catuli voluntate constituta recordamini.

XXI. Quid tam novum quam adolescentulum privatum exercitum difficili rei publicae tempore conficere? Confecit. Huic praeesse? Praefuit. Rem optime ductu suo gerere? Gessit. Quid tam praeter consuetudinem quam homini peradolescenti, cuius aetas a senatorio gradu longe abesset, imperium atque exercitum dari, Siciliam permitti atque Afri-

eam bellumque in ea provincia administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum quam equitem Romanum triumphare? At eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed omnium etiam studio visendam et concelebrandam putavit. 62. Quid tam inusitatum quam ut quum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? Missus est. Quo quidem tempore, quum esset non nemo in senatu qui diceret *non oportere mitti hominem privatum pro consule*, L. Philippus dixisse dicitur *non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere.* Tanta in eo rei publicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare quam ut ex senatus consulto legibus solutus consul ante fieret, quam ulium alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile quam ut iterum eques Romanus ex senatus consulto triumpharet? Quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt quam haec, quae in hoc uno homine videmus. 63. Atque haec tot exempla tanta ac tam nova profecta sunt in eumdem hominem a Q. Catuli atque a caeterorum eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

XXII. Qua re videant ne sit periniquum et non ferundum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobatam semper esse, vestrum ab illis de eodem homine iudicium populique Romani auctoritatem improbari, praesertim quum iam suo iure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere, propterea quod iisdem istis reclamantibus vos unum illum ex omnibus delegistis quem bello praedonum praeponeretis. 64. Hoc si vos temere fecistis et rei publicae parum consuluistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur: sin autem vos plus tum in re publica vidistis, vos iis repugnantibus per vosmet ipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis, ali-

quando isti principes et sibi et caeteris populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico et regio non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi magnae et multae requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria regnisque interiorum nationum ita versari nostrum imperatorem, ut nihil aliud nisi de hoste ac de laude cogitet. Deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. 65. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, libidines et iniurias. Quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? urbes iam locupletes et copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. 66. Libenter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio, summis et clarissimis viris, disputarem. Noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis an hostium simulatione contra socios atque amicos? Quae civitas est in Asia quae non modo imperatoris aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit?

XXIII. Qua re, etiam si quem habetis qui collatis signis exercitus regios superare posse videatur, tamen nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit, non erit idoneus qui ad bellum Asiaticum regiumque mittatur. 67. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse quae locuples sit? ecquam esse locupletem quae istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim praetores locupletari quotannis pecunia publica praeter paucos, neque eos quidquam aliud adsequi classium nomine nisi ut detrimentis accipiendis maiore adfici turpitudine videremur. Nunc qua cupidi-

ite homines in provincias, quibus iacturis et quibus condi-ionibus proficiscantur ignorant videlicet isti, qui ad unum eferenda omnia esse non arbitrantur? Quasi vero Cn. Pom-eium non quum suis virtutibus tum etiam alienis vitiis ma-num esse videamus. 68. Qua re nolite dubitare quin huic ni credatis omnia, qui inter tot annos unus inventus sit uem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant.

Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confir-iandam putatis, est vobis auctor vir bellorum omnium ma-imarumque rerum peritissimus, P. Servilius, cuius tantae es gestae terra marique exstiterunt, ut quum de bello deli-eretis, auctor vobis gravior nemo esse debeat, est C. Curio, ummis vestris beneficiis maximisque rebus gestis, summo igenio et prudentia praeditus, est Cn. Lentulus, in quo mnes pro amplissimis vestris honoribus summum consi-um, summam gravitatem esse cognovistis, est C. Cassius, itegritate, virtute, constantia singulari. Qua re videte ut orum auctoritatibus illorum orationi, qui dissentiunt, re-pondere posse videamur.

XXIV. 69. Quae quum ita sint, C. Manili, primum istam iam et legem et voluntatem et sententiam laudo vehemen-ssimeque comprobo: deinde te hortor, ut auctore populo omano maneas in sententia neve cuiusquam vim aut minas ertimescas. Primum in te satis esse animi perseverantiae-ue arbitror: deinde quum tantam multitudinem cum tanto tudio adesse videamus, quantam iterum nunc in eodem ho-iine praeficiendo videmus, quid est quod aut de re aut de erficiendi facultate dubitemus? Ego autem quidquid est in ie studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio opuli Romani atque hac potestate praetoria, quidquid au-toritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem con-ciendam tibi et populo Romano polliceor ac defero: 70. te-torque omnes deos et eos maxime, qui huic loco temple-ue praesident, qui omnium mentes eorum, qui ad rem pu-licam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu icere cuiusquam neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per anc causam conciliari putem neque quo mihi ex cuiusquam mplitudine aut praesidia periculis aut adiumenta honoribus

quaeram, propterea quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia tecti repellemus, honorem autem neque ab uno neque ex hoc loco, sed eadem illa nostra laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur. 71. Quam ob rem quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id ego omne me rei publicae causa suscepisse confirmo, tantumque abest, ut aliquam mihi bonam gratiam quaesisse videar, ut multas me etiam simultates partim obscuras, partim apertas intelligam mihi non necessarias, vobis non inutiles suscepisse. Sed ego me hoc honore praeditum, tantis vestris beneficiis adfectum statui, Quirites, vestram voluntatem et rei publicae dignitatem et salutem provinciarum atque sociorum meis omnibus commodis et rationibus praeferre oportere.

M. TULLII CICERONIS
IN L. CATILINAM ORATIO PRIMA
IN SENATU HABITA.

ARGUMENTUM.

L. Sergius Catilina, homo patricii generis, magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque, praetorius, qui iam a. u. c. 689. caedem consulum facere eaque facta rerum potiri constituerat, casu autem a consilio exsequendo prohibitus erat, ascitis ad consilium rei publicae opprimendae hominibus omnis generis perditissimis atque audacissimis, quos inopia, cupiditas, scelera stimulabant, consulatum in annum 691. p. u. c. petivit, sed quum quae in animo habebat perniciosa rei publicae consilia parum occultata essent, studiis bonorum omnium M. Tullius Cicero una cum C. Antonio consul factus est. Qua re commotus L. Catilina M. Cicerone C. Antonio consulibus cupidius etiam sua consilia recepit, quibus maxime Ciceronis consulis diligentia restitit, ad quem Catilinae eiusque sociorum consilia a Fulvia muliere nobili, quae rem habebat cum Q. Curio, qui particeps fuit conspirationis illius, deferebantur. Quum autem ista mala consilia contra salutem rei publicae a coniuratis inita apertius iam agitarentur, senatus consultum factum est, *darent operam consules, ne quid detrimenti caperet res publica*, effectumque est, ut Catilina spe consulatus, quem in proximum annum petebat, excideret, designarenturque D. Silanus et L. Murena. Quae quum ita essent, L. Catilina, qui iam ante per Italiam ad homines seditiosos, maxime veteres L. Sullae milites, concitandos nuncios miserat, ad C. Mallium, qui Faesulas in urbem Etruriae munitam manum armatorum coëgerat, proficisci constituit et bellum patriae inferre, convocatisque nocte, quae inter VIII. et VII. Id. Novembres erat, socios in domum M. Porcii Laecae consilium quod ceperat aperuit. Qua congregatione nocturna duo equites Romani Ciceronem consulem illa ipsa nocte ante lucem, quum sicut salutaturi eius domum intrassent, interficiendum receperunt. M. Cicero vitatis insidiis, proximo die, qui fuit a. d. VI. Id. Novembres dispositis praesidiis, senatum in templum Iovis Statoris convocavit, quo quum Catilina quasi

sui purgandi causa venisset Cicero eam, quae infra legitur, orationem in Catilinam vehementissime invehens habuit.

I. 1. Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam iam horum omnium conscientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis quem nostrum ignorare arbitraris? 2. O tempora! o mores! senatus haec intelligit, consul videt: hic tamen vivit. Vivit? immo vero etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unum quemque nostrum. Nos autem, viri fortes, satis facere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem quam tu in nos iam diu machinaris. 3. An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit: Catilinam orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? Nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Maelium novis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem coërcerent. Habemus senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave: non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus. II. 4. Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret ne quid res publica detrimenti caperet: nox nulla intercessit: interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, maioribus, occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. Simili senatus consulto C. Mario et L. Valerio consulibus est permissa res publica: num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis et C. Servilium praetorem mors

ac rei publicae poena remorata est? At nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim huiusce modi senatus consultum, verum inclusum in tabulis, tamquam in vagina reconditum, quo ex senatus consulto confestim te interfectum esse, Catilina, convenit. Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, patres conscripti, me esse clementem: cupio in tantis rei publicae periculis me non dissolutum videri, sed iam me ipse inertiae nequitiaeque condemno. 5. Castra sunt in Italia contra populum Romanum in Etruriae faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem castrorum imperatorem ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu videtis, intestinam aliquam cotidie perniciem rei publicae molientem. Si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo, erit verendum mihi ne non hoc potius omnes boni serius a me quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod iam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor ut faciam. Tum denique interficiere, quum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit qui id non iure factum esse fateatur. 6. Quam diu quisquam erit qui te defendere audeat, vives, et vives ita, ut vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus, ne commovere te contra rem publicam possis. Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

III. Etenim quid est, Catilina, quod iam amplius exspectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios nec privata domus parietibus continere voces coniurationis tuae potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta iam istam mentem, mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum. Teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quae iam mecum licet recognoscas. 7. Meministine me ante diem xii. Kalendas Novembres dicere in senatu fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem vi. Kal. Novembres, C. Mallium, audaciae satellitem atque administrum tuae? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox tamque incredibilis, verum, id quod multo

magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu caedem te optimatium contulisse in ante diem v. Kalendas Novembres, tum quum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. Num infitiari potes te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia circumclusum commovere te contra rem publicam non potuisse, quum tu discessu caeterorum nostra tamen, qui remansissemus, caede te contentum esse dicebas? 8. Quid? quum te Praeneste Kalendis ipsis Novembribus occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine illam coloniam meo iussu praesidiis, custodiis vigiliisque esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quin ego non modo audiam, sed etiam videam planeque sentiam. IV. Recognosce tandem mecum noctem illam superiorem: iam intelliges multo me vigilare acrius ad salutem quam te ad perniciem rei publicae. Dico te priore nocte venisse inter falcarios — non agam obscure — in M. Laecae domum: convenisse eodem complures eiusdem amentiae scelerisque socios. Num negare audes? quid taces? convincam, si negas. Video enim hic in senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. 9. O di immortales! ubinam gentium sumus? quam rem publicam habemus? in qua urbe vivimus? Hic, hic sunt, in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de nostro omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis terrarum exitio cogitent. Hos ego video consul et de re publica sententiam rogo, et quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Laecam illa nocte, Catilina: distribuisti partes Italiae: statuisti quo quemque proficisci placeret: delegisti quos Romae relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: confirmasti te ipsum iam esse exiturum: dixisti paullum tibi esse etiam nunc morae, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani qui te ista cura liberarent et sese illa ipsa nocte paullo ante lucem me in meo lecto interfecturos esse pollicerentur. 10. Haec ego omnia, vixdum etiam coetu vestro dimisso, comperi: domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi, exclusi eos, quos tu ad me salu-

n miseras, quum illi ipsi venissent, quos ego iam multis ummis viris ad me id temporis venturos esse praedi- m.

V. Quae quum ita sint, Catilina, perge quo coepisti: dere aliquando ex urbe: patent portae: proficiscere. Ni- n diu te imperatorem tua illa Malliana castra desiderant. c tecum etiam omnes tuos, si minus, quam plurimos: a urbem. Magno me metu liberabis, dum modo inter me e te murus intersit. Nobiscum versari iam diutius non s: non feram, non patiar, non sinam. 11. Magna dis im- alibus habenda est atque huic ipsi Iovi Statori, antiquis- custodi huius urbis, gratia, quod hanc tam taetram, horribilem tamque infestam rei publicae pestem totiens effugimus. Non est saepius in uno homine summa salus litanda rei publicae. Quam diu mihi consuli designato, ina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata entia defendi. Quum proximis comitiis consularibus me ılem in campo et competitores tuos interficere voluisti, ressi conatus tuos nefarios amicorum praesidio et co- nullo tumultu publice concitato: denique, quotiens- que me petisti, per me tibi obstiti, quamquam videbam iciem meam cum magna calamitate rei publicae esse nctam. 12. Nunc iam aperte rem publicam universam : templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omni- civium, Italiam totam ad exitium ac vastitatem vocas. re quoniam id, quod est primum et quod huius imperii plinaeque maiorum proprium, facere nondum audeo, m id, quod est ad severitatem lenius et ad communem em utilius. Nam si te interfici iussero, residebit in re ca reliqua coniuratorum manus. Sin tu, quod te iam m hortor, exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum a et perniciosa sentina rei puplicae. 13. Quid est, Ca- ? num dubitas id me imperante facere, quod iam tua te faciebas? Exire ex urbe iubet consul hostem. Inter- s me, num in exsilium? Non iubeo: sed, si me consulis, eo. VI. Quid est enim, Catilina, quod te iam in hac urbe tare possit? in qua nemo est extra istam coniurationem itorum hominum qui te non metuat, nemo qui non oderit.

Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? Quod privatarum rerum dedecus non haeret infamiae? quae libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto corpore afuit? Cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum aut ad libidinem facem praetulisti? 14. Quid vero? nuper quum morte superioris uxoris novis nuptiis domum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse aut non vindicata esse videatur. Praetermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties: ad illa venio, quae non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam rem publicam atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent. 15. Potestne tibi haec lux, Catilina, aut huius caeli spiritus esse iucundus, quum scias horum esse neminem qui nesciat te pridie Kalendas Ianuarias Lepido et Tullo consulibus stetisse in comitio cum telo? manum consulum et principum civitatis interficiendorum causa paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam aut timorem tuum, sed fortunam populi Romani obstitisse? Ac iam illa omitto — neque enim sunt aut obscura aut non multa commissa — quotiens tu me designatum, quotiens consulem interficere conatus es! quot ego tuas petitiones ita coniectas, ut vitari posse non viderentur, parva quadam declinatione et, ut aiunt, corpore effugi! Nihil adsequeris, neque tamen conari ac velle desistis. 16. Quotiens tibi iam extorta est ista sica de manibus! quotiens excidit casu aliquo et elapsa est! quae quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit nescio, quod eam necesse putas esse in consulis corpore defigere. VII. Nunc vero quae tua est ista vita? Sic enim iam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. Venisti paullo ante in senatum. Quis te ex hac tanta frequentia, tot ex tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis exspectas contumeliam, quum sis gravissimo iudicio taciturnitatis op-

pressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt, quod omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simul atque adsedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt, quo tandem animo tibi ferendum putas? 17. Servi mehercule mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me aspectu civium, quam infestis omnium oculis conspici mallem: tu, quum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum et iam diu tibi debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum aspectum praesentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui neque eos ulla ratione placare posses, ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quae communis est parens omnium nostrum, odit ac metuit et iam diu te nihil iudicat nisi de parricidio suo cogitare: huius tu neque auctoritatem verebere nec iudicium sequere nec vim pertimesces? 18. Quae tecum, Catilina, sic agit et quodam modo tacita loquitur: Nullum iam aliquot annis facinus exstitit nisi per te, nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera: tu non solum ad negligendas leges et quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc vero me totam esse in metu propter te unum, quidquid increpuerit, Catilinam timeri, nullum videri contra me consilium iniri posse quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quam ob rem discede atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. VIII. 19. Haec si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit? Quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti? quod vitandae suspicionis causa, apud M'. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus etiam ad me venire ausus es, atque ut domi meae te adservarem rogasti. Quum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in peri-

culo essem, quod iisdem moenibus contineremur, ad Q. Metellum praetorem venisti: a quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti: quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum et ad suspicandum sagacissimum et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse iam dignum custodia iudicarit? Quae quum ita sint, Catilina, dubitas, si emori aequo animo non potes, abire in aliquas terras et vitam istam, multis suppliciis iustis debitisque ereptam, fugae solitudinique mandare?

Refer, inquis, ad senatum: id enim postulas et, si hic ordo placere decreverit te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam, id quod abhorret a meis moribus, et tamen faciam ut intelligas quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina, libera rem publicam metu, in exsilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis? ecquid animadvertis horum silentium? Patiuntur, tacent. Quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? 21. At si hoc idem huic adolescenti optimo P. Sestio, si fortissimo viro M. Marcello dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo senatus iure optimo vim et manus intulisset. De te autem, Catilina, quum quiescunt, probant: quum patiuntur, decernunt: quum tacent, clamant: neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, caeterique fortissimi cives, qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre et studia perspicere et voces paullo ante exaudire potuisti. Quorum ego vix abs te iam diu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam, ut te haec, quae vastare iam pridem studes, relinquentem usque ad portas prosequantur.

IX. 22. Quamquam quid loquor? Te ut ulla res frangat? tu ut umquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? tu ut exsilium cogites? Utinam tibi istam mentem di immortales duint! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus, recenti memoria scelerum

tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est tanti, dum modo ista sit privata calamitas et a rei publicae periculis seiungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus rei publicae cedas, non est postulandum. Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor umquam a turpitudine aut metus a periculo aut ratio a furore revocaverit. 23. Quam ob rem, ut saepe iam dixi, proficiscere ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exsilium: vix feram sermones hominum, si id feceris: vix molem istius invidiae, si in exsilium iussu consulis ieris, sustinebo. Sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu, confer te ad Mallium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer patriae bellum, exsulta impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos esse videaris. 24. Quamquam quid ego te invitem, a quo iam sciam esse praemissos qui tibi ad Forum Aurelium praestolarentur armati? cui sciam pactam et constitutam cum Mallio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam quam tibi ac tuis omnibus confido perniciosam ac funestam futuram, cui domi tuae sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illa carere diutius possis, quam venerari ad caedem proficiscens solebas, a cuius altaribus saepe istam impiam dexteram ad necem civium transtulisti? X. 25. Ibis tandem aliquando, quo te iam pridem ista tua cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi haec res adfert dolorem, sed quamdam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Numquam tu non modo ocium, sed ne bellum quidem nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis conflatam improborum manum. 26. Hic tu qua laetitia perfruere? quibus gaudiis exsultabis? quanta in voluptate bacchabere, quum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam neque videbis? Ad huius vitae studium meditati illi sunt qui feruntur labores tui, iacere humi non solum ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum, vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verum

etiam bonis ociosorum. Habes ubi ostentes tuam illam praeclaram patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium, quibus te brevi tempore confectum esse senties. **27.** Tantum profeci tum, quum te a consulatu reppuli, ut exsul potius temptare quam consul vexare rem publicam posses, atque ut id, quod est a te scelerate susceptum, latrocinium potius quam bellum nominaretur.

XI. Nunc, ut a me, patres conscripti, quamdam prope iustam patriae querimoniam detester ac deprecer, percipite, quaeso, diligenter quae dicam et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res publica loquatur: M. Tulli, quid agis? Tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? Non hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? **28.** Quid tandem te impedit? Mosne maiorum? At persaepe etiam privati in hac re publica perniciosos cives morte mulctaverunt. An leges, quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? At numquam in hac urbe qui a re publica defecerunt civium iura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? Praeclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam aut alicuius periculi metum salutem civium tuorum negligis. **29.** Sed si quis est invidiae metus, num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia quam inertiae ac nequitiae pertimescenda? An quum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiae incendio conflagraturum? XII. His ego sanctissimis rei publicae vocibus et eorum hominum, qui hoc idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte mulctari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim si

summi et clarissimi viri Saturnini et Gracchorum et Flacci et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt, certe verendum mihi non erat ne quid hoc parricida civium interfecto invidiae mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo fui semper, ut invidiam virtute partam gloriam, non invidiam putarem. 30. Quamquam non nulli sunt in hoc ordine, qui aut ea quae imminent non videant aut ea quae vident dissimulent: qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt coniurationemque nascentem non credendo corroboraverunt: quorum auctoritatem secuti multi non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Malliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore qui non videat coniurationem esse factam, neminem tam improbum qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto intelligo hanc rei publicae pestem paullisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se eiecerit secumque suos eduxerit et eodem caeteros undique collectos naufragos adgregarit, exstinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta rei publicae pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium. XIII. 31. Etenim iam diu, patres conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque versamur, sed nescio quo pacto omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati, periculum autem residebit et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus rei publicae. Ut saepe hominis aegri morbo gravi, quum aestu febrique iactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque adflictantur, sic hic morbus, qui est in re publica, relevatus istius poena, vehementius reliquis vivis ingravescet. 32. Qua re secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, quod saepe iam dixi, discernantur a nobis: desinant insidiari domui suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleo-

los et faces ad inflammandam urbem comparare: sit denique inscriptum in fronte unius cuiusque quid de re publica sentiat. Polliceor vobis hoc, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta illustrata, oppressa vindicata esse videatis.

33. Hisce ominibus, Catilina, cum summa rei publicae salute, cum tua peste ac pernicie cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tu, Iuppiter, qui iisdem quibus haec urbs auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus, hunc et huius socios a tuis caeterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis, et homines bonorum inimicos, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

M. TULLII CICERONIS
IN L. CATILINAM ORATIO SECUNDA
HABITA AD POPULUM.

ARGUMENTUM.

Quum ea oratio, quam M. Tullius in senatu in L. Catilinam praesentem a. d. VI. Id. Novembres habuit, a senatoribus ita audita esset, ut plerique consuli adsentirentur et Catilinam hostem patriae atque parricidam appellarent, ille e senatu egressus proximaque nocte, relictis P. Lentulo, C. Cethego aliisque in urbe sociis, qui ea, de quibus convenisset, exsequerentur, ad Mallium profectus erat. Postridie eius diei M. Cicero contione convocata, ut populum de iis rebus, quae agitabantur, edoceret et invidiam a se deprecaretur, hanc, quae infra legitur, orationem habuit.

I. 1. Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriae nefarie molientem, vobis atque huic urbi ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel eiecimus vel emisimus vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit. Nulla iam pernicies a monstro illo atque prodigio moenibus ipsis intra moenia comparabitur. Atque hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controversia vicimus. Non enim iam inter latera nostra sica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus. Loco ille motus est, quum est ex urbe depulsus. Palam iam cum hoste nullo impediente bellum iustum geremus. Sine dubio perdidimus hominem magnificeque vicimus, quum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium coniecimus. 2. Quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum e manibus extorsimus, quod incolumes cives, quod stantem urbem reliquit, quanto tandem illum maerore esse adflictum et profligatum putatis? Iacet ille nunc prostratusque est et se perculsum atque abiectum esse sentit et retorquet oculos profecto saepe ad hanc urbem, quam e suis faucibus ereptam esse luget: quae quidem mihi laetari videtur, quod tantam pestem evomuerit forasque proiecerit.

II. 3. Ac si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui in hoc ipso, in quo exsultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius quam emiserim, non est ista mea culpa, sed temporum. Interfectum esse L. Catilinam et gravissimo supplicio adfectum iam pridem oportebat, idque a me et mos maiorum et huius imperii severitas et res publica postulabat. Sed quam multos fuisse putatis qui quae ego deferrem non crederent? quam multos qui propter stultitiam non putarent? quam multos qui etiam defenderent? quam multos qui propter improbitatem faverent? Ac si illo sublato depelli a vobis omne periculum iudicarem, iam pridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae, verum etiam vitae

periculo sustulissem. 4. Sed quum viderem ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritus, morte mulctassem, fore ut eius socios invidia oppressus persequi non possem, rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, quum hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod etiam illud moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset! Tongilium mihi eduxit, quem amare in praetexta coeperat, Publicium et Minucium, quorum aes alienum contractum in popina nullum rei publicae motum adferre poterat: reliquit quos viros! quanto aere alieno! quam valentes! quam nobiles! III. 5. Itaque ego illum exercitum et Gallicanis legionibus et hoc dilectu, quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quae a nobis cotidie comparantur, magno opere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus, ex iis, qui vadimonia deserere quam illum exercitum maluerunt: quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod quidquid cogitant me scire sentiunt, neque tamen permoventur. 6. Video cui sit Apulia attributa, quis habeat Etruriam, quis agrum Picenum, quis Gallicum, quis sibi has urbanas insidias caedis atque incendiorum depoposcerit: omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt: patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid exspectant? Ne illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

IV. Quod exspectavi, iam sum adsecutus, ut vos omnes factam esse aperte coniurationem contra rem publicam videretis: nisi vero si quis est qui Catilinae similes cum Catilina sentire non putet. Non est iam lenitati locus: severitatem

res ipsa flagitat. Unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo iter: Aurelia via profectus est: si accelerare volent, ad vesperam consequentur. 7. O fortunatam rem publicam, si quidem hanc sentinam urbis eiecerit! Uno mehercule Catilina exhausto, levata mihi et recreata res publica videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut cogitari potest quod non ille conceperit? Quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quae mulier infamis, quis corruptor iuventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quae caedes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? 8. Iam vero quae tanta umquam in ullo homine iuventutis illecebra fuit quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum non modo impellendo, verum etiam adiuvando pollicebatur. Nunc vero quam subito non solum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat! Nemo non modo Romae, sed ne ullo quidem in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit quem non ad hoc incredibile sceleris foedus asciverit. V. 9. Atque ut eius diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paullo ad facinus audacior qui se non intimum Catilinae esse fateatur, nemo in scaena levior et nequior qui se non eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen, stuprorum et scelerum exercitatione adsuefactus, frigore et fame et siti et vigiliis perferendis, fortis ab istis praedicabatur, quum industriae subsidia atque instrumenta virtutis in libidine audaciaque consumeret. 10. Hunc vero si secuti erunt sui comites, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, o nos beatos, o rem publicam fortunatam, o praeclaram laudem consulatus mei! Non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanae ac tolerandae audaciae: nihil cogitant nisi caedem, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua

profuderunt, fortunas suas obligaverunt: res eos iam pridem, fides nuper deficere coepit: eadem tamen illa, quae erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino et alea comissationes solum et scorta quaererent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis caedem bonorum atque urbis incendia. 11. Quibus ego confido impendere fatum aliquod et poenam iam diu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitam aut instare iam plane aut certe appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus, sed multa saecula propagarit rei publicae. Nulla est enim natio quam pertimescamus, nullus rex qui bellum populo Romano facere possit. Omnia sunt externa unius virtute terra marique pacata: domesticum bellum manet, intus insidiae sunt, intus inclusum periculum est, intus est hostis. Cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum: quae sanari poterunt, quacumque ratione sanabo: quae resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere. Proinde aut exeant aut quiescant aut, si et in urbe et in eadem mente permanent, ea quae merentur exspectent.

VI. 12. At etiam sunt qui dicant, Quirites, a me in exsilium eiectum esse Catilinam. Quod ego si verbo adsequi possem, istos ipsos eiicerem, qui haec loquuntur. Homo enim videlicet timidus aut etiam permodestus vocem consulis ferre non potuit: simul atque ire in exsilium iussus est, paruit. Quid? ut, hesterno die, Quirites, quum domui meae paene interfectus essem, senatum in aedem Iovis Statoris convocavi, rem omnem ad patres conscriptos detuli: quo quum Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit ut perditum civem ac non potius ut importunissimum hostem? quin etiam principes

eius ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. 13. Hic ego vehemens ille consul, qui verbo cives in exsilium eiicio, quaesivi a Catilina in nocturno conventu apud M. Laecam fuisset necne. Quum ille, homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset, patefeci caetera: quid ea nocte egisset, quid in proximam constituisset, quem ad modum esset ei ratio totius belli descripta edocui. Quum haesitaret, quum teneretur, quaesivi quid dubitaret proficisci eo, quo iam pridem pararet, quum arma, quum secures, quum fasces, quum tubas, quum signa militaria, quum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium domui suae fecerat, scirem esse praemissam. 14. In exsilium eiiciebam, quem iam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Mallius iste centurio, qui in agro Faesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit, et illa castra nunc non Catilinam ducem exspectant et ille eiectus in exsilium se Massiliam, ut aiunt, non in haec castra conferet.

VII. O condicionem miseram non modo administrandae, verum etiam conservandae rei publicae! Nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciundi abiecerit, ex hoc cursu sceleris ac belli iter ad fugam atque in exsilium converterit, non ille a me spoliatus armis audaciae, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens in exsilium eiectus a consule vi et minis esse dicetur, et erunt qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum, me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint! 15. Est mihi tanti, Quirites, huius invidiae falsae atque iniquae tempestatem subire, dum modo a vobis huius horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane eiectus esse a me, dum modo eat in exsilium. Sed mihi credite, non est iturus. Numquam ego a dis immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae levandae causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium atque in armis volitare audiatis: sed triduo tamen audietis, multoque magis illud timeo, ne mihi sit in-

vidiosum aliquando, quod illum emiserim potius quam quod eiecerim. Sed quum sint homines qui illum, quum profectus sit, eiectum esse dicant, iidem, si interfectus esset, quid dicerent? 16. Quamquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur quam verentur. Nemo est istorum tam misericors qui illum non ad Mallium quam ad Massilienses ire malit. Ille autem, si me hercule hoc, quod agit, numquam antea cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet quam exsulem vivere. Nunc vero, quum ei nihil adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est, optemus potius ut eat in exsilium quam queramur.

VIII. 17. Sed cur tam diu de uno hoste loquimur et de eo hoste, qui iam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de iis, qui dissimulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo fieri possit, non tam ulcisci studeo quam sanare sibi ipsos, placare rei publicae, neque, id qua re fieri non possit, si me audire volent, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istae copiae comparentur: deinde singulis medicinam consilii atque orationis meae, si quam potero, adferam. 18. Unum genus est eorum, qui magno in aere alieno maiores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima: sunt enim locupletes: voluntas vero et causa impudentissima. Tu agris, tu aedificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis et dubites de possessione detrahere, acquirere ad fidem? Quid enim exspectas? bellum? Quid ergo? in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas novas? Errant qui istas a Catilina exspectant: meo beneficio tabulae novae proferentur, verum auctionariae. Neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent neque, id quod stultissimum est, certare cum usuris fructibus praediorum, et locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de

sententia possunt aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rem publicam quam arma laturi. IX. 19. Alterum genus est eorum, qui, quamquam premuntur aere alieno, dominationem tamen exspectant, rerum potiri volunt, honores, quos quieta re publica desperant, perturbata se consequi posse arbitrantur. Quibus hoc praecipiendum videtur, unum scilicet et idem quod reliquis omnibus, ut desperent se id, quod conantur, consequi posse: primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere rei publicae: deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam maxima in multitudine, magnas praeterea militum copias: deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi contra tantam vim sceleris praesentes auxilium esse laturos. Quod si iam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti, num illi in cinere urbis et in sanguine civium, quae mente conscelerata ac nefaria concupiverunt, se consules ac dictatores aut etiam reges sperant futuros? Non vident id se cupere, quod si adepti sint, fugitivo alicui aut gladiatori concedi sit necesse? 20. Tertium genus est aetate iam adfectum, sed tamen exercitatione robustum, quo ex genere iste est Mallius, cui nunc Catilina succedit. Sunt homines ex iis coloniis, quas Sulla constituit: quas ego universas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio, sed tamen ii sunt coloni, qui se in insperatis ac repentinis pecuniis sumptuosius insolentiusque iactarunt. Hi dum aedificant tamquam beati, dum praediis lectis, familiis magnis, conviviis apparatis delectantur, in tantum aes alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit ab inferis excitandus: qui etiam non nullos agrestes homines tenues atque egentes in eamdem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque in eodem genere praedatorum direptorumque pono: sed eos hoc moneo: desinant furere ac proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut iam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passurae esse videantur. X. 21. Quartum genus est sane varium et mixtum et turbulentum, qui iam pridem premuntur, qui numquam emergunt, qui partim inertia, partim male gerendo negocio,

partim etiam sumptibus in vetere aere alieno vacillant qui vadimoniis, iudiciis, proscriptione bonorum defetigati, permulti et ex urbe et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres quam infitiatores lentos esse arbitror. Qui homines primum, si stare non possunt, corruant, sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quam ob rem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint, aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur. 22. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego a Catilina non revoco: nam neque ab eo divelli possunt et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos carcer capere non possit. Postremum autem genus est non solum numero, verum etiam genere ipso atque vita, quod proprium Catilinae est, de eius dilectu, immo vero de complexu eius ac sinu, quos pexo capillo, nitidos, aut imberbes aut bene barbatos videtis, manicatis et talaribus tunicis, velis amictos, non togis, quorum omnis industria vitae et vigilandi labor in antelucanis coenis expromitur. 23. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur: hi pueri tam lepidi ac delicati non solum amare et amari, neque cantare et psallere, sed etiam sicas vibrare et spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in re publica seminarium Catilinarium futurum. Verum tamen quid sibi isti miseri volunt? Num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? Quem ad modum autem illis carere poterunt, his praesertim iam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum atque illas pruinas ac nives perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt.

XI. 24. O bellum magno opere pertimescendum, quum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam. Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia vestrosque exercitus: et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum florem totius Italiae ac robur educite. Iam vero urbes

coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis silvestribus. Neque ego caeteras copias, ornamenta, praesidia vestra cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. 25. Sed si, omissis his rebus, quibus nos suppeditamur, eget ille, senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus, si his rebus omissis causas ipsas, quae inter se confligunt, contendere velimus, ex eo ipso quam valde illi iaceant intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudo: hinc continentia, illinc libido: denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, luxuria, ignavia, temeritate, cum vitiis omnibus: postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In eius modi certamine ac proelio nonne, etiam si hominum studia deficiant, di ipsi immortales cogant ab his praeclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari? XII. 26. Quae quum ita sint, Quirites, vos, quem ad modum iam antea, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi, ut urbi sine vestro motu ac sine ullo tumultu satis esset praesidii, consultum atque provisum est. Coloni omnes municipesque vestri, certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinae, facile urbes suas finesque defendent. Gladiatores, quam sibi ille manum certissimam fore putavit — quamquam animo meliore sunt quam pars patriciorum —, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego hoc prospiciens in agrum Gallicum Picenumque praemisi, aut opprimet hominem aut omnes eius motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

27. Nunc illos, qui in urbe remanserunt atque adeo contra urbis salutem omniumque vestrum in urbe a Catilina relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc exspectavit, ut id, quod latebat, erum-

peret. Quod reliquum est, iam non possum oblivisci meam hanc esse patriam, me horum esse consulem, mihi aut cum his vivendum aut pro his esse moriendum. Nullus est portis custos, nullus insidiator viae: si qui exire volunt, connivere possum: qui vero se in urbe commoverit, cuius ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt.

XIII. 28. Atque haec omnia sic agentur, Quirites, ut maximae res minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum et maximum me uno togato duce et imperatore sedetur. Quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat: sed si vis manifestae audaciae, si impendens patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerit, illud profecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut neque bonus quisquam intereat paucorumque poena vos omnes salvi esse possitis. 29. Quae quidem ego neque mea prudentia neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites, sed multis et non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui iam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste atque longinquo, sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendunt. Quos vos, Quirites, precari, venerari atque implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam florentissimamque esse voluerunt, hanc, omnibus hostium copiis terra marique superatis, a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

M. TULLII CICERONIS
IN L. CATILINAM ORATIO TERTIA
HABITA AD POPULUM.

ARGUMENTUM.

Aliquanto post quam haec gesta erant, quum legati Allobrogum, qui a Lentulo temptati M. Cicerone auctore faverè se coniurationi simulaverant, exeuntes ex urbe cum T. Vulturcio, qui erat a Lentulo ad Catilinam missus, in ponte Mulvio nocte comprehensi essent, litteraeque, quae ab Lentulo, Cethego, P. Gabinio Cimbro ad Catilinam ferebantur, Ciceroni traditae, is arcessitis coniurationis principibus senatum in aedem Concordiae coëgit III. Non. Decembres. Ibi quum legati et Vulturcius omnem rem indicassent, coniurati litteris suis convicti in custodiam dati sunt, Ciceroni autem gratiae a senatu actae supplicatioque decreta. Quibus rebus peractis Cicero in contionem prodiit et populo quae acta essent exposuit hac, quae infra legitur oratione.

I. 1. Rem publicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, coniuges liberosque vestros atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem hodierno die deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculis meis e flamma atque ferro ac paene ex faucibus fati ereptam et vobis conservatam ac restitutam videtis. 2. Et si non minus nobis iucundi atque illustres sunt ii dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur, quod salutis certa laetitia est, nascendi incerta condicio et quod sine sensu nascimur, cum voluptate servamur, profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, ad deos immortales benevolentia famaque sustulimus, esse apud vos posterosque vestros in honore debebit is, qui eamdem hanc urbem conditam amplificatamque servavit. Nam toti urbi, templis delubris, tectis ac moenibus subiectos prope iam ignes circumdatosque restinximus, iidemque gladios in rem publicam destrictos rettudimus mucronesque eorum a iugulis vestris deiecimus. 3. Quae quoniam in senatu illustrata, patefacta, comperta sunt per me, vobis iam exponam

breviter, Quirites, ut et quanta et qua ratione investigata et comprehensa sint vos, qui ignoratis, ex actis scire possitis.

Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, quum sceleris sui socios, huiusce nefarii belli acerrimos duces, Romae reliquisset, semper vigilavi et providi, Quirites, quem ad modum in tantis et tam absconditis insidiis salvi esse possemus. II. Nam tum, quum ex urbe Catilinam eiiciebam — non enim iam vereor huius verbi invidiam, quum illa magis sit timenda, quod vivus exierit —, sed tum, quum illum exterminari volebam, aut reliquam coniuratorum manum simul exituram aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo ac debiles fore putabam. 4. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse et Romae remansisse, in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem, ut, quoniam auribus vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis saluti vestrae provideretis, quum oculis maleficium ipsum videretis. Itaque ut comperi legatos Allobrogum belli Transalpini et tumultus Gallici excitandi causa a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives eodemque itinere cum litteris mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adiunctum esse T. Vulturcium, atque huic esse ad Catilinam datas litteras, facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum quodque ego semper optabam ab dis immortalibus, tota res non solum a me, sed etiam a senatu et a vobis manifesto deprehenderetur. 5. Itaque hesterno die L. Flaccum et C. Pomptinum praetores, fortissimos atque amantissimos rei publicae viros, ad me vocavi, rem exposui, quid fieri placeret ostendi. Illi autem, qui omnia de re publica praeclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ulla mora negocium susceperunt et, quum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt atque ibi in proximis villis ita bipertito fuerunt, ut Tiberis inter eos et pons interesset. Eodem autem et ipsi sine cuiusquam suspicione multos fortes viros eduxerant, et ego ex praefectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum opera utor adsidue in rei publicae praesidio, cum gladiis

miseram. 6. Interim tertia fere vigilia exacta, quum iam pontem Mulvium magno comitatu legati Allobrogum ingredi incipierent unaque Vulturcius, fit in eos impetus: educuntur et ab illis gladii et a nostris. Res praetoribus erat nota solis, ignorabatur a caeteris. III. Tum interventu Pomptini atque Flacci pugna, quae erat commissa, sedatur. Litterae, quaecumque erant in eo comitatu, integris signis praetoribus traduntur: ipsi comprehensi ad me, quum iam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrum Gabinium statim ad me, nihildum suspicantem, vocavi: deinde item arcessitus est L. Statilius et post eum C. Cethegus: tardissime autem Lentulus venit, credo quod in litteris dandis praeter consuetudinem proxima nocte vigilaverat. 7. Quum summis ac clarissimis huius civitatis viris, qui audita re frequentes ad me mane convenerant, litteras a me prius aperiri quam ad senatum deferri placeret, ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati videretur, negavi me esse facturum ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quae erant ad me delata, reperta non essent, tamen ego non arbitrabar in tantis rei publicae periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coëgi. 8. Atque interea statim admonitu Allobrogum C. Sulpicium praetorem, fortem virum, misi, qui ex aedibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret: ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladiorum extulit.

IV. Introduxi Vulturcium sine Gallis: fidem publicam iussu senatus dedi: hortatus sum, ut ea, quae sciret, sine metu indicaret. Tum ille dixit, quum vix se ex magno timore recreasset, a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et litteras, ut servorum praesidio uteretur, ut ad urbem quam primum cum exercitu accederet: id autem eo consilio, ut, quum urbem ex omnibus partibus, quem ad modum descriptum distributumque erat, incendissent caedemque infinitam civium fecissent, praesto esset ille qui et fugientes exciperet et se cum his urbanis ducibus coniungeret. 9. Introducti autem Galli ius iurandum sibi et litteras ab Lentulo, Cethego,

Statilio ad suam gentem data esse dixerunt, atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse praescriptum, ut equitatum in Italiam quam primum mitterent: pedestres sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis haruspicumque responsis esse se illum tertium Cornelium, ad quem regnum huius urbis atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se et Sullam fuisse: eumdemque dixisse fatalem hunc annum esse ad interitum huius urbis atque imperii, qui esset annus decimus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicesimus. **10.** Hanc autem Cethego cum caeteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis caedem Saturnalibus fieri atque urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videretur. V. Ac ne longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimus, quae a quoque dicebantur datae. Primum ostendimus Cethego signum: cognovit. Nos linum incidimus: legimus. Erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo, sese quae eorum legatis confirmasset facturum esse: orare ut item illi facerent quae sibi eorum legati recepissent. Tum Cethegus, qui paullo ante aliquid tamen de gladiis ac sicis, quae apud ipsum erant deprehensa, respondisset dixissetque se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis litteris debilitatus atque abiectus conscientia repente conticuit. Introductus est Statilius: cognovit et signum et manum suam. Recitatae sunt tabellae in eamdem fere sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo et quaesivi cognosceretne signum. Adnuit. Est vero, inquam, notum quidem signum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et cives suos: quae quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit. **11.** Leguntur eadem ratione ad senatum Allobrogum populumque litterae. Si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit: post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito, surrexit: quaesivit a Gallis quid sibi esset cum iis, quam ob rem domum suam venissent, itemque a Vulturcio. Qui quum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum quotiensque venissent, quaesissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locu-

tus, tum ille subito scelere demens quanta conscientiae vis esset ostendit. Nam quum id posset infitiari, repente praeter opinionem omnium confessus est. Ita eum non modo ingenium illud et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam propter vim sceleris manifesti atque deprehensi impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. **12.** Vulturcius vero subito litteras proferri atque aperiri iubet quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus tamen et signum et manum suam cognovit. Erant autem scriptae sine nomine, sed ita: *Quis sim scies ex eo, quem ad te misi. Cura ut vir sis, et cogita quem in locum sis progressus, et vide quid tibi iam sit necesse, et cura ut omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum.* Gabinius deinde introductus, quum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex iis, quae Galli insimulabant, negavit. **13.** Ac mihi quidem, Quirites, quum illa certissima visa sunt argumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio tum multo certiora illa, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim non numquam inter sese aspiciebant, ut non iam ab aliis indicari, sed indicare se ipsi viderentur.

VI. Indiciis expositis atque editis senatum consului de summa re publica quid fieri placeret. Dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est secutus. Et quoniam nondum est perscriptum senatus consultum, ex memoria vobis, Quirites, quid senatus censuerit exponam. **14.** Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea res publica maximis periculis sit liberata: deinde L. Flaccus et C. Pomptinus praetores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac iure laudantur, atque etiam viro forti, collegae meo, laus impertitur, quod eos, qui huius coniurationis participes fuissent, a suis et rei publicae consiliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, quum se praetura abdicasset, in custodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes praesentes erant, in custodiam traderentur: atque idem hoc decretum

est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat, in M. Caeparium, cui ad sollicitandos pastores Appuliam attributam esse erat indicatum, in P. Furium, qui est ex iis colonis, quos Faesulas L. Sulla deduxit, in Q. Annium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus, in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate senatus usus est, Quirites, ut ex tanta coniuratione tantaque hac multitudine domesticorum hostium novem hominum perditissimorum poena re publica conservata reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. 15. Atque etiam supplicatio dis immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, quod mihi primum post urbem conditam togato contigit, et his verbis decreta est, QUOD URBEM INCENDIIS, CAEDE CIVES, ITALIAM BELLO LIBERASSEM. Quae supplicatio si cum caeteris conferatur, hoc intersit, quod caeterae bene gesta, haec una conservata re publica constituta est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quamquam patefactis indiciis, confessionibus suis, iudicio senatus non modo praetoris ius, verum etiam civis amiserat, tamen magistratu se abdicavit, ut, quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, praetorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

VII. 16. Nunc quoniam, Quirites, consceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos iam et comprehensos tenetis, existimare debetis omnes Catilinae copias, omnes spes atque opes his depulsis urbis periculis concidisse. Quem quidem ego quum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina non mihi esse P. Lentuli somnum nec L. Cassii adipes nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex istis omnibus, sed tam diu, dum urbis moenibus continebatur. Omnia norat, omnium aditus tenebat: appellare, temptare, sollicitare poterat, audebat: erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque manus neque lingua deerat. Iam ad certas res conficiendas certos homines delectos ac

descriptos habebat. Neque vero, quum aliquid mandarat, confectum putabat: nihil erat quod non ipse obiret occurreret, vigilaret laboraret. Frigus, sitim, famem ferre poterat. 17. Hunc ego hominem tam acrem, tam audacem, tam paratum, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulissem, dicam id, quod sentio, Quirites, non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulissem. Non ille nobis Saturnalia constituisset, neque tanto ante exitii ac fati diem rei publicae denunciavisset neque commisisset, ut signum, ut litterae suae testes manifesti sceleris deprehenderentur. Quae nunc illo absente sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum umquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in re publica coniuratio manifesto inventa atque deprehensa est. Quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset neque nos umquam, dum ille in urbe hostis esset, tantis periculis rem publicam tanta pace, tanto ocio, tanto silentio liberassemus.

VIII. 18. Quamquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta et provisa esse videantur: idque quum coniectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse, tum vero ita praesentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos paene oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces ardoremque caeli, ut fulminum iactus, ut terrae motus relinquam, ut omittam caetera, quae tam multa nobis consulibus facta sunt, ut haec, quae nunc fiunt, canere di immortales viderentur, hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque praetermittendum neque relinquendum est. 19. Nam profecto memoria tenetis Cotta et Torquato consulibus complures in Capitolio res de caelo esse percussas, quum et simulacra deorum depulsa sunt et statuae veterum hominum deiectae et legum aera liquefacta: tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Capitolio, parvum atque lactentem, ube-

ribus lupinis inhiantem, fuisse meministis. Quo quidem tempore quum haruspices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia et legum interitum et bellum civile ac domesticum et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi di immortales omni ratione placati suo numine prope fata ipsa flexissent. 20. Itaque illorum responsis tum et ludi per decem dies facti sunt neque res ulla quae ad placandos deos pertineret praetermissa est, iidemque iusserunt simulacrum Iovis facere maius et in excelso collocare et contra atque antea fuerat ad orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum et forum curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut a senatu populoque Romano perspici possent. Atque illud signum collocandum consules illi locaverunt, sed tanta fuit operis tarditas, ut neque superioribus consulibus neque nobis ante hodiernum diem collocaretur. IX. 21. Hic quis potest esse tam aversus a vero, tam praeceps, tam mente captus, qui neget haec omnia, quae videmus, praecipueque hanc urbem deorum immortalium nutu ac potestate administrari? Etenim quum esset ita responsum, caedes, incendia, interitum rei publicae comparari, et ea per cives, quae tum propter magnitudinem scelerum non nullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensistis. Illud vero nonne ita praesens est, ut nutu Iovis optimi maximi factum esse videatur, ut, quum hodierno die mane per forum meo iussu et coniurati et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocato atque ad vos senatumque converso omnia [et senatus et vos], quae erant contra salutem omnium cogitata, illustrata et patefacta vidistis. 22. Quo etiam maiore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati. Quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam et non sim ferendus: ille, ille Iuppiter restitit: ille Capitolium, ille haec templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Dis ego immor-

talibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad haec tanta indicia perveni. Iam vero illa Allobrogum sollicitatio ...... iam ab Lentulo caeterisque domesticis hostibus tam dementer tantae res creditae et ignotis et barbaris commissaeque litterae numquam essent profecto, nisi ab dis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat quae bellum populo Romano facere et posse et non nolle videatur, spem imperii ac rerum maximarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent vestramque salutem suis opibus anteponerent, id non divinitus esse factum putatis? praesertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerunt?

X. 23. Quam ob rem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus ac liberis vestris. Nam multi saepe honores dis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores numquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, erepti sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati me uno togato duce et imperatore vicistis. 24. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, non solum eas, quas audistis, sed eas, quas vosmet ipsi meministis atque vidistis. L. Sulla P. Sulpicium oppressit, eiecit ex urbe, C. Marium, custodem huius urbis, multosque fortes viros partim eiecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius consul armis expulit ex urbe collegam: omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario: tum vero, clarissimis viris interfectis, lumina civitatis exstincta sunt. Ultus est huius victoriae crudelitatem postea Sulla, ne dici quidem opus est quanta deminutione civium et quanta calamitate rei publicae. Dissensit M. Lepidus a clarissimo ac fortissimo viro Q. Catulo: attulit non tam ipsius interitus rei publicae luctum quam caeterorum. 25. Atque illae tamen omnes dissensiones erant eius modi, quae non ad delendam, sed ad commutandam rem publicam pertinerent: non illi nullam esse rem publicam, sed in ea, quae esset, se esse principes, neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe

florere voluerunt. [Atque illae tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium rei publicae quaesivit, eius modi fuerunt, ut non reconciliatione concordiae, sed internicione civium diiudicatae sint.] In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla umquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Lentulo, Catilina, Cethego, Cassio constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur, ita me gessi, Quirites, ut salvi omnes conservaremini, et, quum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinitae caedi restitisset, tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset, et urbem et cives integros incolumesque servavi.

XI. 26. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis praemium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulabo praeterquam huius diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriae, laudis insignia condi et collocari volo. Nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique eius modi, quod etiam minus digni adsequi possint. Memoria vestra, Quirites, res nostrae alentur, sermonibus crescent, litterarum monumentis inveterascent et corroborabuntur: eamdemque diem intelligo, quam spero aeternam fore, propagatam esse et ad salutem urbis et ad memoriam consulatus mei, unoque tempore in hac re publica duos cives exstitisse, quorum alter fines vestri imperii non terrae, sed caeli regionibus terminaret, alter eiusdem imperii domicilium sedesque servaret. XII. 27. Sed quoniam earum rerum, quas ego gessi, non eadem est fortuna atque condicio quae illorum, qui externa bella gesserunt, quod mihi cum iis vivendum est, quos vici ac subegi, isti hostes aut interfectos aut oppressos reliquerunt, vestrum est, Quirites, si caeteris facta sua recte prosunt, mihi mea ne quando obsint providere. Mentes enim hominum audacissimorum sceleratae ac nefariae ne vobis nocere possent ego providi: ne mihi noceant vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil ab istis iam noceri potest. Magnum enim est in bonis praesidium, quod mihi in

perpetuum comparatum est, magna in re publica dignitas, quae me semper tacita defendet, magna vis conscientiae, quam qui negligent, quum me violare volent, se ipsi indicabunt. 28. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciae cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quod si omnis impetus domesticorum hostium, depulsus a vobis, se in me unum converterit, vobis erit providendum, Quirites, qua condicione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiae periculisque omnibus: mihi quidem ipsi quid est quod iam ad vitae fructum possit acquiri, quum praesertim neque in honore vestro neque in gloria virtutis quidquam videam altius, quo mihi libeat ascendere? 29. Illud profecto perficiam, Quirites, ut ea, quae gessi in consulatu, privatus tuear atque ornem, ut, si qua est invidia conservanda re publica suscepta, laedat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in re publica tractabo, ut meminerim semper quae gesserim curemque ut ea virtute, non casu gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam iam nox est, venerati Iovem, illum custodem huius urbis ac vestrum, in vestra tecta discedite et ea, quamquam iam est periculum depulsum, tamen aeque ac priore nocte custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit atque ut in perpetua pace esse possitis providebo.

M. TULLII CICERONIS
IN L. CATILINAM ORATIO QUARTA
HABITA IN SENATU.

ARGUMENTUM.

Quum M. Cicero consul Nonis Decembribus senatum in aede Iovis Statoris consuleret, quid de iis coniurationis Catilinariae sociis fieri placeret, qui in custodiam traditi essent, factum est, ut duae potissimum sententiae proponerentur, una D. Silani consulis designati,

qui morte mulctandos illos censebat, altera C. Caesaris, qui illos publicatis bonis per municipia Italiae distribuendos ac vinculis sempiternis tenendos existimabat. Quum autem plures senatores ad C. Caesaris quam ad D. Silani sententiam inclinare viderentur, M. Cicero ea, quae infra legitur, oratione Silani sententiam commendare studuit.

I. 1. Video, patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos: video vos non solum de vestro ac rei publicae, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi iucunda in malis et grata in dolore vestra erga me voluntas, sed eam, per deos immortales, deponite atque obliti salutis meae de vobis ac de vestris liberis cogitate. Mihi si haec condicio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem, feram non solum fortiter, verum etiam libenter, dum modo meis laboribus vobis populoque Romano dignitas salusque pariatur. 2. Ego sum ille consul, patres conscripti, cui non forum, in quo omnis aequitas continetur, non campus consularibus auspiciis consecratus, non curia, summum auxilium omnium gentium, non domus, commune perfugium, non lectus ad quietem datus, non denique haec sedes honoris [sella curulis] umquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc si hunc exitum consulatus mei di immortales esse voluerunt, ut vos populumque Romanum ex caede miserrima, coniuges liberosque vestros virginesque Vestales ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiam ex bello et vastitate eriperem, quaecumque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim si P. Lentulus suum nomen inductus a vatibus fatale ad perniciem rei publicae fore putavit, cur ego non laeter meum consulatum ad salutem populi Romani prope fatalem exstitisse? II. 3. Qua re, patres conscripti, consulite vobis, prospicite patriae, conservate vos, coniuges, liberos fortunasque vestras, populi Romani nomen salutemque defendite: mihi parcere ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare omnes deos, qui huic urbi praesident, pro eo mihi ac mereor relaturos

esse gratiam: deinde, si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar. Nam neque turpis mors forti viro potest accidere neque immatura consulari nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi praesentis maerore non movear horumque omnium lacrimis, a quibus me circumsessum videtis. Neque meam mentem non domum saepe revocat exanimata uxor et abiecta metu filia et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti res publica tamquam obsidem consulatus mei, neque ille, qui exspectans huius exitum diei adstat in conspectu meo gener. Moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, uti salvi sint vobiscum omnes, etiam si me vis aliqua oppresserit, potius, quam et ille et nos una rei publicae peste pereamus. 4. Qua re, patres conscripti, incumbite ad salutem rei publicae, circumspicite omnes procellas, quae impendent, nisi providetis. Non Ti. Gracchus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit, non C. Gracchus, quod agrarios concitare conatus est, non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod atque in vestrae severitatis iudicium adducitur: tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestram omnium caedem, ad Catilinam accipiendum Romae restiterunt: tenentur litterae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio: sollicitantur Allobroges, servitia excitantur, Catilina arcessitur, id est initum consilium, ut interfectis omnibus nemo ne ad deplorandum quidem populi Romani nomen atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur. III. 5. Haec omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis iam iudiciis iudicavistis, primum quod mihi gratias egistis singularibus verbis et mea virtute atque diligentia perditorum hominum coniurationem patefactam esse decrevistis, deinde quod P. Lentulum se abdicare praetura coëgistis, tum quod eum et caeteros, de quibus iudicastis, in custodiam dandos censuistis, maximeque quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini, postremo hesterno die praemia legatis Allobrogum Titoque Vulturcio dedistis amplissima. Quae sunt omnia eius modi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur.

6. Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto quid iudicetis et de poena quid censeatis. Illa praedicam, quae sunt consulis. Ego magnum in re publica versari furorem et nova quaedam misceri et concitari mala iam pridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus numquam putavi. Nunc quidquid est, quocumque vestrae mentes inclinant atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos delatum sit videtis. Huic si paucos putatis adfines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes et obscure serpens multas iam provincias occupavit. Id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto potest: quacumque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

IV. 7. Video adhuc duas esse sententias, unam D. Silani, qui censet eos, qui haec delere conati sunt, morte esse mulctandos, alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removet, caeterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen exstinguere, punctum temporis frui vita et hoc communi spiritu non putat oportere, atque hoc genus poenae saepe in improbos cives in hac re publica esse usurpatum recordatur. Alter intelligit mortem ab dis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae aut laborum ac miseriarum quietem. Itaque eam sapientes numquam inviti, fortes saepe etiam libenter oppetiverunt. Vincula vero et ea sempiterna certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis dispertiri iubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet. 8. Ego enim suscipiam et, ut spero, reperiam qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putent esse suae dignitatis recusare. Adiungit gravem poenam municipibus, si quis eorum vincula ruperit: horribiles custodias circumdat et dignas scelere hominum perditorum: sancit ne quis eorum

poenam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum levare possit: eripit etiam spem, quae sola hominem in miseriis consolari solet: bona praeterea publicari iubet: vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multos uno dolore dolores animi atque corporis et omnes scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos eius modi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt, quo videlicet intelligebant iis remotis non esse mortem ipsam pertimescendam.

V. 9. Nunc, patres conscripti, ego mea video quid intersit. Si eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is in re publica viam, quae popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt hoc auctore et cognitore huiusce sententiae mihi populares impetus pertimescendi: sin illam alteram, nescio an amplius mihi negocii contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas rei publicae vincat. Habemus enim a Caesare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo postulabat, sententiam tamquam obsidem perpetuae in rem publicam voluntatis. Intellectum est quid interesset inter levitatem contionatorum et animum vere popularem, saluti populi consulentem. 10. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et nudius tertius in custodiam cives Romanos dedit et supplicationem mihi decrevit et indices hesterno die maximis praemiis adfecit. Iam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici praemium decrevit, quid de tota re et causa iudicarit. At vero C. Caesar intelligit legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem rei publicae sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem Semproniae legis iussu populi poenas rei publicae dependisse. Idem ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, quum de pernicie populi Romani, exitio huius urbis tam acerbe, tam crudeliter cogitarit, etiam appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare et sancit in posterum, ne quis huius suppli-

cio levando se iactare et in perniciem populi Romani posthac popularis esse possit: adiungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur.

VI. **11.** Quam ob rem, sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad contionem populo carum atque iucundum, sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos crudelitatis vituperatione populi Romani exsolvam, atque obtinebo eam multo leniorem fuisse. Quamquam, patres conscripti, quae potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? Ego enim de meo sensu iudico. Nam ita mihi salva re publica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor — quis est enim me mitior? —, sed singulari quadam humanitate et misericordia. Videor enim mihi videre hanc urbem, lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem: cerno animo sepulta in patria miseros atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi et furor in vestra caede bacchantis. **12.** Quum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse ex fatis se sperasse confessus est, purpuratum esse huic Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam, tum lamentationem matrum familias, tum fugam virginum atque puerorum ac vexationem virginum Vestalium perhorresco, et, quia mihi vehementer haec videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque praebeo. Etenim quaero, si quis pater familias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servo non quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore et cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui coniuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt, qui singulas unius cuiusque nostrum domos et hoc universum rei publicae domicilium delere conati sunt, qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis huius urbis atque in cinére deflagrati imperii collocarent, si vehementissimi fuerimus, misericordes habe-

bimur: sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis in patriae civiumque pernicie fama subeunda est. 13. Nisi vero cuipiam L. Caesar, vir fortissimus et amantissimus rei publicae, crudelior nudius tertius visus est, quum sororis suae, feminae lectissimae, virum praesentem et audientem vitâ privandum esse dixit, quum avum suum iussu consulis interfectum filiumque eius impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile factum? quod initum delendae rei publicae consilium? Largitionis voluntas tum in re publica versata est et partium quaedam contentio. Atque illo tempore huius avus Lentuli, vir clarissimus, armatus Gracchum est persecutus. Ille etiam grave tum vulnus accepit, ne quid de summa re publica deminueretur: hic ad evertenda fundamenta rei publicae Gallos arcessit, servitia concitat, Catilinam vocat, attribuit nos trucidandos Cethego et caeteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinae. Veremini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefando nimis aliquid severe statuisse videamini: multo magis est verendum ne remissione poenae crudeles in patriam quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamini.

VII. 14. Sed ea, quae exaudio, patres conscripti, dissimulare non possum. Iaciuntur enim voces, quae perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur ut habeam satis praesidii ad ea, quae vos statueritis hodierno die, transigunda. Omnia et provisa et parata et constituta sunt, patres conscripti, quum mea summa cura atque diligentia tum multo etiam maiore populi Romani ad summum imperium retinendum et ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique aetatum: plenum est forum, plena templa circum forum, pleni omnes aditus huius templi ac loci. Causa est enim post urbem conditam haec inventa sola in qua omnes sentirent unum atque idem praeter eos, qui quum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius quam soli perire voluerunt. 15. Hosce ego homines excipio et secerno libenter, neque in improborum civium, sed in acerbissimo-

rum hostium numero habendos puto. Caeteri vero, di immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem salutem dignitatemque consentiunt! Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore rei publicae certent: quos ex multorum annorum dissensione huius ordinis ad societatem concordiamque revocatos hodiernus dies vobiscum atque haec causa coniungit: quam si coniunctionem, in consulatu confirmatam meo, perpetuam in re publica tenuerimus, confirmo vobis nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam rei publicae partem esse venturum. Pari studio defendendae rei publicae convenisse video tribunos aerarios, fortissimos viros: scribas item universos, quos quum casu hic dies ad aerarium frequentasset, video ab exspectatione sortis ad salutem communem esse conversos. 16. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim cui non haec templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique haec ipsa et hoc commune patriae solum quum sit carum tum vero dulce atque iucundum? VIII. Operae precium est, patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere, qui, sua virtute fortunam huius civitatis consecuti, hanc suam patriam iudicant, quam quidam hic nati et summo loco nati non patriam suam, sed urbem hostium esse iudicaverunt. Sed quid ego hosce homines ordinesque commemoro, quos privatae fortunae, quos communis res publica, quos denique libertas, ea quae dulcissima est, ad salutem patriae defendendam excitavit? Servus est nemo qui modo tolerabili condicione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat, qui non haec stare cupiat, qui non quantum audet et quantum potest conferat ad salutem voluntatis. 17. Qua re si quem vestrum forte commovet hoc, quod auditum est, lenonem quemdam Lentuli concursare circum tabernas, precio sperare sollicitari posse animos egentium atque imperitorum, est id quidem coeptum atque temptatum, sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri aut voluntate perditi qui non illum ipsum sellae atque operis et quaestus cotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc ociosum

vitae suae salvum esse velint. Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo vero — id enim potius est dicendum — genus hoc universum amantissimum est ocii. Etenim omne instrumentum, omnis opera atque quaestus frequentia civium sustentatur, alitur ocio: quorum si quaestus occlusis tabernis minui solet, quid tandem incensis futurum fuit?

18. Quae quum ita sint, patres conscripti, vobis populi Romani praesidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini providete. IX. Habetis consulem ex plurimis periculis et insidiis atque ex media morte non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum: omnes ordines ad conservandam rem publicam mente, voluntate, voce consentiunt: obsessa facibus et telis impiae coniurationis vobis supplex manus tendit patria communis, vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestae sempiternum, vobis omnium deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Praeterea de vestra vita, de coniugum vestrarum atque liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris hodierno die vobis iudicandum est. 19. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui, quae non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. Cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox paene delerit. Id ne umquam posthac non modo non confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providendum est. Atque haec non ut vos, qui mihi studio paene praecurritis, excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quae debet esse in re publica princeps, officio functa consulari videretur.

X. 20. Nunc ante quam ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta manus est coniuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse turpem iudico et infirmam et abiectam. Quod si aliquando alicuius furore et scelere

concitata manus ista plus valuerit quam vestra ac rei publicae dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum numquam, patres conscripti, poenitebit. Etenim mors, quam illi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitae tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est adsecutus. Caeteris enim semper bene gesta, mihi uni conservata re publica gratulationem decrevistis. **21.** Sit Scipio clarus ille, cuius consilio atque virtute Hannibal in Africam redire atque Italia decedere coactus est, ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Karthaginem Numantiamque, delevit, habeatur vir egregius Paullus ille, cuius currum rex potentissimus quondam et nobilissimus Perses honestavit, sit aeterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit, anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestae atque virtutes iisdem quibus solis cursus regionibus ac terminis continentur: erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae, nisi forte maius est patefacere nobis provincias quo exire possimus, quam curare ut etiam illi, qui absunt, habeant quo victores revertantur. **22.** Quamquam est uno loco condicio melior externae victoriae quam domesticae, quod hostes alienigenae aut oppressi serviunt aut recepti beneficio se obligatos putant, qui autem ex numero civium, dementia aliqua depravati, hostes patriae semel esse coeperunt, eos quum a pernicie rei publicae reppuleris, nec vi coërcere nec beneficio placare possis. Qua re mihi cum perditis civibus aeternum bellum susceptum esse video. Id ego vestro bonorumque omnium auxilio memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo, qui servatus est, sed in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper haerebit, a me atque a meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur quae coniunctionem vestram equitumque Romanorum et tantam conspirationem bonorum omnium confringere et labefactare possit.

XI. **23.** Quae quum ita sint, pro imperio, pro exercitu, pro provincia, quam neglexi, pro triumpho caeterisque laudis insignibus, quae sunt a me propter urbis vestraeque salutis

custodiam repudiata, pro clientelis hospitiisque provincialibus, quae tamen urbanis opibus non minore labore tueor quam comparo, pro his igitur omnibus rebus, pro meis in vos singularibus studiis proque hac, quam perspicitis, ad conservandam rem publicam diligentia nihil a vobis nisi huius temporis totiusque mei consulatus memoriam postulo: quae dum erit vestris fixa mentibus, tutissimo me muro saeptum esse arbitrabor. Quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium, cui profecto satis erit praesidii non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si eius, qui haec omnia suo solius periculo conservarit, illum filium esse memineritis. **24.** Quapropter de summa salute vestra populique Romani, de vestris coniugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis atque templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio ac libertate, de salute Italiae, de universa re publica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis eum consulem qui et parere vestris decretis non dubitet et ea, quae statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum praestare possit.

M. TULLII CICERONIS

PRO L. MURENA ORATIO.

ARGUMENTUM.

Comitiis consularibus, quae M. Cicero anno p. u. c. 691 habuit, D. Iunius Silanus et L. Licinius Murena facti erant, repulsam tulerant L. Sergius Catilina et Servius Sulpicius, quorum Catilina vi atque caede vindictam de patria sumere statuit, Sulpicius iure consultus iure potius ac legibus competitorem, qui vicerat, ulcisci voluit. Ille igitur in perniciem suam ruit, Sulpicius L. Murenam de ambitu accusavit subscriptoribus M. Catone, Cn. Postumio, Servio Sulpicio adolescente. Acta causa est mense Novembri anni p. u. c. 691, cum Catilina bellum iam gereret. Defendit Murenam una cum Q. Hortensio et M. Crasso M. Cicero, qui admirabili urbanitate extremo loco dixit

ae peroravit, vide *Quinctiliani inst. or.* XI, 1. 16. et *Plutarchi Vitam Catonis minoris* c. 21. M. Murena absolutus et anno post consul factus est. Vide M. Ciceronis orationem quae est *pro L. Flacco* c. 29. §. 98. et eiusd. orat. c. 13. §. 30.

I. 1. Quae deprecatus a dis immortalibus sum, iudices, more institutoque maiorum illo die, quo auspicato comitiis centuriatis L. Murenam consulem renunciavi, ut ea res mihi magistratuique meo, populo plebique Romanae bene atque feliciter eveniret, eadem precor ab iisdem dis immortalibus ob eiusdem hominis consulatum una cum salute obtinendum et ut vestrae mentes atque sententiae cum populi Romani voluntatibus suffragiisque consentiant eaque res vobis populoque Romano pacem, tranquillitatem, ocium concordiamque adferat. Quod si illa sollemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis consecrata tantam habet in se vim et religionem, quantam rei publicae dignitas postulat, idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus me rogante datus esset, ea res fauste, feliciter prospereque eveniret. 2. Quae quum ita sint, iudices, et quum omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad vos aut certe communicata vobiscum, idem consul eum vestrae fidei commendat, qui antea dis immortalibus commendavit, ut eiusdem hominis voce et declaratus consul et defensus beneficium populi Romani cum vestra atque omnium civium salute tueatur. Et quoniam in hoc officio studium meae defensionis ab accusatoribus atque etiam ipsa susceptio causae reprehensa est, ante quam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam, non quo mihi potior hoc quidem in tempore sit officii mei quam huiusce salutis defensio, sed ut meo facto vobis probato maiore auctoritate ab huius honore, fama fortunisque omnibus inimicorum impetus propulsare possim.

II. 3. Et primum M. Catoni vitam ad certam rationis normam dirigenti et diligentissime perpendenti momenta officiorum omnium de officio meo respondebo. Negat fuisse rectum Cato me et consulem et legis ambitus latorem et tam severe gesto consulatu causam L. Murenae attingere: cuius reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, iu-

dices, quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est aequius consulem defendi quam a consule? Quis mihi in re publica potest aut debet esse coniunctior, quam is, cui res publica a me iam traditur sustinenda, magnis meis laboribus et periculis sustentata? Quod si in iis rebus repetendis, quae mancipi sunt, is periculum iudicii praestare debet, qui se nexu obligavit, profecto etiam rectius in iudicio consulis designati is potissimum consul, qui consulem declaravit, auctor beneficii populi Romani defensorque periculi esse debebit. 4. Ac si, ut non nullis in civitatibus fieri solet, patronus huic causae publice constitueretur, is potissimum summo honore adfecto defensor daretur, qui eodem honore praeditus non minus adferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis. Quod si portu solventibus ii, qui iam in portum ex alto invehuntur, praecipere summo studio solent et tempestatum rationem et praedonum et locorum, quod natura adfert ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur, quo tandem me animo esse oportet prope iam ex magna iactatione terram videntem in hunc, cui video maximas rei publicae tempestates esse subeundas? Qua re si est boni consulis non solum videre quid agatur, verum etiam providere quid futurum sit, ostendam alio loco quantum salutis communis intersit duos consules in re publica Kalendis Ianuariis esse. 5. Quod si ita est, non tam me officium debuit ad hominis amici fortunas quam res publica consulem ad communem salutem defendendam vocare. III. Nam quod legem de ambitu tuli, certe ita tuli, ut eam, quam mihimet ipsi iam pridem tulerim de civium periculis defendendis, non abrogarem. Etenim si largitionem factam esse confiterer idque recte factum esse defenderem, facerem improbe, etiam si alius legem tulisset: quum vero nihil commissum contra legem esse defendam, quid est quod meam defensionem latio legis impediat? 6. Negat esse eiusdem severitatis Catilinam exitium rei publicae intra moenia molientem verbis et paene imperio urbe expulisse et nunc pro L. Murena dicere. Ego autem has partes lenitatis et misericordiae, quas me natura ipsa docuit,

semper egi libenter, illam vero gravitatis severitatisque personam non appetivi, sed ab re publica mihi impositam sustinui, sicut huius imperii dignitas in summo periculo civium postulabat. Quod si tum, quum res publica vim et severitatem desiderabat, vici naturam et tam vehemens fui quam cogebar, non quam volebam, nunc, quum omnes me causae ad misericordiam atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturae meae consuetudinique servire? Ac de officio defensionis meae ac de ratione accusationis tuae fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit.

7. Sed me, iudices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi Ser. Sulpicii conquestio quam Catonis accusatio commovebat, qui gravissime et acerbissime ferre se dixit me familiaritatis necessitudinisque oblitum causam L. Murenae contra se defendere. Huic ego, iudices, satis facere cupio vosque adhibere arbitros. Nam quum grave est vere accusari in amicitia tum, etiam si falso accuseris, non est negligendum. Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia atque officia pro nostra necessitudine et debuisse confiteor et praestitisse arbitror. Nihil tibi consulatum petenti a me defuit quod esset aut ab amico aut a gratioso aut a consule postulandum. Abiit illud tempus: mutata ratio est. Sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murenae, quantum tu a me postulare ausus sis, tantum debuisse, contra salutem nihil debere. 8. Neque enim, si tibi tum, quum consulatum peteres, favi, nunc, quum Murenam ipsum petas, adiutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo non laudari, sed ne concedi quidem potest, ut, amicis nostris accusantibus non etiam alienissimos defendamus. IV. Mihi autem cum Murena, iudices, et magna et vetus amicitia est, quae in capitis dimicatione a Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quod ab eodem in honoris contentione superata est. Quae si causa non esset, tamen vel dignitas hominis vel honoris eius, quem adeptus est, amplitudo summam mihi superbiae crudelitatisque famam inussisset, si hominis et suis et populi Romani ornamentis amplissimi causam tanti periculi repudiassem. Neque enim iam

mihi licet neque est integrum, ut meum laborem hominum periculis sublevandis non impertiam. Nam quum praemia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini, † sic et si ceperis, eos, quum adeptus sis, deponere, esset hominis et astuti et ingrati. 9. Quod si licet desinere, si te auctore possum, si nulla inertiae, nulla superbiae turpitudo, nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego vero libenter desino. Sin autem fuga laboris desidiam, repudiatio supplicum superbiam, amicorum neglectio improbitatem coarguit, nimirum haec causa est eius modi, quam nec industrius nec misericors nec officiosus deserere possit. Atque huiusce rei coniecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis. Nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de iure consulentibus respondere, et si turpe existimas te advocato illum ipsum, quem contra veneris, causa cadere, noli tam esse iniustus, ut, quum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros etiam amicis putes clausos esse oportere. 10. Etenim si me tua familiaritas ab hac causa removisset et si hoc idem Q. Hortensio M. Crasso, clarissimis viris, si item caeteris, a quibus intelligo tuam gratiam magni aestimari, accidisset, in ea civitate consul designatus defensorem non haberet, in qua nemini umquam infimo maiores nostri patronum deesse voluerunt. Ego vero, iudices, ipse me existimarem nefarium, si amico, crudelem, si misero, superbum, si consuli defuissem. Qua re quod dandum est amicitiae, large dabitur a me, ut tecum agam, Servi, non secus ac si meus esset frater, qui mihi est carissimus, isto in loco: quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim me contra amici studium pro amici periculo dicere.

V. 11. Intelligo, iudices, tres totius accusationis partes fuisse et earum unam in reprehensione vitae, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam. Atque harum trium partium prima illa, quae gravissima esse debebat, ita fuit infirma et levis, ut illos lex magis quaedam accusatoria quam vera male dicendi facultas de vita L. Murenae dicere aliquid coëgerit. Obiecta est enim Asia: quae ab hoc non ad voluptatem et luxuriam expetita

est, sed in militari labore peragrata. Qui si adolescens patre suo imperatore non meruisset, aut hostem aut patris imperium timuisse aut a parente repudiatus videretur. An quum sedēre in equis triumphantium praetextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ne in rebus communiter gestis paene simul cum patre triumpharet? 12. Hic vero, iudices, et fuit in Asia et viro fortissimo, parenti suo, magno adiumento in periculis, solacio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. Et si habet Asia suspicionem luxuriae quamdam, non Asiam numquam vidisse, sed in Asia continenter vixisse laudandum est. Quam ob rem non Asiae nomen obiiciendum Murenae fuit, ex qua laus familiae, memoria generi, honos et gloria nomini constituta est, sed aliquod aut in Asia susceptum aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus. Meruisse vero stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum, sed etiam solum gerebat, virtutis, patre imperatore libentissime meruisse pietatis, finem stipendiorum patris victoriam ac triumphum fuisse felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod omnia laus occupavit.

VI. 13. Saltatorem appellat L. Murenam Cato. Maledictum est, si vere obiicitur, vehementis accusatoris: sin falso, maledici conviciatoris. Qua re quum ista sis auctoritate, non debes, Marce, adripere maledictum ex trivio aut ex scurrarum aliquo convivio neque temere consulem populi Romani saltatorem vocare, sed circumspicere quibus praeterea vitiis adfectum esse necesse sit eum, cui vere istud obiici possit. Nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit, neque in solitudine neque in convivio moderato atque honesto. Tempestivi convivii, amoeni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Tu mihi adripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum: relinquis illa, quibus remotis hoc vitium omnino esse non potest. Nullum turpe convivium, non amor, non comissatio, non libido, non sumptus ostenditur. Et quum ea non reperiantur, quae voluptatis nomen habent quaeque vitiosa sunt, in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriae re-

perturum putas? 14. Nihil igitur in vitam L. Murenae dici potest? Nihil, inquam, omnino, iudices. Sic a me consul designatus defenditur, ut eius nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in vita proferatur. Bene habet: iacta sunt fundamenta defensionis. Nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione virum bonum atque integrum hominem defendimus. VII. Quo constituto facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis, quae pars altera fuit accusationis.

15. Summam video esse in te, Ser. Sulpici, dignitatem generis, integritatis, industriae caeterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatus petitionem adgredi par est. Paria cognosco esse ista in L. Murena atque ita paria, ut neque ipse dignitate vinci potuerit neque te dignitate superarit. Contempsisti L. Murenae genus: extulisti tuum. Quo loco si tibi hoc sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum, facis ut rursus plebes in Aventinum sevocanda esse videatur. Sin autem sunt amplae et honestae familiae plebeiae, et proavus L. Murenae et avus praetor fuit et pater quum amplissime atque honestissime ex praetura triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi reliquit, quod is iam patri debitus a filio petebatur. 16. Tua vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus litteratis et historicis est notior, populo vero et suffragatoribus obscurior. Pater enim fuit equestri loco: avus nulla illustri laude celebratus. Itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate eruenda est memoria nobilitatis tuae. Qua re ego te semper in nostrum numerum adgregare soleo, quod virtute industriaque perfecisti, ut, quum equitis Romani esses filius, summa tamen amplitudine dignus putarere, nec mihi umquam minus in Q. Pompeio, novo homine et fortissimo viro, virtutis esse visum est quam in homine nobilissimo M. Aemilio. Etenim eiusdem animi atque ingenii est posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudinem nominis, quam non acceperit, tradere, et, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sui virtute renovare.

VIII. 17. Quamquam ego iam putabam, iudices, multis viris fortibus ne ignobilitas obiiceretur generis, meo labore esse perfectum, qui non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortissimis viris, novis hominibus, sed his recentibus, Mariis et Didiis et Caeliis, commemorandis iacebant. Quum ego vero tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud maiores nostros fuit, non magis nobilitati quam virtuti pateret, non arbitrabar, quum ex familia vetere et illustri consul designatus ab equitis Romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro, peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Quod si id crimen homini novo esse deberet, profecto mihi neque inimici neque invidi defuissent. 18. Omittamus igitur de genere dicere, cuius est magna in utroque dignitas: videamus caetera.

Quaesturam una petiit et sum ego factus prior. Non est respondendum ad omnia. Neque enim quemquam vestrum fugit, quum multi pari dignitate fiant, unus autem primum solus possit obtinere, non eumdem esse ordinem dignitatis et renunciationis, propterea quod renunciatio gradus habeat, dignitas autem sit persaepe eadem omnium. Sed quaestura utriusque prope modum pari momento sortis fuit. Habuit hic lege Titia provinciam tacitam et quietam: tu illam, cui, quum quaestores sortiuntur, etiam acclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et illustrem quam negociosam et molestam. Consedit utriusque nomen in quaestura. Nullum enim vobis sors campum dedit in quo excurrere virtus cognoscique posset. 19. Reliqui temporis spatium in contentionem vocatur: ab utroque dissimillima ratione tractatum est. IX. Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi, plenam sollicitudinis ac stomachi, secutus est: ius civile didicit: multum vigilavit, laboravit: praesto multis fuit: multorum stultitiam perpessus est, adrogantiam pertulit, difficultatem exsorbuit: vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus et grata hominibus unum hominem elaborare in

ea scientia, quae sit multis profutura. 20. Quid Murena interea? Fortissimo et sapientissimo viro, summo imperatori legatus L. Lucullo fuit: qua in legatione duxit exercitum, signa contulit, manum conseruit, magnas copias hostium fudit, urbes partim vi, partim obsidione cepit, Asiam istam refertam et eamdem delicatam sic obiit, ut in ea neque avaritiae neque luxuriae vestigium reliquerit: maximo in bello sic est versatus, ut hic multas res et magnas sine imperatore gesserit, nullam sine hoc imperator. Atque haec quamquam praesente L. Lucullo loquar, tamen ne ab ipso propter periculum nostrum concessam videamur habere licentiam fingendi, publicis litteris testata sunt omnia, quibus L. Lucullus tantum [*ei*] laudis impertit, quantum neque ambitiosus imperator neque invidus tribuere alteri in communicanda gloria debuit. 21. Summa in utroque est honestas, summa dignitas: quam ego, si mihi per Servium liceat, pari atque eadem in laude ponam. Sed non licet. Agitat rem militarem: insectatur totam hanc legationem: adsiduitatis et operarum harum cotidianarum putat esse consulatum. Apud exercitum mihi fueris, inquit: tot annos forum non attigeris: afueris tam diu, et, quum longo intervallo veneris, cum iis, qui in foro habitarunt, de dignitate contendas? Primum ista nostra adsiduitas, Servi, nescis quantum interdum adferat hominibus fastidii, quantum satietatis? Mihi quidem vehementer expediit positam in oculis esse gratiam. Sed tamen ego mei satietatem magno meo labore superavi et tu idem fortasse: verum tamen utrique nostrum desiderium nihil obfuisset. 22. Sed ut hoc omisso ad studiorum atque artium contentionem revertamur, qui potest dubitari quin ad consulatum adipiscendum multo plus adferat dignitatis rei militaris quam iuris civilis gloria? Vigilas tu de nocte ut tuis consultoribus respondeas: ille ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum bucinarum cantus exsuscitat. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caves ne tui consultores, ille ne urbes aut castra capiantur. Ille tenet et scit ut hostium copiae, tu ut aquae pluviae arceantur. Ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis, ac nimirum — dicendum est enim quod sentio — rei militaris

virtus praestat caeteris omnibus. X. Haec nomen populo Romano, haec huic urbi aeternam gloriam peperit: haec orbem terrarum parere huic imperio coëgit: omnes urbanae res, omnia haec nostra praeclara studia et haec forensis laus et industria latent in tutela ac praesidio bellicae virtutis. Simul atque increpuit suspicio tumultus, artes illico nostrae conticescunt.

23. Et quoniam mihi videris istam scientiam iuris tamquam filiolam osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tanto opere didicisti, praeclarum aliquid esse arbitrere. Aliis ego te virtutibus, continentiae, gravitatis, iustitiae, fidei, caeteris omnibus, consulatu et omni honore semper dignissimum iudicavi. Quod quidem ius civile didicisti, non dicam, operam perdidisti, sed illud dicam, nullam esse in illa disciplina munitam ad consulatum viam. Omnes enim artes, quae nobis populi Romani studia conciliant, et admirabilem dignitatem et pergratam utilitatem debent habere. XI. 24. Summa dignitas est in iis, qui militari laude antecellunt: omnia enim, quae sunt in imperio et in statu civitatis, ab iis defendi et firmari putantur: summa etiam utilitas: si quidem eorum consilio et periculo quum re publica tum etiam nostris rebus perfrui possumus. Gravis etiam illa est et plena dignitatis dicendi facultas, quae saepe valuit in consule deligendo, posse consilio atque oratione et senatus et populi et eorum, qui res iudicant, mentes permovere. Quaeritur consul, qui dicendo non numquam comprimat tribunicios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat. Non mirum, si ob hanc facultatem homines saepe etiam non nobiles consulatum consecuti sunt, praesertim quum haec eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat: quorum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est. 25. Primum dignitas in tam tenui scientia non potest esse. Res enim sunt parvae, prope in singulis litteris atque interpunctionibus verborum occupatae. Deinde, etiam si quid apud maiores nostros fuit in isto studio admirationis, id enunciatis vestris mysteriis totum est contemptum et abiectum. Posset agi lege necne pauci quondam sciebant: fastos enim vulgo non habebant.

Erant in magna potentia, qui consulebantur: a quibus etiam dies, tamquam a Chaldaeis, petebantur. Inventus est scriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit et singulis diebus ediscendis fastos populo proposuerit et ab ipsis capsis iure consultorum sapientiam compilarit. Itaque irati illi, quod sunt veriti ne dierum ratione pervulgata et cognita sine sua opera lege posset agi, verba quaedam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent.

XII. 26. Quum hoc fieri bellissime posset: FUNDUS SABINUS MEUS EST: IMMO MEUS: deinde iudicium: noluerunt. FUNDUS, inquit, QUI EST IN AGRO, QUI SABINUS VOCATUR. Satis verbose: cedo quid postea? EUM EGO EX IURE QUIRITIUM MEUM ESSE AIO. Quid tum? INDE IBI EGO TE EX IURE MANU CONSERTUM voco. Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. Transit idem iure consultus, tibicinis Latini modo: UNDE TU ME, inquit, EX IURE MANU CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO. Praetor interea ne pulcrum se ac beatum putaret atque aliquid ipse sua sponte loqueretur, ei quoque carmen compositum est, quum caeteris rebus absurdum tum vero in illo: SUIS UTRISQUE SUPERSTITIBUS PRAESENTIBUS ISTAM VIAM DICO: INITE VIAM. Praesto aderat sapiens ille, qui inire viam doceret: REDITE VIAM. Eodem duce redibant. Haec iam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur: homines, quum recte atque in loco constitissent, iuberi abire, ut, unde abissent, eodem statim redirent. Iisdem ineptiis fucata sunt illa omnia: QUANDO TE IN IURE CONSPICIO, et haec: SED ANNE TU DICIS QUA EX CAUSA VINDICAVERIS? Quae dum erant occulta, necessario ab eis, qui ea tenebant, petebantur: postea vero pervulgata atque in manibus iactata et excussa, inanissima prudentiae reperta sunt, fraudis autem et stultitiae plenissima. 27. Nam quum permulta praeclare legibus essent constituta, ea iure consultorum ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt: hi invenerunt genera tutorum, quae potestate mulierum continerentur. Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coëmptiones faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt. In omni denique

iure civili aequitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt: ut, quia in alicuius libris exempli causa id nomen invenerant, putarunt omnes mulieres, quae coëmptionem facerent, Caias vocari. Iam illud mihi quidem mirum videri solet, tot homines, tam ingeniosos, per tot annos etiam nunc statuere non potuisse utrum diem tertium an perendinum, iudicem an arbitrum, rem an litem dici oporteret. XIII. 28. Itaque, ut dixi, dignitas in ista scientia consularis numquam fuit, quae tota ex rebus fictis commenticiisque constaret, gratiae vero multo etiam minores. Quod enim omnibus patet et aeque promptum est mihi et adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. Itaque non modo beneficii collocandi spem, sed etiam illud, quod aliquam diu fuit, LICET CONSULERE, iam perdidistis. Sapiens existimari nemo potest in ea prudentia, quae neque extra Romam usquam neque Romae rebus prolatis quidquam valet. Peritus ideo haberi nemo potest, quod in eo, quod sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare. Difficilis autem res ideo non putatur, quod et perpaucis et minime obscuris litteris continetur. Itaque si mihi homini vehementer occupato stomachum moveritis, triduo me iuris consultum esse profitebor. Etenim quae de scripto aguntur, scripta sunt omnia, neque tamen quidquam tam anguste scriptum est, quo ego non possim: QUA DE RE AGITUR, addere. Quae consuluntur autem, minimo periculo respondentur. Si id, quod oportet, responderis, idem videare respondisse, quod Servius: sin aliter, etiam controversum ius nosse et tractare videare. 29. Quapropter non solum illa gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verum etiam dicendi consuetudo longe et multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellet. Itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse, post, quum id adsequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi. Ut aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint, sic non nullos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad iuris studium devenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa autem gratia. Etenim a vobis salubritas quaedam, ab iis, qui dicunt, salus ipsa petitur. Deinde vestra responsa atque

decreta et evertuntur saepe dicendo et sine defensione oratoris firma esse non possunt: in qua si satis profecissem, parcius de eius laude dicerem: nunc nihil de me dico, sed de iis, qui in dicendo magni sunt aut fuerunt.

XIV. 30. Duae sunt artes, quae possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis: una imperatoris, altera oratoris boni. Ab hoc enim pacis ornamenta retinentur, ab illo belli pericula repelluntur. Caeterae tamen virtutes ipsae per se multum valent, iustitia, fides, pudor, temperantia: quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt: sed nunc de studiis ad honorem dispositis, non de insita cuiusque virtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus excutiuntur, simul atque aliqui motus novus bellicum canere coepit. Etenim, ut ait ingeniosus poëta et auctor valde bonus, proeliis promulgatis *pellitur e medio* non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiae, sed etiam ipsa illa domina rerum, *sapientia: vi geritur res: spernitur orator*, non solum odiosus in dicendo ac loquax, verum etiam *bonus: horridus miles amatur:* vestrum vero studium totum iacet. *Non ex iure manu consertum, sed ferro*, inquit, *rem repetunt.* Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, ocium militiae, stilus gladio, umbra soli: sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps. 31. Verum haec Cato nimium nos nostris verbis magna facere demonstrat et oblitos esse bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum. Quod ego longe secus existimo, iudices: deque eo pauca disseram. Neque enim causa in hoc continetur.

Nam si omnia bella, quae cum Graecis gessimus, contemnenda sunt, derideatur de rege Pyrrho triumphus M'. Curii, de Philippo T. Flaminini, de Aetolis M. Fulvii, de rege Perse L. Paulli, de Pseudophilippo Q. Metelli, de Corinthiis L. Mummii: sin haec bella gravissima victoriaeque eorum bellorum clarissimae fuerunt, cur Asiaticae nationes atque ille a te hostis contemnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis vel maximum bellum populum Romanum cum Antiocho gessisse video: cuius belli victor L. Scipio aequiperata cum P. fratre gloria, quam laudem ille Africa oppressa

cognomine ipso prae se ferebat, eamdem hic sibi ex Asiae nomine adsumpsit. **32.** Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui: quo ille, quum esset, ut ego mihi statuo, talis, qualem te esse video, numquam cum Glabrione esset profectus, si cum mulierculis bellandum arbitraretur. Neque vero cum P. Africano senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur, quum ipse paullo ante Hannibale ex Italia expulso, ex Africa eiecto, Karthagine oppressa maximis periculis rem publicam liberasset, nisi illud grave bellum et vehemens putaretur. XV. Atqui si diligenter quid Mithridates potuerit et quid effecerit et qui vir fuerit consideraris, omnibus regibus, quibuscum populus Romanus bellum gessit, hunc regem nimirum antepones: quem L. Sulla, maximo et fortissimo exercitu, pugnax et acer et non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, quum bellum invexisset totum in Asiam, cum pace dimisit: quem L. Murena, pater huiusce, vehementissime vigilantissimeque vexatum, repressum magna ex parte, non oppressum reliquit: qui rex, sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes et copias belli, tantum spe conatuque valuit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis coniuncturum putaret. **33.** Ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur, alterius res et terra et mari calamitosae vehementer et opes regis et nomen auxerunt: L. Luculli vero res tantae exstiterunt, ut neque maius bellum commemorari possit neque maiore consilio et virtute gestum. Nam quum totius impetus belli ad Cyzicenorum moenia constitisset eamque urbem sibi Mithridates Asiae ianuam fore putavisset, qua effracta et revulsa tota pateret provincia, perfecta ab Lucullo haec sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur et omnes copiae regis diuturnitate obsessionis consumerentur. Quid, illam pugnam navalem ad Tenedum, quum contento cursu, acerrimis ducibus, hostium classis Italiam spe atque animis inflata peteret, mediocri certamine et parva dimicatione commissam arbitraris? Mitto proelia: praetereo oppugnationes oppidorum. Expulsus regno tandem aliquando tantum tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se rege Armeniorum adiuncto

decreta et evertuntur saepe dicendo et sine defensione oratoris firma esse non possunt: in qua si satis profecissem, parcius de eius laude dicerem: nunc nihil de me dico, sed de iis, qui in dicendo magni sunt aut fuerunt.

XIV. 30. Duae sunt artes, quae possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis: una imperatoris, altera oratoris boni. Ab hoc enim pacis ornamenta retinentur, ab illo belli pericula repelluntur. Caeterae tamen virtutes ipsae per se multum valent, iustitia, fides, pudor, temperantia: quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt: sed nunc de studiis ad honorem dispositis, non de insita cuiusque virtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus excutiuntur, simul atque aliqui motus novus bellicum canere coepit. Etenim, ut ait ingeniosus poëta et auctor valde bonus, proeliis promulgatis *pellitur e medio* non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiae, sed etiam ipsa illa domina rerum, *sapientia: vi geritur res: spernitur orator*, non solum odiosus in dicendo ac loquax, verum etiam *bonus: horridus miles amatur:* vestrum vero studium totum iacet. *Non ex iure manu consertum, sed ferro*, inquit, *rem repetunt.* Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, ocium militiae, stilus gladio, umbra soli: sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps. 31. Verum haec Cato nimium nos nostris verbis magna facere demonstrat et oblitos esse bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum. Quod ego longe secus existimo, iudices: deque eo pauca disseram. Neque enim causa in hoc continetur.

Nam si omnia bella, quae cum Graecis gessimus, contemnenda sunt, derideatur de rege Pyrrho triumphus M'. Curii, de Philippo T. Flaminini, de Aetolis M. Fulvii, de rege Perse L. Paulli, de Pseudophilippo Q. Metelli, de Corinthiis L. Mummii: sin haec bella gravissima victoriaeque eorum bellorum clarissimae fuerunt, cur Asiaticae nationes atque ille a te hostis contemnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis vel maximum bellum populum Romanum cum Antiocho gessisse video: cuius belli victor L. Scipio aequiperata cum P. fratre gloria, quam laudem ille Africa oppressa

cognomine ipso prae se ferebat, eamdem hic sibi ex Asiae nomine adsumpsit. 32. Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui: quo ille, quum esset, ut ego mihi statuo, talis, qualem te esse video, numquam cum Glabrione esset profectus, si cum mulierculis bellandum arbitraretur. Neque vero cum P. Africano senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur, quum ipse paullo ante Hannibale ex Italia expulso, ex Africa eiecto, Karthagine oppressa maximis periculis rem publicam liberasset, nisi illud grave bellum et vehemens putaretur. XV. Atqui si diligenter quid Mithridates potuerit et quid effecerit et qui vir fuerit consideraris, omnibus regibus, quibuscum populus Romanus bellum gessit, hunc regem nimirum antepones: quem L. Sulla, maximo et fortissimo exercitu, pugnax et acer et non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, quum bellum invexisset totum in Asiam, cum pace dimisit: quem L. Murena, pater huiusce, vehementissime vigilantissimeque vexatum, repressum magna ex parte, non oppressum reliquit: qui rex, sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes et copias belli, tantum spe conatuque valuit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis coniuncturum putaret. 33. Ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur, alterius res et terra et mari calamitosae vehementer et opes regis et nomen auxerunt: L. Luculli vero res tantae exstiterunt, ut neque maius bellum commemorari possit neque maiore consilio et virtute gestum. Nam quum totius impetus belli ad Cyzicenorum moenia constitisset eamque urbem sibi Mithridates Asiae ianuam fore putavisset, qua effracta et revulsa tota pateret provincia, perfecta ab Lucullo haec sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur et omnes copiae regis diuturnitate obsessionis consumerentur. Quid, illam pugnam navalem ad Tenedum, quum contento cursu, acerrimis ducibus, hostium classis Italiam spe atque animis inflata peteret, mediocri certamine et parva dimicatione commissam arbitraris? Mitto proelia: praetereo oppugnationes oppidorum. Expulsus regno tandem aliquando tantum tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se rege Armeniorum adiuncto

novis opibus copiisque renovarit. XVI. Ac si mihi nunc de rebus gestis esset nostri exercitus imperatorisque dicendum, plurima et maxima proelia commemorare possem: sed non id agimus. 34. Hoc dico: si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex contemnendus fuisset, neque tanta cura senatus et populus Romanus suscipiendum putasset neque tot annos gessisset neque tanta gloria L. Luculli: neque vero eius belli conficiendum exitum tanto studio populus Romanus ad Cn. Pompeium detulisset: cuius ex omnibus pugnis, quae sunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa, quae cum rege commissa est et summa contentione pugnata. Qua ex pugna quum se ille eripuisset et Bosphorum confugisset, quo exercitus adire non posset, etiam in extrema fortuna et fuga nomen tamen retinuit regium. Itaque ipso Pompeius regno possesso, ex omnibus oris ac notis sedibus hoste pulso, tamen tantum in unius anima posuit, ut, quum omnia, quae ille tenuerat, adierat, sperarat, victoria possideret, tamen non ante quam illum vita expulit bellum confectum iudicarit. Hunc tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot annos tot proeliis tot imperatores bella gesserunt? cuius expulsi et eiecti vita tanti aestimata est, ut morte eius nunciata tum denique bellum confectum arbitraretur? Hoc igitur in bello L. Murenam, legatum fortissimi animi, summi consilii, maximi laboris cognitum esse defendimus, et hanc eius operam non minus ad consulatum adipiscendum quam hanc nostram forensem industriam dignitatis habuisse.

XVII. 35. At enim in praeturae petitione prior renunciatus est Servius. Pergitisne vos tamquam ex syngrapha agere cum populo, ut quem locum semel honoris cuipiam dederit, eumdem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes, commutationes, fluctus, quantas perturbationes et quantos aestus habet ratio comitiorum? Dies intermissus aut nox interposita saepe perturbat omnia et totam opinionem parva non numquam commutat aura rumoris. Saepe etiam sine ulla aperta causa fit aliud atque existimamus, ut non numquam ita factum esse etiam populus admiretur, quasi vero non ipse fecerit. 36. Nihil est incertius

vulgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Quis L. Philippum summo ingenio, opera, gratia, nobilitate, a M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum, humanitate, sapientia, integritate antecellentem, a Cn. Mallio? quis M. Scaurum, hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum senatorem, a Q. Maximo? Non modo horum nihil ita fore putatum est, sed ne quum esset factum quidem quare ita factum esset intelligi potuit. Nam ut tempestates saepe certo aliquo caeli signo commoventur, saepe improviso nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa excitantur, sic in hac comitiorum tempestate populari saepe intelligas quo signo commota sit, saepe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur. XVIII. 37. Sed tamen, si est reddenda ratio, duae res vehementer in praetura desideratae sunt, quae ambae in consulatu Murenae profuerunt: una, exspectatio muneris, quae et rumore non nullo et studiis sermonibusque competitorum creverat, altera, quod ii, quos in provincia ac legatione omnis et liberalitatis et virtutis suae testes habuerat, nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad consulatus petitionem reservavit. Nam et L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comitiis L. Murenae praesto fuit, et munus amplissimum, quod petitio praeturae desiderabat, praetura restituit. 38. Num tibi haec parva videntur adiumenta et subsidia consulatus? Voluntas militum? quae quum per se valet multitudine, quum apud suos gratia, tum vero in consule declarando multum etiam apud universum populum Romanum auctoritatis habet suffragatio militaris: imperatores enim comitiis consularibus, non verborum interpretes deliguntur. Qua re gravis est illa oratio: Me saucium recreavit: me praeda donavit: hoc duce castra cepimus, signa contulimus: numquam iste plus militi laboris imposuit quam sibi sumpsit ipse quum fortis tum etiam felix. Hoc quanti putas esse ad famam hominum ac voluntatem? Etenim si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit praerogativum, quid mirum est in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse?

XIX. Sed si haec leviora ducis, quae sunt gravissima,

et hanc urbanam suffragationem militari anteponis, noli ludorum huius elegantiam et scaenae magnificentiam valde contemnere: quae huic admodum profuerunt. Nam quid ego dicam populum ac vulgus imperitorum ludis magno opere delectari? Minus est mirandum: quamquam huic causae id satis est. Sunt enim populi ac multitudinis comitia. Qua re, si populo ludorum magnificentia voluptati est, non est mirandum eam L. Murenae apud populum profuisse. 39. Sed si nosmet ipsi, qui et ab delectatione omni negociis impedimur et in ipsa occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur et ducimur, quid tu admirere de multitudine indocta? 40. L. Otho, vir fortis, meus necessarius, equestri ordini restituit non solum dignitatem, sed etiam voluptatem. Itaque lex haec, quae ad ludos pertinet, est omnium gratissima, quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoque iucunditatis est restitutus. Qua re delectant homines, mihi crede, ludi, etiam illos, qui dissimulant, non solum eos, qui fatentur: quod ego in mea petitione sensi. Nam nos quoque habuimus scaenam competitricem. Quod si ego, qui trinos ludos aedilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar, tibi, qui casu nullos feceras, nihil huius istam ipsam, quam irrides, argenteam scaenam adversatam putas? 41. Sed haec sane sint paria omnia: sit par forensis opera militari, sit par militari suffragatio urbana, sit idem magnificentissimos et nullos umquam fecisse ludos: quid, in ipsa praetura nihilne existimas inter tuam et istius sortem interfuisse?

XX. Huius sors ea fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabamus, iuris dicundi: in qua gloriam conciliat magnitudo negocii, gratiam aequitatis largitio: qua in sorte sapiens praetor, qualis hic fuit, offensionem vitat aequabilitate decernendi, benevolentiam adiungit lenitate audiendi. Egregia et ad consulatum apta provincia, in qua laus aequitatis, integritatis, facilitatis ad extremum ludorum voluptate concluditur. 42. Quid tua sors? tristis, atrox: quaestio peculatus, ex altera parte lacrimarum et squaloris, ex altera plena catenarum atque indicum: cogendi iudices inviti, retinendi contra voluntatem: scriba damnatus, ordo totus alienus: Sullana

gratificatio reprehensa, multi viri fortes et prope pars civitatis offensa est: lites severe aestimatae, cui placet obliviscitur, cui dolet meminit. Postremo tu in provinciam ire noluisti. Non possum id in te reprehendere, quod in me ipso et praetore et consule probavi. Sed tamen L. Murenae provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit. Habuit proficiscens dilectum in Umbria: dedit ei facultatem res publica liberalitatis, qua usus multas sibi tribus, quae municipiis Umbriae conficiuntur, adiunxit: ipsa autem in Gallia ut nostri homines desperatas iam pecunias exigerent aequitate diligentiaque perfecit. Tu interea Romae scilicet amicis praesto fuisti. Fateor: sed tamen illud cogita, non nullorum amicorum studia minui solere in eos, a quibus provincias contemni intelligant.

XXI. 43. Et quoniam ostendi, iudices, parem dignitatem ad consulatus petitionem, disparem fortunam provincialium negociorum in Murena atque in Sulpicio fuisse, dicam iam apertius in quo meus necessarius fuerit inferior Servius, et ea dicam vobis audientibus, amisso iam tempore, quae ipsi soli re integra saepe dixi. Petere consulatum nescire te, Servi, persaepe tibi dixi: et in iis rebus ipsis, quas te magno et forti animo et agere et dicere videbam, tibi solitus sum dicere magis te fortem senatorem mihi videri quam sapientem candidatum. Primum accusandi terrores et minae, quibus tu cotidie uti solebas, sunt fortis viri, sed et populi opinionem a spe adipiscendi avertunt et amicorum studia debilitant. Nescio quo pacto semper hoc fit, neque in uno aut altero animadversum est, sed iam in pluribus: simul atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse videatur. 44. Quid ergo? acceptam iniuriam persequi non placet? immo vehementer placet, sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi. Petitorem ego, praesertim consulatus, magna spe, magno animo, magnis copiis et in forum et in campum deduci volo: non placet mihi inquisitio candidati praenuncia repulsae, non testium potius quam suffragatorum comparatio, non minae magis quam blanditiae, non declamatio potius quam persalutatio, praesertim quum iam hoc novo more omnes fere domos

omnium concursent et ex vultu candidatorum coniecturam faciant quantum quisque animi et facultatis habere videatur. 45. Videsne tu illum tristem, demissum? iacet, diffidit, abiecit hastas. Serpit hic rumor: Scis tu illum accusationem cogitare, inquirere in competitores, testes quaerere? Alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat. Eius modi candidatorum amici intimi debilitantur, studia deponunt, aut totam rem abiiciunt aut suam operam et gratiam iudicio et accusationi reservant. XXII. Accèdit eodem, ut etiam ipse candidatus totum animum atque omnem curam, operam diligentiamque suam in petitione non possit ponere. Adiungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima. Magnum est enim te comparare ea, quibus possis hominem e civitate, praesertim non inopem neque infirmum, exturbare: qui et per se et per suos et vero etiam per alienos defendatur. Omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus et qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis in capitis periculis amicissimorum officia et studia praestamus. 46. Qua re ego expertus et petendi et defendendi et accusandi molestiam sic intellexi: in petendo studium esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse ut idem accusationem et petitionem consulatus diligenter adornet atque instruat. Unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu, quum te de curriculo petitionis deflexisses animumque ad accusandum transtulisses, existimasti te utrique negocio satis facere posse? Vehementer errasti. Quis enim dies fuit, postea quam in istam accusandi denunciationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris? XXIII. Legem ambitus flagitasti, quae tibi non deerat. Erat enim severissime scripta Calpurnia: gestus est mos et voluntati et dignitati tuae. Sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset: petitioni vero refragata est. 47. Poena gravior in plebem tua voce efflagitata est: commoti animi tenuiorum: exsilium in nostrum ordinem: concessit senatus postulationi tuae, sed non libenter duriorem fortunae communi condicionem te auctore constituit. Morbi excusationi poena addita est: volun-

tas offensa multorum, quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est aut incommodo morbi etiam caeteri vitae fructus relinquendi. Quid ergo? haec quis tulit? Is, qui auctoritati senatus, voluntati tuae paruit, denique is tulit, cui minime proderant. Illa, quae mea summa voluntate senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? Confusionem suffragiorum flagitasti, prorogationem legis Maniliae, aequationem gratiae, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines honesti atque in suis civitatibus et municipiis gratiosi tulerunt, a tali viro esse pugnatum, ut omnes et dignitatis et gratiae gradus tollerentur. Idem editicios iudices esse voluisti, ut odia occulta civium, quae tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas optimi cuiusque erumperent. 48. Haec omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi obsaepiebant.

Atque ex omnibus illa plaga est iniecta petitioni tuae, non tacente me, maxima: de qua ab homine ingeniosissimo et copiosissimo, Hortensio, multa gravissime dicta sunt. Quo etiam mihi durior locus est dicendi datus, ut, quum ante me et ille dixisset et vir summa dignitate et diligentia et facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causae, sed de tota re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iisdem rebus fere versor, et, quod possum, iudices, occurro vestrae satietati. XXIV. Sed tamen, Servi, quam te securim putas iniecisse petitioni tuae, quum tu populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares deposita atque abiecta petitione? 49. Etenim te inquirere videbant, tristem ipsum, maestos amicos: observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum animadvertebant: quibus rebus esse ipsi candidato obscurior spes videri solet: Catilinam interea alacrem atque laetum, stipatum choro iuventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum quum spe militum tum collegae mei, quem ad modum dicebat ipse, promissis, circumfluentem colonorum Arretinorum et Faesulanorum exercitu: quam turbam dissimillimo ex genere distinguebant homines percussi Sullani temporis calamitate. Vultus erat ipsius plenus

furoris, oculi sceleris, sermo adrogantiae, sic ut ei iam exploratus et domi conditus consulatus videretur. Murenam contemnebat: Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorem: ei vim denunciabat, rei publicae minabatur. XXV. 50. Quibus rebus qui timor bonis omnibus iniectus sit quantaque desperatio rei publicae, si ille factus esset, nolite a me commoneri velle: vosmet ipsi vobiscum recordamini. Meministis enim, quum illius nefarii gladiatoris voces percrebuissent, quas habuisse in contione domestica dicebatur, quum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum, qui ipse miser esset, integrorum et fortunatorum promissis saucios et miseros credere non oportere: qua re qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet: minime timidum et valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux et signifer calamitosorum. 51. Tum igitur, his rebus auditis, meministis fieri senatus consultum referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. Itaque postridie frequenti senatu Catilinam excitavi atque eum de his rebus iussi si quid vellet, quae ad me adlatae essent, dicere. Atque ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit atque induit. Tum enim dixit duo corpora esse rei publicae, unum debile, infirmo capite: alterum firmum, sine capite: huic, quum ita de se meritum esset, caput se vivo non defuturum. Congemuit senatus frequens neque tamen satis severe pro rei indignitate decrevit: nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim, quia timebant: quum erupit e senatu, triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat: praesertim quum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante Catoni, fortissimo viro, iudicium minitanti ac denuncianti respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina restincturum. XXVI. 52. His tum rebus commotus, et quod homines iam tum coniuratos cum gladiis in campum deduci a Catilina sciebam, descendi in campum cum firmissimo praesidio fortissimorum virorum et cum illa lata insignique lorica, non quae me tegeret — et-

enim sciebam Catilinam non latus aut ventrem, sed caput et collum solere petere —, verum ut omnes boni animadverterent, et, quum in metu et periculo consulem viderent, id quod est factum, ad opem praesidiumque concurrerent. Itaque quum te, Servi, remissiorem in petendo putarent, Catilinam et spe et cupiditate inflammatum viderent, omnes, qui illam ab re publica pestem depellere cupiebant, ad Murenam se statim contulerunt. 53. Magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio, praesertim quum incubuit ad virum bonum et multis aliis adiumentis petitionis ornatum. Qui quum honestissimo patre atque maioribus, modestissima adolescentia, clarissima legatione, praetura probata in iure, grata in munere, ornata in provincia, petisset diligenter et ita petisset, ut neque minanti cederet neque cuiquam minaretur, huic mirandum est magno adiumento Catilinae subitam spem consulatus adipiscendi fuisse?

54. Nunc mihi tertius ille locus est relictus orationis de ambitus criminibus, perpurgatus ab iis, qui ante me dixerunt, a me, quoniam ita Murena voluit, retractandus: quo in loco Postumio, familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum indiciis et de deprehensis pecuniis, adolescenti ingenioso et bono, Ser. Sulpicio, de equitum centuriis, M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatus consulto, de re publica respondebo. XXVII. 55. Sed pauca, quae meum animum repente moverunt, prius de L. Murenae fortuna conquerar. Nam quum saepe antea, iudices, et ex aliorum miseriis et ex meis curis laboribusque cotidianis fortunatos eos homines iudicarem, qui remoti a studiis ambitionis ocium ac tranquillitatem vitae secuti sunt, tum vero in his L. Murenae tantis tamque improvisis periculis ita sum animo adfectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrum condicionem neque huius eventum fortunamque miserari: qui primum, dum ex honoribus continuis familiae maiorumque suorum unum adscendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne et ea, quae relicta, et haec, quae ab ipso parata sunt, amittat, deinde, propter studium novae laudis, etiam in veteris fortunae dis-

crimen adducitur. 56. Quae quum sint gravia, iudices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderent. Nam ut omittam Servium Sulpicium, quem intelligo non iniuria L. Murenae, sed honoris contentione permotum, accusat paternus amicus, Cn. Postumius, vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius: qui necessitudinis causas complures protulit, simultatis nullam commemorare potuit: accusat Ser. Sulpicius, sodalis filii, cuius ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant: accusat M. Cato, qui quamquam a Murena nulla re umquam alienus fuit, tamen ea condicione nobis erat in hac civitate natus, ut eius opes, ut ingenium praesidio multis etiam alienis, exitio vix cuiquam inimico esse deberet. 57. Respondebo igitur Postumio primum, qui nescio quo pacto mihi videtur praetorius candidatus in consularem quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere. Cuius competitores si nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, quum petere destitit: sin autem eorum aliquis largitus est, expetendus amicus est qui alienam potius iniuriam quam suam persequatur.

De Postumii criminibus. De Servii adolescentis.

XXVIII. 58. Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac robur totius accusationis: qui tamen ita gravis est accusator et vehemens, ut multo magis eius auctoritatem quam criminationem pertimescam. In quo ego accusatore, iudices, primum illud deprecabor, ne quid L. Murenae dignitas illius, ne quid exspectatio tribunatus, ne quid totius vitae splendor et gravitas noceat, denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quae ille adeptus est, ut multis prodesset. Bis consul fuerat P. Africanus et duos terrores huius imperii, Karthaginem Numantiamque, deleverat, quum accusavit L. Cottam. Erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta quanta in imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur. Saepe hoc maiores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam vim, dignitatem plurimum L. Cottae profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam iudicabant, ita quemquam cadere in iu-

dicio, ut nimiis adversarii viribus abiectus videretur. 59. Quid, Ser. Galbam — nam traditum memoriae est — nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni incumbenti ad eius perniciem populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus et populus universus et sapientes ac multum in posterum prospicientes iudices restiterunt. Nolo accusator in iudicium potentiam adferat, non vim maiorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam. Valeant haec omnia ad salutem innocentium, ad opem impotentium, ad auxilium calamitosorum, in periculo vero et in pernicie civium repudientur. 60. Nam si quis hoc forte dicet, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa iudicasset, iniquam legem, iudices, et miseram condicionem instituet periculis hominum, si existimabit iudicium accusatoris in reum pro aliquo praeiudicio valere oportere.

XXIX. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute iudicium, vituperare [non possum]: non nulla forsitan conformare et leviter emendare possum. *Non multa peccas,* inquit ille fortissimo viro senior magister, *et, si peccas, te regere possum.* At ego te verissime dixerim peccare nihil neque ulla in re te esse huius modi, ut corrigendus potius quam leviter inflectendus esse videare. Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem et excelsum. Accessit istuc doctrina non moderata nec mitis, sed, ut mihi videtur, paullo asperior et durior quam aut veritas aut natura patitur. 61. Et quoniam non est nobis haec oratio habenda aut in imperita multitudine aut in aliquo conventu agrestium, audacius paullo de studiis humanitatis, quae et mihi et vobis nota et iucunda sunt, disputabo. In M. Catone, iudices, haec bona quae videmus divina et egregia ipsius scitote esse propria: quae non numquam requirimus, ea sunt omnia non a natura, verum a magistro. Fuit enim quidam summo ingenio vir, Zeno, cuius inventorum aemuli Stoici nominantur. Huius sententiae sunt et praecepta eius modi: sapientem gratia numquam moveri, numquam cuiusquam delicto ignoscere:

neminem misericordem esse nisi stultum et levem: viri non esse neque exorari neque placari: solos sapientes esse, si distortissimi sint, formosos: si mendicissimi, divites: si servitutem serviant, reges: nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exsules, hostes, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse paria: omne delictum scelus esse nefarium nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, quum opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit: sapientem nihil opinari, nullius rei poenitere, nulla in re falli, sententiam mutare numquam. XXX. 62. Haec homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus adripuit, neque disputandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani: cave quidquam habeat momenti gratia. Supplices aliqui veniunt miseri et calamitosi: sceleratus et nefarius fueris, si quidquam misericordia adductus feceris. Fatetur aliquis se peccasse et eius delicti veniam petit: nefarium est facinus ignoscere. At leve delictum est: omnia peccata sunt paria. Dixisti quippiam: fixum et statutum est. Non re ductus es, sed opinione: sapiens nihil opinatur. Errasti aliqua in re: male dici putat. Hac ex disciplina nobis illa sunt. Dixi in senatu me nomen consularis candidati delaturum. Iratus dixisti. Numquam, inquit, sapiens irascitur. At temporis causa. Improbi, inquit, hominis est mendacio fallere: mutare sententiam turpe est: exorari scelus, misereri flagitium. 63. Nostri autem illi — fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentia diffisum ingenio meo quaesisse adiumenta doctrinae —, nostri, inquam, illi a Platone et Aristotele, moderati homines et temperati, aiunt apud sapientem valere aliquando gratiam: viri boni esse misereri: distincta genera esse delictorum et dispares poenas: esse apud hominem constantem ignoscendi locum: ipsum sapientem saepe aliquid opinari quod nesciat: irasci non numquam: exorari eumdem et placari: quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare: de sententia decedere aliquando: omnes virtutes mediocritate quadam esse moderatas. XXXI. 64. Hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum ista natura detulisset, non tu quidem vir melior esses nec fortior nec temperantior nec iustior — neque enim

esse potes —, sed paullo ad lenitatem propensior. Non accusares nullis adductus inimicitiis, nulla lacessitus iniuria, pudentissimum hominem, summa dignitate atque honestate praeditum: putares, quum in eiusdem anni custodia te atque L. Murenam fortuna posuisset, aliquo te cum hoc rei publicae vinculo esse coniunctum: quod atrociter in senatu dixisti, aut non dixisses aut seposuisses aut mitiorem in partem interpretarere. 65. Ac te ipsum, quantum ego opinione auguror, nunc et animi quodam impetu concitatum et vi naturae atque ingenii elatum et recentibus praeceptorum studiis flagrantem iam usus flectet, dies leniet, aetas mitigabit. Etenim isti ipsi mihi videntur vestri praeceptores et virtutis magistri fines officiorum paullo longius quam natura vellet protulisse, ut, quum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oporteret, consisteremus. Nihil ignoveris. Immo aliquid, non omnia. Nihil gratiae causa feceris. Immo resistito gratiae, quum officium et fides postulabit. Misericordia commotus ne sis. Etiam, in dissolvenda severitate, sed tamen est laus aliqua humanitatis. In sententia permaneto. Vero, nisi sententiam sententia alia vicerit melior. 66. Huiusce modi Scipio ille fuit, quem non poenitebat facere idem, quod tu: habere eruditissimum hominem Panaetium domi: cuius oratione et praeceptis, quamquam erant eadem ista, quae te delectant, tamen asperior non est factus, sed, ut accepi a senibus, lenissimus. Quis vero C. Laelio comior? quis iucundior, eodem ex studio isto? quis illo gravior, sapientior? Possum de L. Philo, de C. Gallo dicere haec eadem, sed te domum iam deducam tuam. Quemquamne existimas Catone proavo tuo commodiorem, communiorem, moderatiorem fuisse ad omnem rationem humanitatis? de cuius praestanti virtute quum vere graviterque diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi, sed tamen naturae similitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unum quemque nostrum pervenire potuit, ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar illud est quam tibi. Sed si illius comitatem et facilitatem tuae gravitati severitatique asperseris, non ista quidem erunt meliora, quae nunc sunt optima, sed certe condita iucundius.

XXXII. 67. Qua re ut ad id, quod institui, revertar, tolle mihi e causa nomen Catonis: remove, praetermitte auctoritatem, quae in iudiciis aut nihil valere aut ad salutem debet valere: congredere mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato? quid adfers ad iudicium? quid arguis? Ambitum accusas: non defendo. Me reprehendis, quod idem defendam, quod lege poenierim: poenivi ambitum, non innocentiam. Ambitum vero ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti senatus consultum me referente esse factum: SI MERCEDE CONDUCTI OBVIAM CANDIDATIS ISSENT, SI CONDUCTI SECTARENTUR, SI GLADIATORIBUS VULGO LOCUS TRIBUTIM ET ITEM PRANDIA SI VULGO ESSENT DATA, CONTRA LEGEM CALPURNIAM FACTUM VIDERI. Ergo ita senatus si iudicat, contra legem facta haec videri, si facta sint, decernit, quod nihil opus est, dum candidatis morem gerit. Nam factum sit necne vehementer quaeritur. Si factum est, quin contra legem sit dubitare nemo potest. 68. Est igitur ridiculum, quod est dubium, id relinquere incertum: quod nemini dubium potest esse, id iudicare. Atque id decernitur omnibus postulantibus candidatis: ut ex senatus consulto neque cuius intersit neque contra quem sit intelligi possit. Qua re doce a L. Murena illa esse commissa: tum egomet tibi contra legem commissa esse concedam.

XXXIII. Multi obviam prodierunt de provincia decedenti, consulatum petenti. Solet fieri. Eccui autem non proditur revertenti? Quae fuit ista multitudo? Primum, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodisse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. 69. Quid, si etiam illud addam, quod a consuetudine non abhorret, rogatos esse multos, num aut criminosum sit aut mirandum, qua in civitate rogati infimorum hominum filios prope de nocte ex ultima saepe urbe deductum venire soleamus, in ea non esse gravatos homines prodire hora tertia in campum Martium, praesertim talis viri nomine rogatos? Quid, si omnes societates venerunt, quarum ex numero multi sedent iudices? quid, si multi homines nostri ordinis honestissimi? quid, si illa officiosissima, quae neminem patitur non honeste in urbem introire, tota natio candidatorum? si

denique ipse accusator noster Postumius obviam cum bene magna caterva sua venit, quid habet ista multitudo admirationis? Omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat: hoc dico, frequentiam in isto officio gratuitam non modo dignitati ullius umquam, sed ne voluntati quidem defuisse. 70. At sectabantur multi. Doce, mercede: concedam esse crimen. Hoc quidem remoto, quid reprehendis? XXXIV. Quid opus est, inquit, sectatoribus? A me tu id quaeris, quid opus sit eo, quo semper usi sumus? Homines tenues unum habent in nostrum ordinem aut promerendi aut referendi beneficii locum, hanc in nostris petitionibus operam atque adsectationem. Neque enim fieri potest neque postulandum est a nobis aut ab equitibus Romanis, ut suos necessarios candidatos adsectentur totos dies: a quibus si domus nostra celebratur, si interdum ad forum deducimur, si uno basilicae spatio honestamur, diligenter observari videmur et coli: tenuiorum et non occupatorum amicorum est ista adsiduitas: quorum copia bonis viris et beneficis deesse non solet. 71. Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato: sine eos, qui omnia a nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid quod nobis tribuere possint. Si nihil erit praeter ipsorum suffragium, tenue est: si, ut suffragentur, nihil valent gratia. Ipsi denique, ut solent loqui, non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum suam possunt: atque haec a nobis petunt omnia, neque ulla re alia, quae a nobis consequuntur, nisi opera sua compensari putant posse. Itaque et legi Fabiae, quae est de numero sectatorum, et senatus consulto, quod est L. Caesare consule factum, restiterunt. Nulla est enim poena quae possit observantiam tenuiorum ab hoc vetere instituto officiorum excludere. 72. At spectacula sunt tributim data et ad prandium vulgo vocati. Etsi hoc factum a Murena omnino, iudices, non est, ab eius amicis autem more et modo factum est, tamen admonitus re ipsa recordor quantum hae conquestiones in senatu habitae punctorum nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tempus fuit aut nostra aut patrum nostrorum memoria quo haec, sive ambitio est sive liberalitas, non fuerit,

ut locus et in circo et in foro daretur amicis et tribulibus? Haec homines tenuiores .... qui a suis tribulibus vetere instituto adsequebantur ***

Deest non nihil.

XXXV. 73. Praefectum fabrum semel locum tribulibus suis dedisse: quid statuent in viros primarios, qui in circo totas tabernas tribulium causa compararunt? Haec omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum item crimina a multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, coniecta sunt: in quibus tamen Murena ab senatus auctoritate defenditur. Quid enim? Senatus num obviam prodire crimen putat? Non, sed MERCEDE: convince. Num sectari multos? Non, sed CONDUCTOS: doce. Num locum ad spectandum dare? aut ad prandium invitare? Minime, sed VULGO, passim. Quid est VULGO? Universos. Non igitur, si L. Natta, summo loco adolescens, qui et quo animo iam sit et qualis vir futurus sit videmus, in equitum centuriis voluit esse et ad hoc officium necessitudinis et ad reliquum tempus gratiosus, id erit eius vitrico fraudi aut crimini, nec, si virgo Vestalis, huius propinqua et necessaria, locum suum gladiatorium concessit huic, non et illa pie fecit et hic a culpa est remotus. Omnia haec sunt officia necessariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

74. At enim agit mecum austere et Stoice Cato. Negat verum esse adlici benevolentiam cibo: negat iudicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo ad coenam petitionis causa, si quis vocat, condemnetur. Quippe, inquit, tu mihi summum imperium, summam auctoritatem, tu gubernacula rei publicae petas fovendis hominum sensibus et deliniendis animis et adhibendis voluptatibus? Utrum lenocinium, inquit, a grege delicatae iuventutis an orbis terrarum imperium a populo Romano petebas? Horribilis oratio: sed eam usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. Neque tamen Lacedaemonii, auctores istius vitae atque orationis, qui cotidianis epulis in robore accumbunt, neque vero Cretes, quorum nemo gustavit umquam cubans, melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque dispertiunt, res publicas suas retinuerunt:

quorum alteri uno adventu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperii praesidio disciplinam suam legesque conservant. XXXVI. 75. Qua re noli, Cato, maiorum instituta, quae res ipsa, quae diuturnitas imperii comprobat, nimium severa oratione reprehendere. Fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros et honestus homo et nobilis, Q. Tubero. Is, quum epulum Q. Maximus Africani patrui sui nomine populo Romano daret, rogatus est a Maximo, ut triclinium sterneret, quum esset Tubero eiusdem Africani sororis filius. Atque ille, homo eruditissimus ac Stoicus, stravit pelliculis haedinis lectulos Punicanos et exposuit vasa Samia: quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus et non divini hominis Africani mors honestaretur: quem quum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dis immortalibus, quod ille vir in hac re publica potissimum natus esset: necesse enim fuisse ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset. Huius in morte celebranda graviter tulit populus Romanus hanc perversam sapientiam Tuberonis. 76. Itaque homo integerrimus, civis optimus, quum esset L. Paulli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his haedinis pelliculis praetura deiectus est. Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit: non amat profusas epulas, sordes et inhumanitatem multo minus. Distinguit rationem officiorum ac temporum, vicissitudinem laboris ac voluptatis. Nam quod ais nulla re adlici hominum mentes oportere ad magistratum mandandum nisi dignitate, hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas. Cur enim quemquam, ut studeat tibi, ut te adiuvet, rogas? Rogas tu me, ut mihi praesis, ut committam ego me tibi. Quid tandem? Istuc me rogari oportet abs te an te potius a me, ut pro mea salute laborem periculumque suscipias? 77. Quid? quod habes nomenclatorem, in eo quidem fallis et decipis. Nam si nomine appellari abs te cives tuos honestum est, turpe est eos notiores esse servo tuo quam tibi. Sin, etiam si noris, tamen per monitorem appellandi sunt, cur ante petis quam insusurravit? Quid? quod quum admoneris, tamen, quasi tute noris, ita salutas? Quid, postea quam es designatus, multo salutas negligentius? Haec omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt: sin per-

pendere ad disciplinae praecepta velis, reperiantur pravissima. Qua re nec plebi Romanae eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum, quae omnia maiores nostri comparaverunt, nec candidatis ista benignitas adimenda est, quae liberalitatem magis significat quam largitionem.

XXXVII. 78. At enim te ad accusandum res publica adduxit. Credo, Cato, te isto animo atque ea opinione venisse. Sed tu imprudentia laberis. Ego quod facio, iudices, quum amicitiae dignitatisque L. Murenae gratia facio, tum me pacis, ocii, concordiae, libertatis, salutis, vitae denique omnium nostrum causa facere clamo atque testor. Audite, audite consulem, iudices, nihil dicam adrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctes de re publica cogitantem! Non usque eo L. Catilina rem publicam despexit atque contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur. Latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat, ad plures pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Troianus: a quo numquam me consule dormientes opprimemini. 79. Quaeris a me quid ego Catilinam metuam. Nihil, et curavi ne quis metueret, sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas: nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinae quam isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur. Non enim deseruerunt, sed ab illo in speculis atque insidiis relicti in capite atque in cervicibus nostris restiterunt. Hi et integrum consulem et bonum imperatorem et natura et fortuna cum rei publicae salute coniunctum deiici de urbis praesidio et de custodia civitatis vestris sententiis deturbari volunt. Quorum ego ferrum et audaciam reieci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meae saepe, iudices, his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis quam suis gladiis consecuti. Magni interest, iudices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Ianuariis in re publica duo consules. 80. Nolite arbitrari, mediocribus consiliis aut usitatis viis aut**. Non lex improba, non perniciosa largitio, non auditum aliquando aliquod malum rei publicae quaeritur. Inita sunt in hac civitate consilia, iudices,

urbis delendae, civium trucidandorum, nominis Romani exstinguendi. Atque haec cives, cives, inquam, si eos hoc nomine appellari fas est, de patria sua et cogitant et cogitaverunt: horum ego cotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto. Sed vos moneo, iudices: in exitu est iam meus consulatus: nolite mihi subtrahere vicarium meae diligentiae: nolite adimere eum, cui rem publicam cupio tradere incolumem, ab his tantis periculis defendendam.

XXXVIII. 81. Atque ad haec mala, iudices, quid accedat aliud non videtis? Te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni tui? Iam enim hesterna contione intonuit vox perniciosa designati tribuni, collegae tui: contra quem multum tua mens, multum omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. 82. Omnia, quae per hoc triennium agitata sunt, iam ab eo tempore, quo a L. Catilina et Cn. Pisone initum consilium senatus interficiendi scitis esse, in hos dies, in hos menses, in hoc tempus erumpunt. Qui locus est, iudices, quod tempus, qui dies, quae nox, quum ego non ex istorum insidiis ac mucronibus non solum meo, sed multo etiam magis divino consilio eripiar atque evolem? Neque isti me meo nomine interfici, sed vigilantem consulem de rei publicae praesidio demovere volunt: nec minus vellent, Cato, te quoque aliqua ratione, si possent, tollere: id quod, mihi crede, et agunt et moliuntur. Vident quantum in te sit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum rei publicae praesidii: sed quum consulari auctoritate et auxilio spoliatam vim tribuniciam viderint, tum se facilius inermem et debilitatum te oppressuros arbitrantur. Nam ne sufficiatur consul non timent. Vident in tuorum potestate collegarum fore: sperant sibi Silanum, clarum virum, sine collega, te sine consule, rem publicam sine praesidio obiici posse. 83. His tantis in rebus tantisque in periculis est tuum, M. Cato, qui mihi non tibi, sed patriae natus esse videris, videre quid agatur, retinere adiutorem, defensorem, socium in re publica, consulem non cupidum, consulem, quod maxime tempus hoc postulat, fortuna constitutum ad amplexandum ocium, scientia ad bellum gerendum, animo et usu ad quod velis negocium.

XXXIX. Quamquam huiusce rei potestas omnis in vobis sita est, iudices: totam rem publicam vos in hac causa tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina cum suo consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, condemnaret L. Murenam: si interficere posset, occideret. Petunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio res publica, ut minuatur contra suum furorem imperatorum copia, ut maior facultas tribunis plebis detur depulso adversario seditionis ac discordiae concitandae. Idemne igitur delecti amplissimis ex ordinibus honestissimi atque sapientissimi viri iudicabunt, quod ille importunissimus gladiator, hostis rei publicae iudicaret? 84. Mihi credite, iudices, in hac causa non solum de L. Murenae, verum etiam de vestra salute sententiam feretis. In discrimen extremum venimus: nihil est iam unde nos reficiamus aut ubi lapsi resistamus. Non solum minuenda non sunt auxilia, quae habemus, sed etiam nova, si fieri possit, comparanda. Hostis est enim non apud Anienem, quod bello Punico gravissimum visum est, sed in urbe, in foro — di immortales! sine gemitu hoc dici non potest —: non nemo etiam in illo sacrario rei publicae, in ipsa, inquam, curia non nemo hostis est. Di faxint ut meus collega, vir fortissimus, hoc Catilinae nefarium latrocinium armatus opprimat! Ego togatus, vobis bonisque omnibus adiutoribus, hoc, quod conceptum res publica periculum parturit, consilio discutiam et comprimam! 85. Sed quid tandem fiet, si haec elapsa de manibus nostris in eum annum, qui consequitur, redundarint? Unus erit consul et is non in administrando bello, sed in sufficiendo collega occupatus. Hunc iam qui impedituri sint, **** illa pestis immanis, importuna Catilinae perrumpet, qua poterit: et iam populo Romano minatur: in agros suburbanos repente advolabit: versabitur in castris furor, in curia timor, in foro coniuratio, in campo exercitus, in agris vastitas: omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metuemus. Quae iam diu comparantur, eadem ista omnia, si ornata suis praesidiis erit res publica, facile et magistratuum consiliis et privatorum diligentia comprimentur.

XL. 86. Quae quum ita sint, iudices, primum rei publicae causa, qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos pro

mea summa et vobis cognita in rem publicam diligentia, moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut ocio, ut paci, ut saluti, ut vitae vestrae et caeterorum civium consulatis: deinde ego idem vos defensoris et amici officio adductus oro atque obsecro, iudices, ut ne hominis miseri et quum corporis morbo tum animi dolore confecti, L. Murenae, recentem gratulationem nova lamentatione obruatis. Modo maximo beneficio populi Romani ornatus fortunatus videbatur, quod primus in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum consulatum attulisset: nunc idem squalore et sordibus confectus, lacrimis ac maerore perditus, vester est supplex, iudices, vestram fidem obtestatur, misericordiam implorat, vestram potestatem ac vestras opes intuetur. 87. Nolite, per deos immortales! iudices, hac eum re, qua se honestiorem fore putavit, etiam caeteris ante partis honestatibus atque omni dignitate fortunaque privare. Atque ita vos si L. Murena, iudices, orat atque obsecrat, si iniuste neminem laesit, si nullius aures voluntatemve violavit, si nemini, ut levissime dicam, odio nec domi nec militiae fuit, sit apud vos modestiae locus, sit demissis hominibus perfugium, sit auxilium pudori. Misericordiam spoliatio consulatus magnam habere debet, iudices: una enim eripiuntur cum consulatu omnia. Invidiam vero his temporibus habere consulatus ipse nullam potest: obiicitur enim contionibus seditiosorum, insidiis coniuratorum, telis Catilinae: ad omne denique periculum atque ad omnem invidiam solus opponitur. 88. Qua re quid invidendum Murenae aut cuiquam nostrum sit in hoc praeclaro consulatu non video, iudices. Quae vero miseranda sunt, ea et mihi ante oculos versantur et vos videre et perspicere potestis. XLI. Si, quod Iuppiter omen avertat! hunc vestris sententiis adflixeritis, quo se miser vertet? Domumne? ut eam imaginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus laureatam in sua gratulatione conspexit, eamdem deformatam ignominia lugentemque videat? an ad matrem? quae misera modo consulem osculata filium suum, nunc cruciatur et sollicita est ne eumdem paullo post spoliatum omni dignitate conspiciat? 89. Sed quid ego matrem aut domum appello.

quem nova poena legis et domo et parente et omnium suorum consuetudine conspectuque privat? Ibit igitur in exsilium miser? Quo? Ad orientisne partes, in quibus annos multos legatus fuit et exercitus duxit et res maximas gessit? At habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris, eodem cum ignominia reverti. An se in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio libentissime viderit, eumdem lugentem, maerentem, exsulem videat? In ea porro provincia quo animo C. Murenam fratrem suum aspiciet? Qui huius dolor? qui illius maeror erit? quae utriusque lamentatio? quanta autem perturbatio fortunae atque sermonis, quod, quibus in locis paucis ante diebus factum esse consulem Murenam nuncii litteraeque celebrassent, et unde hospites atque amici gratulatum Romam concurrerint, repente eo accedat ipse nuncius suae calamitatis? 90. Quae si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima a mansuetudine et misericordia vestra, iudices, conservate populi Romani beneficium: reddite rei publicae consulem: date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi et familiae, date etiam Lanuvino municipio honestissimo, quod in hac tota causa frequens maestumque vidistis. Nolite a sacris patriis Iunonis Sospitae, cui omnes consules facere necesse est, domesticum et suum consulem potissimum avellere. Quem ego vobis, si quid habet aut momenti commendatio aut auctoritatis confirmatio mea, consul consulem, iudices, ita commendo, ut cupidissimum ocii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic coniurationi, quae nunc rem publicam labefactat, futurum esse promittam et spondeam.

M. TULLII CICERONIS
PRO P. SULLA ORATIO.

ARGUMENTUM.

P. Cornelius Sulla, qui dictatore L. Cornelio Sulla propinquo suo rem familiarem admodum auxerat, qua de re vide Ciceronis lib. *de officiis* II. cap. 8. §. 29., anno p. u. c. 688. una cum P. Autronio Paeto consul erat designatus in annum sequentem. Sed quum a L. Torquato filio consules designati ambo accusati et condemnati essent, in eorum loco L. Torquatus pater et L. Cotta anno p. u. c. 689. consules facti sunt. Eo tempore P. Sulla et P. Autronius cum L. Catilina eiusque sociis conspirasse dicebantur, ut interfectis Kalendis Ianuariis L. Torquato et L. Cotta consulibus rerum potirentur, sibique ipsi consulerent, vide *Cassium Dionem* lib. XXXVI. cap. 44. *Livii epit.* 101. *Sueton. Caes.* cap. 9. cl. hac ipsa oratione cap. 24. §. 67. sq. Etiam postea, quum P. Sulla Neapolim se recepisset, tamen et Romae saepe visus esse et coniurationem Catilinariam anno p. u. c. 691. factam haud obscure adiuvisse dicebatur, vide *Sallustii Catil.* cap. 17. *A. Flor.* lib. IV. cap. 1. Quam ob rem quum L. Catilina cum maxima parte suorum pugna cecidisset, caeteri autem coniurati dissipati essent, idem L. Torquatus filius, qui P. Sullam iam antea de ambitu condemnaverat, accusavit etiam de vi lege Plautia D. Iunio Silano L. Murena consulibus anno p. u. c. 692., vide *Schol. Bob.* ad hanc ipsam orationem cap. 33. p. 368, 32. Bait. cl. Pseudosallustio *in Ciceronem* cap. 2. Defenderunt P. Sullam Q. Hortensius et M. Cicero, quorum Hortensius ea crimina refellenda susceperat, quibus dicebatur P. Sulla in prima, quae dicitur, coniuratione Catilinaria anno p. u. c. 689. facta socius fuisse, hic crimina, quae de altera coniuratione Catilinaria facta erant P. Sullae, defendere debebat. In eo igitur potissimum M. Cicero in ea, quae infra legitur, oratione operam suam posuit. P. autem Sullam constat a iudicibus absolutum esse.

I. 1. Maxime vellem, iudices, ut P. Sulla et antea dignitatis suae splendorem obtinere et post calamitatem acceptam modestiae fructum aliquem percipere potuisset: sed quoniam ita tulit casus infestus, ut et in amplissimo honore quum communi ambitionis invidia tum singulari Autronii odio

everteretur, et in his pristinae fortunae reliquiis miseris et adflictis tamen haberet quosdam, quorum animos ne supplicio quidem suo satiare posset, quamquam ex huius incommodis magnam animo molestiam capio, tamen in caeteris malis facile patior oblatum mihi tempus esse, in quo boni viri lenitatem meam misericordiamque, notam quondam omnibus, nunc quasi intermissam, agnoscerent, improbi ac perditi cives, redomiti atque victi, praecipitante re publica vehementem me fuisse atque fortem, conservata mitem ac misericordem faterentur. 2. Et quoniam L. Torquatus, meus familiaris ac necessarius, iudices, existimavit, si nostram in accusatione sua necessitatem familiaritatemque violasset, aliquid se de auctoritate meae defensionis posse detrahere, cum huius periculi propulsatione coniungam defensionem officii mei. Quo quidem genere orationis non uterer, iudices, hoc tempore, si mea solum interesset: multis enim locis et data mihi facultas est et saepe dabitur de mea laude dicendi: sed ut ille vidit, quantum de mea auctoritate deripuisset, tantum se de huius praesidiis deminuturum, sic ego sentio, si mei facti rationem vobis constantiamque huius officii ac defensionis probavero, causam quoque me P. Sullae probaturum. 3. Ac primum abs te illud, Torquate, quaero, cur me a caeteris clarissimis viris ac principibus civitatis in hoc officio atque in defensionis iure secernas. Quid enim est quam ob rem abs te Q. Hortensii factum, clarissimi viri atque ornatissimi, non reprehendatur, reprehendatur meum? Nam si est initum a P. Sulla consilium inflammandae huius urbis, exstinguendi imperii, delendae civitatis, mihine maiorem hae res dolorem quam Q. Hortensio, mihi maius odium adferre debent? meum denique gravius esse iudicium, qui adiuvandus in his causis, qui oppugnandus, qui defendendus, qui deserendus esse videatur? Ita, inquit: tu enim investigasti, tu patefecisti coniurationem. II. 4. Quod quum dicit, non attendit eum, qui patefecerit, hoc curasse, ut id omnes viderent, quod antea fuisset occultum. Qua re ista coniuratio, si patefacta per me est, tam patet Hortensio quam mihi. Quem quum videas hoc honore, auctoritate, virtute, consilio praeditum non dubitasse quin

innocentiam P. Sullae defenderet, quaero cur qui aditus ad causam Hortensio patuerit mihi interclusus esse debuerit? quaero illud etiam, si me, qui defendo, reprehendendum putas esse, quid tandem de his existimes summis viris et clarissimis civibus, quorum studio et dignitate celebrari hoc iudicium, ornari causam, defendi huius innocentiam vides? Non enim est una ratio defensionis ea, quae posita est in oratione: omnes, qui adsunt, qui laborant, qui salvum volunt, pro sua parte atque auctoritate defendunt. 5. An vero, in quibus subselliis haec ornamenta ac lumina rei publicae viderem, in his me apparere nollem, quorum ego illum in locum atque in hanc excelsissimam sedem dignitatis atque honoris multis meis ac magnis laboribus et periculis ascendissem? Atque ut intelligas, Torquate, quem accuses, si te forte id offendit, quod ego, qui in hoc genere quaestionis defenderim neminem, non desim P. Sullae, recordare de caeteris, quos adesse huic vides: intelliges et de hoc et de aliis iudicium meum et horum par atque unum fuisse. 6. Quis nostrum adfuit Vargunteio? Nemo, ne hic quidem Hortensius, praesertim qui illum solus antea de ambitu defendisset. Non enim iam se ullo officio cum illo coniunctum arbitrabatur, quum ille tanto scelere commisso omnium officiorum societatem diremisset. Quis nostrum Serv. Sullam, quis P., quis M. Laecam, quis C. Cornelium defendendum putavit? quis iis horum adfuit? Nemo. Quid ita? Quia in caeteris causis etiam nocentes viri boni, si necessarii sunt, deserendos esse non putant: in hoc crimine non solum levitatis culpa est, verum etiam quaedam contagio sceleris, si defendas eum, quem obstrictum esse patriae parricidio suspicere. 7. Quid? Autronio nonne sodales, non collegae sui, non veteres amici, quorum ille copia quondam abundarat, non hi omnes, qui sunt in re publica principes, defuerunt? immo etiam testimonio plerique laeserunt? Statuerant tantum illud esse maleficium quod non modo non occultari per se, sed etiam aperiri illustrarique deberet. III. Quam ob rem quid est quod mirere, si cum iisdem me in hac causa vides adesse, cum quibus in caeteris intelligis afuisse? Nisi vero me unum vis ferum praeter caeteros, me asperum, me inhumanum existi-

mari, me singulari immanitate et crudelitate praedi 8. Hanc mihi tu si propter meas res gestas imponis in (vita mea, Torquate, personam, vehementer erras. Me na misericordem, patria severum, crudelem nec natura nec tria esse voluit. Denique istam ipsam personam vehe tem et acrem, quam mihi tum tempus et res publica ir suit, iam voluntas et natura ipsa detraxit. Illa enim ad b tempus severitatem postulavit: haec in omni vita miser diam lenitatemque desiderat. 9. Qua re nihil est quo tanto comitatu virorum amplissimorum me unum abstra simplex officium atque una bonorum est omnium ca nihil est quod admirere posthac, si in ea parte, in qua animum adverteris, me videbis. Nulla est enim in re pul mea causa propria: tempus agendi fuit magis mihi prop quam caeteris, doloris vero et timoris et periculi fuit causa communis: neque enim ego tunc princeps ad sal esse potuissem, si alii comites esse noluissent. Qua re cesse est, quod mihi consuli praecipuum fuit praeter a id iam privato cum caeteris esse commune. Neque ego partiendae invidiae, sed communicandae laudis causa loq oneris mei partem nemini impertio, gloriae bonis omni 10. In Autronium testimonium dixisti, inquit: Sullam d dis. Hoc totum eius modi est, iudices, ut, si ego sun constans ac levis, nec testimonio fidem tribui convenerit defensioni auctoritatem: sin est in me ratio rei publicae ligio privati officii, studium retinendae voluntatis bono nihil minus accusator debet dicere quam a me defendi lam, testimonio laesum esse Autronium. Videor enim non solum studium ad defendendas causas, verum e opinionis aliquid et auctoritatis adferre: qua ego et mod utar, iudices, et omnino non uterer, si ille me non coëgi

IV. 11. Duae coniurationes abs te, Torquate, con untur, una, quae Lepido et Volcatio consulibus, patre consule designato, facta esse dicitur, altera, quae me sule: harum in utraque Sullam dicis fuisse. Patris tui, tissimi viri atque optimi consulis, scis me consiliis no terfuisse: scis me, quum mihi summus tecum usus e tamen illorum expertem temporum et sermonum fu

credo, quod nondum penitus in re publica versabar, quod nondum ad propositum mihi finem honoris perveneram, quod me ambitio et forensis labor ab omni illa cogitatione abstrahebat. 12. Quis ergo intererat vestris consiliis? Omnes hi, quos vides huic adesse, et in primis Q. Hortensius: qui quum propter honorem ac dignitatem atque animum eximium in rem publicam tum propter summam familiaritatem summumque amorem in patrem tuum quum communibus tum praecipuis patris tui periculis commovebatur. Ergo istius coniurationis crimen defensum ab eo est, qui interfuit, qui cognovit, qui particeps et consilii vestri fuit et timoris: cuius in hoc crimine propulsando quum esset copiosissima atque ornatissima oratio, tamen non minus auctoritatis inerat in ea quam facultatis. Illius igitur coniurationis, quae contra vos facta, delata ad vos, a vobis prolata esse dicitur, ego testis esse non potui: non modo animo nihil comperi, sed vix ad aures meas istius suspicionis fama pervenit. 13. Qui vobis in consilio fuerunt, qui vobiscum illa cognorunt, quibus ipsis periculum tum conflari putabatur, qui Autronio non adfuerunt, qui in illum testimonia gravia dixerunt, hunc defendunt, huic adsunt, in huius periculo declarant se non crimine coniurationis, ne adessent caeteris, sed hominum maleficio deterritos esse. Mei consulatus autem tempus et crimen maximae coniurationis a me defendetur. Atque haec inter nos partitio non est fortuito, iudices, nec temere facta, sed quum videremus eorum criminum nos patronos adhiberi, quorum testes esse possemus, uterque nostrum id sibi suscipiendum putavit, de quo aliquid scire ipse atque existimare potuisset. V. 14. Et quoniam de criminibus superioris coniurationis Hortensium diligenter audistis, de hac coniuratione, quae me consule facta est, hoc primum attendite.

Multa, quum essem consul, de summis rei publicae periculis audivi, multa quaesivi, multa cognovi: nullus umquam de Sulla nuncius ad me, nullum indicium, nullae litterae pervenerunt, nulla suspicio. Multum haec vox fortasse valere deberet eius hominis, qui consul insidias rei publicae consilio investigasset, veritate aperuisset, magnitudine animi vindicasset, quum is se nihil audisse de P. Sulla, nihil suspica-

tum esse diceret. Sed ego nondum utor hac voce ad hunc defendendum: ad purgandum me potius utar, ut mirari Torquatus desinat me, qui Autronio non adfuerim, Sullam defendere. 15. Quae enim fuit Autronii causa? quae Sullae est? Ille ambitus iudicium tollere ac disturbare primum conflato voluit gladiatorum ac fugitivorum tumultu, deinde, id quod vidimus omnes, lapidatione atque concursu: Sulla, si sibi suus pudor ac dignitas non prodesset, nullum auxilium requisivit. Ille damnatus ita se gerebat non solum consiliis et sermonibus, verum etiam aspectu atque vultu, ut inimicus esse amplissimis ordinibus, infestus bonis omnibus, hostis patriae videretur: hic se ita fractum illa calamitate atque adflictum putavit, ut nihil sibi ex pristina dignitate superesse arbitraretur, nisi quod modestia retinuisset. 16. Hac vero in coniuratione quid tam coniunctum quam ille cum Catilina, cum Lentulo? quae tanta societas ullis inter se rerum optimarum, quanta ei cum illis sceleris, libidinis, audaciae? quod flagitium Lentulus non cum Autronio concepit? quod sine eodem illo Catilina facinus admisit? quum interim Sulla cum eisdem illis non modo noctem solitudinemque non quaereret, sed ne mediocri quidem sermone et congressu coniungeretur. 17. Illum Allobroges, maximarum rerum verissimi indices, illum multorum litterae ac nuncii coarguerunt: Sullam interea nemo insimulavit, nemo nominavit. Postremo, eiecto sive emisso iam ex urbe Catilina, ille arma misit, cornua, tubas, fasces, signa legionis: ille relictus intus, exspectatus foris, Lentuli poena compressus convertit se aliquando ad timorem, numquam ad sanitatem: hic contra ita quievit, ut eo tempore omni Neapoli fuerit, ubi neque homines fuisse putantur huius adfines suspicionis et locus est ipse non tam ad inflammandos calamitosorum animos quam ad consolandos accommodatus. VI. Propter hanc igitur tantam dissimilitudinem hominum atque causarum dissimilem me in utroque praebui. 18. Veniebat enim ad me et saepe veniebat Autronius, multis cum lacrimis, supplex, ut se defenderem, et se meum condiscipulum in pueritia, familiarem in adolescentia, collegam in quaestura commemorabat fuisse: multa mea in se, non nulla etiam sua in me proferebat officia. Qui-

bus ego rebus, iudices, ita flectebar animo atque frangebar, ut iam ex memoria quas mihi ipsi fecerat insidias deponerem, ut iam immissum esse ab eo C. Cornelium, qui me in meis aedibus, in conspectu uxoris ac liberorum meorum trucidaret, obliviscerer. Quae si de uno me cogitasset, qua mollitia sum animi ac lenitate, numquam mehercule illius lacrimis ac precibus restitissem: 19. sed quum mihi patriae, quum vestrorum periculorum, quum huius urbis, quum illorum delubrorum atque templorum, quum puerorum infantium, quum matronarum ac virginum veniebat in mentem, et quum illae infestae ac funestae faces universumque totius urbis incendium, quum tela, quum caedes, quum civium cruor, quum cinis patriae versari ante oculos atque animum memoria refricare coeperat, tum denique ei resistebam, neque solum illi hosti ac parricidae, sed his etiam propinquis illius, Marcellis, patri et filio, quorum alter apud me parentis gravitatem, alter filii suavitatem obtinebat: neque me arbitrabar sine summo scelere posse, quod maleficium in aliis vindicassem, idem in illorum socio, quum scirem, defendere. 20. Atque idem ego neque P. Sullam supplicem ferre neque eosdem Marcellos pro huius periculis lacrimantes aspicere neque huius M. Messallae, hominis necessarii, preces sustinere potui: neque enim est causa adversata naturae, nec homo nec res misericordiae meae repugnavit. Nusquam nomen, nusquam vestigium fuerat: nullum crimen, nullum indicium, nulla suspicio. Suscepi causam, Torquate, suscepi, et feci libenter ut me, quem boni constantem, ut spero, semper existimassent, eumdem ne improbi quidem crudelem dicerent.

VII. 21. Hic ait se ille, iudices, regnum meum ferre non posse. Quod tandem, Torquate, regnum? Consulatus, credo, mei: in quo ego imperavi nihil et contra patribus conscriptis et bonis omnibus parui: quo in magistratu non institutum est videlicet a me regnum, sed repressum. An tum in tanto imperio tantaque potestate non dicis me fuisse regem, nunc privatum regnare dicis? quo tandem nomine? Quod in quos testimonia dixisti, inquit, damnati sunt: quem defendis sperat se absolutum iri. Hic tibi ego de testimoniis meis hoc respondeo: si falsum dixerim, te in eosdem dixisse: sin verum, non esse

hoc regnare, quum verum iuratus dicas, probare. De huius spe tantum dico, nullas a me opes P. Sullam, nullam potentiam, nihil denique praeter fidem defensionis exspectare. 22. Nisi tu, inquit, causam recepisses, numquam mihi restitisset, sed indicta causa profugisset. Si iam tibi hoc concedam, Q. Hortensium, tanta gravitate hominem, si, hos tales viros non suo stare iudicio, sed meo: si hoc tibi dem, quod credi non potest, nisi ego huic adessem, hos adfuturos non fuisse, uter tandem rex est, isne, cui innocentes homines non resistunt, an is, qui calamitosos non deserit? At hic etiam, id quod minime tibi necesse fuit, facetus esse voluisti, quum Tarquinium et Numam et me tertium peregrinum regem esse dixisti. Mitto iam de rege quaerere: illud quaero, peregrinum cur me esse dixeris. Nam si ita sum, non tam est admirandum regem me esse, quoniam, ut tu ais, etiam peregrini reges Romae fuerunt, quam consulem Romae fuisse peregrinum. 23. Hoc dico, inquit, te esse ex municipio. Fateor, et addo etiam ex eo municipio, unde iterum iam salus huic urbi imperioque missa est. Sed scire ex te pervelim quam ob rem qui ex municipiis veniant peregrini tibi esse videantur. Nemo istuc M. illi Catoni seni, quum plurimos haberet inimicos, nemo Ti. Coruncanio, nemo M'. Curio, nemo huic ipsi nostro C. Mario, quum ei multi inviderent, obiecit umquam. Equidem vehementer laetor eum esse me, in quem tu, quum cuperes, nullam contumeliam iacere potueris, quae non ad maximam partem civium conveniret. VIII. Sed tamen te a me pro magnis causis nostrae necessitudinis monendum esse etiam atque etiam puto. Non possunt omnes esse patricii: si verum quaeris, ne curant quidem: nec se aequales tui propter istam causam abs te anteiri putant. 24. Ac si tibi nos peregrini videmur, quorum iam nomen et honos inveteravit et urbi huic et hominum famae ac sermonibus, quam tibi illos competitores tuos peregrinos videri necesse erit, qui iam ex tota Italia delecti tecum de honore ac de omni dignitate contendent: quorum tu cave quemquam peregrinum appelles, ne peregrinorum suffragiis obruare. Qui si attulerint nervos et industriam, mihi crede, excutient tibi istam verborum iactationem et te ex somno saepe excitabunt nec pa-

tientur se abs te, nisi virtute vincentur, honore superari. 25. At si, iudices, caeteris patriciis me et vos peregrinos videri oporteret, a Torquato tamen hoc vitium sileretur. Est enim ipse materno genere municipalis, honestissimi ac nobilissimi generis, sed tamen Asculani. Aut igitur doceat Picentes solos non esse peregrinos aut gaudeat suo generi me meum non anteponere. Qua re neque tu me peregrinum posthac dixeris, ne gravius refutere, neque regem, ne derideare. Nisi forte regium tibi videtur ita vivere, ut non modo homini nemini, sed ne cupiditati quidem ulli servias, contemnere omnes libidines, non auri, non argenti, non caeterarum rerum indigere, in senatu sentire libere, populi magis utilitati consulere quam voluntati: nemini cedere, multis obsistere. Si hoc putas esse regium, me regem esse confiteor: sin te potentia mea, si dominatio, si denique aliquod dictum adrogans aut superbum movet, quin tu id potius profers quam verbi invidiam contumeliamque maledicti?

IX. 26. Ego, tantis a me beneficiis in re publica positis, si nullum aliud mihi praemium ab senatu populoque Romano nisi honestum ocium postularem, quis non concederet? Sibi haberent honores, sibi imperia, sibi provincias, sibi triumphos, sibi alia praeclarae laudis insignia: mihi liceret eius urbis, quam conservassem, conspectu tranquillo animo et quieto frui. Quid? si hoc non postulo: si ille labor meus pristinus, si sollicitudo, si officia, si operae, si vigiliae deserviunt amicis, praesto sunt omnibus: si neque amici in foro requirunt studium meum neque res publica in curia: si me non modo non rerum gestarum vacatio, sed neque honoris neque aetatis excusatio vindicat a labore: si voluntas mea, si industria, si domus, si animus, si aures patent omnibus: si mihi ne ad ea quidem, quae pro salute omnium gessi, recordanda et cogitanda quidquam relinquitur temporis, tamen hoc regnum appellabitur, cuius vicarius qui velit esse inveniri nemo potest? Longe abest a me regni suspicio: 27. sin quaeris qui sint Romae regnum occupare conati, ut ne replices annalium memoriam, ex domesticis imaginibus invenies. Res enim gestae, credo, meae me nimis extulerunt ac mihi nescio quos spiritus attulerunt. Quibus de rebus

tam claris, tam immortalibus, iudices, hoc possum dicere, me, qui ex summis periculis eripuerim urbem hanc et vitam omnium civium, satis adeptum fore, si ex hoc tanto in omnes mortales beneficio nullum in me periculum redundarit. 28. Etenim in qua civitate res tantas gesserim memini: in qua urbe verser intelligo. Plenum forum est eorum hominum, quos ego a vestris cervicibus depuli, iudices, a meis non removi. Nisi vero paucos fuisse arbitramini qui conari aut sperare possent se tantum imperium posse delere. Horum ego faces eripere de manibus et gladios extorquere potui, sicuti feci, voluntates vero consceleratas ac nefarias nec sanare potui nec tollere. Qua re non sum nescius quanto periculo vivam in tanta multitudine improborum, quum mihi uni cum omnibus improbis aeternum videam bellum susceptum esse. X. 29. Quod si illis meis praesidiis forte invides et si ea tibi regia videntur, quod omnes boni omnium generum atque ordinum suam salutem cum mea coniungunt, consolare te, quod omnium mentes improborum mihi uni maxime sunt infensae et adversae: qui me non modo solum idcirco oderunt, quod eorum conatus impios et furorem consceleratum repressi, sed eo etiam magis, quod nihil iam se simile me vivo conari posse arbitrantur. 30. At vero quid ego mirer, si quid ab improbis de me improbe dicitur, quum L. Torquatus, primum iis fundamentis ipse adolescentiae iactis, ea spe proposita amplissimae dignitatis, deinde L. Torquati, fortissimi consulis, constantissimi senatoris, semper optimi civis, filius, interdum efferatur immoderatione verborum? qui quum suppressa voce de scelere P. Lentuli, de audacia coniuratorum omnium dixisset, tantum modo ut vos, qui ea probatis, exaudire possetis, de supplicio [P. Lentuli], de carcere magna et queribunda voce dicebat. 31. In quo primum illud erat absurdum, quod, quum ea, quae leviter dixerat, vobis probare volebat, eos autem, qui circum iudidium stabant, audire nolebat, non intelligebat ea, quae clare diceret, ita illos audituros, quibus se venditabat, ut vos quoque audiretis, qui id non probabatis: deinde alterum iam oratoris vitium non videre quid quaeque causa postulet. Nihil est enim tam alienum ab eo, qui alterum coniurationis

accuset, quam videri coniuratorum poenam mortemque lugere. Quod quum is tribunus plebis facit, qui unus videtur ex illis ad lugendos coniuratos relictus, nemini mirum est: difficile est enim tacere, quum doleas: te, si quid facis eius modi, non modo talem adolescentem, sed in ea causa, in qua te vindicem coniurationis velis esse, vehementer admiror. 32. Sed reprehendo tamen illud maxime, quod isto ingenio et prudentia praeditus causam rei publicae non tenes, qui arbitrere plebi Romanae res eas non probari, quas me consule omnes boni pro salute communi gesserunt. XI. Ecquem tu horum, qui adsunt, quibus te contra ipsorum voluntatem venditabas, aut tam sceleratum statuis fuisse, ut haec omnia perire voluerit, aut tam miserum, ut et se perire cuperet et nihil haberet quod salvum esse vellet? An vero clarissimum virum generis vestri ac nominis nemo reprehendit, qui filium suum vita privavit, ut in caeteros firmaret imperium: tu rem publicam reprehendis, quae domesticos hostes, ne ab iis ipsa necaretur, necavit? 33. Itaque attende, Torquate, quam ego defugiam auctoritatem consulatus mei. Maxima voce, ut omnes exaudire possint, dico semperque dicam: adeste omnes animis, qui adestis [corporibus], quorum ego frequentia magno opere laetor: erigite mentes auresque vestras et me de invidiosis rebus, ut ille putat, dicentem attendite! Ego consul, quum exercitus perditorum civium clandestino scelere conflatus crudelissimum et luctuosissimum exitium patriae comparasset, quum ad occasum interitumque rei publicae Catilina in castris, in his autem templis ac tectis dux Lentulus esset constitutus, meis consiliis, meis laboribus, mei capitis periculis, sine tumultu, sine delectu, sine armis, sine exercitu, quinque hominibus comprehensis atque confessis incensione urbem, internicione cives, vastitate Italiam, interitu rem publicam liberavi: ego vitam omnium civium, statum orbis terrae, urbem hanc denique, sedem omnium nostrum, arcem regum ac nationum exterarum, lumen gentium, domicilium imperii quinque hominum amentium ac perditorum poena redemi. 34. An me existimasti haec iniuratum in iudicio non esse dicturum, quae iuratus in maxima contione dixissem? XII. Atque etiam illud addam, ne qui

forte incipiat improbus subito te amare, Torquate, et aliquid sperare de te, atque, ut iidem omnes exaudiant, clarissima voce dicam: Harum omnium rerum, quas ego in consulatu pro salute rei publicae suscepi atque gessi, L. ille Torquatus, quum esset meus contubernalis in consulatu, atque etiam in praetura fuisset, auctor, adiutor, particeps exstitit, quum princeps, quum auctor, quum signifer esset iuventutis: parens eius, homo amantissimus patriae, maximi animi, summi consilii, singularis constantiae, quum esset aeger, tamen omnibus rebus illis interfuit: numquam est a me digressus: studio, consilio, auctoritate unus adiuvit plurimum, quum infirmitatem corporis virtute animi superaret. 35. Videsne ut eripiam te ex improborum subita gratia et reconciliem bonis omnibus? qui te et diligunt et retinent retinebuntque semper, nec, si forte a me desciveris, idcirco te a se et a re publica et a tua dignitate deficere patientur. Sed iam redeo ad causam, atque hoc vos, iudices, testor: mihi de memet ipso tam multa dicendi necessitas quaedam imposita est ab illo. Nam si Torquatus Sullam solum accusasset, ego quoque hoc tempore nihil aliud agerem nisi eum, qui accusatus esset, defenderem, sed quum ille tota oratione illa in me esset invectus, et quum, ut initio dixi, defensionem meam spoliare auctoritate voluisset, etiam si meus dolor respondere non cogeret, tamen ipsa causa hanc a me orationem flagitavisset.

XIII. 36. Ab Allobrogibus nominatum Sullam esse dicis. Quis negat? Sed lege indicium et vide quem ad modum nominatus sit. L. Cassium dixerunt commemorasse cum caeteris Autronium secum facere. Quaero num Sullam dixerit Cassius? Nusquam. Sese aiunt quaesisse de Cassio quid Sulla sentiret. Videte diligentiam Gallorum: qui vitam hominum naturamque non nossent ac tantum audivissent eos pari calamitate esse, quaesiverunt essentne eadem voluntate! Quid tum Cassius? Si respondisset idem sentire et secum facere Sullam, tamen mihi non videretur in hunc id criminosum esse debere. Quid ita? Quia qui barbaros homines ad bellum impelleret, non debebat minuere illorum suspicionem et purgare eos, de quibus illi aliquid suspicari viderentur. 37. Non respondit tamen una facere Sullam. Etenim

esset absurdum, quum caeteros sua sponte nominasset, mentionem facere Sullae nullam nisi admonitum et interrogatum: nisi forte veri simile est P. Sullae nomen in memoria Cassio non fuisse. Si nobilitas hominis, si adflicta fortuna, si reliquiae pristinae dignitatis non tam illustres fuissent, tamen Autronii commemoratio memoriam Sullae rettulisset: etiam, ut arbitror, quum auctoritates principum coniurationis ad incitandos animos Allobrogum colligeret Cassius, et quum sciret exteras nationes maxime nobilitate moveri, non prius Autronium quam Sullam nominavisset. 38. Iam vero illud minime probari potest, Gallos Autronio nominato putasse propter calamitatis similitudinem sibi aliquid de Sulla esse quaerendum, Cassio, si hic esset in eodem scelere, ne quum appellasset quidem Autronium, huius in mentem venire potuisse. Sed tamen quid respondit de Sulla Cassius? Se nescire certum. Non purgat, inquit. Dixi antea: ne si argueret quidem tum denique, quum esset interrogatus, id mihi criminosum videretur. 39. Sed ego in quaestionibus et iudiciis non hoc quaerendum arbitror, num purgetur aliquis, sed num arguatur. Etenim quum se negat scire Cassius, utrum sublevat Sullam an satis probat se nescire? — Sublevat apud Gallos. — Quid ita? ne indicent? Quid? si periculum esse putasset, ne illi umquam indicarent, de se ipso confessus esset? — Nescit videlicet. — Credo celatum esse Cassium de Sulla uno: nam de caeteris certe sciebat: etenim domi eius pleraque conflata esse constabat. Qui negare noluit esse in eo numero Sullam, quo plus spei Gallis daret, dicere autem falsum non ausus est, nescire dixit. Atque hoc perspicuum est, quum is, qui de omnibus scierit, de Sulla se scire negarit, eamdem esse vim negationis huius, quam si extra coniurationem hunc esse se scire dixisset. Nam cuius scientiam de omnibus constat fuisse, eius ignoratio de aliquo purgatio debet videri. Sed iam non quaero purgetne Cassius Sullam: illud mihi tantum satis est, contra Sullam nihil esse in indicio.

XIV. 40. Exclusus hac criminatione Torquatus rursus in me irruit, me accusat: ait me aliter ac dictum sit in tabulas publicas rettulisse. O di immortales! — vobis enim

tribuo, quae vestra sunt: nec vero possum tantum meo ingenio dare, ut tot res, tantas, tam varias, tam repentinas in illa turbulentissima tempestate rei publicae mea sponte dispexerim —, vos profecto animum meum tum conservandae patriae cupiditate incendistis: vos me ab omnibus caeteris cogitationibus ad unam salutem rei publicae convertistis: vos denique in tantis tenebris erroris et inscientiae clarissimum lumen menti meae praetulistis. 41. Vidi ego hoc, iudices, nisi recenti memoria senatus auctoritatem huius indicii monumentis publicis testatus essem, fore ut aliquando non Torquatus neque Torquati quispiam similis — nam id me multum fefellit —, sed ut aliquis patrimonii naufragus, inimicus ocii, bonorum hostis, aliter indicata haec esse diceret, quo facilius vento aliquo in optimum quemque excitato posset in malis rei publicae portum aliquem suorum malorum invenire. Itaque introductis in senatum indicibus constitui senatores, qui omnia indicum dicta, interrogata, responsa perscriberent. 42. At quos viros! non solum summa virtute et fide, cuius generis erat in senatu facultas maxima, sed etiam quos sciebam memoria, scientia, celeritate scribendi facillime quae dicerentur persequi posse: C. Cosconium, qui tum erat praetor, M. Messallam, qui tum praeturam petebat, P. Nigidium, App. Claudium. Credo esse neminem qui his hominibus ad vere referendum aut fidem putet aut ingenium defuisse.

XV. Quid deinde? quid feci? quum scirem ita esse indicium relatum in tabulas publicas, ut illae tabulae privata tamen custodia more maiorum continerentur, non occultavi, non continui domi, sed statim describi ab omnibus librariis, dividi passim et pervulgari atque edi populo Romano imperavi. Divisi toti Italiae, emisi in omnes provincias, eius indicii, ex quo oblata salus esset omnibus, expertem esse neminem volui. 43. Itaque dico locum in orbe terrarum esse nullum, quo in loco populi Romani nomen sit, quin eodem perscriptum hoc indicium pervenerit. In quo ego tam subito et exiguo et turbido tempore multa divinitus, ita ut dixi, non meá sponte providi: primum, ne qui posset tantum aut de rei publicae aut de alicuius periculo meminisse quantum

vellet: deinde ne cui liceret umquam reprehendere illud indicium aut temere creditum criminari: postremo ne quid iam a me, ne quid ex meis commentariis quaereretur, ne aut oblivio mea aut memoria nimia videretur, ne denique aut negligentia turpis aut diligentia crudelis putaretur. 44. Sed tamen abs te, Torquate, quaero, quum indicatus tuus esset inimicus, et esset eius rei frequens senatus et recens memoria testis, tibi, meo familiari et contubernali, prius etiam edituri indicium fuerint scribae mei, si voluisses, quam in codicem rettulissent, quum videres aliter referri, cur tacuisti, passus es? non mecum aut cum familiari meo questus es? aut quoniam tam facile inveheris in amicos, iracundius aut vehementius expostulasti? Tu, quum tua vox numquam sit audita, quum indicio lecto, descripto, divulgato quieveris, tacueris, repente tantam rem ementiare et in eum locum te deducas, ut ante, quam me commutati indicii coargueris, te summae negligentiae tuo iudicio convictum esse fateare?

XVI. 45. Mihi cuiusquam salus tanti fuisset, ut meam negligerem? per me ego veritatem patefactam contaminarem aliquo mendacio? quemquam ego denique iuvarem, a quo etiam crudeles insidias rei publicae factas, et me potissimum consule, putarem? Quod si iam essem oblitus severitatis et constantiae meae, tamne amens eram, ut, quum litterae posteritatis causa repertae sint, quae subsidio oblivioni esse possent, ego recentem putarem memoriam cuncti senatus commentario meo posse superari? 46. Fero ego te, Torquate, iam dudum, fero, et non numquam animum incitatum ad ulciscendam orationem tuam revoco ipse et reflecto: permitto aliquid iracundiae tuae, do adolescentiae, cedo amicitiae, tribuo parenti. Sed nisi tibi aliquem modum tute constitueris, coges oblitum me nostrae amicitiae habere rationem meae dignitatis. Nemo umquam me tenuissima suspicione perstrinxit, quem non perverterim ac perfregerim. Sed mihi hoc credas velim: non iis libentissime soleo respondere, quos mihi videor facillime posse superare. 47. Tu, quoniam minime ignoras consuetudinem dicendi meam, noli hac lenitate nova abuti mea, noli aculeos orationis meae, qui reconditi sunt, excussos arbitrari, noli id putare omnino a

me esse amissum, si quid est tibi remissum atque concessum. Quum illae valent apud me excusationes iniuriae tuae, iratus animus tuus, aetas, amicitia nostra, tum nondum statuo te virium satis habere, ut ego tecum luctari et congredi debeam. Quod si esses usu atque aetate robustior, essem idem qui soleo, quum sum lacessitus: nunc tecum sic agam, tulisse ut potius iniuriam quam rettulisse gratiam videar. XVII. 48. Neque vero quid mihi irascare intelligere possum. Si, quod eum defendo, quem tu accusas, cur tibi ego non succenseo, qui accusas eum, quem ego defendo? Inimicum ego, inquis, accuso meum. Et amicum ego defendo meum. Non debes tu quemquam in coniurationis quaestione defendere. Immo nemo magis eum, de quo nihil est umquam suspicatus, quam is, qui de aliis multa cogitavit. Cur dixisti testimonium in alios? Quia coactus. Cur damnati sunt? Quia creditum est. Regnum est dicere in quem velis ac defendere quem velis. Immo servitus est non dicere in quem velis ac non defendere quem velis. Ac si considerare coeperis, utrum magis mihi hoc necesse fuerit facere an istud tibi, intelliges honestius te inimicitiarum modum statuere potuisse quam me humanitatis. 49. An vero quum honos agebatur familiae vestrae amplissimus, hoc est consulatus parentis tui, sapientissimus vir familiarissimis suis succensuit pater tuus, quum Sullam et defenderent et laudarent? Intelligebat hanc nobis a maioribus esse traditam disciplinam, ut nullius amicitia ad pericula propulsanda impediremur. Et erat huic iudicio longe dissimilis illa contentio: tum, adflicto P. Sulla, consulatus vobis pariebatur, sicuti partus est: honoris erat certamen: ereptum repetere vos clamitabatis, ut victi in campo in foro vinceretis: tum qui contra vos pro huius salute pugnabant, amicissimi vestri, quibus non irascebamini, consulatum vobis eripiebant, honori vestro repugnabant, et tamen id inviolata vestra amicitia, integro officio, vetere exemplo atque instituto optimi cuiusque faciebant. XVIII. 50. Ego vero quibus ornamentis adversor tuis? aut cui dignitati vestrae repugno? Quid est quod iam ab hoc expetas? Honos ad patrem, insignia honoris ad te delata sunt. Tu ornatus exuviis huius venis ad eum lacerandum,

quem interemisti: ego iacentem et spoliatum defendo et protego. Atque hic tu et reprehendis me, quia defendam, et irasceris. Ego autem non modo tibi non irascor, sed ne reprehendo quidem factum tuum. Te enim existimo tibi statuisse quid faciendum putares et satis idoneum officii tui iudicem esse potuisse.

51. At accusat C. Cornelii filius et id aeque valere debet ac si pater indicaret. O patrem Cornelium sapientem! qui, quod praemii solet esse in indicio, reliquerit, quod turpitudinis in confessione, id per accusationem filii susceperit. Sed quid est tandem, quod indicat per istum puerum Cornelius? Si vetera mihi ignota, cum Hortensio communicata, respondit Hortensius: sin, ut ais, illum conatum Autronii et Catilinae, quum in campo consularibus comitiis, quae a me habita sunt, caedem facere voluerunt: Autronium tum in campo vidimus, sed quid dixi vidisse nos? ego vidi: vos enim tum, iudices, nihil laborabatis neque suspicabamini, ego tectus praesidio firmo amicorum Catilinae tum et Autronii copias et conatum repressi. 52. Num quis est igitur qui tum dicat in campum aspirasse Sullam? Atqui si tum se cum Catilina societate sceleris coniunxerat, cur ab eo discedebat? cur cum Autronio non erat? cur in pari causa non paria signa criminis reperiuntur? Sed quoniam Cornelius ipse etiam nunc de indicando dubitat, ut dicitis, informat adhuc adumbratum indicium filii, quid tandem de illa nocte dicit, quum inter falcarios ad M. Laecam nocte ea, quae consecuta est posterum diem Nonas Novembres me consule, Catilinae denunciatione convenit? quae nox omnium temporum coniurationis acerrima fuit atque acerbissima. Tum Catilinae dies exeundi, tum caeteris manendi condicio, tum descriptio totam per urbem caedis atque incendiorum constituta est: tum tuus pater, Corneli, id quod tandem aliquando confitetur, illam sibi officiosam provinciam depoposcit, ut cum prima luce consulem salutatum veniret, intromissus meo more et iure amicitiae me in meo lecto trucidaret. XIX. 53. Hoc tempore, quum arderet acerrime coniuratio, quum Catilina egrederetur ad exercitum, Lentulus in urbe relinqueretur, Cassius incendiis, Cethegus caedi praeponeretur, Autronio

ut occuparet Etruriam praescriberetur, quum omnia ordinarentur, instruerentur, pararentur, ubi fuit Sulla, Corneli? num Romae? immo longe afuit: num in iis regionibus, quo se Catilina inferebat? multo etiam longius: num in agro Camerti, Piceno, Gallico, quas in oras maxime quasi morbus quidam illius furoris pervaserat? nihil vero minus. Fuit enim, ut iam ante dixi, Neapoli: fuit in ea parte Italiae, quae maxime ista suspicione caruit. 54. Quid ergo indicat aut quid adfert aut ipse Cornelius aut vos, qui haec ab illo mandata defertis? Gladiatores emptos esse Fausti simulatione ad caedem ac tumultum. Ita prorsus: interpositi sunt gladiatores, quos testamento patris videmus deberi.—Adrepta est familia, quae si esset praetermissa, posset alia familia Fausti munus praebere.—Utinam quidem haec ipsa non modo iniquorum invidiae, sed aequorum exspectationi satis facere posset!—Properatum vehementer est, quum longe tempus muneris abesset.—Quasi vero tempus dandi muneris non valde appropinquaret.—Nec opinante Fausto, quum is neque sciret neque vellet, familia est comparata.—55. At litterae sunt Fausti, per quas ille precibus a P. Sulla petit ut emat gladiatores et ut hos ipsos emat, neque solum ad Sullam missae, sed ad L. Caesarem, Q. Pompeium, C. Memmium, quorum de sententia tota res gesta est.—At praefuit familiae.—Iam si in paranda familia nulla suspicio est, quis praefuerit nihil ad rem pertinet.—Sed tamen munere servili obtulit se ad ferramenta prospicienda. — Praefuit vero numquam, eaque res omni tempore per Balbum, Fausti libertum, administrata est.

XX. 56. At enim Sittius est ab hoc in ulteriorem Hispaniam missus, ut eam provinciam perturbaret. Primum Sittius, iudices, L. Iulio C. Figulo consulibus profectus est aliquanto ante furorem Catilinae et suspicionem huius coniurationis: deinde est profectus non tum primum, sed quum in iisdem locis aliquanto ante eadem de causa aliquot annos fuisset: ac profectus est non modo ob causam, sed etiam ob necessariam causam, magna ratione cum Mauritaniae rege contracta. Tum autem, illo profecto, Sulla procurante eius rem et gerente, plurimis et pulcherrimis P. Sittii praediis venditis aes alienum eiusdem dissolutum est, ut, quae causa

caeteros ad facinus impulit, cupiditas retinendae possessionis, ea Sittio non fuerit, praediis deminutis. 57. Iam vero illud quam incredibile, quam absurdum, qui Romae caedem facere, qui hanc urbem inflammare vellet, eum familiarissimum suum dimittere ab se et amandare in ultimas terras! utrum quo facilius Romae ea, quae conabatur, efficeret, si in Hispania turbatum esset? At haec ipsa per se sine ulla coniunctione agebantur. An in tantis rebus, tam novis consiliis, tam periculosis, tam turbulentis hominem amantissimum sui, familiarissimum, coniunctissimum officiis, consuetudine, usu, dimittendum esse arbitrabatur? Veri simile non est, ut, quem in secundis rebus, quem in ocio semper secum habuisset, hunc in adversis et in eo tumultu, quem ipse comparabat, ab se dimitteret. 58. Ipse autem Sittius — non enim mihi deserenda est causa amici veteris atque hospitis — is homo est aut ea familia ac disciplina, ut hoc credi possit, eum bellum populo Romano facere voluisse? ut, cuius pater, quum caeteri deficerent finitimi ac vicini, singulari exstiterit in rem publicam nostram officio et fide, is sibi nefarium bellum contra patriam suscipiendum putaret? cuius aes alienum videmus, iudices, non libidine, sed negocii gerendi studio esse contractum: qui ita Romae debuit, ut in provinciis et in regnis ei maximae pecuniae deberentur, quas quum peteret, non commisit ut sui procuratores quidquam oneris absente se sustinerent: venire omnes suas possessiones et patrimonio se ornatissimo spoliari maluit quam ullam moram cuiquam fieri creditorum suorum. 59. A quo quidem genere, iudices, ego numquam timui, quum in illa rei publicae tempestate versarer. Illud erat hominum genus horribile et pertimescendum, qui tanto amore suas possessiones amplexi tenebant, ut ab iis membra citius divelli ac distrahi posse diceres. Sittius numquam sibi cognationem cum praediis esse existimavit suis. Itaque se non modo ex suspicione tanti sceleris, verum etiam ex omni hominum sermone non armis, sed patrimonio suo vindicavit.

XXI. 60. Iam vero quod obiecit, Pompeianos esse a Sulla impulsos, ut ad istam coniurationem atque ad hoc nefarium facinus accederent, id cuius modi sit intelligere non possum.

An tibi Pompeiani coniurasse videntur? quis hoc dixit umquam? aut quae fuit istius rei vel minima suspicio? Diiunxit, inquit, eos a colonis, ut hoc discidio ac dissensione facta oppidum in sua potestate posset per Pompeianos habere. Primum omnis Pompeianorum colonorumque dissensio delata ad patronos est, quum iam inveterasset ac multos annos esset agitata: deinde ita a patronis res cognita est, ut nulla in re a caeterorum sententiis Sulla dissenserit: postremo coloni ipsi sic intelligunt, non Pompeianos a Sulla magis quam sese esse defensos. 61. Atque hoc, iudices, ex hac frequentia colonorum, honestissimorum hominum, intelligere potestis, qui adsunt, laborant: hunc patronum, defensorem, custodem illius coloniae si in omni fortuna atque in omni honore incolumem habere non potuerunt, in hoc tamen casu, in quo adflictus iacet, per vos iuvari conservarique cupiunt. Adsunt pari studio Pompeiani, qui ab istis etiam in crimen vocantur: qui ita de ambulatione ac de suffragiis suis cum colonis dissenserunt, ut idem de communi salute sentirent. 62. Ac ne haec quidem P. Sullae mihi videtur silentio praetereunda esse virtus, quod, quum ab hoc illa colonia deducta sit, et quum commoda colonorum a fortunis Pompeianorum rei publicae fortuna diiunxerit, ita carus utrisque est atque iucundus, ut non alteros demovisse, sed utrosque constituisse videatur.

XXII. At enim et gladiatores et omnis ista vis rogationis Caeciliae causa comparabatur. Atque in hoc loco in L. Caecilium, pudentissimum atque ornatissimum virum, vehementer invectus est: cuius ego de virtute et constantia, iudices, tantum dico, talem hunc in ista rogatione, quam promulgarat non de tollenda, sed de levanda calamitate fratris sui, fuisse, ut consulere voluerit fratri, cum re publica pugnare noluerit: promulgarit impulsus amore fraterno, destiterit fratris auctoritate deductus. 63. Atque in ea re per L. Caecilium Sulla accusatur, in qua re est uterque laudandus: primum Caecilius, qui si id promulgavit, in quo res iudicatas videbatur voluisse rescindere, ut restitueretur Sulla, recte reprehendis: status enim rei publicae maxime iudicatis rebus continetur: neque ego tantum fraterno amori dandum

arbitror, ut quisquam, dum saluti suorum consulat, communem relinquat. Nihil de iudicio ferebat, sed poenam ambitus eam referebat, quae fuerat nuper, superioribus legibus constituta. Itaque hac rogatione non iudicum sententia, sed legis vitium corrigebatur. Nemo iudicium reprehendit, quum de poena queritur, sed legem. Damnatio est enim iudicum, quae manebat: poena legis, quae levabatur. 64. Noli igitur animos eorum ordinum, qui praesunt iudiciis summa cum gravitate et dignitate, alienare a causa. Nemo labefactare iudicium est conatus, nihil est eius modi promulgatum: semper Caecilius in calamitate fratris sui iudicum potestatem perpetuandam, legis acerbitatem mitigandam putavit.

XXIII. Sed quid ego de hoc plura disputem? Dicerem fortasse et facile et libenter dicerem, si paullo etiam longius, quam finis cotidiani officii postulat, L. Caecilium pietas et fraternus amor propulisset: implorarem sensus vestros: unius cuiusque indulgentiam in suos testarer, peterem errato veniam L. Caecilii ex intimis vestris cogitationibus atque ex humanitate communi. 65. Lex dies fuit proposita paucos: ferri coepta numquam, deposita est in senatu. Kalendis Ianuariis quum in Capitolium nos senatum convocassemus, nihil est actum prius, et id mandatu Sullae Q. Metellus praetor se loqui dixit, Sullam illam rogationem de se nolle ferri. Ex illo tempore L. Caecilius multa e re publica egit: agrariae legi, quae tota a me reprehensa et abiecta est, se intercessorem fore professus est, improbis largitionibus restitit, senatus auctoritatem numquam impedivit, ita se gessit in tribunatu, ut onere deposito domestici officii nihil postea nisi de rei publicae commodis cogitarit. 66. Atque in ipsa rogatione ne per vim quid ageretur, quis tum nostrum Sullam aut Caecilium verebatur? nonne omnis ille terror, omnis seditionis timor atque opinio ex Autronii improbitate pendebat? Eius voces, eius minae ferebantur: eius aspectus, concursatio, stipatio, greges hominum perditorum metum nobis seditionesque adferebant. Itaque P. Sulla hoc importunissimo quum honoris tum etiam calamitatis socio atque comite et secundas fortunas amittere coactus est et in adversis sine ullo remedio atque adlevamento permanere.

XXIV. 67. Hic tu epistolam meam saepe recitas, quam ego ad Cn. Pompeium de meis rebus gestis et de summa re publica misi, et ex ea crimen aliquod in P. Sullam quaeris, et, si furorem incredibilem biennio ante conceptum erupisse in meo consulatu scripsi, me hoc demonstrasse dicis, Sullam in illa fuisse superiore coniuratione. Scilicet ego is sum qui existimem Cn. Pisonem et Catilinam et Vargunteium et Autronium nihil scelerate, nihil audacter ipsos per sese sine P. Sulla facere potuisse. 68. De quo etiam si quis dubitasset antea, num, id quod tu arguis, cogitasset, interfecto patre tuo consule descendere Kalendis Ianuariis cum lictoribus, sustulisti hanc suspicionem, quum dixisti hunc, ut Catilinam consulem efficeret, contra patrem tuum operas et manum comparasse. Quod si tibi ego confitear, tu mihi concedas necesse est, hunc, quum Catilinae suffragaretur, nihil de suo consulatu, quem iudicio amiserat, per vim recuperando cogitavisse: neque enim istorum facinorum tantorum, tam atrocium crimen, iudices, P. Sullae persona suscipit.

69. Iam enim faciam, criminibus omnibus fere dissolutis, contra atque in caeteris causis fieri solet, ut nunc denique de vita hominis ac de moribus dicam. Etenim de principio studuit animus occurrere magnitudini criminis, satis facere exspectationi hominum, de me aliquid ipso, qui accusatus eram, dicere: nunc iam revocandi estis eo, quo vos ipsa causa, etiam tacente me, cogit animos mentesque convertere. XXV. Omnibus in rebus, iudices, quae graviores maioresque sunt, quid quisque voluerit, cogitarit, admiserit non ex crimine, sed ex moribus eius, qui arguitur, est ponderandum. Neque enim potest quisquam nostrum subito fingi neque cuiusquam repente vita mutari aut natura converti. 70. Circumspicite paullisper mentibus vestris, ut alia mittamus, hosce ipsos homines, qui huic adfines sceleri fuerunt. Catilina contra rem publicam coniuravit. Cuius aures umquam haec respuerunt conatum esse audacter hominem a pueritia non solum intemperantia et scelere, sed etiam consuetudine et studio in omni flagitio, stupro, caede versatum? Quis eum contra patriam pugnantem perisse miratur, quem semper omnes ad civile latrocinium natum putaverunt? Quis

Lentuli societates cum indicibus, quis insaniam libidinum, quis perversam atque impiam religionem recordatur, qui illum aut nefarie cogitasse aut stulte sperasse miretur? Quis de C. Cethego atque eius in Hispaniam profectione ac de vulnere Q. Metelli Pii cogitat cui non ad illius poenam carcer aedificatus esse videatur? Omitto caeteros, ne sit infinitum:
71. tantum a vobis peto, ut taciti de omnibus, quos coniurasse cognitum est, cogitetis: intelligetis unum quemque eorum prius a sua vita quam a vestra suspicione esse damnatum. Ipsum illum Autronium, quoniam eius nomen finitimum maxime est huius periculo et crimini, non sua vita ac natura convincit? Semper audax, petulans, libidinosus: quem in stuprorum defensionibus non solum verbis uti improbissimis solitum esse scimus, verum etiam pugnis et calcibus: quem exturbare homines e possessionibus, caedem facere vicinorum, spoliare fana sociorum, vi [conatum] et armis disturbare iudicia, in bonis rebus omnes contemnere, in malis pugnare contra bonos, non rei publicae cedere, non fortunae ipsi succumbere. Huius si causa non manifestissimis rebus teneretur, tamen eum mores ipsius ac vita convincerent.

XXVI. 72. Agedum, conferte nunc cum illis vitam P. Sullae, vobis populoque Romano notissimam, iudices, et eam ante oculos vestros proponite. Ecquod est huius factum aut commissum non dicam audacius, sed quod cuiquam paullo minus consideratum videatur? Factum quaero? Verbum ecquod umquam ex ore huius excidit, in quo quisquam posset offendi? At vero in illa gravi L. Sullae turbulentaque victoria quis P. Sulla mitior, quis misericordior inventus est? Quam multorum hic vitam est a L. Sulla deprecatus! quam multi sunt summi homines et ornatissimi et nostri et equestris ordinis, quorum pro salute se hic Sullae obligavit! Quos ego nominarem: neque enim ipsi nolunt et huic animo gratissimo adsunt: sed quia maius est beneficium, quam posse debet civis civi dare, ideo a vobis peto, ut quod potuit tempori tribuatis, quod fecit ipsi. 73. Quid reliquam constantiam vitae commemorem? dignitatem, liberalitatem, moderationem in privatis rebus, splendorem in publicis? quae ita deformata sunt a fortuna, ut tamen a natura inchoata

compareant. Quae domus, quae celebratio cotidiana! quae familiarium dignitas! quae studia amicorum! quae ex quoque ordine multitudo! Haec diu multumque et multo labore quaesita una eripuit hora. Accepit P. Sulla, iudices, vehemens vulnus et mortiferum, verum tamen eius modi quod videretur huius vita et natura accipere potuisse. Honestatis enim et dignitatis habuisse nimis magnam iudicatus est cupiditatem: quam si nemo alius habuit in consulatu petendo, cupidior iudicatus est hic fuisse quam caeteri: sin etiam in aliis non nullis fuit iste consulatus amor, fortuna in hoc fuit fortasse gravior quam in caeteris. 74. Postea vero quis P. Sullam nisi maerentem, demissum adflictumque vidit? quis umquam est suspicatus hunc magis odio quam pudore hominum aspectum lucemque vitare? Qui quum multa haberet invitamenta urbis et fori propter summa studia amicorum, quae tamen ei sola in malis restiterunt, afuit ab oculis vestris, et, quum lege retineretur, ipse se exsilio paene mulctavit. XXVII. In hoc vos pudore, iudices, et in hac vita tanto sceleri locum fuisse creditis? Aspicite ipsum, contuemini os, conferte crimen cum vita: vitam ab initio usque ad hoc tempus explicatam cum crimine recognoscite. 75. Mitto rem publicam, quae fuit semper Sullae carissima: hosne amicos, tales viros, tam cupidos sui, per quos res eius secundae quondam erant ornatae, nunc sublevantur adversae, crudelissime perire voluit, ut cum Lentulo et Catilina et Cethego foedissimam vitam ac miserrimam turpissima morte proposita degeret? Non, inquam, cadit in hos mores, non in hunc pudorem, non in hanc vitam, non in hunc hominem ista suspicio. Nova quaedam illa immanitas exorta est: incredibilis fuit ac singularis furor: ex multis ab adolescentia collectis perditorum hominum vitiis repente ista tanta importunitas inauditi sceleris exarsit. 76. Nolite, iudices, arbitrari hominum illum impetum et conatum fuisse: neque enim ulla gens tam barbara aut tam immanis umquam fuit in qua non modo tot, sed unus tam crudelis hostis patriae sit inventus: beluae quaedam illae ex portentis immanes ac ferae, forma hominum indutae, exstiterunt. Perspicite etiam atque etiam, iudices: nihil enim est quod in hac causa dici possit vehementius: penitus

introspicite Catilinae, Autronii, Cethegi, Lentuli caeterorumque mentes: quas vos in his libidines, quae flagitia, quas turpitudines, quantas audacias, quam incredibiles furores, quas notas facinorum, quae indicia parricidiorum, quantos acervos scelerum reperietis! Ex magnis et diuturnis et iam desperatis rei publicae morbis ista repente vis erupit, ut ea confecta et eiecta convalescere aliquando et sanari civitas posset: neque enim est quisquam qui arbitretur illis inclusis in re publica pestibus diutius haec stare potuisse. Itaque eos non ad perficiendum scelus, sed ad luendas rei publicae poenas Furiae quaedam incitaverunt. XXVIII. 77. In hunc igitur gregem vos nunc P. Sullam, iudices, ex his, qui cum hoc vivunt aut vixerunt, honestissimorum hominum gregibus reiicietis? ex hoc amicorum numero, ex hac familiarium dignitate in impiorum partem atque in parricidarum sedem ac numerum transferetis? Ubi erit igitur illud firmissimum praesidium pudoris? quo in loco nobis vita ante acta proderit? quod ad tempus existimationis partae fructus reservabitur, si non extremo discrimine ac dimicatione fortunae deserviet, si non aderit, si nihil adiuvabit?

78. Quaestiones nobis servorum accusator ac tormenta minitatur: in quibus quamquam nihil periculi suspicamur, tamen illa tormenta gubernat dolor, moderatur natura cuiusque quum animi tum corporis, regit quaesitor, flectit libido, corrumpit spes, infirmat metus, ut in tot rerum angustiis nihil veritati loci relinquatur. Vita P. Sullae torqueatur: ex ea quaeratur num quae occultetur libido, num quod lateat facinus, num quae crudelitas, num quae audacia. Nihil erroris erit in causa nec obscuritatis, iudices, si a vobis vitae perpetuae vox, ea quae verissima et gravissima debet esse, audietur. 79. Nullum in hac causa testem timemus: nihil quemquam scire, nihil vidisse, nihil audisse arbitramur. Sed tamen, si nihil vos P. Sullae fortuna movet, iudices, vestra moveat. Vestra enim, qui cum summa elegantia atque integritate vixistis, hoc maxime interest, non ex libidine aut simultate aut levitate testium causas honestorum hominum ponderari, sed in magnis disquisitionibus repentinisque periculis vitam unius cuiusque esse testem. Quam vos, iudices,

nolite armis suis spoliatam atque nudatam obiicere invidiae, dedere suspicioni. Munite communem arcem bonorum, obstruite perfugia improborum: valeat ad poenam et ad salutem plurimum, quam solam videtis ipsam ex sua natura facillime perspici, subito flecti fingique non posse.

XXIX. 80. Quid vero? haec auctoritas — semper enim de ea dicendum est, quamquam a me timide modiceque dicetur —, quid, inquam, haec auctoritas nostra, qui a caeteris coniurationis causis abstinuimus, P. Sullam defendimus, nihil hunc tandem iuvabit? Grave est hoc dictum fortasse, iudices: grave, si appetimus aliquid: si quum caeteri de nobis silent, non etiam nosmet ipsi tacemus, grave: sed, si laedimur, si accusamur, si in invidiam vocamur, profecto conceditis, iudices, ut nobis libertatem retinere liceat, si minus liceat dignitatem. 81. Accusati sunt uno nomine consulares, ut iam videatur honoris amplissimi nomen plus invidiae quam dignitatis adferre. Adfuerunt, inquit, Catilinae illumque laudarunt. Nulla tum patebat, nulla erat cognita coniuratio: defendebant amicum, aderant supplici, vitae eius turpitudinem in summis eius periculis non insequebantur. Quin etiam parens tuus, Torquate, consul reo de pecuniis repetundis Catilinae fuit advocatus, improbo homini, at supplici, fortasse audaci, at aliquando amico. Cui quum adfuit post delatam ad eum primam illam coniurationem, indicavit se audisse aliquid, non credidisse. — At idem non adfuit alio in iudicio, quum adessent caeteri. — Si postea cognorat ipse aliquid, quod in consulatu ignorasset, ignoscendum est iis, qui postea nihil audierunt: sin illa res prima valuit, num inveterata quam recens debuit esse gravior? Sed si tuus parens etiam in ipsa suspicione periculi sui, tamen humanitate adductus advocationem hominis improbissimi sella curuli atque ornamentis et suis et consulatus honestavit, quid est quam ob rem consulares, qui Catilinae adfuerunt, reprehendantur? — 82. At iidem iis, qui ante hunc causam de coniuratione dixerunt, non adfuerunt. — Tanto scelere astrictis hominibus statuerunt nihil a se adiumenti, nihil opis, nihil auxilii ferri oportere. Atque ut de eorum constantia atque animo in rem publicam dicam, quorum tacita gravitas et fides de uno quoque loquitur

neque cuiusquam ornamenta orationis desiderat, potest dicere quisquam umquam meliores, fortiores, constantiores consulares fuisse quam iis temporibus et periculis, quibus paene oppressa est res publica? Quis non de communi salute apertissime, quis non fortissime, quis non constantissime sensit? Neque ego praecipue de consularibus disputo: nam haec et hominum ornatissimorum, qui praetores fuerunt, et universi senatus communis est laus, ut constet post hominum memoriam numquam in illo ordine plus virtutis, plus amoris in rem publicam, plus gravitatis fuisse: sed quia sunt descripti consulares, de his tantum mihi dicendum putavi, quod satis esset, ad testandam omnium memoriam, neminem esse ex illo honoris gradu qui non omni studio, virtute, auctoritate incubuerit ad rem publicam conservandam. XXX. 83. Sed quid? ego, qui Catilinam non laudavi, qui reo Catilinae consul non adfui, qui testimonium de coniuratione dixi in alios, adeone vobis alienus a sanitate, adeo oblitus constantiae meae, adeo immemor rerum a me gestarum esse videor, ut, quum consul bellum gesserim cum coniuratis, nunc eorum ducem servare cupiam, et in animum inducam, cuius nuper ferrum rettuderim flammamque restinxerim, eiusdem nunc causam vitamque defendere? Si medius fidius, iudices, non me ipsa res publica, meis laboribus et periculis conservata, ad gravitatem animi et constantiam sua dignitate revocaret, tamen hoc natura est insitum, ut, quem timueris, quicum de vita fortunisque contenderis, cuius ex insidiis evaseris, hunc semper oderis. Sed quum agatur honos meus amplissimus, gloria rerum gestarum singularis, quum quotiens quisquam est in hoc scelere convictus, totiens renovetur memoria per me inventae salutis, ego sim tam demens, ego committam, ut ea, quae pro salute omnium gessi, casu magis et felicitate a me quam virtute et consilio gesta esse videantur? 84. Quid ergo? hoc tibi sumis, dicet fortasse quispiam, ut, quia tu defendis, innocens iudicetur? Ego vero, iudices, non modo mihi nihil adsumo in quo quispiam repugnet, sed etiam, si quid ab omnibus conceditur, id reddo ac remitto. Non in ea re publica versor, non iis temporibus meum caput obtuli pro patria periculis omnibus, non aut ita sunt exstincti quos vici

aut ita grati quos servavi, ut ego mihi plus appetere coner quam quantum omnes inimici invidique patiantur. 85. Grave esse videtur eum, qui investigarit coniurationem, qui patefecerit, qui oppresserit, cui senatus singularibus verbis gratias egerit, cui uni togato supplicationem decreverit, dicere in iudicio: Non defenderem, si coniurasset. Non dico id, quod grave est: dico illud, quod in his causis coniurationis non auctoritati adsumam, sed pudori meo: Ego ille coniurationis investigator atque ultor certe non defenderem Sullam, si coniurasse arbitrarer. Ego, iudices, de tantis omnium periculis quum quaererem omnia, multa audirem, crederem non omnia, caverem omnia, dico hoc, quod initio dixi, nullius indicio, nullius nuncio, nullius suspicione, nullius litteris de P. Sulla rem ullam ad me esse delatam. XXXI. 86. Quam ob rem vos, di patrii ac penates, qui huic urbi atque huic rei publicae praesidetis, qui hoc imperium, qui hanc libertatem, qui populum Romanum, qui haec tecta atque templa me consule vestro numine auxilioque servastis, testor integro me animo ac libero P. Sullae causam defendere: nullum a me sciente facinus occultari, nullum scelus susceptum contra salutem omnium defendi ac tegi. Nihil de hoc consul comperi, nihil suspicatus sum, nihil audivi. 87. Itaque idem ego ille, qui vehemens in alios, qui inexorabilis in caeteros esse visus sum, persolvi patriae quod debui: reliqua iam a me meae perpetuae consuetudini naturaeque debentur: tam sum misericors, iudices, quam vos: tam mitis quam qui lenissimus. In quo vehemens fui vobiscum, nihil feci nisi coactus rei publicae praecipitanti subveni: patriam demersam extuli: misericordia civium adducti tum fuimus tam vehementes quam necesse fuit. Salus esset amissa omnium una nocte, nisi esset severitas illa suscepta. Sed ut ad sceleratorum poenam amore rei publicae sum adductus, sic ad salutem innocentium voluntate deducor.

88. Nihil video esse in hoc P. Sulla, iudices, odio dignum, misericordia digna multa. Neque enim nunc propulsandae calamitatis suae causa supplex ad vos, iudices, confugit, sed ne qua generi ac nomini suo nota nefariae turpitudinis inuratur. Nam ipse quidem, si erit vestro iudicio

liberatus, quae habet ornamenta, quae solacia reliqua vitae quibus laetari et perfrui possit? Domus erit, credo, exornata: aperientur maiorum imagines: ipse ornatum ac vestitum pristinum recuperabit. Omnia, iudices, haec amissa sunt: omnia generis, nominis, honoris insignia atque ornamenta unius iudicii calamitate occiderunt. Sed ne exstinctor patriae, ne proditor, ne hostis appelletur; ne hanc labem tanti sceleris in familia relinquat, id laborat, id metuit, ne denique hic miser coniurati et conscelerati et proditoris filius nominetur: huic puero, qui est ei vita sua multo carior, metuit, cui honoris integros fructus non sit traditurus, ne aeternam memoriam dedecoris relinquat. **89.** Hic vos orat, iudices, parvus, ut se aliquando si non integra fortuna, at ut adflicta, patri suo gratulari sinatis: huic misero notiora sunt itinera iudiciorum et fori quam campi et disciplinarum. Non iam de vita P. Sullae, iudices, sed de sepultura contenditur: vita erepta est superiore iudicio: nunc ne corpus eiiciatur laboramus. Quid enim est huic reliqui quod eum in hac vita teneat, aut quid est quam ob rem haec cuiquam vita videatur? XXXII. Nuper is homo fuit in civitate P. Sulla, ut nemo ei se neque honore neque gratia neque fortunis anteferret, nunc spoliatus omni dignitate, quae erepta sunt, non repetit: quod fortuna in malis reliqui fecit, ut cum parente, cum liberis, cum fratre, cum his necessariis lugere suam calamitatem liceat, id sibi ne eripiatis, vos, iudices, obtestatur. **90.** Te ipsum iam, Torquate, expletum huius miseriis esse par erat: etsi nihil aliud Sullae nisi consulatum abstulissetis, tamen eo contentos vos esse oportebat: honoris enim contentio vos ad causam, non inimicitiae deduxerunt. Sed quum huic omnia cum honore detracta sint, quum in hac fortuna miserrima ac luctuosissima destitutus sit, quid est quod expetas amplius? Lucisne hanc usuram eripere vis, plenam lacrimarum atque maeroris, in qua cum maximo cruciatu ac dolore retinetur? Libenter reddiderit adempta ignominia foedissimi criminis. An vero inimicum ut expellas? cuius ex miseriis, si esses crudelissimus, videndo fructum maiorem caperes quam audiendo. **91.** O miserum et infelicem illum diem, quo consul omnibus centuriis P. Sulla renunciatus est! o falsam spem!

o volucrem fortunam! o caecam cupiditatem! o praeposteram gratulationem! quam cito illa omnia ex laetitia et voluptate ad luctum et lacrimas reciderunt, ut, qui paullo ante consul designatus fuisset, repente nullum vestigium retineret pristinae dignitatis! Quid enim erat mali quod huic, spoliato fama, honore, fortunis, deesse videretur? aut cui novae calamitati locus ullus relictus esset? Urget eadem fortuna quae coepit: repperit novum maerorem: non patitur hominem calamitosum uno malo adflictum uno in luctu perire.

XXXIII. 92. Sed iam impedior egomet, iudices, dolore animi, ne de huius miseria plura dicam. Vestrae sunt iam partes, iudices: in vestra mansuetudine atque humanitate causam totam repono. Vos reiectione interposita, nihil suspicantibus nobis, repentini in nos iudices consedistis, ab accusatoribus delecti ad spem acerbitatis, a fortuna nobis ad praesidium innocentiae constituti. Ut ego quid de me populus Romanus existimaret, quia severus in improbos fueram, laboravi et quae prima innocentis mihi defensio est oblata suscepi, sic vos severitatem iudiciorum, quae per hos menses in homines audacissimos facta sunt, lenitate ac misericordia mitigate. 93. Hoc quum a vobis impetrare causa ipsa debet, tum est vestri animi atque virtutis declarare non esse eos vos, ad quos potissimum interposita reiectione devenire convenerit. In quo ego vos, iudices, quantum meus in vos amor postulat, tantum hortor, ut communi studio, quoniam in re publica coniuncti sumus, mansuetudine et misericordia nostra falsam a nobis crudelitatis famam repellamus.

M. TULLII CICERONIS
PRO A. LICINIO ARCHIA POETA ORATIO.

ARGUMENTUM VETERIS ENARRATORIS AB A. MAIO EDITUM ET SUPPLETUM.

A. Licinius Archias se studiis poëticis dedidit et adprime, ut videbatur, excelluit in hoc genere litterarum. Amicitia igitur etiam viris illustribus familiariter copulatus est, ut ipse M. Tullius in orationis huius narratione *confirmat. Interim satis longo intervallo quum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus et quum ex ea provincia cum eodem L. Lucullo regre*deretur, Heracleam venit, quae tunc erat civitas foederata, et ascriptus est in ordinem Heracliensium civis. Tunc Silanus et Carbo coss. legem tulerunt, ut omnes, qui essent ex foederatis populis, civitatem Romanam consequerentur, si modo illo tempore, quo lex lata esset, domicilium in Italia haberent et intra diem sexagesimum professi apud praetorem fuissent. Quae quum Licinio Archiae ad obtinendum ius civitatis Romanae argumenta deessent, quoniam neque tabulis Heracliensium probare poterat ascriptum se in ordinem civium — quippe tabularium civitatis illius exarserat bello sociali —, nec bona sua in censum detulerat, reus factus *est* lege Papia, quae lata fuerat ad eos coërcendos, qui temere et illicite civitatem Romanam usurpassent. Fit ergo status coniecturalis, an ascriptus sit in ordinem Heracliensium et an fecerit omnia, quae is facere debuerit, qui esset e numero foederatorum. Et deficitur quidem multis probationibus, testimonio tamen Heracliensium et vel maxime, quibus tota occupatur oratio, poëticae facultatis et doctrinae iucundissimae gratia nititur. Est etiam omissa coniectura disceptatio per ipsam qualitatem personae, *ut* civis Romanus debeat adoptari, etiam si in praeteritum non sit ascitus. [Caeterum idem enarrator ad c. 2. §. 3. adnotat Q. Ciceronem fratrem M. Tullii oratoris illum fuisse praetorem, apud quem haec habita oratio sit, conf. etiam Ciceronis *epist. ad Q. fratrem* lib. III. ep. 6. §. 9., videturque A. Licinius Archias absolutus esse.]

I. 1. Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me

non infitior mediocriter esse versatum, aut si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse, earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens hunc video mihi principem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse. Quod si haec vox, huius hortatu praeceptisque conformata non nullis aliquando saluti fuit, a quo id accepimus quo caeteris opitulari et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. 2. Ac ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii neque haec dicendi ratio aut disciplina, ne nos quidem huic uni studio penitus umquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum et quasi cognatione quadam inter se continentur. II. 3. Sed ne cui vestrum mirum esse videatur me in quaestione legitima et in iudicio publico, quum res agatur apud praetorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat, quaeso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quem ad modum spero, non molestam, ut me pro summo poëta atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum litteratissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique praetore exercente iudicium patiamini de studiis humanitatis ac litterarum paullo loqui liberius et in eius modi persona, quae propter ocium ac studium minime in iudiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. 4. Quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam, perficiam profecto ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, quum sit civis, a numero civium, verum etiam si non esset, putetis asciscendum fuisse.

III. Nam ut primum ex pueris excessit Archias atque ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit, primum Antiochiae — nam ibi natus est loco nobili —, celebri quondam urbe et copiosa atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis adfluenti, celeriter antecellere omnibus ingenii gloria contigit. Post in caeteris Asiae partibus cunctaeque Graeciae sic eius adventus celebrabantur, ut famam ingenii exspectatio hominis, exspectationem ipsius adventus admiratioque superaret. 5. Erat Italia tunc plena Graecarum artium ac disciplinarum studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur quam nunc iisdem in oppidis et hic Romae propter tranquillitatem rei publicae non negligebantur. Itaque hunc et Tarentini et Rhegini et Neapolitani civitate caeterisque praemiis donarunt et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famae quum esset iam absentibus notus, Romam venit Mario consule et Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter quum res gestas tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, quum praetextatus etiam tum Archias esset, eum in domum suam receperunt. Est signum hoc non solum ingenii ac litterarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae huius adolescentiae prima fuit, eadem esset familiarissima senectuti. 6. Erat temporibus illis iucundus Metello illi Numidico et eius Pio filio, audiebatur a M. Aemilio, vivebat cum Q. Catulo et patre et filio, a L. Crasso colebatur, Lucullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine quum teneret, adficiebatur summo honore, quod eum non solum colebant qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam si qui forte simulabant. IV. Interim satis longo intervallo, quum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus et quum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracliam: quae quum esset civitas aequissimo iure ac foedere, ascribi se in eam civitatem voluit, idque, quum ipse per se dignus

putaretur, tum auctoritate et gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. 7. Data est civitas Silvani lege et Carbonis, SI QUI FOEDERATIS CIVITATIBUS ASCRIPTI FUISSENT: SI TUM, QUUM LEX FEREBATUR, IN ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT ET SI SEXAGINTA DIEBUS APUD PRAETOREM ESSENT PROFESSI. Quum hic domicilium Romae multos iam annos haberet, professus est apud praetorem Q. Metellum familiarissimum suum. 8. Si nihil aliud nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius, causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracliaene esse tum ascriptum negabis? Adest vir summa auctoritate et religione et fide, L. Lucullus, qui se non opinari, sed scire, non audivisse, sed vidisse, non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines: huius iudicii causa cum mandatis et cum publico testimonio venerunt: qui hunc ascriptum Heracliensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracliensium publicas: quas Italico bello incenso tabulario interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea, quae habemus, nihil dicere, quaerere quae habere non possumus, et de hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare, et, quum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii ius iurandum fidemque, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare, tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. 9. An domicilium Romae non habuit is, qui tot annis ante civitatem datam sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romae collocavit? An non est professus? Immo vero iis tabulis professus, quae solae ex illa professione collegioque praetorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. V. Nam quum Appii tabulae negligentius adservatae dicerentur, Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas omnem tabularum fidem resignasset, Metellus, homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et ad iudices venerit et unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomine A. Licinii videtis. 10. Quae quum ita sint, quid est quod de eius civitate dubitetis, praesertim quum aliis quoque in civitatibus fuerit ascriptus? Etenim

quum mediocribus multis et aut nulla aut humili aliqua arte praeditis gratuito civitatem in Graecia homines impertiebant, Rheginos credo aut Locrenses aut Neapolitanos aut Tarentinos, quod scaenicis artificibus largiri solebant, id huic summa ingenii praedito gloria noluisse! Quid? quum caeteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserunt, hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, reiicietur? 11. Census nostros requiris scilicet. Est enim obscurum proximis censoribus hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo apud exercitum fuisse, superioribus cum eodem quaestore fuisse in Asia, primis Iulio et Crasso nullam populi partem esse censam. Sed quoniam census non ius civitatis confirmat ac tantum modo indicat eum, qui sit census, se iam tum gessisse pro cive, iis temporibus, quem tu criminaris ne ipsius quidem iudicio in civium Romanorum iure esse versatum, et testamentum saepe fecit nostris legibus et adiit hereditates civium Romanorum et in beneficiis ad aerarium delatus est a L. Lucullo pro consule. VI. Quaere argumenta, si qua potes: numquam enim hic neque suo neque amicorum iudicio revincetur.

12. Quaeres a nobis, Grati, cur tanto opere hoc homine delectemur. Quia suppeditat nobis ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur et aures convicio defessae conquiescant. An tu existimas aut suppetere nobis posse quod cotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor me his studiis esse deditum: caeteros pudeat, si qui se ita litteris abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem adferre fructum neque in aspectum lucemque proferre: me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, iudices, ut a nullius umquam me tempore aut commodo aut ocium meum abstraxerit aut voluptas avocarit aut denique somnus retardarit? 13. Qua re quis tandem me reprehendat aut quis mihi iure succenseat, si, quantum caeteris ad suas res obeundas,

quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum, quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique alveolo, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumpsero? Atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque crescit oratio et facultas, quae quantacumque est in me, numquam amicorum periculis defuit. Quae si cui levior videtur, illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte hauriam sentio. **14.** Nam nisi multorum praeceptis multisque litteris mihi ab adolescentia suasissem nihil esse in vita magno opere expetendum nisi laudem atque honestatem, in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsilii parvi esse ducenda, numquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum hominum cotidianos impetus obiecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quae iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini reliquerunt! quas ego mihi semper in administranda re publica proponens animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

VII. **15.** Quaeret quispiam: quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu effers laudibus, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare, sed tamen est certum quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse et sine doctrina naturae ipsius habitu prope divino per se ipsos et moderatos et graves exstitisse fateor: etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo, quum ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulari solere exsistere. **16.** Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum ho-

minem Africanum, ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos, ex hoc fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, Catonem illum senem: qui profecto si nihil ad percipiendam colendamque virtutem litteris adiuvarentur, numquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur et si ex his studiis delectatio sola peteretur, tamen, ut opinor, hanc animi adversionem humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. Nam caeterae neque temporum sunt neque aetatum omnium neque locorum: haec studia adolescentiam agunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

17. Quod si ipsi haec neque attingere neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam quum in aliis videremus. VIII. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui quum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus celeritatemque ingeniorum negligemus? 18. Quotiens ego hunc Archiam vidi, iudices, — utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis —, quotiens ego hunc vidi, quum litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de iis ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore! quotiens revocatum eamdem rem dicere commutatis verbis atque sententiis! Quae vero accurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. Hunc ego non diligam, non admirer, non omni ratione defendendum putem? Atqui sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, caeterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare: poëtam natura ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu inflari. Qua re suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poëtas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse vi-

deantur. 19. Sit igitur, iudices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poëtae nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant, itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt: permulti alii praeterea pugnant inter se atque contendunt. IX. Ergo illi alienum, quia poëta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum et qui voluntate et legibus noster est, repudiamus? praesertim quum omne olim studium atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam? Nam et Cimbricas res adolescens attigit et ipsi illi C. Mario, qui durior ad haec studia videbatur, iucundus fuit. 20. Neque enim quisquam est tam aversus a Musis qui non mandari versibus aeternum suorum laborum facile praeconium patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, quum ex eo quaereretur, *quod acroama aut cuius vocem libentissime audiret*, *eius*, *a quo sua virtus optime praedicaretur*. Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cuius ingenio putabat ea, quae gesserat, posse celebrari. 21. Mithridaticum vero bellum, magnum atque difficile et in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Romanus aperuit Lucullo imperante Pontum et regiis quondam opibus et ipsa natura egregie vallatum: populi Romani exercitus eodem duce non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Romani laus est urbem amicissimam Cyzicenorum eiusdem consilio ex omni impetu regio atque totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam: nostra semper feretur et praedicabitur L. Lucullo dimicante cum interfectis ducibus depressa hostium classis et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri triumphi. Quae quorum ingeniis efferun-

tur, ab iis populi Romani fama celebratur. 22. Carus fuit Africano superiori noster Ennius, itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore. At iis laudibus certe non solum ipse qui laudatur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In caelum huius proavus Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adiungitur. Omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude decorantur. X. Ergo illum, qui haec fecerat, Rudinum hominem, maiores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate eiiciemus?

23. Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat, propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Qua re si res eae, quas gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur, cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare, quod quum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt, tum iis certe, qui de vita gloriae causa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est et laborum. 24. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur! Atque is tamen, quum in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset: *O fortunate*, inquit, *adolescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris!* Et vere. Nam nisi Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit, nonne Theophanem Mitylenaeum, scriptorem rerum suarum, in contione militum civitate donavit, et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes eiusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? 25. Itaque, credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla quum Hispanos donaret et Gallos, credo hunc petentem repudiasset: quem nos in contione vidimus, quum ei

libellum malus poëta de populo subiecisset: quod epigramma in eum fecisset, tantummodo alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus, quas tunc vendebat, iussit ei praemium tribui sub ea condicione, ne quid postea scriberet. Qui sedulitatem mali poëtae duxerit aliquo tamen praemio dignam, huius ingenium et virtutem in scribendo et copiam non expetisset? 26. Quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poëtis, pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas dederet. XI. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed prae nobis ferendum, trahimur omnes studio laudis et optimus quisque maxime gloria ducitur. Ipsi illi philosophi etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se ac nominari volunt. 27. Decimus quidem Brutus, summus vir et imperator, Accii, amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. Iam vero ille, qui cum Aetolis Ennio comite bellavit, Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. Qua re in qua urbe imperatores prope armati poëtarum nomen et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices a Musarum honore et a poëtarum salute abhorrere.

28. Atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, indicabo et de meo quodam amore gloriae nimis acri fortasse, verum tamen honesto vobis confitebor. Nam quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute huius urbis atque imperii et pro vita civium proque universa re publica gessimus, attigit hic versibus atque inchoavit: quibus auditis, quod mihi magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum adornavi. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat praeter hanc laudis et gloriae: qua quidem detracta, iudices, quid est quod in hoc tam exiguo vitae curriculo et tam brevi tantis nos in laboribus exerceamus? 29. Certe si nihil animus praesentiret in po-

sterum et si quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret neque tot curis vigiliisque angeretur nec totiens de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctes et dies animum gloriae stimulis concitat atque admonet non cum vitae tempore esse dimetiendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam. XII. 30. An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in re publica atque in his vitae periculis laboribusque versamur, ut, quum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque ociosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? Ego vero omnia, quae gerebam, iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. Haec vero sive a meo sensu post mortem abfutura est sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam mei partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

31. Qua re conservate, iudices, hominem pudore eo, quem amicorum videtis comprobari quum dignitate tum etiam venustate, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis, causa vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quae cum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis ingeniis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudis daturum esse profitetur estque ex eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti itaque dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius quam acerbitate violatus esse videa-

tur. 32. Quae de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus: quae non forensi neque iudiciali consuetudine et de hominis ingenio et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta, ab eo, qui iudicium exercet, certe scio.

M. TULLII CICERONIS
PRO P. SESTIO ORATIO.

ARGUMENTUM VETERIS ENARRATORIS.

P. Sestius amicissimus familiarissimusque Ciceronis fuit in collegio tribunorum pl., qui fuerunt P. Lentulo Spinthere Q. Metello Nepote coss. [anno p. u. c. 697.]. Obstinate igitur et is sese dediderat in consensum partis eius, qui dignitatem suam M. Tullio restituere gestiebant. Sed enim P. Clodio repugnante et conspiratam seditiose multitudinem congregante, ne quis isti ad revocandum Ciceronem daretur effectus, ad dimicationem usque processum est, ut P. Sestius gravissime et paene letaliter vulneratus [vide huius ipsius orationis cap. 37 sq. et Ciceronis *ad Q. fratrem epistolarum* lib. II. ep. 3. §. 6.] necessario cogeretur etiam ipse armatorum manum gladiatoriam, quod Milo iam fecerat, adhibere, praesidii scilicet gratia: sic enim potuit effici, ut actionem, quam pro Tullio instituerat, obtineret. Postquam tamen Cicero ab exsilio rediit, accusare de vi P. Clodius Sestium coepit immisso velut principe delationis M. Albinovano et testimonium dicente P. Vatinio: ut hoc praecipue crimini daret, quod supergressus civilem modum rogationem suam non aequitate persuaserit, sed armis obtinuerit. Cui opponetur huius modi a Cicerone defensio per qualitatem speciei duplicis .... Nam relativum hoc erit, iuste et merito habuisse armatorum praesidia P. Sestium, ut Clodianos impetus ab illa dimicatione, quam facere coeperat, submoveret. Illud vero ad compensationem refertur, pro bona causa et rei publicae necessaria, etiam si armatos habuerit, impunitum esse debere, quum bene meritum de salute patriae civem restitui vellet omnium favente consensu. Hanc igitur eamdem causam plurimi defenderunt, in quis fuit Q. Hortensius, M. Crassus, C. Licinius Calvus, partibus inter se distributis, quas in agendo tuerentur. Itaque Tullius ea peroravit, quae sibi fuerant explicanda, nec, ut plerique arbitrati sunt, extra causam vagatus est: quamvis enim sciamus .... multa Ciceronem vel iratum vel dolentem de passionibus suis ultra paene quam res posceret exaggerare solitum, tamen, quod hic prolixa quadam turbulentissimi temporis descriptione multum voluminis occupat, non mediocriter videtur

ad praesens negocium pertinere. Ostendendae sunt enim P. Clodii seditiosae turbulentaeque illius temporis actiones et iniuriae, quas ipse Cicero perpessus, et utilitates, quas in illius restitutione patria consecuta sit, ut recte ac necessario P. Sestius armatos habuisse videatur, propterea sit maxime praesentis criminis invidia liberandus. [Iudicio, cui praeerat M. Aemilius Scaurus praetor, P. Sestius revera absolutus est, vide Ciceronis *epistolarum ad Q. fratrem* lib. II. ep. 4. §. 1.]

I. 1. Si quis antea, iudices, mirabatur quid esset quod pro tantis opibus rei publicae tantaque dignitate imperii nequaquam satis multi cives forti et magno animo invenirentur, qui auderent se et salutem suam in discrimen offerre pro statu civitatis et pro communi libertate, ex hoc tempore miretur potius, si quem bonum et fortem civem viderit, quam si quem aut timidum aut sibi potius quam rei publicae consulentem. Nam ut omittatis de unius cuiusque casu cogitando recordari, uno aspectu intueri potestis eos, qui cum senatu, cum bonis omnibus rem publicam adflictam excitarint et latrocinio domestico liberarint, maestos, sordidatos, reos de capite, de fama, de civitate, de fortunis, de liberis dimicantes: eos autem, qui omnia divina et humana violarint, vexarint, perturbarint, everterint, non solum alacres laetosque volitare, sed etiam fortissimis atque optimis civibus periculum moliri, de se nihil timere. 2. In quo quum multa sunt indigna, tum nihil minus est ferendum, quam quod iam non per latrones suos, non per homines egestate et scelere perditos, sed per vos nobis, per optimos viros optimis civibus periculum inferre conantur et quos lapidibus, quos ferro, quos facibus, quos vi, manu, copiis delere non potuerunt, hos vestra auctoritate, vestra religione, vestris sententiis se oppressuros arbitrantur. Ego autem, iudices, *quoniam* qua voce mihi in agendis gratiis commemorandoque eorum, qui de me optime meriti sunt, beneficio esse utendum putabam, ea nunc uti cogor in eorum periculis depellendis, iis potissimum vox haec serviat, quorum opera et mihi et vobis et populo Romano restituta est.

II. 3. Et quamquam a Q. Hortensio, clarissimo viro atque eloquentissimo, causa est P. Sestii perorata nihilque ab eo praetermissum est, quod aut pro re publica conqueren-

dum fuit aut pro reo disputandum, tamen adgrediar ad dicendum, ne mea propugnatio ei potissimum defuisse videatur, per quem est perfectum ne caeteris civibus deesset. Atque ego sic statuo, iudices, a me in hac causa atque hoc extremo dicendi loco pietatis potius quam defensionis, querelae quam eloquentiae, doloris quam ingenii partes esse susceptas. 4. Itaque si aut acrius egero aut liberius quam qui ante me dixerunt, peto a vobis, ut tantum orationi meae concedatis, quantum et pio dolori et iustae iracundiae concedendum putetis. Nam neque officio coniunctior dolor ullius esse potest quam hic meus susceptus ex hominis de me optime meriti periculo neque iracundia magis ulla laudanda quam ea, quae me inflammat eorum scelere, qui cum omnibus meae salutis defensoribus bellum esse sibi gerendum iudicaverunt. 5. Sed quoniam singulis criminibus caeteri responderunt, dicam ego de omni statu P. Sestii, de genere vitae, de natura, de moribus, de incredibili amore in bonos, de studio conservandae salutis communis atque ocii, contendamque, si modo id consequi potero, ut in hac confusa atque universa defensione nihil a me quod ad vestram quaestionem, nihil quod ad reum, nihil quod ad rem publicam pertineat praetermissum esse videatur. Et quoniam in gravissimis temporibus civitatis atque in ruinis eversae atque adflictae rei publicae P. Sestii tribunatus est a fortuna ipsa collocatus, non adgrediar ad illa maxima atque amplissima prius, quam docuero quibus initiis ac fundamentis hae tantae summis in rebus laudes excitatae sint.

III. 6. Parente P. Sestius natus est, iudices, homine, ut plerique meministis, et sapiente et sancto et severo: qui quum tribunus plebis primus inter homines nobilissimos temporibus optimis factus esset, reliquis honoribus non tam uti voluit quam dignus videri. Eo auctore duxit honestissimi et spectatissimi viri, C. Albini, filiam, ex qua hic est puer et nupta iam filia. Duobus his gravissimae antiquitatis viris sic probatus fuit, utrique eorum ut et carus maxime et iucundus esset. Ademit Albino soceri nomen mors filiae, sed caritatem illius necessitudinis et benevolentiam non ademit. Hodie sic hunc diligit, ut vos facillime potestis ex hac

vel adsiduitate eius vel sollicitudine et molestia iudicare. 7. Duxit uxorem patre vivo optimi et calamitosissimi viri filiam, L. Scipionis. Clara in hoc P. Sestii pietas exstitit et omnibus grata, quod et Massiliam statim profectus est, ut socerum videre consolarique posset fluctibus rei publicae expulsum, in alienis terris iacentem, quem in maiorum suorum vestigiis stare oportebat, et ad eum filiam eius adduxit, ut ille insperato aspectu complexuque si non omnem, at aliquam partem maeroris sui deponeret: et maximis officiis et illius aerumnam, quoad vixit, et filiae solitudinem sustentavit. Possum multa dicere de liberalitate, de domesticis officiis, de tribunatu militari, de provinciali in eo magistratu abstinentia: sed mihi ante oculos obversatur rei publicae dignitas, quae me ad sese rapit, haec minora relinquere hortatur. 8. Quaestor hic C. Antonii, collegae mei, iudices, fuit sorte, sed societate consiliorum meus. Impedior non nullius officii, ut ego interpretor, religione, quo minus exponam quam multa P. Sestius, quum esset cum collega meo, senserit, ad me detulerit, quanto ante providerit. Atque ego de Antonio nihil dico praeter unum: numquam illum illo summo timore ac periculo civitatis neque communem metum omnium nec propriam non nullorum de ipso suspicionem aut infitiando tollere aut dissimulando sedare voluisse. In quo collega sustinendo atque moderando si meam in illum indulgentiam coniunctam cum summa custodia rei publicae laudare vere solebatis, par prope laus P. Sestii esse debet, qui ita suum consulem observavit, ut et illi quaestor bonus et vobis omnibus optimus civis videretur.

IV. 9. Idem, quum illa coniuratio ex latebris atque ex tenebris erupisset palamque armata volitaret, venit cum exercitu Capuam, quam urbem propter plurimas belli opportunitates ab illa impia et scelerata manu temptari suspicabamur: † et inde M. Aulanum, tribunum militum Antonii, Capua praecipitem eiecit, hominem perditum et non obscure Pisauri et in aliis agri Gallici partibus in illa coniuratione versatum: idemque C. Marcellum, quum is non solum Capuam venisset, verum etiam se quasi armorum studio in maximam familiam coniecisset, exterminandum ex illa urbe curavit. Qua de

causa et tum conventus ille Capuae, qui propter salutem illius urbis consulatu conservatam meo me unum patronum adoptavit, huic apud me P. Sestio maximas gratias egit et hoc tempore eidem homines nomine commutato coloni decurionesque, fortissimi atque optimi viri, beneficium P. Sestii testimonio declarant periculumque decreto suo deprecantur. **10.** Recita, quaeso, P. Sesti, quid decrerint Capuae decuriones, ut iam puerilis tua vox possit aliquid significare inimicis nostris, quidnam, quum se corroborarit, effectura esse videatur. DECURIONUM DECRETA. Non recito decretum officio aliquo expressum vicinitatis aut clientelae aut hospitii publici aut ambitionis aut commendationis gratia: sed recito memoriam perfuncti periculi, praedicationem amplissimi beneficii, vicem officii praesentis, testimonium praeteriti temporis. **11.** Atque illis temporibus iisdem, quum iam Capuam metu Sestius liberasset, urbem senatus atque omnes boni deprehensis atque oppressis domesticis hostibus me duce ex periculis maximis extraxissent, ego litteris P. Sestium Capua arcessivi cum illo exercitu, quem tum secum habebat. Quibus hic litteris lectis ad urbem confestim incredibili celeritate advolavit. Atque ut illius temporis atrocitatem recordari possitis, audite litteras et vestram memoriam ad timoris praeteriti cogitationem excitate. LITTERAE CICERONIS CONSULIS.

V. Hoc adventu P. Sestii tribunorum plebis novorum, qui tum extremis diebus consulatus mei res eas, quas gesseram, vexare cupiebant, reliquaeque coniurationis impetus et conatus sunt retardati. **12.** Ac postea quam est intellectum M. Catone tribuno plebis, fortissimo atque optimo civi, rem publicam defendente, per se ipsum senatum populumque Romanum sine militum praesidio tueri facile quum maiestatem suam tum dignitatem eorum, qui salutem communem periculo suo defendissent, Sestius cum illo exercitu suo summa celeritate est Antonium consecutus. Hic ego quid praedicem quibus hic rebus consulem ad rem gerendam excitarit? quos stimulos admoverit homini studioso fortasse victoriae, sed tamen nimium communem Martem belli casumque metuenti? Longum est ea dicere, sed hoc breve dicam: si M. Petreii non excellens animus et amor rei publicae, non praestans

in re publica virtus, non summa auctoritas apud milites, non mirificus usus in re militari exstitisset, neque adiutor ei P. Sestius ad excitandum Antonium, cohortandum, accusandum, impellendum fuisset, datus illo in bello esset hiemi locus neque umquam Catilina, quum e pruina Apennini atque e nivibus illis emersisset atque aestatem integram nactus Italiae calles et pastorum stabula praeclara cepisset, sine multo sanguine ac sine totius Italiae vastitate miserrima concidisset. 13. Hunc igitur animum attulit ad tribunatum P. Sestius, ut quaesturam Macedoniae relinquam et aliquando ad haec propiora veniam: quamquam non est omittenda singularis illa integritas provincialis, cuius ego nuper in Macedonia vidi vestigia non pressa leviter ad exigui praedicationem temporis, sed fixa ad memoriam illius provinciae sempiternam: verum haec ita praetereamus, ut tamen intuentes et respectantes relinquamus: VI. ad tribunatum, qui ipse ad sese iam dudum vocat et quodam modo absorbet orationem meam, contento studio cursuque veniamus. 14. De quo quidem tribunatu ita dictum a Q. Hortensio est, ut eius oratio non defensionem modo videretur criminum continere, sed etiam memoria dignam iuventuti rei publicae capessendae auctoritatem disciplinamque praescribere. Sed tamen, quoniam tribunatus totus P. Sestii nihil aliud nisi meum nomen causamque sustinuit, necessario mihi de iisdem rebus esse arbitror, si non subtilius disputandum, at certe dolentius deplorandum. Qua in oratione si asperius in quosdam homines invehi vellem, quis non concederet, ut eos, quorum sceleris furore violatus essem, vocis libertate perstringerem? Sed agam moderate et huius potius tempori serviam quam dolori meo: si qui occulte a salute nostra dissentiunt, lateant: si qui fecerunt aliquid aliquando atque iidem nunc tacent et quiescunt, nos quoque simus obliti: si qui se offerunt, insectantur, quoad ferri poterunt, perferemus, neque quemquam offendet oratio mea, nisi qui se ita obtulerit, ut in eum non invasisse, sed incucurrisse videamur.

15. Sed necesse est, ante quam de tribunatu P. Sestii dicere incipiam, me totum superioris anni rei publicae naufragium exponere, in quo colligendo ac reficienda salute

communi omnia reperientur P. Sestii facta, dicta, consilia versata. VII. Fuerat ille annus iam in re publica, iudices, quum in magno motu et multorum timore intentus est arcus in me unum, sicut vulgo ignari rerum loquebantur, re quidem vera in universam rem publicam, traductione ad plebem furibundi hominis ac perditi, mihi irati, sed multo acrius ocii et communis salutis inimici. Hunc vir clarissimus mihique multis repugnantibus amicissimus, Cn. Pompeius, omni cautione, foedere, exsecratione devinxerat nihil in tribunatu contra me esse facturum. Quod ille nefarius, ex omnium scelerum colluvione natus, parum se foedus violaturum arbitratus est, nisi ipsum cautorem alieni periculi suis propriis periculis terruisset. 16. Hanc taetram immanemque beluam, vinctam auspiciis, adligatam more maiorum, constrictam legum sacratarum catenis, solvit subito lege curiata consul, vel, ut ego arbitror, exoratus, vel, ut non nemo putabat, mihi iratus, ignarus quidem certe et imprudens impendentium tantorum scelerum et malorum. Qui tribunus plebis felix in evertenda re publica fuit nullis suis nervis — qui enim in eius modi vita nervi potuerunt esse hominis fraternis flagitiis, sororiis stupris, omni inaudita libidine infamis? — 17. sed fuit profecto quaedam illa rei publicae fortuna fatalis, ut ille caecus atque amens tribunus plebis nancisceretur, quid dicam consules? hocine ut ego nomine appellem eversores huius imperii, proditores vestrae dignitatis, hostes bonorum omnium? qui ad delendum senatum, adfligendum equestrem ordinem, exstinguenda omnia iura atque instituta maiorum se illis fascibus caeterisque insignibus summi honoris atque imperii ornatos esse arbitrabantur. Quorum, per deos immortales! si nondum scelera vulneraque inusta rei publicae vultis recordari, vultum atque incessum animis intuemini. Facilius facta eorum occurrent mentibus vestris, si ora ipsa oculis proposueritis. VIII. 18. Alter unguentis adfluens, calamistrata coma, despiciens conscios stuprorum ac veteres vexatores aetatulae suae, puteali et feneratorum gregibus inflatus, a quibus compulsus olim, ne in Scyllaeo illo aeris alieni tamquam in freto ad columnam adhaeresceret, in tribunatus portum perfugerat, contemnebat equites

Romanos, minitabatur senatui, venditabat se operis atque ab iis se ereptum, ne de ambitu causam diceret, praedicabat, ab iisdemque se etiam invito senatu provinciam sperare dicebat: eamque nisi adeptus esset, se incolumem nullo modo fore arbitrabatur. 19. Alter, o di boni! quam taeter incedebat! quam truculentus! quam terribilis aspectu! — unum aliquem te ex barbatis illis, exemplum imperii veteris, imaginem antiquitatis, columen rei publicae diceres intueri —: vestitus aspere nostra hac purpura plebeia ac paene fusca: capillo ita horrido, ut Capua, in qua ipse tum imaginis ornandae causa duumviratum gerebat, Seplasiam sublaturus videretur. Nam quid ego de supercilio dicam, quod tum hominibus non supercilium, sed pignus rei publicae videbatur? Tanta erat gravitas in oculo, tanta contractio frontis, ut illo supercilio annus ille niti tamquam vade videretur. 20. Erat hic omnium sermo: Est tamen rei publicae magnum firmumque subsidium: habeo quem opponam labi illi atque caeno: vultu, medius fidius, collegae sui libidinem levitatemque franget: habebit senatus in hunc annum quem sequatur: non deerit auctor et dux bonis. Mihi denique homines praecipue gratulabantur, quod habiturus essem contra tribunum plebis furiosum et audacem quum amicum et adfinem tum etiam fortem et gravem consulem.

IX. Atque eorum alter fefellit neminem. Quis enim clavum tanti imperii tenere et gubernacula rei publicae tractare in maximo cursu ac fluctibus posse arbitraretur hominem emersum subito ex diuturnis tenebris lustrorum ac stuprorum, vino, ganeis, lenociniis adulteriisque confectum? quum is praeter spem in altissimo gradu alienis opibus positus esset, qui non modo tempestatem impendentem intueri temulentus, sed ne lucem quidem insolitam aspicere posset? 21. Alter multos plane in omnes partes fefellit. Erat enim hominum opinioni nobilitate ipsa, blanda conciliatricula, commendatus. Omnes boni semper nobilitati favemus, et quia utile est rei publicae nobiles homines esse dignos maioribus suis et quia valet apud nos clarorum hominum et bene de re publica meritorum memoria etiam mortuorum. Quia tristem semper, quia taciturnum, quia subhorridum atque

incultum videbant, et quod erat eo nomine, ut ingenerata familiae frugalitas videretur, favebant, gaudebant, et ad integritatem maiorum spe sua hominem vocabant materni generis obliti. 22. Ego autem — vere dicam, iudices, — tantum esse in homine sceleris, audaciae, crudelitatis, quantum ipse cum re publica sensi, numquam putavi. Nequam esse hominem et levem et falsa opinione errore hominum ab adolescentia commendatum sciebam. Etenim animus eius vultu, flagitia parietibus tegebantur: sed haec obstructio nec diuturna est neque obducta ita, ut curiosis oculis perspici non possit.

X. Videbamus genus vitae, desidiam, inertiam: inclusas eius libidines, qui paullo propius accesserant, intuebantur: denique etiam sermonis ansas dabat, quibus reconditos eius sensus tenere possemus. 23. Laudabat homo doctus philosophos nescio quos, neque eorum tamen nomina poterat dicere: sed tamen eos laudabat maxime, qui dicuntur praeter caeteros esse auctores et laudatores voluptatis: cuius et quo tempore et quo modo non quaerebat: verbum ipsum omnibus partibus animi et corporis devorabat: eosdemque praeclare dicere aiebat, sapientes omnia sua causa facere: rem publicam capessere hominem bene sanum non oportere: nihil esse praestabilius ociosa vita, plena et conferta voluptatibus: eos autem, qui dicerent dignitati esse serviendum, rei publicae consulendum, officii rationem in omni vita, non commodi esse ducendam, adeunda pro patria pericula, vulnera excipienda, mortem oppetendam, vaticinari atque insanire dicebat. 24. Ex his adsiduis eius cotidianisque sermonibus et quod videbam quibuscum hominibus in interiore parte aedium viveret et quod ita domus ipsa fumabat, ut multa eius sermonis indicia redolerent, statuebam sic, boni nihil ab illis nugis exspectandum, mali quidem certe nihil pertimescendum. Sed ita est, iudices, ut, si gladium parvo puero aut si imbecillo seni aut debili dederis, ipse impetu suo nemini noceat: sin ad nudum vel fortissimi viri corpus accesserit, possit acie ipsa et ferri viribus vulnerare, ita quum hominibus enervatis atque exsanguibus consulatus tamquam gladius esset datus, qui per se pungere neminem umquam

potuissent, hi summi imperii nomine armati rem publicam contrucidarunt. Foedus fecerunt cum tribuno plebis palam, ut ab eo provincias acciperent quas ipsi vellent: exercitum et pecuniam quantam vellent ea lege, si ipsi prius tribuno plebis adflictam et constrictam rem publicam tradidissent: id autem foedus meo sanguine ictum sanciri posse dicebant. 25. Qua re patefacta — neque enim dissimulari tantum scelus poterat nec latere —, promulgantur uno eodemque tempore rogationes ab eodem tribuno de mea pernicie et de provinciis consulum nominatim.

XI. Hic tum senatus sollicitus, vos, equites Romani, excitati, Italia cuncta permota, omnes denique omnium generum atque ordinum cives summae rei publicae a consulibus atque a summo imperio petendum esse auxilium arbitrabantur, quum illi soli essent praeter furiosum illum tribunum duo rei publicae turbines, qui non modo praecipitanti patriae non subvenirent, sed eam nimium tarde concidere maererent. Flagitabatur ab iis cotidie quum querelis bonorum omnium tum etiam precibus senatus, ut meam causam susciperent, agerent, aliquid denique ad senatum referrent: ii non modo negando, sed etiam irridendo amplissimum quemque illius ordinis insequebantur. 26. Hic subito quum incredibilis in Capitolium multitudo ex tota urbe cunctaque Italia convenisset, vestem mutandam omnes meque etiam omni ratione, privato consilio, quoniam publicis ducibus res publica careret, defendendum putarunt. Erat eodem tempore senatus in aede Concordiae, quod ipsum templum repraesentabat memoriam consulatus mei, quum flens universus ordo cincinnatum consulem orabat: nam alter ille horridus et severus consulto se domi continebat. Qua tum superbia coenum illud ac labes amplissimi ordinis preces et clarissimorum civium lacrimas repudiavit! me ipsum ut contempsit helluo patriae! nam quid ego patrimonii dicam, quod ille, quum quasi quaestum faceret, amisit? Vos, inquam, equites Romani, et omnes boni veste mutata vos pro meo capite ad pedes lenonis impurissimi proiecistis: cum vestris precibus ab latrone illo repudiati estis. Vir incredibili fide, magnitudine animi, constantia, L. Ninnius, ad senatum de re publica

rettulit senatusque frequens vestem pro mea salute mutandam censuit.

XII. 27. O diem illum, iudices, funestum senatui bonisque omnibus, rei publicae luctuosum, mihi ad domesticum maerorem gravem, ad posteritatis memoriam gloriosum! Quid enim quisquam potest ex omni memoria sumere illustrius, quam pro uno cive et bonos omnes privato consensu et universum senatum publico consilio mutasse vestem? quae quidem tum mutatio non deprecationis est causa facta, sed luctus. Quem enim deprecarentur, quum omnes essent sordidati quumque hoc satis esset signi esse improbum, qui mutata veste non esset? Hac mutatione vestis facta, tanto in luctu civitatis, omitto quid ille tribunus, omnium rerum divinarum humanarumque praedo, fecerit, qui adesse nobilissimos adolescentes, honestissimos equites Romanos, deprecatores salutis meae iusserit eosque operarum suarum gladiis et lapidibus obiecerit: de consulibus loquor, quorum fide res publica niti debuit. 28. Exanimatus evolat ex senatu, non minus perturbato animo atque vultu, quam si annis ante paucis in creditorum conventum incidisset: advocat contionem, habet orationem talem consul, qualem numquam Catilina victor habuisset: errare homines, si etiam tum senatum aliquid in re publica posse arbitrarentur, equites vero Romanos daturos illius dies poenas, quo me consule cum gladiis in clivo Capitolino fuissent, venisse tempus iis, qui in timore fuissent — coniuratos videlicet dicebat —, ulciscendi se. Si dixisset haec solum, omni supplicio esset dignus: nam oratio ipsa consulis perniciosa potest rem publicam labefactare: quid fecerit videte. 29. L. Lamiam, qui quum me ipsum pro summa familiaritate, quae mihi cum patre eius erat, unice diligebat, tum pro re publica vel mortem oppetere cupiebat, in contione relegavit edixitque, ut ab urbe abesset milia passuum ducenta, quod esset ausus pro civi, pro bene merito civi, pro amico, pro re publica deprecari.

XIII. Quid hoc homine facias? aut quo civem importunum aut quo potius hostem tam sceleratum reserves? qui, ut omittam caetera, quae sunt ei cum collega immani impu-

roque coniuncta atque communia, hoc unum habet proprium, ut ex urbe expulerit, relegarit, non dico equitem Romanum, non ornatissimum atque optimum virum, non amicissimum rei publicae civem, non illo ipso tempore una cum senatu et cum bonis omnibus casum amici reique publicae lugentem, sed civem Romanum sine ullo iudicio edicto ex patria consul eiecerit. 30. Nihil acerbius socii et Latini ferre soliti sunt quam se, id quod perraro accidit, ex urbe exire a consulibus iuberi. Atque illis erat tum reditus in suas civitates, ad suos Lares familiares et in illo communi incommodo nulla in quemquam propria ignominia nominatim cadebat. Hoc vero quid est? exterminabit cives Romanos edicto consul a suis dis penatibus? expellet ex patria? deliget quem volet? damnabit atque eiiciet nominatim? Hic, si umquam vos eos, qui nunc estis, in re publica fore putasset, si denique imaginem iudiciorum aut simulacrum aliquod futurum in civitate reliquum credidisset, umquam ausus esset senatum de re publica tollere, equitum Romanorum preces aspernari, civium denique omnium novis et inauditis edictis ius libertatemque pervertere? 31. Etsi me attentissimis animis, summa cum benignitate auditis, iudices, tamen vereor ne quis vestrum forte miretur quid haec mea oratio tam longa aut tam alte repetita velit aut quid ad P. Sestii causam eorum, qui ante huius tribunatum rem publicam vexarunt, delicta pertineant. Mihi autem hoc propositum est, ostendere omnia consilia P. Sestii mentemque totius tribunatus hanc fuisse, ut adflictae et perditae rei publicae quantum posset mederetur. Ac si in exponendis vulneribus illis de me ipso plura dicere videbor, ignoscitote! Nam et illam meam cladem vos et omnes boni maximum esse rei publicae vulnus iudicastis et P. Sestius est reus non suo, sed meo nomine, qui quum omnem vim sui tribunatus in mea salute consumpserit, necesse est meam causam praeteriti temporis cum huius praesenti defensione esse coniunctam.

XIV. 32. Erat igitur in luctu senatus: squalebat civitas publico consilio veste mutata: nullum erat Italiae municipium, nulla colonia, nulla praefectura, nulla Romae societas vectigalium, nullum collegium aut concilium aut omnino ali-

quod commune consilium quod tum non honorificentissime de mea salute decrevisset, quum subito edicunt duo consules, ut ad suum vestitum senatores redirent. Quis umquam consul senatum ipsius decretis parere prohibuit? quis tyrannus miseros lugere vetuit? Parumne est, Piso, ut omittam Gabinium, quod tantum homines fefellisti, ut negligeres auctoritatem senatus, optimi cuiusque consilia contemneres, rem publicam proderes, consulare nomen adfligeres? etiamne edicere audeas, ne maererent homines meam, suam, rei publicae calamitatem, ne hunc suum dolorem veste significarent? Sive illa vestis mutatio ad luctum ipsorum sive ad deprecandum valebat, quis umquam tam crudelis fuit qui prohiberet quemquam aut sibi maerere aut caeteris supplicare? **33.** Quid? sua sponte homines in amicorum periculis vestitum mutare non solent? pro te ipso, Piso, nemone mutabit? ne isti quidem, quos legatos non modo nullo senatus consulto, sed etiam repugnante senatu tibi tute legasti? Ergo hominis desperati et proditoris rei publicae casum lugebunt fortasse qui volent: civis florentissimi benevolentia bonorum et optime de salute patriae meriti periculum coniunctum cum periculo civitatis lugere senatui non licebit? Iidem consules, si appellandi sunt consules, quos nemo est quin non modo ex memoria, sed etiam ex fastis evellendos putet, pacto iam foedere provinciarum, producti in circo Flaminio in contionem ab illa furia ac peste patriae, maximo cum gemitu vestro illa omnia, quae tum contra me contraque rem publicam .... voce ac sententia sua comprobaverunt. XV. Iisdem consulibus sedentibus atque inspectantibus lata lex est, NE AUSPICIA VALERENT, NE QUIS OBNUNCIARET, NE QUIS LEGI INTERCEDERET: UT OMNIBUS FASTIS DIEBUS LEGEM FERRI LICERET: UT LEX AELIA, LEX FUFIA NE VALERET: qua una rogatione quis est qui non intelligat universam rem publicam esse deletam? **34.** Iisdem consulibus inspectantibus servorum delectus habebantur pro tribunali Aurelio nomine collegiorum, quum vicatim homines conscriberentur, decuriarentur, ad vim, ad manus, ad caedem, ad direptionem incitarentur. Iisdem consulibus arma in templum Castoris palam comportabantur, gradus eiusdem templi tolle-

bantur: armati homines forum et contiones tenebant: caedes lapidationesque fiebant: nullus erat senatus, nihil reliqui magistratus: unus omnem omnium potestatem armis et latrociniis possidebat, non aliqua vi sua, sed quum duo consules a re publica provinciarum foedere retraxisset, insultabat, dominabatur, aliis pollicebatur, terrore ac metu multos, plures etiam spe et promissis tenebat.

35. Quae quum essent eius modi, iudices, quum senatus duces nullos ac pro ducibus proditores aut potius apertos hostes haberet, equester ordo reus a consulibus citaretur, Italiae totius auctoritas repudiaretur, alii nominatim relegarentur, alii metu ac periculo terrerentur, arma essent in templis, armati in foro, eaque non silentio consulum dissimularentur, sed et voce et sententia comprobarentur, quum omnes urbem nondum excisam et eversam, sed iam captam atque oppressam videremus, tamen his tantis malis tanto bonorum studio, iudices, restitissemus: sed me alii metus atque aliae curae suspicionesque moverunt.

XVI. 36. Exponam enim hodierno die, iudices, omnem rationem facti et consilii mei, neque huic vestro tanto studio audiendi nec vero huic tantae multitudini, quanta mea memoria numquam ullo in iudicio fuit, deero. Nam si ego in causa tam bona, tanto studio senatus, consensu tam incredibili bonorum omnium, tam parato, tota denique Italia ad omnem contentionem expedita cessi tribuni plebis, despicatissimi hominis, furori, contemptissimorum consulum levitatem audaciamque pertimui, nimium me timidum, nullius animi, nullius consilii fuisse confiteor. 37. Quid enim simile fuit in Q. Metello? cuius causam etsi omnes boni probabant, tamen neque senatus publice neque ullus ordo proprie neque suis decretis Italia tota susceperat. Ad suam enim quamdam magis ille gloriam quam ad perspicuam salutem rei publicae tum spectarat, quum unus in legem per vim latam iurare noluerat: denique videbatur ea condicione tam fortis fuisse, ut cum patriae caritate constantiae gloriam commutaret. Erat autem res ei cum exercitu C. Marii invicto: habebat inimicum C. Marium, conservatorem patriae, sextum iam illum consulatum gerentem: res erat cum L. Saturnino, iterum

tribuno plebis, vigilante homine et in causa populari si non moderate, at certe populariter abstinenterque versato. Cessit, ne aut victus a fortibus viris cum dedecore caderet aut victor multis et fortibus civibus rem publicam orbaret. 38. Meam causam senatus palam, equester ordo acerrime, cuncta Italia publice, omnes boni proprie enixeque susceperant. Eas res gesseram, quarum non unus auctor, sed dux omnium voluntatis fuissem, quaeque non modo ad singularem meam gloriam, sed ad salutem communem omnium civium et prope gentium pertinerent: ea condicione gesseram, ut meum factum semper omnes praestare tuerique deberent.

XVII. Erat autem mihi contentio non cum victore exercitu, sed cum operis conductis et ad diripiendam urbem concitatis: habebam inimicum non C. Marium, terrorem hostium, spem subsidiumque patriae, sed duo importuna prodigia, quos egestas, quos aeris alieni magnitudo, quos levitas, quos improbitas tribuno plebis constrictos addixerat: 39. nec mihi erat res cum Saturnino, qui, quod a se quaestore Ostiensi per ignominiam ad principem et senatus et civitatis, M. Scaurum, rem frumentariam translatam sciebat, dolorem suum magna contentione animi persequebatur, sed cum scurrarum locupletium scorto, cum sororis adultero, cum stuprorum sacerdote, cum venefico, cum testamentario, cum sicario, cum latrone: quos homines si, id quod facile factu fuit et quod fieri debuit quodque a me optimi et fortissimi cives flagitabant, vi armisque superassem, non verebar ne quis aut vim vi repulsam reprehenderet aut perditorum civium vel potius domesticorum hostium mortem maereret. Sed me illa moverunt: omnibus in contionibus illa furia clamabat se quae faceret contra salutem meam facere auctore Cn. Pompeio, clarissimo viro mihique et nunc et quoad licuit amicissimo. M. Crassus, quocum mihi omnes erant amicitiae necessitudines, vir fortissimus, ab eadem illa peste infestissimus esse meis fortunis praedicabatur. C. Caesar, qui a me nullo meo merito alienus esse debebat, inimicissimus esse meae saluti ab eodem cotidianis contionibus dicebatur. 40. His se tribus auctoribus in consiliis capiendis, adiutoribus in re gerenda esse usurum dicebat: ex quibus unum habere

exercitum maximum in Italia: duo, qui privati tum essent, et praeesse et parare, si vellent, exercitum posse idque facturos esse dicebat. Nec mihi ille iudicium populi nec legitimam aliquam contentionem nec disceptationem aut causae dictionem, sed vim, arma, exercitus, imperatores, castra denunciabat. XVIII. Quid? ergo inimici oratio, vana praesertim, tam improbe in clarissimos viros coniecta me movit? Me vero non illius oratio, sed eorum taciturnitas, in quos illa oratio tam improba conferebatur: qui tum, quamquam ob alias causas tacebant, tamen hominibus omnia timentibus tacendo loqui, non infitiando confiteri videbantur. Illi autem aliquo tum timore perterriti, quod acta illa atque omnes res anni superioris labefactari a praetoribus, infirmari a senatu atque principibus civitatis putabant, tribunum popularem a se alienare nolebant suaque sibi propiora esse pericula quam mea loquebantur. 41. Sed tamen et Crassus a consulibus meam causam suscipiendam esse dicebat et eorum fidem Pompeius implorabat neque se privatum publice susceptae causae defuturum esse dicebat: quem virum studiosum mei, cupidissimum rei publicae conservandae, domi meae certi homines ad eam rem positi monuerunt, ut esset cautior, eiusque vitae a me insidias apud me domi positas esse dixerunt, atque hanc eius suspicionem alii litteris mittendis, alii nunciis, alii coram ipsi excitaverunt, ut ille, quum a me certe nihil timeret, ab illis ne quid meo nomine molirentur sibi cavendum putaret. Ipse autem Caesar, quem maxime homines ignari veritatis mihi esse iratum putabant, erat ad portas, erat cum imperio, erat in Italia eius exercitus inque eo exercitu ipsius tribuni plebis, inimici mei, fratrem praefecerat.

XIX. 42. Haec ergo quum viderem — neque enim erant occulta —, senatum, sine quo civitas stare non posset, omnino de civitate esse sublatum, consules, qui duces publici consilii esse deberent, perfecisse ut per ipsos publicum consilium funditus tolleretur, eos, qui plurimum possent, opponi omnibus contionibus, falso, sed formidolose tamen, auctores ad perniciem meam, contiones haberi cotidie contra me, vocem pro me ac pro re publica neminem mittere, intenta signa legionum existimari cervicibus ac bonis vestris, falso, sed

putari tamen, coniuratorum copias veteres et effusam illam ac superatam Catilinae importunam manum novo duce et insperata commutatione rerum esse renovatam —: 43. haec quum viderem, quid agerem, iudices? scio enim tum non mihi vestrum studium, sed meum prope vestro defuisse. Contenderem contra tribunum plebis privatus armis? Vicissent improbos boni, fortes inertes: interfectus esset is, qui hac una medicina sola potuit a rei publicae peste depelli. Quid deinde? quis reliqua praestaret? cui denique erat dubium quin ille sanguis tribunicius, nullo praesertim publico consilio profusus, consules ultores et defensores esset habiturus? quum quidam in contione dixisset aut mihi semel pereundum aut bis esse vincendum. Quid erat bis vincere? Id profecto, ut, cum amentissimo tribuno plebis quum decertassem, cum consulibus caeterisque eius ultoribus dimicarem. 44. Ego vero, vel si pereundum fuisset, ac non accipienda plaga mihi sanabilis, illi mortifera, qui eam imposuisset, semel perire tamen, iudices, maluissem quam bis vincere. Erat enim illa altera eius modi contentio, ut neque victi neque victores rem publicam tenere possemus. Quid? si in prima contentione vi tribunicia victus in foro cum multis bonis viris concidissem? senatum consules, credo, vocassent, quem totum de civitate delerant: ad arma vocarent, qui ne vestitu quidem defendi rem publicam sissent: a tribuno plebis post interitum meum dissedissent, qui eamdem horam meae pestis et suorum praemiorum esse voluissent. XX. 45. Unum enim mihi restabat illud, quod forsitan non nemo vir fortis et acris animi magnique dixerit: Restitisses, repugnasses, mortem pugnans oppetisses. De quo te, te, inquam, patria, testor et vos, penates patriique di, me vestrarum sedium templorumque causa, me propter salutem meorum civium, quae mihi semper fuit mea carior vita, dimicationem caedemque fugisse. Etenim si mihi in aliqua nave cum meis amicis naviganti hoc, iudices, accidisset, ut multi ex multis locis praedones classibus eam navem se oppressuros minitarentur, nisi me unum sibi dedidissent, si id vectores negarent ac mecum simul interire quam me tradere hostibus mallent, iecissem ipse me potius in profundum, ut caeteros conservarem, quam illos

mei tam cupidos non modo ad certam mortem, sed in magnum vitae discrimen adducerem. 46. Quum vero in hanc rei publicae navem ereptis senatui gubernaculis fluitantem in alto tempestatibus seditionum ac discordiarum armatae tot classes, nisi ego essem unus deditus, incursurae viderentur, quum proscriptio, caedes, direptio denunciarentur, quum alii me suspicione periculi sui non defenderent, alii vetere odio bonorum incitarentur, alii inviderent, alii obstare sibi me arbitrarentur, alii ulcisci dolorem aliquem suum vellent, alii rem ipsam publicam atque hunc bonorum statum otiumque odissent et ob hasce causas tot tamque varias me unum deposcerent, depugnarem potius cum summo non dicam exitio, sed periculo certe vestro liberorumque vestrorum quam non id, quod omnibus impendebat, unus pro omnibus susciperem ac subirem?

XXI. 47. Victi essent improbi. — At cives, at ab eo privato, qui sine armis etiam consul rem publicam conservarat. Sin victi essent boni, qui superessent? nonne ad servos videtis rem publicam venturam fuisse? — An mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors aequo animo oppetenda? — Quid? tum mortemne fugiebam? an erat res ulla quam mihi magis optandam putarem? aut ego illas res tantas in tanta improborum multitudine quum gerebam, non mihi mors, non exsilium ob oculos versabatur? non haec denique a me tum tamquam fata in ipsa re gerenda canebantur? an erat mihi in tanto luctu meorum, tanta disiunctione, tanta acerbitate, tanta spoliatione omnium rerum, quas mihi aut natura aut fortuna dederat, vita retinenda? tam eram rudis, tam ignarus rerum, tam expers consilii aut ingenii? nihil audieram? nihil videram? nihil ipse legendo quaerendoque cognoveram? nesciebam vitae brevem esse cursum, gloriae sempiternum? quum esset omnibus definita mors, optandum esse ut vita, quae necessitati deberetur, patriae potius donata quam reservata naturae videretur? nesciebam inter sapientissimos homines hanc contentionem fuisse, ut alii dicerent animos hominum sensusque morte restingui, alii autem tum maxime mentes sapientium ac fortium virorum, quum ex corpore excessissent, sentire ac vigere? quorum alterum fugiendum

non esse, carere sensu: alterum etiam optandum, meliore esse sensu. 48. Denique, quum omnia semper ad dignitatem rettulissem nec sine ea quidquam expetendum esse homini in vita putassem, mortem, quam etiam virgines Athenis, regis, opinor, Erechthei filiae, pro patria contempsisse dicuntur, ego vir consularis tantis rebus gestis timerem? praesertim quum eius essem civitatis, ex qua C. Mucius solus in castra Porsennae venisset eumque interficere proposita sibi morte conatus esset: ex qua P. Decius primum pater, post aliquot annos patria virtute praeditus filius se ac vitam suam instructa acie pro salute populi Romani victoriaque devovisset: ex qua innumerabiles alii partim adipiscendae laudis, partim vitandae turpitudinis causa mortem in variis bellis aequissimis animis oppetissent: in qua civitate ipse meminissem patrem huius M. Crassi, fortissimum virum, ne videret victorem vivus inimicum, eadem sibi manu vitam exhausisse, qua mortem saepe hostibus obtulisset.

XXII. 49. Haec ego et multa alia cogitans hoc videbam, si causam publicam mea mors peremisset, neminem umquam fore qui auderet suscipere contra improbos cives salutem rei publicae. Itaque non solum si vi interissem, sed etiam si morbo exstinctus essem, fore putabam ut exemplum rei publicae conservandae mecum simul interiret. Quis enim umquam me a senatu populoque Romano tanto omnium bonorum studio non restituto, quod certe, si essem interfectus, accidere non potuisset, ullam rei publicae partem cum sua minima invidia auderet attingere? Servavi igitur rem publicam discessu meo, iudices: caedem a vobis liberisque vestris, vastitatem, incendia, rapinas meo dolore luctuque depuli, et unus bis rem publicam servavi, semel gloria, iterum aerumna mea. Neque enim in hoc me hominem esse infitiabor umquam, ut me optimo fratre, carissimis liberis, fidissima coniuge, vestro conspectu, patria, hoc honoris gradu sine dolore caruisse glorier. Quod si fecissem, quod a me beneficium haberetis, quum pro vobis ea, quae mihi essent vilia, reliquissem? Hoc meo quidem animo summi in patriam amoris mei signum esse debet certissimum, quod quum abesse ab ea sine summo dolore non possem, hunc me perpeti quam

illam labefactari ab improbis malui. 50. Memineram, iudices, divinum illum virum atque ex iisdem quibus nos radicibus natum ad salutem huius imperii, C. Marium, summa senectute, quum vim prope iustorum armorum profugisset, primo senile corpus paludibus occultasse demersum, deinde ad infimorum ac tenuissimorum hominum Minturnis misericordiam confugisse: inde navigio perparvo, quum omnes portus terrasque fugeret, in oras Africae desertissimas pervenisse. Atque ille vitam suam, ne inultus esset, ad incertissimam spem et ad rei publicae fatum reservavit: ego, qui quem ad modum multi in senatu me absente dixerunt, periculo rei publicae vivebam, quique ob eam causam consularibus litteris de senatus sententia exteris nationibus commendabar, nonne, si meam vitam deseruissem, rem publicam prodidissem? in qua quidem nunc me restituto vivit mecum simul exemplum fidei publicae. Quod si immortale retinetur, quis non intelligit immortalem hanc civitatem futuram? XXIII. 51. Nam externa bella regum, gentium, nationum iam pridem ita exstincta sunt, ut praeclare cum his agamus, quos pacatos esse patiamur. Denique ex bellica victoria non fere quemquam est invidia civium consecuta. Domesticis malis et audacium civium consiliis saepe est resistendum eorumque periculorum est in re publica retinenda medicina: quam omnem, iudices, perdidissetis, si meo interitu senatui populoque Romano doloris sui de me declarandi potestas esset erepta. Qua re moneo vos, adolescentes, atque hoc meo iure praecipio, qui dignitatem, qui rem publicam, qui gloriam spectatis, ne, si quae vos aliquando necessitas ad rem publicam contra improbos cives defendendam vocabit, segniores sitis et recordatione mei casus a consiliis fortibus refugiatis. 52. Primum non est periculum ne quis umquam incidat in eius modi consules, praesertim si erit iis id, quod debetur, persolutum. Deinde numquam iam, ut spero, quisquam improbus consilio et auxilio bonorum se oppugnare rem publicam dicet illis tacentibus, nec armati exercitus terrorem opponet togatis: neque erit iusta causa ad portas sedenti imperatori, qua re suum terrorem falso iactari opponique patiatur. Numquam enim erit tam oppressus senatus, ut ei ne supplicandi

quidem ac lugendi sit potestas, tam captus equester ordo, ut equites Romani a consule relegentur. Quae quum omnia atque etiam multo alia maiora, quae consulto praetereo, accidissent, videtis me tamen in meam pristinam dignitatem brevi tempore doloris interiecto rei publicae voce esse revocatum.

XXIV. 53. Sed ut revertar ad illud, quod mihi in hac omni est oratione propositum, omnibus malis illo anno scelere consulum rem publicam esse confectam, primum illo ipso die, qui mihi funestus fuit, omnibus bonis luctuosus, quum ego me e complexu patriae conspectuque vestro eripuissem et metu vestri periculi, non mei, furori hominis, sceleri, perfidiae, telis minisque cessissem patriamque, quae mihi erat carissima, propter ipsius patriae caritatem reliquissem, quum meum illum casum tam horribilem, tam gravem, tam repentinum non solum homines, sed tecta urbis ac templa lugerent, nemo vestrum forum, nemo curiam, nemo lucem aspicere vellet: illo, inquam, ipso die, die dico? immo hora atque etiam puncto temporis eodem mihi reique publicae pernicies, Gabinio et Pisoni provincia rogata est. Proh di immortales, custodes et conservatores huius urbis atque imperii! quaenam illa in re publica monstra, quae scelera vidistis! Civis erat expulsus, is, qui rem publicam ex senatus auctoritate cum omnibus bonis defenderat, et expulsus non alio aliquo, sed eo ipso crimine. Erat autem expulsus sine iudicio, vi, lapidibus, ferro, servitio denique concitato: lex erat lata vastato ac relicto foro et sicariis servisque tradito et ea lex, quae ut ne ferretur, senatus fuerat veste mutata. 54. Hac tanta perturbatione civitatis ne noctem quidem consules † inter meum discrimen et eorum praedam interesse passi sunt: statim me perculso ad meum sanguinem hauriendum et spirante etiam re publica ad eius spolia detrahenda advolaverunt. Omitto gratulationes, epulas, partitionem aerarii, beneficia, spem, promissa, praedam, laetitiam paucorum in luctu omnium. Vexabatur uxor mea: liberi ad necem quaerebantur: gener et Piso gener a Pisonis consulis pedibus supplex reiiciebatur: bona diripiebantur eaque ad consules deferebantur: domus ardebat in Palatio: consules epulabantur.

Quod si meis incommodis laetabantur, urbis tamen periculo commoverentur.

XXV. 55. Sed ut a mea causa iam recedam, reliquas illius anni pestes recordamini — sic enim facillime perspicietis quantam vim omnium remediorum a magistratibus proximis res publica desiderarit —, legum multitudinem, quum earum, quae latae sunt, tum vero quae promulgatae fuerunt. Nam latae quidem sunt consulibus illis, tacentibus dicam? immo vero etiam approbantibus; ut censoria notio et gravissimum iudicium sanctissimi magistratus de re publica tolleretur, ut collegia non modo illa vetera contra senatus consultum restituerentur, sed ab uno gladiatore innumerabilia alia nova conscriberentur, ut remissis senis et trientibus quinta prope pars vectigalium tolleretur, ut Gabinio pro illa sua Cilicia, quam sibi, si rem publicam prodidisset, pactus erat, Syria daretur, et uni heluoni bis de eadem re deliberandi esset potestas et rogata lege legem ferret provinciae commutandae.

XXVI. 56. Mitto eam legem, quae omnia iura religionum, auspiciorum, potestatum, omnes leges, quae sunt de iure et de tempore legum rogandarum, una rogatione delevit: mitto omnem domesticam labem: etiam exteras nationes illius anni furore conquassatas videbamus. Lege tribunicia Matris magnae Pessinuntius ille sacerdos expulsus et spoliatus sacerdotio est fanumque sanctissimarum atque antiquissimarum religionum venditum pecunia grandi Brogitaro, impuro homini atque indigno illa religione, praesertim quum ea sibi ille non colendi, sed violandi causa appetisset: appellati reges a populo, qui id numquam ne a senatu quidem postulassent: reducti exsules Byzantium condemnati tum, quum indemnati cives e civitate eiiciebantur: 57. rex Ptolemaeus, qui si nondum erat ipse a senatu socius appellatus, erat tamen frater eius regis, qui quum esset in eadem causa, iam erat a senatu honorem istum consecutus: erat eodem genere iisdemque maioribus, eadem vetustate societatis: denique erat rex, si nondum socius, at non hostis: pacatus, quietus, fretus imperio populi Romani regno paterno atque avito regali ocio perfruebatur: de hoc nihil cogitante, nihil suspicante, eisdem

operis suffragium ferentibus est rogatum, ut sedens cum purpura et scaeptro et illis insignibus regiis praeconi publico subiiceretur, et imperante populo Romano, qui etiam bello victis regibus regna reddere consuevit, rex amicus nulla iniuria commemorata, nullis rebus repetitis cum bonis omnibus publicaretur.

XXVII. 58. Multa acerba, multa turpia, multa turbulenta habuit ille annus: tamen illi sceleri, quod in me illorum immanitas edidit, haud scio an recte hoc proximum esse dicam. Antiochum Magnum illum maiores nostri magna belli contentione terra marique superatum intra montem Taurum regnare iusserunt: Asiam, qua illum mulctarunt, Attalo, ut is regnaret in ea, condonaverunt. Cum Armeniorum rege Tigrane grave bellum perdiuturnumque gessimus, quum ille iniuriis in socios nostros inferendis bello prope nos lacessisset. Hic et ipse per se vehemens fuit et acerrimum hostem huius imperii Mithridatem pulsum Ponto opibus suis regnoque defendit, et a L. Lucullo, summo viro atque imperatore, pulsus, animo tamen hostili cum reliquis copiis suis in pristina mente mansit. Hunc Cn. Pompeius quum in suis castris supplicem abiectum vidisset, erexit atque insigne regium, quod ille de suo capite abiecerat, reposuit et certis rebus imperatis regnare iussit, nec minus et sibi et huic imperio gloriosum putavit constitutum a se regem quam constrictum videri. 59. Tigranes igitur, qui et ipse hostis fuit populi Romani et acerrimum hostem in regnum recepit, qui conflixit, qui signa contulit, qui de imperio paene certavit, regnat hodie et amicitiae nomen ac societatis, quod armis violarat, id precibus est consecutus: ille Cyprius miser, qui semper amicus, semper socius fuit, de quo nulla umquam suspicio durior aut ad senatum aut ad imperatores adlata nostros est, vivus, ut aiunt, est et videns cum victu ac vestitu suo publicatus. En cur caeteri reges stabilem esse suam fortunam arbitrentur, quum hoc illius funesti anni prodito exemplo videant per tribunum aliquem et sescentas operas se fortunis spoliari et regno omni posse nudari!

XXVIII. 60. At etiam eo negocio M. Catonis splendorem maculare voluerunt, ignari quid gravitas, quid integritas,

quid magnitudo animi, quid denique virtus valeret, quae in tempestate saeva quieta est et lucet in tenebris et pulsa loco manet tamen atque haeret in patria splendetque per sese semper neque alienis umquam sordibus obsolescit. Non illi ornandum M. Catonem, sed relegandum, nec illi committendum illud negocium, sed imponendum putaverunt, qui in contione palam dixerint linguam se evellisse M. Catoni, quae semper contra extraordinarias potestates libera fuisset. Sentient, ut spero, brevi tempore manere libertatem illam, atque hoc etiam, si fieri potuerit, esse maiorem, quod cum consulibus illis M. Cato, etiam quum iam desperasset aliquid auctoritate sua profici posse, tamen voce ipsa ac dolore pugnavit, et post meum discessum iis Pisonem verbis flens meum et rei publicae casum vexavit, ut illum hominem perditissimum atque impudentissimum paene iam provinciae poeniteret. 61. Cur igitur rogationi paruit? — Quasi vero ille non in alias quoque leges, quas iniuste rogatas putaret, iam ante iuraverit! Non offert se ille istis temeritatibus, ut, quum rei publicae nihil prosit, se civi rem publicam privet. Consule me quum esset designatus tribunus plebis, obtulit in discrimen vitam suam: dixit eam sententiam, cuius invidiam capitis periculo sibi praestandam videbat: dixit vehementer: egit acriter: ea quae sensit, prae se tulit: dux, auctor, actor rerum illarum fuit: non quo periculum suum non videret, sed in tanta rei publicae tempestate nihil sibi nisi de patriae periculis cogitandum putabat.

XXIX. 62. Consecutus est ipsius tribunatus. Quid ego de singulari magnitudine animi eius ac de incredibili virtute dicam? Meministis illum diem, quum templo a collega occupato, nobis omnibus de vita eius viri et civis timentibus, ipse animo fortissimo venit in templum et clamorem hominum auctoritate, impetum improborum virtute sedavit. Adiit tum periculum, sed adiit ob eam causam, quae quanta fuerit iam mihi dicere non est necesse. At si isti Cypriae rogationi sceleratissimae non paruisset, haereret illa nihilo minus rei publicae turpitudo: regno enim iam publicato de ipso Catone erat nominatim rogatum. Quod ille si repudiasset, dubitatis quin ei vis esset adlata, quum omnia acta illius anni per

unum illum labefactari viderentur? 63. Atque etiam hoc videbat: quoniam illa in re publica macula regni publicati maneret, quam nemo iam posset eluere, quod ex malis boni posset in rem publicam pervenire, id utilius esse per se conservari quam per alios. Atque ille, etiam si alia quapiam vi expelleretur illis temporibus ex hac urbe, facile pateretur. Etenim qui superiore anno senatu caruisset, quo si tum veniret, me tamen socium suorum in re publica consiliorum videre posset, is aequo animo tum me expulso et meo nomine quum universo senatu tum sententia sua condemnata in hac urbe esse posset? Ille vero eidem tempori cui nos, eiusdem furori et iisdem consulibus, iisdem minis, insidiis, periculis cessit. Luctum nos hausimus maiorem, dolorem ille animi non minorem.

XXX. 64. His de tot tantisque iniuriis in socios, in reges, in civitates liberas consulum querela esse debuit: in eius magistratus tutela reges atque exterae nationes semper fuerunt. Ecquae vox umquam est audita consulum? quamquam quis audiret, si maxime queri vellent? De Cyprio rege quererentur? qui me civem nullo meo crimine, patriae nomine laborantem non modo stantem non defenderunt, sed ne iacentem quidem protexerunt? Cesseram, si alienam a me plebem fuisse vultis, quae non fuit, invidiae: si commoveri omnia videbantur, tempori: si vis suberat, armis: si societas, magistratuum pactioni: si periculum civium, rei publicae. 65. Cur, quum de capite civis — non disputo cuius modi civis — et de bonis proscriptio ferretur, quum et sacratis legibus et XII tabulis sanctum esset, ut neve privilegium irrogari liceret neve de capite nisi comitiis centuriatis rogari, nulla vox est audita consulum, constitutumque est illo anno, quantum in illis duabus huius imperii pestibus fuit, iure posse per operas concitatas quemvis civem nominatim tribuni plebis concilio ex civitate exturbari? 66. Quae vero promulgata illo anno fuerint, quae promissa multis, quae conscripta, quae sperata, quae cogitata, quid dicam? qui locus orbi terrae iam non erat alicui destinatus? cuius negotii publici cogitari, optari, fingi curatio potuit quae non esset attributa atque descripta? quod genus imperii aut quae provincia,

quae ratio aut flandae aut conflandae pecuniae non reperiebatur? quae regio orave terrarum erat latior in qua non regnum aliquod statueretur? quis autem rex erat qui illo anno non aut emendum sibi quod non habebat aut redimendum quod habebat arbitraretur? quis provinciam, quis pecuniam, quis legationem a senatu petebat? Damnatis de vi restitutio, consulatus petitio ipsi illi populari sacerdoti comparabatur. Haec gemebant boni, sperabant improbi, agebat tribunus plebis, consules adiuvabant.

XXXI. 67. Hic, aliquanto serius quam ipse vellet, Cn. Pompeius, invitissimis iis, qui mentem optimi ac fortissimi viri suis consiliis fictisque terroribus a defensione meae salutis averterant, excitavit illam suam non sopitam, sed suspicione aliqua retardatam consuetudinem rei publicae bene gerendae. Non est passus ille vir, qui sceleratissimos cives, qui acerrimos hostes, qui maximas nationes, qui reges, qui gentes feras atque inauditas, qui praedonum infinitam manum, qui etiam servitia virtute victoriaque domuisset, qui omnibus bellis terra marique compressis imperium populi Romani orbis terrarum terminis definisset, rem publicam everti scelere paucorum, quam ipse non solum consiliis, sed etiam sanguine suo saepe servasset: accessit ad causam publicam: restitit auctoritate sua reliquis rebus: questus est de praeteritis. Fieri quaedam ad meliorem spem inclinatio visa est. 68. Decrevit senatus frequens de meo reditu Kalendis Iuniis, dissentiente nullo, referente L. Ninnio, cuius in mea causa numquam fides virtusque contremuit. Intercessit Ligus iste nescio qui, additamentum inimicorum meorum. Res erat et causa nostra eo iam loci, ut erigere oculos et vivere videretur. Quisquis erat, qui aliquam partem in meo luctu sceleris Clodiani attigisset, quocumque venerat, quod iudicium cumque subierat, damnabatur: inveniebatur nemo qui se suffragium de me tulisse confiteretur. Decesserat ex Asia frater meus magno squalore, sed multo etiam maiore maerore. Huic ad urbem venienti tota obviam civitas cum lacrimis gemituque processerat: loquebatur liberius senatus: concurrebant equites Romani: Piso ille, gener meus, cui fructum pietatis suae neque ex me neque a populo Romano

ferre licuit, a propinquo suo socerum suum flagitabat: omnia senatus reiiciebat, nisi de me primum consules rettulissent.

XXXII. 69. Quae quum res iam manibus teneretur et quum consules provinciarum pactione libertatem omnem perdidissent, qui quum in senatu privati ut de me sententias dicerent flagitabant, legem illi se Clodiam timere dicebant: quum haec non possent iam diutius sustinere, initur consilium de interitu Cn. Pompeii: quo patefacto ferroque deprehenso ille inclusus domi tam diu fuit quam diu inimicus meus in tribunatu. De meo reditu octo tribuni promulgarunt. Ex quo intellectum est mihi absenti non crevisse amicos, in ea praesertim fortuna, in qua non nulli etiam, quos esse putaveram, non erant, sed eos voluntatem semper eamdem, libertatem non eamdem semper habuisse: Nam ex novem tribunis, quos tunc habueram, unus me absente defluxit, qui cognomen sibi ex Aeliorum imaginibus adripuit, quo magis nationis eius esse quam generis videretur. 70. Hoc igitur anno magistratibus novis designatis, quum omnes boni omnem spem melioris status in eorum fidem convertissent, princeps P. Lentulus auctoritate ac sententia sua Pisone et Gabinio repugnantibus causam suscepit tribunisque plebis octo referentibus praestantissimam de me sententiam dixit. Qui quum ad gloriam suam atque ad amplissimi beneficii gratiam magis pertinere videret causam illam integram ad suum consulatum reservari, tamen rem talem per alios citius quam per se tardius confici malebat.

XXXIII. 71. Hoc interim tempore P. Sestius, iudices, designatus iter ad C. Caesarem pro mea salute suscepit. Quid egerit, quantum profecerit, nihil ad causam — equidem existimo, si ille, ut arbitror, aequus nobis fuerit, nihil ab hoc profectum: sin iratior, non multum —: sed tamen sedulitatem atque integritatem hominis videtis. Ingredior iam in Sestii tribunatum: nam hoc primum iter designatus rei publicae causa suscepit: pertinere et ad concordiam civium putavit et ad perficiendi facultatem animum Caesaris a causa non abhorrere: — abiit ille annus: respirasse homines videbantur nondum re, sed spe rei publicae recuperandae. Exierunt malis ominibus atque exsecrationibus duo vulturii palu-

dati: quibus utinam ipsis evenissent ea, quae tum homines precabantur! neque nos provinciam Macedoniam cum exercitu neque equitatum in Syria et cohortes optimas perdidissemus. 72. Ineunt magistratum tribuni plebis, qui omnes se de me promulgaturos confirmarant. Ex iis princeps emitur ab inimicis meis, is, quem homines in luctu irridentes Gracchum vocabant: quoniam id etiam fatum civitatis fuit, ut illa ex vepreculis extracta nitedula rem publicam conaretur adrodere. Alter vero, non ille Serranus ab aratro, sed ex deserto Gavii Ofellae horto calatis Gaviis in Calatinos Atilios insitus, subito, nominibus in tabulas relatis, nomen suum de tabula sustulit. Veniunt Kalendae Ianuariae: vos haec melius scire potestis: equidem audita dico: quae tum frequentia senatus, quae exspectatio populi, qui concursus legatorum ex Italia cuncta, quae virtus, actio, gravitas P. Lentuli consulis fuerit, etiam quae collegae eius moderatio de me: qui quum inimicitias sibi mecum ex rei publicae dissensione susceptas esse dixisset, eas se patribus conscriptis dixit et temporibus rei publicae permissurum.

XXXIV. 73. Tum princeps rogatus sententiam L. Cotta dixit id, quod dignissimum re publica fuit, nihil de me actum esse iure, nihil more maiorum, nihil legibus: non posse quemquam de civitate tolli sine iudicio: de capite non modo ferri, sed ne iudicari quidem posse nisi comitiis centuriatis: vim fuisse illam, flammam quassatae rei publicae perturbatorumque temporum iure iudiciisque sublatis: magna rerum perturbatione impendente declinasse me paullum et spe reliquae tranquillitatis praesentes fluctus tempestatemque fugisse: qua re, quum absens rem publicam non minus magnis periculis quam quodam tempore praesens liberassem, non restitui me solum, sed etiam ornari a senatu decere. Disputavit etiam multa prudenter, ita de me illum amentissimum et profligatissimum hostem pudoris et pudicitiae scripsisse quae scripserat, iis verbis, rebus, sententiis, ut, etiam si iure esset rogatum, tamen vim habere non posset: qua re me, qui nulla lege abessem, non restitui lege, sed revocari senatus auctoritate oportere. 74. Hunc nemo erat quin verissime sentire diceret. Sed post eum rogatus Cn. Pompeius

approbata laudataque Cottae sententia dixit sese ocii mei causa, ut omni populari concitatione defungerer, censere ut ad senatus auctoritatem populi quoque Romani beneficium erga me adiungeretur. Quum omnes certatim aliusque alio gravius atque ornatius de mea salute dixisset fieretque sine ulla varietate discessio, surrexit, ut scitis, Atilius hic Gavianus, nec ausus est, quum esset emptus, intercedere: noctem sibi ad deliberandum postulavit. Clamor senatus, querelae, preces, socer ad pedes abiectus. Ille se adfirmare postero die moram nullam esse facturum. Creditum est: discessum est. Illi interea deliberatori merces longa interposita nocte duplicata est. Consecuti dies pauci omnino Ianuario mense per quos senatum haberi liceret: sed tamen actum nihil nisi de me.

XXXV. 75. Quum omni mora, ludificatione, calumnia senatus auctoritas impediretur, venit tandem concilio de me agendi dies VIII Kalendas Februarias. Princeps rogationis, vir mihi amicissimus, Q. Fabricius, templum aliquanto ante lucem occupavit. Quietus eo die Sestius, is qui est de vi reus: actor hic defensorque causae meae nihil progreditur, consilia exspectat inimicorum meorum. Quid illi, quorum consilio P. Sestius in iudicium vocatur, quo se pacto gerunt? Quum forum, comitium, curiam multa de nocte armatis hominibus ac servis plerisque occupavissent, impetum faciunt in Fabricium, manus adferunt, occidunt non nullos, vulnerant multos. 76. Venientem in forum, virum optimum et constantissimum, M. Cispium, tribunum plebis, vi depellunt: caedem in foro maximam faciunt: universique destrictis gladiis et cruentis in omnibus fori partibus fratrem meum, virum optimum, fortissimum meique amantissimum, oculis quaerebant, voce poscebant. Quorum ille telis libenter in tanto luctu ac desiderio mei non repugnandi, sed moriendi causa corpus obtulisset suum, nisi suam vitam ad spem mei reditus reservasset. Subiit tamen vim illam nefariam consceleratorum latronum et, quum ad fratris salutem a populo Romano deprecandam venisset, pulsus e rostris in comitio iacuit seque servorum et libertorum corporibus obtexit vitamque tum suam noctis et fugae praesidio, non iuris iudicio-

rumque defendit. 77. Meministis tum, iudices, corporibus civium Tiberim compleri, cloacas refarciri, e foro spongiis effingi sanguinem, ut omnes tantam illam copiam et tam magnificum apparatum non privatum aut plebeium, sed patricium et praetorium esse arbitrarentur.

XXXVI. Nihil neque ante hoc tempus neque hoc ipso turbulentissimo die criminamini Sestium. — Atqui vis in foro versata est. — Certe: quando enim maior? Lapidationes persaepe vidimus: non ita saepe, sed nimium tamen saepe gladios, caedem vero tantam, tantos acervos corporum exstructos, nisi forte illo Cinnano atque Octaviano die, quis umquam in foro vidit? qua ex concitatione animorum? Nam ex pertinacia aut constantia intercessoris oritur saepe seditio, culpa atque improbitate latoris commodo aliquo imperitis aut largitione proposita: oritur ex concertatione magistratuum: oritur sensim ex clamore primum, deinde aliqua discessione contionis: vix, sero et raro ad manus pervenitur: nullo vero verbo facto, nulla contione advocata, nulla lege recitata concitatam nocturnam seditionem quis audivit? 78. An veri simile est, ut civis Romanus aut homo liber quisquam cum gladio in forum descenderit ante lucem, ne de me ferri pateretur, praeter eos, qui ab illo pestifero ac perdito civi iam pridem rei publicae sanguine saginantur? Hic iam de ipso accusatore quaero, qui P. Sestium queritur cum multitudine in tribunatu et cum praesidio magno fuisse, num illo die fuerit? Certe non fuit. Victa igitur est causa rei publicae et victa non auspiciis, non intercessione, non suffragiis, sed vi, manu, ferro. Nam si obnunciasset Fabricio is, qui se servasse de caelo diceret, accepisset res pupublica plagam, sed eam, quam acceptam gemere posset: si intercessisset collega Fabricio, laesisset rem publicam, sed [rem publicam] iure laesisset. Gladiatores tu novicios, pro exspectata aedilitate suppositos, cum sicariis e carcere emissis ante lucem immittas? magistratus templo deiicias? caedem maximam facias? forum purges? et, quum omnia vi et armis egeris, accuses eum, qui se praesidio munierit, non ut te oppugnaret, sed ut vitam suam posset defendere?

XXXVII. 79. Atqui ne ex eo quidem tempore id egit

Sestius, ut a suis munitus tuto in foro magistratum gereret, rem publicam administraret. Itaque fretus sanctitate tribunatus, quum se non modo contra vim et ferrum, sed etiam contra verba atque interfationem legibus sacratis esse armatum putaret, venit in templum Castoris, obnunciavit consuli: quum subito manus illa Clodiana, in caede civium saepe iam victrix, exclamat, incitatur, invadit: inermen atque imparatum tribunum alii gladiis adoriuntur, alii fragmentis saeptorum et fustibus: a quibus hic multis vulneribus acceptis ac debilitato corpore et contrucidato se abiecit exanimatus neque ulla alia re ab se mortem nisi opinione mortis depulit. Quem quum iacentem et concisum plurimis vulneribus extremo spiritu exsanguem et confectum viderent, defetigatione magis et errore quam misericordia et modo aliquando caedere destiterunt. 80. Et causam dicit Sestius de vi? Quid ita? quia vivit. — At id non sua culpa: plaga una illa extrema defuit, quae si accessisset, reliquum spiritum exhausisset. Accusa Lentidium: non percussit locum: male dic Titio Sabinio, homini Reatino, cur tam temere exclamarit occisum. Ipsum vero quid accusas? Num defuit gladiis? num repugnavit? Num ut gladiatoribus imperari solet, ferrum non recepit?

XXXVIII. An haec ipsa vis est, non posse emori? an illa, quod tribunus plebis templum cruentavit? an quod quum esset ablatus primumque resipisset, non se referri iussit? Ubi est crimen, quod reprehenditis? 81. Hic quaero, iudices, si illo die gens ista Clodia quod facere voluit effecisset, si P. Sestius, qui pro occiso relictus est, occisus esset, fuistisne ad arma ituri? fuistisne vos ad patrium illum animum maiorumque virtutem excitaturi? fuistisne aliquando rem publicam a funesto latrone repetituri? an etiam tum quiesceretis, cunctaremini, timeretis, quum rem publicam a facinorosissimis sicariis et a servis esse oppressam atque conculcatam videretis? Cuius igitur mortem ulcisceremini, si quidem liberi esse et habere rem publicam cogitaretis, de eius virtute vivi quid vos loqui, quid sentire, quid cogitare, quid iudicare oporteat dubitandum putatis? 82. At vero illi ipsi parricidae, quorum effrenatus furor alitur impunitate

diuturna, adeo vim facinoris sui perhorruerunt, ut, si paullo longior opinio mortis Sestii fuisset, Gracchum illum suum transferendi in nos criminis causa occidere cogitarint. Sensit rusticulus non incautus — neque enim homines nequam tacere potuerunt — suum sanguinem quaeri ad restinguendam invidiam facinoris Clodiani: mulioniam paenulam adripuit, cum qua primum Romam ad comitia venerat: messoria se corbe contexit. Quum quaererent alii Numerium, alii Quintum, gemini nominis errore servatus est. Atque hoc scitis omnes, usque adeo hominem in periculo fuisse, quoad scitum est Sestium vivere. Quod ni esset patefactum paullo citius quam vellem, non illi quidem morte mercenarii sui transferre potuissent invidiam in quos putabant, sed acerbissimi sceleris infamiam grato quodam scelere minuissent. 83. Ac si tum P. Sestius, iudices, in templo Castoris animam quam vix retinuit edidisset, non dubito quin, si modo esset in re publica senatus, si maiestas populi Romani revixisset, aliquando statua huic ob rem publicam interfecto in foro statueretur. Nec vero illorum quisquam, quos a maioribus nostris morte obita positos in illo loco atque in rostris collocatos videtis, esset P. Sestio aut acerbitate mortis aut animo in rem publicam praeponendus: qui quum causam civis calamitosi, causam amici, causam bene de re publica meriti, causam senatus, causam Italiae, causam rei publicae suscepisset, quumque auspiciis religionique parens obnunciaret, quod senserat, luce palam a nefariis pestibus in deorum hominumque conspectu esset occisus sanctissimo in templo, sanctissima in causa, sanctissimo in magistratu. Eius igitur vitam quisquam spoliandam ornamentis esse dicet, cuius mortem ornandam monumento sempiterno putaretis?

XXXIX. 84. Homines, inquit, emisti, coëgisti, parasti. — Quid uti faceret? senatum obsideret? cives indemnatos expelleret? bona diriperet? aedes incenderet? tecta disturbaret? templa deorum immortalium inflammaret? tribunos plebis ferro e rostris expelleret? provincias quas vellet quibus vellet venderet? reges appellaret? rerum capitalium condemnatos in liberas civitates per legatos nostros redu-

ceret? principem civitatis ferro obsessum teneret? Haec ut efficere posset, quae fieri nisi armis oppressa re publica nullo modo poterant, idcirco, credo, manum sibi P. Sestius et copias comparavit. — At nondum erat maturum: nondum res ipsa ad eius modi praesidia viros bonos compellebat. — Pulsi nos eramus, non omnino ista manu sola, sed tamen non sine ista: vos taciti morabamini. 85. Captum erat forum anno superiore, aede Castoris tamquam arce aliqua a fugitivis occupata: silebatur. Omnia hominum quum egestate tum audacia perditorum clamore, concursu, vi, manu gerebantur: perferebatis. Magistratus templis pellebantur: alii omnino aditu ac foro prohibebantur: nemo resistebat. Gladiatores ex praetoris comitatu comprehensi, in senatum introducti, confessi, in vincla coniecti a Milone, emissi a Serrano: mentio nulla. Forum corporibus civium Romanorum constratum caede nocturna: non modo nulla nova quaestio, sed etiam vetera iudicia sublata. Tribunum plebis plus viginti vulneribus acceptis iacentem moribundumque vidistis: alterius tribuni plebis, divini hominis — dicam enim quod sentio et quod mecum sentiunt omnes boni —, insigni quadam, inaudita, nova magnitudine animi, gravitate, fide praediti, domus est oppugnata ferro, facibus, exercitu Clodiano. XL. 86. Et tu hoc loco laudas Milonem et iure laudas. Quem enim umquam virum tam immortali virtute vidimus? qui nullo praemio proposito praeter hoc, quod iam contritum et contemptum putatur, iudicium bonorum, omnia pericula, summos labores, gravissimas contentiones inimicitiasque suscepit? qui mihi unus ex omnibus civibus videtur re docuisse, non verbis, et quid oporteret a praestantissimis viris in re publica fieri et quid necesse esset: oportere hominum audacium, eversorum rei publicae sceleri legibus et iudiciis resistere: si leges non valerent, iudicia non essent, si res publica vi consensuque audacium armis oppressa teneretur, praesidio et copiis defendi vitam et libertatem necesse esse. Hoc sentire prudentiae est, facere fortitudinis, et sentire vero et facere perfectae cumulataeque virtutis. 87. Adiit ad rem publicam tribunus plebis, Milo, de cuius laude plura dicam, non quo aut ipse haec dici quam existimari malit aut ego hunc laudis fructum praesenti libenter

impertiam, praesertim quum verbis consequi non possim, sed quod existimo, si Milonis causam accusatoris voce collaudatam probaro, vos in hoc crimine parem Sestii causam existimaturos —; adiit igitur T. Annius ad causam rei publicae sic, ut civem patriae recuperare vellet ereptum. Simplex causa, constans ratio, plena consensionis omnium, plena concordiae. Collegas adiutores habebat: consulis alterius summum studium, alterius animus paene placatus. De praetoribus unus alienus: senatus incredibilis voluntas, equitum Romanorum animi ad causam excitati, erecta Italia. Duo soli erant empti ad impediendum: qui si homines despecti et contempti tantam rem sustinere non potuissent, se causam quam susceperat nullo labore peracturum videbat. Agebat auctoritate, agebat consilio, agebat per summum ordinem, agebat exemplo bonorum et fortium civium: quid re publica, quid se dignum esset, quis ipse esset, quid sperare, quid maioribus suis reddere deberet diligentissime cogitabat.

XLI. 88. Huic gravitati hominis videbat ille gladiator se, si moribus ageret, parem esse non posse: ad ferrum, ad faces, ad cotidianam caedem, incendia, rapinas se cum exercitu suo contulit: domum oppugnare, itineribus occurrere, vi lacessere et terrere coepit. Non movit hominem summa gravitate summaque constantia, sed quamquam dolor animi, innata libertas, prompta excellensque virtus fortissimum virum hortabatur, vi vim oblatam, praesertim saepius, ut frangeret et refutaret, tanta moderatio fuit hominis, tantum consilium, ut contineret dolorem neque eadem se re ulcisceretur qua esset lacessitus, sed illum tot iam in funeribus rei publicae exsultantem ac tripudiantem legum, si posset, laqueis constringeret. 89. Descendit ad accusandum. Quis umquam tam proprie rei publicae causa? nullis inimicitiis, nullis praemiis, nulla hominum postulatione aut etiam opinione id umquam esse facturum. Fracti erant animi hominis: hoc enim accusante pristini illius sui iudicii turpitudinem desperabat. Ecce tibi consul, praetor, tribunus plebis nova novi generis edicta proponunt: NE REUS ADSIT, NE CITETUR, NE QUAERATUR, NE MENTIONEM OMNINO CUIQUAM IUDICUM AUT IUDICIORUM FACERE LICEAT. Quid ageret vir ad virtutem,

dignitatem, gloriam natus vi sceleratorum hominum corroborata, legibus iudiciisque sublatis? Cervices tribunus plebis privato, praestantissimus vir profligatissimo homini daret? an causam susceptam adfligeret? an se domi contineret? Et vinci turpe putavit et deterreri et latere. Perfecit ut, quoniam sibi in illum legibus uti non liceret, illius vim neque in suo neque in rei publicae periculo pertimesceret.

XLII. 90. Quo modo igitur hoc in genere praesidii comparati accusas Sestium, quum idem laudes Milonem? An qui sua tecta defendit, qui ab aris, focis ferrum flammamque depellit, qui sibi licere vult tuto esse in foro, in templo, in curia, iure praesidium comparat: qui vulneribus, quae cernit cotidie toto corpore, monetur ut aliquo praesidio caput et cervices et iugulum ac latera tutetur, hunc de vi accusandum putas? 91. Quis enim nostrum, iudices, ignorat ita naturam rerum tulisse, ut quodam tempore homines nondum neque naturali neque civili iure descripto fusi per agros ac dispersi vagarentur tantumque haberent, quantum manu ac viribus per caedem ac vulnera aut eripere aut retinere potuissent? Qui igitur primi virtute et consilio praestanti exstiterunt, ii perspecto genere humanae docilitatis atque ingenii dissipatos unum in locum congregarunt eosque ex efferitate illa ad iustitiam atque mansuetudinem transduxerunt. Tum res ad communem utilitatem constitutas, quas publicas appellamus, tum conventicula hominum, quae postea civitates nominatae sunt, tum domicilia coniuncta, quas urbes dicimus, invento et divino iure et humano moenibus saepserunt. 92. Atque inter hanc vitam perpolitam humanitate et illam immanem nihil tam interest quam ius atque vis. Horum utro uti nolumus, altero est utendum. Vim volumus exstingui: ius valeat necesse est, id est, iudicia, quibus omne ius continetur. Iudicia displicent aut nulla sunt: vis dominetur necesse est. Hoc vident omnes: Milo et vidit et fecit, ut ius experiretur, vim depelleret. Altero uti voluit, ut virtus audaciam vinceret: altero usus necessario est, ne virtus ab audacia vinceretur. Eademque ratio fuit Sestii, si minus in accusando — neque enim per omnes fuit idem fieri necesse —, at certe

in necessitate defendendae salutis suae praesidioque contra vim et manum comparando.

XLIII. 93. O di immortales! quemnam ostenditis exitum nobis? quam spem rei publicae datis? quotus quisque invenietur tanta virtute vir, qui optimam quamque causam rei publicae amplectatur, qui bonis viris deserviat, qui solidam laudem veramque quaerat? quum sciat duo illa rei publicae paene fata, Gabinium et Pisonem, alterum haurire cotidie ex paratissimis atque opulentissimis Syriae gazis innumerabile pondus auri; bellum inferre quiescentibus, ut eorum veteres illibatasque divitias in profundissimum libidinum suarum gurgitem profundat: villam aedificare in oculis omnium tantam, tugurium ut iam videatur esse illa villa, quam ipse tribunus plebis pictam olim in contionibus explicabat, quo fortissimum ac summum civem in invidiam homo castus ac non cupidus vocaret: 94. alterum Thracibus ac Dardanis primum pacem maxima pecunia vendidisse, deinde ut illi pecuniam conficere possent, vexandam iis Macedoniam et spoliandam tradidisse, eumdemque bona creditorum, civium Romanorum, cum debitoribus Graecis divisisse, cogere pecunias maximas a Dyrrhachinis, spoliare Thessalos, certam Achaeis in annos singulos pecuniam imperavisse, neque tamen ullo in publico aut religioso loco signum aut tabulam aut ornamentum reliquisse: hos sic eludere, quibus omne supplicium atque omnis iure optimo poena debetur: reos esse hos duos, quos videtis. Omitto iam Numerium, Serranum, Aelium, quisquilias seditionis Clodianae: sed tamen hi quoque etiam nunc volitant, ut videtis, nec, dum vos de vobis aliquid timebitis, illi umquam de se pertimescent.

XLIV. 95. Nam quid ego de aedile ipso loquar, qui etiam diem dixit et accusavit de vi Milonem? Neque hic tamen ulla umquam iniuria adducetur, ut eum tali virtute tantaque firmitate animi se in rem publicam fuisse poeniteat: sed qui haec vident adolescentes quonam suas mentes conferent? Ille, qui monumenta publica, qui aedes sacras, qui domos inimicorum suorum oppugnavit, excidit, incendit, qui stipatus semper sicariis, saeptus armatis, munitus indicibus *fuit, quorum hodie* copia redundat, qui et peregrinam ma-

num facinorosorum concitavit et servos ad caedem idoneos emit et in tribunatu carcerem totum in forum effudit, volitat aedilis, accusat eum, qui aliqua ex parte eius furorem exsultantem repressit: hic, qui se est tutatus sic, ut in privata re deos penates suos, in re publica iura tribunatus atque auspicia defenderet, accusare eum moderate, a quo ipse nefarie accusatur, per senatus auctoritatem non est situs. 96. Nimirum hoc illud est, quod de me potissimum tu in accusatione quaesisti, quae esset nostra natio optimatium: sic enim dixisti. Rem quaeris praeclaram iuventuti ad discendum nec mihi difficilem ad perdocendum, de qua pauca, iudices, dicam, et, ut arbitror, nec ab utilitate eorum, qui audient, nec ab officio vestro nec ab ipsa causa P. Sestii abhorrebit oratio mea.

XLV. Duo genera semper in hac civitate fuerunt eorum, qui versari in re publica atque in ea se excellentius gerere studuerunt: quibus ex generibus alteri se populares, alteri optimates et haberi et esse voluerunt. Qui ea, quae faciebant quaeque dicebant, multitudini iucunda volebant esse, populares: qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarent, optimates habebantur. 97. Quis ergo iste optimus quisque? De numero si quaeris, innumerabiles, — neque enim aliter stare possemus —: sunt principes consilii publici, sunt qui eorum sectam sequuntur, sunt maximorum ordinum homines, quibus patet curia, sunt municipales rusticique Romani, sunt negocii gerentes, sunt etiam libertini optimates. Numerus, ut dixi, huius generis late et varie diffusus est: sed genus universum, ut tollatur error, brevi circumscribi et definiri potest. Omnes optimates sunt, qui neque nocentes sunt nec natura improbi nec furiosi nec malis domesticis impediti. Est igitur ut ii sint, quam tu nationem appellasti, qui integri sunt et sani et bene de rebus domesticis constituti. Horum qui voluntati, commodis, opinioni in gubernanda re publica serviunt, defensores optimatium ipsique optimates gravissimi et clarissimi cives numerantur et principes civitatis. 98. Quid est igitur propositum his rei publicae gubernatoribus quod intueri et quo cursum suum dirigere debeant? Id quod est praestantissimum maxi-

meque optabile omnibus sanis et bonis et beatis, cum dignitate ocium. Hoc qui volunt, omnes optimates: qui efficiunt, summi viri et conservatores civitatis putantur. Neque enim rerum gerendarum dignitate homines efferri ita convenit, ut ocio non prospiciant, neque ullum amplexari ocium quod abhorreat a dignitate. XLVI. Huius autem ociosae dignitatis haec fundamenta sunt, haec membra, quae tuenda principibus et vel capitis periculo defendenda sunt: religiones, auspicia, potestates magistratuum, senatus auctoritas, leges, mos maiorum, iudicia, iuris dictio, fides, provinciae, socii, imperii laus, res militaris, aerarium. **99.** Harum rerum tot atque tantarum esse defensorem et patronum magni animi est, magni ingenii magnaeque constantiae. Etenim in tanto civium numero magna multitudo est eorum, qui aut propter metum poenae peccatorum suorum conscii novos motus conversionesque rei publicae quaerant, aut qui propter insitum quemdam animi furorem discordiis civium ac seditione pascantur, aut qui propter implicationem rei familiaris communi incendio malint quam suo deflagrare. Qui quum auctores sunt et duces suorum studiorum vitiorumque nacti, in re publica fluctus excitantur, ut vigilandum sit iis, qui sibi gubernacula patriae depoposcerunt, enitendumque omni scientia ac diligentia, ut conservatis iis, quae ego paullo ante fundamenta ac membra esse dixi, tenere cursum possint et capere ocii illum portum et dignitatis. **100.** Hanc ego viam, iudices, si aut asperam atque arduam aut plenam esse periculorum aut insidiarum negem, mentiar, praesertim quum id non modo intellexerim semper, sed etiam praeter caeteros senserim.

XLVII. Maioribus praesidiis et copiis oppugnatur res publica quam defenditur, propterea quod audaces homines et perditi nutu impelluntur et ipsi etiam sponte sua contra rem publicam incitantur: boni nescio quo modo tardiores sunt et principiis rerum neglectis ad extremum ipsa denique necessitate excitantur, ita ut non numquam cunctatione ac tarditate, dum ocium volunt etiam sine dignitate retinere, ipsi utrumque amittant. **101.** Propugnatores autem rei publicae qui esse voluerunt, si leviores sunt, desciscunt: si

timidiores, desunt: permanent illi soli atque omnia rei publicae causa perferunt, qui sunt tales, qualis pater tuus, M. Scaure, fuit, qui a C. Gracchus usque ad Q. Varium seditiosis omnibus restitit, quem numquam ulla vis, ullae minae, ulla invidia labefecit, aut qualis Q. Metellus, patruus matris tuae: qui quum florentem hominem in populari ratione, L. Saturninum, censor notasset quumque insitivum Gracchum contra vim multitudinis incitatae censu prohibuisset, quumque in eam legem, quam non iure rogatam iudicarat, iurare unus noluisset, de civitate maluit quam de sententia demoveri, aut, ut vetera exempla, quorum est copia digna huius imperii gloria, relinquam neve eorum aliquem, qui vivunt, nominem, qualis nuper Q. Catulus fuit, quem neque periculi tempestas neque honoris aura potuit umquam de suo cursu aut spe aut metu demovere.

XLVIII. 102. Haec imitamini, per deos immortales! qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quaeritis. Haec ampla sunt, haec divina, haec immortalia: haec fama celebrantur, monumentis annalium mandantur, posteritati propagantur. Est labor, non nego: pericula magna, fateor. *Multae insidiae sunt bonis:* verissime dictum est. Sed te,

Id, quod multi invideant multique expetant, inscitia est,
inquit,
Postulare, nisi laborem summa cum cura ecferas.

Nollem idem alio loco dixisset, quod exciperent improbi cives: *Oderint, dum metuant.* Praeclara enim illa praecepta dederat iuventuti. 103. Sed tamen haec via, haec ratio rei publicae capessendae olim erat magis pertimescenda, quum multis in rebus multitudinis studium aut populi commodum ab utilitate rei publicae discrepabat. Tabellaria lex ab L. Cassio ferebatur. Populus libertatem agi putabat suam. Dissentiebant principes et in salute optimatium temeritatem multitudinis et tabellae licentiam pertimescebant. Agrariam Ti. Gracchus legem ferebat. Grata erat populo: fortunae constitui tenuiorum videbantur. Nitebantur contra optimates, quod et discordiam excitari videbant et, quum locupletes possessionibus diuturnis moverentur, spoliari

rem publicam propugnatoribus arbitrabantur. Frumentariam legem C. Gracchus ferebat. Iucunda res plebei: victus enim suppeditabatur large sine labore. Repugnabant boni, quod et ab industria plebem ad desidiam avocari putabant et aerarium exhauriri videbatur.

XLIX. Multa etiam nostra memoria, quae consulto praetereo, fuerunt in ea contentione, ut popularis cupiditas a consilio principum dissideret. **104.** Nunc iam nihil est quod populus a delectis principibusque dissentiat, nec flagitat rem ullam neque novarum rerum est cupidus et ocio suo et dignitate optimi cuiusque et universae rei publicae gloria delectatur. Itaque homines seditiosi ac turbulenti, quia nulla iam largitione populum Romanum concitare possunt, quod plebes perfuncta gravissimis seditionibus ac discordiis ocium amplexatur, conductas habent contiones, neque id agunt, ut ea dicant aut ferant, quae illi velint audire, qui in contione sunt, sed precio ac mercede perficiunt, ut quidquid dicant, id illi velle audire videantur. **105.** Num vos existimatis Gracchos aut Saturninum aut quemquam illorum veterum, qui populares habebantur, ullum umquam in contione habuisse conductum? Nemo habuit. Ipsa enim largitio et spes commodi propositi sine mercede ulla multitudinem concitabat. Itaque temporibus illis, qui populares erant, offendebant illi quidem apud graves et honestos homines, sed populi iudiciis atque omni significatione florebant. His in theatro plaudebatur: hi suffragiis quod contenderant consequebantur: horum homines nomen, orationem, vultum, incessum amabant. Qui autem adversabantur ei generi, graves et magni homines habebantur: sed valebant in senatu multum, apud bonos viros plurimum: multitudini iucundi non erant, suffragiis offendebatur saepe eorum voluntas: plausum vero etiam si quis eorum aliquando acceperat, ne quid peccasset pertimescebat. At tamen, si quae res erat maior, idem ille populus horum auctoritate maxime commovebatur.

L. **106.** Nunc, nisi me fallit, in eo statu civitas est, ut, si operas conductorum removeris, omnes idem de re publica sensuri esse videantur. Etenim tribus locis significari

maxime populi Romani iudicium ac voluntas potest, contione, comitiis, ludorum gladiatorumque consessu. Quae contio fuit per hos annos, quae quidem esset non conducta, sed vera, in qua populi Romani consensus perspici non posset? Habitae sunt multae de me a gladiatore sceleratissimo, ad quas nemo adibat incorruptus, nemo integer: nemo illum foedum vultum aspicere, nemo furialem vocem bonus audire poterat. Erant, erant illae contiones perditorum hominum necessario turbulentae. **107.** Habuit de eodem me P. Lentulus consul contionem: concursus est populi Romani factus: omnes ordines, tota in illa contione Italia constitit. Egit causam summa cum gravitate copiaque dicendi, tanto silentio, tanta approbatione omnium, nihil ut umquam videretur tam populare ad populi Romani aures accidisse. Productus est ab eo Cn. Pompeius, qui se non solum auctorem meae salutis, sed etiam supplicem populo Romano praebuit. Huius oratio et pergravis et grata contioni fuit: sic contendo, numquam neque sententiam eius auctoritate neque eloquentiam iucunditate fuisse maiore. **108.** Quo silentio sunt auditi de me caeteri principes civitatis! quos idcirco non appello hoc loco, ne mea oratio, si minus de aliquo dixero, ingrata, si satis de omnibus, infinita esse videatur. Cedo nunc eiusdem illius inimici mei de me eodem ad verum populum in campo Martio contionem! Quis non modo approbavit, sed non indignissimum facinus putavit illum non dicam loqui, sed vivere ac spirare? Quis fuit qui non eius voce maculari rem publicam seque, si eum audiret, scelere astringi arbitraretur?

LI. **109.** Venio ad comitia, sive magistratuum placet sive legum. Leges videmus saepe ferri multas. Omitto eas, quae feruntur ita, vix ut quini et ii ex aliena tribu, qui suffragium ferant reperiantur. De me, quem tyrannum atque ereptorem libertatis esse dicebat illa ruina rei publicae, dicit se legem tulisse. Quis est qui se, quum contra me ferebatur, inisse suffragium confiteatur? quum autem de me eodem ex senatus consulto, comitiis centuriatis ferebatur, quis est qui non profiteatur se adfuisse et suffragium de salute mea tulisse? Utra igitur causa popularis debet videri: in qua

omnes honestates civitatis, omnes aetates, omnes ordines una consentiunt, an in qua furiae concitatae tamquam ad funus rei publicae convolant? **110.** An, sicubi aderit Gellius, homo et fratre indignus, viro clarissimo atque optimo consule, et ordine equestri, cuius ille ordinis nomen retinet, ornamenta confecit, id erit populare? — Est enim homo iste populo Romano deditus. — Nihil vidi magis: qui, quum eius adolescentia in amplissimis honoribus summi viri, L. Philippi vitrici, florere potuisset, usque eo non fuit popularis, ut bona solus comesset. Deinde ex impuro adolescente et petulante, postea quam rem paternam ab idiotarum divitiis ad philosophorum regulam perduxit, Graeculum se atque ociosum putari voluit, studio litterarum se subito dedidit. Nihil iuvabant anagnostae: libelli pro vino etiam saepe oppignerabantur. Manebat insaturabile abdomen, copiae deficiebant. Itaque semper versabatur in spe rerum novarum: ocio et tranquillitate rei publicae consenescebat. LII. Ecquae seditio umquam fuit in qua non ille princeps? ecqui seditiosus cui ille non familiaris? ecquae turbulenta contio cuius ille non concitator? cui bene dixit umquam bono? bene dixit? immo, quem fortem et bonum civem non petulantissime est insectatus? qui, ut credo, non libidinis causa, sed ut plebicola videretur, libertinam duxit uxorem. **111.** Is de me suffragium tulit, is adfuit, is interfuit epulis et gratulationibus parricidarum: in quo tamen est me ultus, quum illo ore inimicos est meos suaviatus: qui, quasi mea culpa bona perdiderit, ita ob eam ipsam causam est mihi inimicus, quia nihil habet. Utrum ego tibi patrimonium eripui, Gelli, an tu comedisti? Quid? tu meo periculo, gurges ac vorago patrimonii, heluabare, ut, si ego consul rem publicam contra te et gregales tuos defendissem, in civitate esse me nolles? Te nemo tuorum videre vult: omnes aditum, sermonem, congressum tuum fugiunt: te sororis filius Postumius, adolescens gravis, senili iudicio, notavit, quum in magno numero tutorem liberis non instituit. Sed elatus odio et meo et rei publicae nomine, quorum ille utri sit inimicior nescio, plura dixi quam dicendum fuit, in furiosissimum atque egentissimum ganeonem. **112.** Illuc revertor: contra me quum

est actum, capta urbe atque oppressa, Gellium, Firmidium, Titium, eiusdem modi furias illis mercenariis gregibus duces et auctores fuisse, quum ipse lator nihil ab horum turpitudine, audacia, sordibus abhorreret. At quum de dignitate mea ferebatur, nemo sibi nec valetudinis excusationem nec senectutis satis iustam putavit: nemo fuit qui se non rem publicam mecum simul revocare in suas sedes arbitraretur.

LIII. **113.** Videamus nunc comitia magistratuum. Fuit collegium nuper tribunicium, in quo tres minime, vehementer duo populares existimabantur. Ex iis, qui populares non habebantur, quibus in illo genere conductarum contionum consistendi potestas non erat, duo a populo Romano praetores video esse factos: et, quantum sermonibus vulgi et suffragiis intelligere potui, prae se populus Romanus ferebat sibi illum in tribunatu Cn. Domitii animum constantem et egregium et Q. Ancharii fidem ac fortitudinem, etiam si nihil agere potuissent, tamen voluntate ipsa gratum fuisse. Iam de C. Fannio quae sit existimatio videmus: quod iudicium populi Romani in honoribus eius futurum sit nemini dubium esse debet. **114.** Quid? populares illi duo quid egerunt? Alter, qui tamen se continuerat, tulerat nihil, senserat tantum de re publica aliud atque homines exspectabant, vir et bonus et innocens et bonis viris semper probatus, quod parum videlicet intellexit in tribunatu quid vero populo probaretur, et quod illum esse populum Romanum, qui in contione erat, arbitrabatur, non tenuit eum locum, in quem, nisi popularis esse voluisset, facillime pervenisset. Alter, qui ita se in populari ratione iactarat, ut auspicia, legem Aeliam, senatus auctoritatem, consulem, collegas, bonorum iudicium nihil putaret, aedilitatem petivit cum bonis viris et hominibus primis, sed non praestantissimis opibus et gratia: tribum suam non tulit, Palatinam denique, per quam omnes illae pestes vexare rem publicam dicebantur, perdidit: nec quidquam illis comitiis quod boni viri vellent nisi repulsam tulit. Videtis igitur populum ipsum, ut ita dicam, iam non esse popularem, qui ita vehementer eos, qui populares habentur, respuat, eos autem, qui ei generi adversantur, honore dignissimos iudicet.

LIV. 115. Veniamus ad ludos. Facit enim, iudices, vester iste in me animorum oculorumque coniectus, ut mihi iam licere putem remissiore uti genere dicendi. Comitiorum et contionum significationes interdum verae sunt, non numquam vitiatae atque corruptae: theatrales gladiatoriique consessus dicuntur omnino solere levitate non nullorum emptos plausus exiles et raros excitare. Ac tamen facile est, quum id fit, quem ad modum et a quibus fiat et quid integra multitudo faciat videre. Quid ego nunc dicam quibus viris aut cui generi civium maxime applaudatur? Neminem vestrum fallit. Sit hoc sane leve, quod non ita est, quoniam optimo cuique impertitur, sed, si est leve, homini gravi leve est, ei vero, qui pendet rebus levissimis, qui rumore et, ut ipsi loquuntur, favore populi tenetur et ducitur, plausum immortalitatem, sibilum mortem videri necesse est. 116. Ex te igitur, Scaure, potissimum quaero, qui ludos apparatissimos magnificentissimosque fecisti, ecquis istorum popularium tuos ludos aspexerit, ecquis se theatro populoque Romano commiserit. Ipse ille maxime ludius, non solum spectator, sed actor et acroama, qui omnia sororis embolia novit, qui in coetum mulierum pro psaltria adducitur, nec tuos ludos aspexit in illo ardenti tribunatu suo nec ullos alios nisi eos, a quibus vix vivus effugit. Semel, inquam, se ludis homo popularis commisit omnino, quum in templo Honoris Virtutis honos habitus esset virtuti, Gaiique Marii, conservatoris huius imperii, monumentum municipi eius et rei publicae defensori sedem ad salutem praebuisset.

LV. 117. Quo quidem tempore quid populus Romanus sentire se ostenderet utroque in genere declaratum est: primo, quum audito senatus consulto rei ipsi atque absenti senatui plausus est ab universis datus: deinde, quum senatoribus singulis spectatum e senatu redeuntibus. Quum vero ipse, qui ludos faciebat, consul adsedit, stantes et manibus passis gratias agentes et lacrimantes gaudio suam erga me benevolentiam ac misericordiam declararunt. At quum ille furibundus incitata illa sua vecordi mente venisset, vix se populus Romanus tenuit, vix homines odium suum a corpore eius impuro atque infando represserunt. Voces qui-

dem et palmarum intentus et maledictorum clamorem omnes profuderunt. **118.** Sed quid ego populi Romani animum virtutemque commemoro libertatem iam ex diuturna servitute dispicientis, in eo homine, cui tum petenti iam aedilitatem ne histriones quidem coram sedenti pepercerunt? Nam quum ageretur togata, Simulans, ut opinor, caterva tota clarissima concentione in ore impuri hominis imminens contionata est: *Huic vitae tuae*..... et: ..... *Postprincipia atque exitus vitiosae vitae!* .... Sedebat exanimatus: et is, qui antea cantorum convicio contiones celebrare suas solebat, cantorum ipsorum vocibus eiiciebatur. Et quoniam facta mentio est ludorum, ne illud quidem praetermittam, in magna varietate sententiarum numquam ullum fuisse locum, in quo aliquid a poëta dictum cadere in tempus nostrum videretur quod aut populum universum fugeret aut non exprimeret ipse actor. **119.** Et, quaeso, hoc in loco, iudices, ne qua levitate me ductum ad insolitum genus dicendi labi putetis, si de poëtis, de histrionibus, de ludis in iudicio loquar.

LVI. Non sum tam ignarus, iudices, causarum, non tam insolens in dicendo, ut omni ex genere orationem aucuper et omnes undique flosculos carpam atque delibem. Scio quid gravitas vestra, quid haec advocatio, quid ille conventus, quid dignitas P. Sestii, quid periculi magnitudo, quid aetas, quid honos meus postulet. Sed mihi sumpsi hoc loco doctrinam quamdam iuventuti, qui essent optimates. In ea explicanda demonstrandum est non esse populares omnes eos, qui putentur. Id facillime consequar, si universi populi iudicium verum et incorruptum et si intimos sensus civitatis expressero. **120.** Quid fuit illud, quod recenti nuncio de illo senatus consulto, quod factum est in templo Virtutis, ad ludos scaenamque perlato, consessu maximo summus artifex et mehercule semper partium in re publica tam quam in scaena optimarum, flens et recenti laetitia et mixto dolore ac desiderio mei, egit ad populum Romanum multo gravioribus verbis meam causam, quam egomet de me agere potuissem? Summi enim poëtae ingenium non solum arte sua, sed etiam dolore exprimebat. † Qua enim: *qui rem publi-*

cum certo animo adiuverit, statuerit, steterit cum Achivis ..... vobiscum me stetisse dicebat: vestros ordines demonstrabat. Revocabatur ab universis: *re dubia haud dubitarit vitam offerre nec capiti pepercerit.* **121.** Haec quantis ab illo clamoribus agebantur! quum iam omisso gestu verbis poëtae et studio actoris et exspectationi nostrae plauderetur: *Summum amicum, summo in bello* ..... nam illud ipse actor adiungebat amico animo et fortasse homines propter aliquod desiderium approbabant: *summo ingenio praeditum.* LVII. Iam illa, quanto cum gemitu populi Romani ab eodem paullo post in eadem fabula sunt acta! *O pater!* ..... Me, me ille absentem ut patrem deplorandum putarat, quem Q. Catulus, quem multi alii saepe in senatu patrem patriae nominarant. Quanto cum fletu de illis nostris incendiis ac ruinis, quum patrem pulsum, patriam adflictam deploraret, domum incensam eversamque, sic egit, ut, demonstrata pristina fortuna, quum se convertisset: *Haec omnia vidi inflammari:* fletum etiam inimicis atque invidis excitaret! **122.** Proh di immortales! quid illa, quem ad modum dixit idem! quae mihi quidem ita et acta et scripta videntur esse, ut vel a Q. Catulo, si revixisset, praeclare posse dici viderentur: is enim libere reprehendere et accusare populi non numquam temeritatem solebat aut errorem senatus: *O ingratifici Argivi, immunes Grai, immemores benefici!* Non erat illud quidem verum: non enim ingrati, sed miseri, quibus reddere salutem a quo acceperant non liceret, nec unus in quemquam umquam gratior quam in me universi: sed tamen illud scripsit disertissimus poëta pro me, egit fortissimus actor, non solum optimus, de me, quum omnes ordines demonstraret, senatum, equites Romanos, universum populum Romanum accusaret: *Exsulare sinitis, sistis pelli, pulsum patimini.* Quae tum significatio fuerit omnium, quae declaratio voluntatis ab universo populo Romano in causa hominis non popularis equidem audiebam: existimare facilius possunt, qui adfuerunt.

LVIII. 123. Et, quoniam huc me provexit oratio, histrio casum meum totiens collacrimavit, quum ita dolenter ageret causam meam, ut vox eius illa praeclara lacrimis impediretur: neque poëtae, quorum ego semper ingenia dilexi,

tempori meo defuerunt, eaque populus Romanus non solum plausu, sed etiam gemitu suo comprobavit: utrum igitur haec Aesopum potius pro me aut Accium dicere oportuit, si populus Romanus liber esset, an principes civitatis? Nominatim sum appellatus in Bruto: *Tullius, qui libertatem civibus stabiliverat.* Miliens revocatum est. Parumne videbatur populus Romanus iudicare id a me et a senatu esse constitutum, quod perditi cives sublatum per nos criminabantur? 124. Maxime vero populi Romani iudicium universi consessu gladiatorio declaratum est. Erat enim munus Scipionis dignum et eo ipso et illo Q. Metello, cui dabatur. Id autem spectaculi genus erat, quod omni frequentia atque omni genere hominum celebratur, quo multitudo maxime delectatur. In hunc consessum P. Sestius, tribunus plebis, quum ageret nihil aliud in eo magistratu nisi meam causam, venit et se populo dedit, non plausus cupiditate, sed ut ipsi inimici nostri voluntatem universi populi viderent. Venit, ut scitis, ad columnam Maeniam. Tantus est ex omnibus spectaculis usque a Capitolio, tantus ex fori cancellis plausus excitatus, ut numquam maior consensio aut apertior populi Romani universi fuisse ulla in causa diceretur. 125. Ubi erant tum illi contionum moderatores, legum domini, civium expulsores? aliusne est aliquis improbis civibus peculiaris populus, cui nos offensi invisique fuerimus?

LIX. Equidem existimo nullum tempus esse frequentioris populi quam illud gladiatorium neque contionis ullius neque vero ullorum comitiorum. Haec igitur innumerabilis hominum multitudo, haec populi Romani tanta significatio sine ulla varietate universi, quum illis ipsis diebus de me actum iri putaretur, quid declaravit nisi optimorum civium salutem et dignitatem populo Romano caram esse universo? 126. At vero ille, qui de me, non patris, avi, proavi, maiorum denique suorum omnium, sed Graeculorum instituto contionem interrogare solebat: Velletne me redire: et, quum erat reclamatum semivivis mercenariorum vocibus, populum Romanum negare dicebat, is, quum cotidie gladiatores spectaret, numquam est conspectus, quum veniret. Emergebat subito, quum sub tabulas subrepserat, ut *Mater te appello*

dicturus videretur. Itaque illa via latebrosior, qua spectatum ille veniebat, Appia iam vocabatur. Qui tamen quoquo tempore conspectus erat, non modo gladiatores, sed equi ipsi gladiatorum repentinis sibilis extimescebant? 127. Videtisne igitur quantum inter populum Romanum et contionem intersit? dominos contionum omni odio populi notari? quibus autem consistere in operarum contionibus non liceat, eos omni populi Romani significatione decorari?

Tu mihi etiam M. Atilium Regulum commemoras, qui redire ipse Karthaginem sua voluntate ad supplicium quam sine iis captivis, a quibus ad senatum missus erat, Romae manere maluerit, et mihi negas optandum reditum fuisse per familias comparatas et homines armatos. LX. Vim scilicet ego desideravi, qui, dum vis fuit, nihil egi, et quem, si vis non fuisset, nulla res labefactare potuisset. 128. Hunc reditum ego repudiarem, qui ita florens fuit, ut verear ne qui me studio gloriae putet idcirco exisse, ut ita redirem? Quem enim umquam senatus civem nisi me nationibus exteris commendavit? cuius umquam propter salutem nisi meam senatus publice sociis populi Romani gratias egit? De me uno patres conscripti decreverunt, ut, qui provincias cum imperio obtinerent, qui quaestores legatique essent, salutem et vitam custodirent. In una mea causa post Romam conditam factum est ut litteris consularibus ex senatus consulto cuncta ex Italia omnes qui rem publicam salvam vellent convocarentur. Quod numquam senatus in universae rei publicae periculo decrevit, id in unius mea salute conservanda decernendum putavit. Quem curia magis requisivit? quem forum luxit? quem aeque ipsa tribunalia desideraverunt? Omnia discessu meo deserta, horrida, muta, plena luctus et maeroris fuerunt. Quis est Italiae locus in quo non fixum sit in publicis monumentis studium salutis meae, testimonium dignitatis?

LXI. 129. Nam quid ego illa de me divina senatus consulta commemorem? vel quod in templo Iovis optimi maximi factum est, quum vir is, qui tripertitas orbis terrarum oras atque regiones tribus triumphis adiunctas huic imperio notavit, de scripto sententia dicta mihi uni testimonium patriae

conservatae dedit: cuius sententiam ita frequentissimus senatus secutus est, ut unus dissentiret hostis, idque ipsum tabulis publicis mandaretur ad memoriam posteri temporis sempiternam: vel quod est postridie decretum in curia populi ipsius Romani et eorum, qui ex municipiis convenerant, admonitu, ne quis de caelo servaret, ne quis moram ullam adferret: si quis aliter fecisset, eum plane eversorem rei publicae fore idque senatum gravissime laturum, et ut statim de eius facto referretur. Qua gravitate sua quum frequens senatus non nullorum scelus audaciamque tardasset, tamen illud addidit, ut, si diebus quinque, quibus agi de me potuisset, non esset actum, redirem in patriam dignitate omni recuperata. LXII. Decrevit eodem tempore senatus, ut iis, qui ex tota Italia salutis meae causa convenerant, agerentur gratiae atque ut eidem, ad res redeuntes ut venirent, rogarentur. 130. Haec erat studiorum in mea salute contentio, ut ii, qui a senatu de me rogabantur, eidem senatui pro me supplicarent. Atque ita in his rebus unus est solus inventus, qui ab hac tam impensa voluntate bonorum palam dissideret, ut etiam Q. Metellus consul, qui mihi vel maxime ex magnis contentionibus rei publicae fuisset inimicus, de mea salute rettulerit. Qui excitatus quum summa auctoritate *senatus tum* P. Servilii *divina* quadam gravitate dicendi, quum ille omnes prope ab inferis evocasset Metellos et ad illius generis, quod sibi cum eo commune esset, dignitatem propinqui sui mentem a Clodianis latrociniis reflexisset, quumque eum ad domestici exempli memoriam et ad Numidici illius Metelli casum vel gloriosum vel gravem convertisset, collacrimavit vir egregius ac vere Metellus totumque se P. Servilio dicenti etiam tum tradidit, nec illam divinam gravitatem plenam antiquitatis diutius homo eiusdem sanguinis potuit sustinere et mecum absens beneficio suo rediit in gratiam. 131. Quod certe, si est aliqui sensus in morte praeclarorum virorum, quum omnibus Metellis tum vero uni viro fortissimo et praestantissimo civi gratissimum fratri suo fecit, socio laborum, periculorum, consiliorum meorum.

LXIII. Reditus vero meus qui fuerit quis ignorat? quem ad modum mihi advenienti tamquam totius Italiae atque ipsius

patriae dextram porrexerint Brundisini, quum ipsis Nonis Sextilibus idem dies adventus mei fuisset reditusque, natalis idem carissimae filiae, quam ex gravissimo tum primum desiderio luctuque conspexi, idem etiam ipsius coloniae Brundisinae, idem, ut scitis, Salutis, quumque me domus eadem optimorum et doctissimorum virorum, M. Laenii Flacci et patris et fratris eius, laetissima accepisset, quae proximo anno maerens receperat et suo praesidio periculoque defenderat: quumque itinere toto urbes Italiae festos dies agere adventus mei videbantur, viae multitudine legatorum undique missorum celebrabantur, ad urbem accessus incredibili hominum multitudine et gratulatione florebat, iter a porta, in Capitolium ascensus, domum reditus erat eius modi, ut summa in laetitia illud dolerem, civitatem tam gratam tam miseram atque oppressam fuisse.

132. Habes igitur quod ex me quaesisti, qui essent optimates. Non est natio, ut dixisti: quod ego verbum agnovi: est enim illius, a quo uno maxime P. Sestius se oppugnari videt, hominis eius, qui hanc nationem deleri et concidi cupivit: qui C. Caesarem, mitem hominem et a caede abhorrentem, saepe increpuit, saepe accusavit, quum adfirmaret illum numquam, dum haec natio viveret, sine cura futurum. Nihil profecit de universis: de me agere non destitit: me oppugnavit, primum per indicem Vettium, quem in contione de me et de clarissimis viris interrogavit. In quo tamen eos cives coniunxit eodem periculo et crimine, ut a me inierit gratiam, quod me cum amplissimis et fortissimis viris congregavit. LXIV. 133. Sed postea mihi nullo meo merito, nisi quod bonis placere cupiebam, omnes est insidias sceleratissime machinatus. Ille ad eos, a quibus audiebatur, cotidie aliquid de me ficti adferebat: ille hominem mihi amicissimum, Cn. Pompeium, monebat, ut meam domum metueret atque a me ipso caveret: ille se sic cum inimico meo copularat, ut illum meae proscriptionis, quam adiuvabat, Sex. Clodius, homo iis dignissimus quibuscum vivit, tabulam esse, se scriptorem diceret: ille unus ordinis nostri discessu meo, luctu vestro palam exsultavit. De quo ego, quum cotidie rueret, verbum feci, iudices, numquam: neque putavi, quum

omnibus machinis ac tormentis, vi, exercitu, copiis oppugnarer, de uno sagittario me queri convenire. Acta mea sibi ait displicere. Quis nescit? qui legem meam contemnat, quae dilucide vetat gladiatores biennio, quo quis petierit aut petiturus sit, dare? 134. In quo eius temeritatem satis mirari, iudices, non queo. Facit apertissime contra legem: facit is, qui neque elabi ex iudicio iucunditate sua neque emitti gratia potest neque opibus et potentia leges ac iudicia perfringere. Quae res hominem impellit, ut sit tam intemperans? †. Iste nimia gloriae cupiditate familiam gladiatoriam, credo, nactus est speciosam, nobilem, gloriosam. Norat studia populi, videbat clamores et concursus futuros. Hac exspectatione elatus homo flagrans cupiditate gloriae tenere se non potuit, quin eos gladiatores induceret, quorum esset ipse pulcherrimus. Si ob eam causam peccaret et pro recenti populi Romani in se beneficio populari studio elatus, tamen ignosceret nemo: quum vero ne de venalibus quidem homines electos, sed ex ergastulis emptos nominibus gladiatoriis ornarit et sortito alios Samnites, alios provocatores fecerit, tanta licentia, tanta legum contemptio nonne quem habitura sit exitum pertimescit? 135. Sed habet defensiones duas: primum: Do, inquit, bestiarios: lex scripta de gladiatoribus. — Festive. Accipite aliquid etiam acutius. Dicet se non gladiatores, sed unum gladiatorem dare et totam aedilitatem in munus hoc transtulisse. Praeclara aedilitas! Unus leo, ducenti bestiarii. Verum utatur hac defensione: cupio eum suae causae confidere. Solet enim tribunos plebis appellare et vi iudicium disturbare, quum diffidit. Quem non tam admiror, quod meam legem contemnit, hominis inimici, quam quod sic statuit, omnino consularem legem nullam putare. Caeciliam Didiam, Liciniam Iuniam contempsit. Etiamne eius, quem sua lege et suo beneficio ornatum, munitum, armatum solet gloriari, C. Caesaris legem de pecuniis repetundis non putat esse legem? Et aiunt alios esse, qui acta Caesaris rescindant, quum haec optima lex et ab illo socero eius et ab hoc adsecula negligatur? LXV. Et cohortari ausus est accusator in hac causa vos, iudices, ut aliquando essetis severi, aliquando medicinam adhiberetis

rei publicae. Non ea est medicina, quum sanae parti corporis scalpellum adhibetur atque integrae: carnificina est ista et crudelitas: ei medentur rei publicae, qui exsecant pestem aliquam tamquam strumam civitatis.

136. Sed ut extremum habeat aliquid oratio mea, et ut ego ante dicendi finem faciam quam vos me tam attente audiendi, concludam illud de optimatibus eorumque principibus ac rei publicae defensoribus, vosque, adolescentes, et qui nobiles estis, ad maiorum vestrorum imitationem excitabo, et qui ingenio ac virtute nobilitatem potestis consequi, ad eam rationem, in qua multi homines novi et honore et gloria floruerunt, cohortabor. 137. Haec est una via, mihi credite, et laudis et dignitatis et honoris: a bonis viris sapientibus et bene natura constitutis laudari et diligi, nosse descriptionem civitatis maioribus nostris sapientissime constitutam, qui quum regum potestatem non tulissent, ita magistratus annuos creaverunt, ut consilium senatus rei publicae praeponerent sempiternum, deligerentur autem in id consilium ab universo populo aditusque in illum summum ordinem omnium civium industriae ac virtuti pateret. Senatum rei publicae custodem, praesidem, propugnatorem collocaverunt: huius ordinis auctoritate uti magistratus et quasi ministros gravissimi consilii esse voluerunt: senatum autem ipsum proximorum ordinum splendorem confirmare, plebis libertatem et commoda tueri atque augere voluerunt.

LXVI. 138. Haec qui pro virili parte defendunt, optimates sunt, cuiuscumque sunt ordinis: qui autem praecipue suis cervicibus tanta munia atque rem publicam sustinent, hi semper habiti sunt optimatium principes, auctores et conservatores civitatis. Huic hominum generi fateor, ut ante dixi, multos adversarios, inimicos, invidos esse, multa proponi pericula, multas inferri iniurias, magnos esse experiundos et subeundos labores: sed mihi omnis oratio est cum virtute, non cum desidia, cum dignitate, non cum voluptate, cum iis qui se patriae, qui suis civibus, qui laudi, qui gloriae, non, qui somno et conviviis et delectationi natos arbitrantur. Nam si qui voluptatibus ducuntur et se vitiorum illecebris et cupiditatum lenoniciis dediderunt, missos fa-

ciant honores, ne attingant rem publicam, patiantur virorum fortium labore se ocio suo perfrui. **139.** Qui autem bonam famam bonorum, quae sola vere gloria nominari potest, expetunt, aliis ocium quaerere debent et voluptates, non sibi. Sudandum est iis pro communibus commodis, adeundae inimicitiae, subeundae saepe pro re publica tempestates: cum multis audacibus, improbis, non numquam etiam potentibus dimicandum. Haec audivimus de clarissimorum virorum consiliis et factis: haec accepimus, haec legimus. Neque eos in laude positos videmus, qui incitarunt aliquando populi animos ad seditionem, aut qui largitione caecarunt mentes imperitorum, aut qui fortes et claros viros et bene de re publica meritos in invidiam aliquam vocaverunt. Leves hos semper nostri homines et audaces et malos et perniciosos cives putaverunt. At vero qui horum impetus et conatus represserunt, qui auctoritate, qui fide, qui constantia, qui magnitudine animi consiliis audacium restiterunt, hi graves, hi principes, hi duces, hi auctores huius dignitatis atque imperii semper habiti sunt.

LXVII. **140.** Ac ne quis ex nostro aut aliquorum praeterea casu hanc vitae viam pertimescat, unus in hac civitate, quem quidem ego possum dicere, praeclare vir de re publica meritus, L. Opimius, indignissime concidit: cuius monumentum celeberrimum in foro, sepulcrum desertissimum in littore Dyrrhachino relictum est. Atque hunc tamen flagrantem invidia propter interitum C. Gracchi semper ipse populus Romanus periculo liberavit: alia quaedam civem egregium iniqui iudicii procella pervertit. Caeteri vero aut repentina vi perculsi ac tempestate populari per populum tamen ipsum recreati sunt atque revocati aut omnino invulnerati inviolatique vixerunt. At vero ii, qui senatus consilium, qui auctoritatem bonorum, qui instituta maiorum neglexerunt et imperitae aut concitatae multitudini iucundi esse voluerunt, omnes fere rei publicae poenas aut praesenti morte aut turpi exsilio dependerunt. **141.** Quod si apud Athenienses, homines Graecos, longe a nostrorum hominum gravitate disiunctos non deerant qui rem publicam contra populi temeritatem defenderent, quum omnes, qui ita fecerant, e civitate

eiicerentur, si Themistoclem illum, conservatorem patriae, non deterruit a re publica defendenda nec Miltiadi calamitas, qui illam civitatem paullo ante servarat, neque Aristidi fuga, qui unus omnium iustissimus fuisse traditur, si postea summi eiusdem civitatis viri, quos nominatim appellari non est necesse, propositis tot exemplis iracundiae levitatisque popularis, tamen suam rem publicam illam defenderunt, quid nos tandem facere debemus, primum in ea civitate nati, unde orta mihi gravitas et magnitudo animi videtur, tum in tanta gloria insistentes, ut omnia humana leviora videri debeant, deinde ad eam rem publicam tuendam adgressi, quae tanta dignitate est, ut eam defendentem occidere non aliud sit quam oppugnantem rerum potiri?

LXVIII. 142. Homines Graeci, quos antea nominavi, inique a suis civibus damnati atque expulsi, tamen, quia bene sunt de suis civitatibus meriti, tanta hodie gloria sunt non in Graecia solum, sed etiam apud nos atque in caeteris terris, ut eos, a quibus illi oppressi sunt, nemo nominet, horum calamitatem dominationi illorum omnes anteponant. Quis Karthaginiensium pluris fuit Hannibale consilio, virtute, rebus gestis, qui unus cum tot imperatoribus nostris per tot annos de imperio et de gloria decertavit? Hunc sui cives e civitate eiecerunt: nos etiam hostem litteris nostris et memoria videmus esse celebratum. 143. Qua re imitemur nostros Brutos, Camillos, Ahalas, Decios, Curios, Fabricios, Maximos, Scipiones, Lentulos, Aemilios, innumerabiles alios, qui hanc rem publicam stabiliverunt: quos equidem in deorum immortalium coetu ac numero repono. Amemus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis: praesentes fructus negligamus, posteritatis gloriae serviamus: id esse optimum putemus, quod erit rectissimum: speremus quae volumus, sed quod acciderit feramus: cogitemus denique corpus virorum fortium magnorumque hominum esse mortale, animi vero motus et virtutis gloriam sempiternam: neque hanc opinionem si in illo sanctissimo Hercule consecratam videmus, cuius corpore ambusto, vitam eius et virtutem immortalitas excepisse dicatur, minus existimemus eos, qui hanc tantam rem publicam suis consiliis aut laboribus aut

auxerint aut defenderint aut servarint, esse immortalem gloriam consecutos.

LXIX. **144.** Sed me repente, iudices, de fortissimorum et clarissimorum civium dignitate et gloria dicentem et plura etiam dicere parantem horum aspectus in ipso cursu orationis repressit. Video P. Sestium, meae salutis, vestrae auctoritatis, publicae causae defensorem, propugnatorem, actorem, reum: video hunc praetextatum eius filium oculis lacrimantibus me intuentem: video Milonem, vindicem vestrae libertatis, custodem salutis meae, subsidium adflictae rei publicae, exstinctorem domestici latrocinii, repressorem caedis cotidianae, defensorem templorum atque tectorum, praesidium curiae, sordidatum et reum: video P. Lentulum, cuius ego patrem deum ac parentem statuo fortunae ac nominis mei et fratris rerumque nostrarum, in hoc misero squalore et sordibus: cui superior annus idem et virilem patris et praetextam populi iudicio togam dederit, hunc hoc anno in hac toga rogationis iniustissimae subitam acerbitatem pro patre fortissimo et clarissimo cive deprecantem. **145.** Atque hic tot et talium civium squalor, hic luctus, hae sordes susceptae sunt propter unum me, quia me defenderunt, quia meum casum luctumque doluerunt, quia me lugenti patriae, flagitanti senatui, poscenti Italiae, vobis omnibus orantibus reddiderunt. Quod tantum est in me scelus? quid tanto opere deliqui illo die, quum ad vos indicia, litteras, confessiones communis exitii detuli, quum parui vobis? Ac si scelestum est amare patriam, pertuli poenarum satis: eversa domus est, fortunae vexatae, dissipati liberi, raptata coniux, frater optimus, incredibili pietate, amore inaudito, maximo in squalore volutatus est ad pedes inimicissimorum: ego pulsus aris, focis, dis penatibus, distractus a meis, carui patria, quam, uti levissime dicam, certe texeram: pertuli crudelitatem inimicorum, scelus infidelium, fraudem invidorum.

146. Si hoc non est satis, quod haec omnia deleta videntur reditu meo, multo mihi, multo, inquam, iudices, praestat in eamdem illam recidere fortunam, quam tantam importare meis defensoribus et conservatoribus calamitatem. An ego in hac urbe esse possim his pulsis, qui me huius

urbis compotem fecerunt? Non ero, non potero esse, iudices: neque hic umquam puer, qui his lacrimis qua sit pietate declarat, amisso patre suo propter me me ipsum incolumem videbit, nec quotienscumque me viderit, ingemiscet ac pestem suam et patris sui sese dicet videre. Ego vero eos in omni fortuna, quaecumque erit oblata, complectar: nec me ab iis, quos meo nomine sordidatos videtis, umquam ulla fortuna divellet: neque eae nationes, quibus me senatus commendavit, quibus de me gratias egit, hunc exsulem propter me sine me videbunt.

147. Sed haec di immortales, qui me suis templis advenientem receperunt stipatum ab his viris et P. Lentulo consule, atque ipsa res publica, qua nihil est sanctius, vestrae potestati, iudices, commiserunt. Vos hoc iudicio omnium bonorum mentes confirmare, improborum reprimere potestis: vos his civibus uti optimis, vos me reficere et renovare rem publicam. Qua re vos obtestor atque obsecro, ut, si me salvum esse voluistis, eos conservetis, per quos me recuperavistis.

M. TULLII CICERONIS

PRO CN. PLANCIO ORATIO.

ARGUMENTUM.

Anno u. c. 699. Cn. Pompeio et M. Licinio Crasso iterum consulibus Cn. Plancius, A. Plotius, Q. Pedius, M. Iuventius Laterensis aedilitatem curulem in annum sequentem petierant, vide huius orationis cap. 7. §. 17. cap. 22. §. 54. Quod autem prolata comitia erant, anno demum u. c. 700. L. Domitio Appio Claudio consulibus aediles curules designati erant Cn. Plancius et A. Plotius. Cn. Plancius quum plurima puncta tulisset et ob eam ipsam causam M. Late-

rensis suspicaretur, eum contra legem effecisse ut crearetur, eum lege Licinia de sodaliciis postulavit et subscriptore L. Cassio apud C. Flavum Alfium praetorem, quem ipse pro facultate, quam lex Licinia dabat, quaesitorem iudicii delegerat, coram iudicibus editiciis, in quibus deligendis ipse quoque aliquam partem ille lege obtinebat, accusavit. Quamquam Cn. Plancius non omni culpa vacabat, tamen M. Cicero, quod erat in discessu suo multis beneficiis a Cn. Plancio quaestore in Macedonia adfectus, eius causam suscepit et tanta arte pro reo solus dixit, ut Cn. Plancius absolveretur, Ciceronis autem oratio a multis expeteretur, vide Ciceronis *epist. ad Q. fratrem* lib. I. ep. 4. §. 11. Quam postea conscripsit et edidit.

I. 1. Quum propter egregiam et singularem Cn. Plancii, iudices, in mea salute custodienda fidem tam multos et bonos viros eius honori viderem esse fautores, capiebam animo non mediocrem voluptatem, quod cuius officium mihi saluti fuisset, ei meorum temporum memoriam suffragari videbam. Quum autem audirem meos partim inimicos, partim invidos huic accusationi esse fautores eamdemque rem adversariam esse in iudicio Cn. Plancio, quae in petitione fuisset adiutrix, dolebam, iudices, et acerbe ferebam, si huius salus ob eam ipsam causam esset infestior, quod is meam salutem atque vitam sua benevolentia, praesidio custodiaque texisset. 2. Nunc autem vester, iudices, conspectus et consessus iste reficit et recreat mentem meam, quum intueor et contemplor unum quemque vestrum. Video enim hoc in numero neminem cui mea salus non cara fuerit, cuius non exstet in me summum meritum, cui non sim obstrictus memoria beneficii sempiterna. Itaque non extimesco ne Cn. Plancio custodia meae salutis apud eos obsit, qui me ipsi maxime salvum videre voluerunt, saepiusque, iudices, mihi venit in mentem admirandum esse M. Laterensem, hominem studiosissimum et dignitatis et salutis meae, reum sibi hunc potissimum delegisse quam metuendum ne vobis id ille magna ratione fecisse videatur. 3. Quamquam mihi non sumo tantum neque adrogo, iudices, ut Cn. Plancium suis erga me meritis impunitatem consecutum putem. Nisi eius integerrimam vitam, modestissimos mores, summam fidem, continentiam, pietatem, innocentiam ostendero, nihil de poena recusabo: sin omnia praestitero, quae sunt a bonis viris exspectanda, petam, iu-

dices, a vobis, ut cuius misericordia salus mea custodita sit, ei vos vestram misericordiam me deprecante tribuatis. Equidem ad reliquos labores, quos in hac causa maiores suscipio quam in caeteris, etiam hanc molestiam adsumo, quod mihi non solum pro Cn. Plancio dicendum est, cuius ego salutem non secus ac meam tueri debeo, sed etiam pro me ipso, de quo accusatores plura paene quam de re reoque dixerunt. II. 4. Quamquam, iudices, si quid est in me ipso ita reprehensum, ut id ab hoc seiunctum sit, non me id magno opere conturbat: non enim timeo ne, quia perraro grati homines reperiantur, idcirco, quum me nimium gratum illi esse dicant, id mihi criminosum esse possit. Quae vero ita sunt agitata ab illis, ut aut merita Cn. Plancii erga me minora esse dicerent quam a me ipso praedicarentur, aut si essent summa, negarent ea tamen ita magni ut ego putarem ponderis apud vos esse debere, haec mihi sunt tractanda, iudices, et modice, ne quid ipse offendam, et tum denique, quum respondero criminibus, ne non tam innocentia reus sua quam recordatione meorum temporum defensus esse videatur.

5. Sed mihi in causa facili atque explicata perdifficilis, iudices, et lubrica defensionis ratio proponitur. Nam si tantum modo mihi necesse esset contra Laterensem dicere, tamen id ipsum esset in tanto usu nostro tantaque amicitia molestum. Vetus est enim lex illa iustae veraeque amicitiae, quae mihi cum illo iam diu est, ut idem amici semper velint: neque est ullum amicitiae certius vinculum quam consensus et societas consiliorum et voluntatum. Mihi autem non id est in hac re molestissimum, contra illum dicere, sed multo illud magis, quod in ea causa contra dicendum est, in qua quaedam hominum ipsorum videtur facienda esse contentio. 6. Quaerit enim Laterensis atque hoc uno maxime urget, qua se virtute, qua laude Plancius, qua dignitate superarit. Ita, si cedo illius ornamentis, quae multa et magna sunt, non solum huius dignitatis iactura facienda est, sed etiam largitionis recipienda suspicio est: sin hunc illi antepono, contumeliosa habenda est oratio et dicendum est id, quod ille me flagitat, Laterensem a Plancio dignitate esse superatum. Ita aut amicissimi hominis existimatio offendenda est, si illam

accusationis condicionem sequar, aut optime de me meriti salus deserenda est.

III. Sed ego, Laterensis, caecum me et praecipitem ferri confitear in causa, si te aut a Plancio aut ab ullo dignitate potuisse superari dixero. Itaque discedam ab ea contentione, ad quam tu me vocas, et veniam ad illam, ad quam me causa ipsa deducit. 7. Quid, tune acrem dignitatis iudicem putas esse populum? Fortasse non numquam est. Utinam vero semper esset! Sed est perraro, et si quando est, in iis magistratibus est mandandis, quibus salutem suam committi putat: his levioribus comitiis diligentia et gratia petitorum honos paritur, non iis ornamentis, quae esse in te videmus. Nam quod ad populum pertinet, semper dignitatis iniquus iudex est qui aut invidet aut favet: quamquam nihil potes in te, Laterensis, constituere quod sit proprium laudis tuae quin id tibi sit commune cum Plancio. 8. Sed hoc totum agetur alio loco: nunc tantum disputo de iure populi, qui et potest et solet non numquam dignos praeterire, nec si a populo praeteritus est quem non oportuit a iudicibus condemnandus est qui praeteritus non est. Nam si ita esset, quod patres apud maiores nostros tenere non potuerunt, ut reprehensores essent comitiorum, id haberent iudices, vel quod multo etiam minus esset ferendum. Tum enim magistratum non gerebat is, qui ceperat, si patres auctores non erant facti: nunc postulatur a vobis, ut eius exsilio, qui creatus sit, iudicium populi Romani reprehendatis.

Itaque quamquam qua nolui ianua sum ingressus in causam, sperare videor tantum afuturam esse orationem meam a minima suspicione offensionis tuae, te ut potius obiurgem, quod iniquum in discrimen adducas dignitatem tuam, quam ut ego eam ulla contumelia coner attingere. IV. 9. Tu continentiam, tu industriam, tu animum in rem publicam, tu virtutem, tu innocentiam, tu fidem, tu labores tuos, quod aedilis non sis factus, fractos esse et abiectos et repudiatos putas? Vide tandem, Laterensis, quantum ego a te dissentiam. Si, medius filius, decem soli essent in civitate viri boni, sapientes, iusti, graves, qui te indignum aedilitate iudicavissent, gravius de te iudicatum putarem, quam est hoc, quod tu me-

tuis ne a populo iudicatum esse videatur. Non enim comitiis iudicat semper populus, sed movetur plerumque gratia: cedit precibus: facit eos, a quibus est maxime ambitus: denique, etiam si iudicat, non delectu aliquo aut sapientia ducitur ad iudicandum, sed impetu non numquam et quadam etiam temeritate. Non est enim consilium in vulgo, non ratio, non discrimen, non diligentia: semperque sapientes ea, quae populus fecisset, ferenda, non semper laudanda duxerunt. Qua re quum te aedilem fieri oportuisse dicis, populi culpam, non competitoris accusas. **10.** Ut fueris dignior quam Plancius: de quo ipso tecum ita contendam paulo post, ut conservem dignitatem tuam: sed, ut fueris dignior, non competitor, a quo es victus, sed populus, a quo es praeteritus, in culpa est. In quo primum illud debes putare, comitiis, praesertim aediliciis, studium esse populi, non iudicium: eblandita illa, non enucleata esse suffragia: eos, qui suffragium ferant, quid cuique ipsi debeant considerare saepius quam quid cuique a re publica debeatur. Sin autem mavis illud esse iudicium, non tibi id rescindendum est, sed ferendum. **11.** Male iudicavit populus. — At iudicavit. — Non debuit. — At potuit. — Non fero. — At multi clarissimi et sapientissimi cives tulerunt. Est enim haec condicio liberorum populorum praecipueque huius principis populi et omnium gentium domini atque victoris, posse suffragiis vel dare vel detrahere quod velit cuique: nostrum est autem, nostrum, qui in hac tempestate populi iactemur et fluctibus, ferre modice populi voluntates, adlicere alienas, retinere partas, placare turbatas: honores si magni non putemus, non servire populo: sin eos expetamus, non defetigari supplicando.

V. **12.** Venio iam ad ipsius populi partes, ut illius contra te oratione potius quam mea disputem. Qui si tecum congrediatur et si una loqui voce possit, haec dicat: Ego tibi, Laterensis, Plancium non anteposui, sed quum essetis aeque boni viri, meum beneficium ad eum potius detuli, qui a me contenderat, quam ad eum, qui mihi non nimis submisse supplicarat. Respondebis, credo, te splendore et vetustate familiae fretum non valde ambiendum putasse. At vero te ille *ad sua* instituta suorumque maiorum exempla revocabit:

semper se dicet rogari voluisse, semper sibi supplicari: se M. Seium, qui ne equestrem quidem splendorem incolumem a calamitate iudicii retinere potuisset, homini nobilissimo, innocentissimo, eloquentissimo, M. Pisoni, praetulisse: praeposuisse se Q. Catulo, summa in familia nato, sapientissimo et sanctissimo viro, non dico C. Serranum, stultissimum hominem — fuit enim tamen nobilis —, non C. Fimbriam, novum hominem — fuit enim et animi satis magni et consilii —, sed Cn. Mallium, non solum ignobilem, verum sine virtute, sine ingenio, vita etiam contempta ac sordida. 13. Desiderarunt te, inquit, oculi mei, quum tu esses Cyrenis. Me enim quam socios tua frui virtute malebam, et, quo plus intererat, eo plus aberas a me, quum te non videbam. Deinde sitientem me virtutis tuae deseruisti ac dereliquisti. Coeperas enim petere tribunatum plebis temporibus iis, quae istam eloquentiam et virtutem requirebant: quam petitionem quum reliquisses, si hoc indicasti, tanta in tempestate te gubernare non posse, de virtute tua dubitavi: si nolle, de voluntate. Sin, quod magis intelligo, temporibus te aliis reservasti, ego quoque, inquiet populus Romanus, ad ea te tempora revocavi, ad quae tu te ipse servaras. Pete igitur eum magistratum, in quo mihi magnae utilitati esse possis: aediles quicumque erunt, iidem mihi sunt ludi parati: tribuni plebis permagni interest qui sint. Qua re aut redde mihi quod ostenderas, aut si quod mea minus interest, id te magis forte delectat, reddam tibi istam aedilitatem etiam negligenter petenti: sed amplissimos honores ut pro dignitate tua consequare, condiscas, censeo, mihi paullo diligentius supplicare.

VI. 14. Haec populi oratio est, mea vero, Laterensis, haec: Qua re victus sis non debere iudicem quaerere, modo ne largitione sis victus. Nam si quotienscumque praeteritus erit is, qui non debuerit praeteriri, totiens oportebit eum, qui factus erit, condemnari, nihil est iam quod populo supplicetur, nihil quod diribitio, nihil quod supplicatio magistratuum, renunciatio suffragiorum exspectetur: simul ut qui sint professi videro, dicam: 15. Hic familia consulari est, ille praetoria: reliquos video esse ex equestri loco: sunt omnes sine macula, sunt aeque boni viri atque integri, sed servari

necesse est gradus: cedat consulari generi praetorium, nec contendat cum praetorio nomine equester locus. Sublata sunt studia, exstinctae suffragationes, nullae contentiones, nulla libertas populi in mandandis magistratibus, nulla exspectatio suffragiorum: nihil, ut plerumque evenit, praeter opinionem accidet: nulla erit posthac varietas comitiorum. Sin hoc persaepe accidit, ut et factos aliquos et non factos esse miremur, si campus atque illae undae comitiorum, ut mare profundum et immensum, sic effervescunt quodam quasi aestu, ut ad alios accedant, ab aliis autem recedant, tanto nos impetu studiorum et motu temeritatis modum aliquem et consilium et rationem requiremus? **16.** Qua re noli me ad contentionem vestrum vocare, Laterensis. Etenim si populo grata est tabella, quae frontes aperit hominum, mentes tegit datque eam libertatem, ut quod velint faciant, promittant autem quod rogentur, cur tu id in iudicio ut fiat exprimis, quod non fit in campo? Hic quam ille dignior: perquam grave est dictu. Quo modo igitur est aequius? Sic credo: quod agitur, quod satis est iudici: hic factus est. Cur iste potius quam ego? Vel nescio vel non dico vel denique, quod mihi gravissimum esset, si dicerem, sed impune tamen deberem dicere: Non recte. Nam quid adsequerer, si illa extrema defensione uterer, populum quod voluisset fecisse, non quod debuisset?

VII. **17.** Quid? si populi quoque factum defendo, Laterensis, et doceo Cn. Plancium non obrepsisse ad honorem, sed eo venisse cursu, qui semper patuerit hominibus ortis hoc nostro equestri loco, possumne eripere orationi tuae contentionem vestrum, quae tractari sine contumelia non potest, et te ad causam aliquando crimenque deducere? Si, quod equitis Romani filius est, inferior esse debuit, omnes tecum equitum Romanorum filii petiverunt: nihil dico amplius: hoc tamen miror, cur huic potissimum irascare, qui longissime a te afuit. Equidem, si quando, ut fit, iactor in turba, non illum accuso, qui est in summa sacra via, quum ego ad Fabium fornicem impellor, sed eum, qui in me ipsum incurrit atque incidit. Tu neque Q. Pedio, forti viro, suscenses neque huic A. Plotio, ornatissimo homini, familiari meo,

et ab eo, qui hos dimovit, potius quam ab iis, qui in te ipsum incubuerunt, te depulsum putas. 18. Sed tamen haec tibi est prima cum Plancio generis vestri familiaeque contentio, qua abs te vincitur. Cur enim non confitear quod necesse est? Sed non hic magis quam ego a meis competitoribus et alias et in consulatus petitione vincebar. Sed vide ne haec ipsa, quae despicis, huic suffragata sint: sic enim conferamus. Est tuum nomen utraque familia consulare: num dubitas igitur quin omnes, qui favent nobilitati, qui id putant esse pulcherrimum, qui imaginibus, qui nominibus vestris ducuntur, te aedilem fecerint? Equidem non dubito. Sed si parum multi sunt qui nobilitatem ament, num ista est nostra culpa? Etenim ad caput et ad fontem generis utriusque veniamus.

VIII. 19. Tu es e municipio antiquissimo Tusculano, ex quo plurimae sunt familiae consulares, in quibus est etiam Iuventia: tot ex reliquis municipiis omnibus non sunt: hic est e praefectura Atinati, non tam prisca, non tam honorata, non tam suburbana. Quantum interesse vis ad rationem petendi? Primum utrum magis favere putas Atinates an Tusculanos suis? Alteri — scire enim hoc propter vicinitatem facile possum —, quum huius ornatissimi atque optimi viri, Cn. Saturnini, patrem aedilem, quum praetorem viderunt, quod primus ille non modo in eam familiam, sed etiam in praefecturam illam sellam curulem attulisset, mirandum in modum laetati sunt: alteros — credo, quia refertum est municipium consularibus: nam malevolos non esse certo scio — numquam intellexi vehementius municipum suorum honore laetari. 20. Habemus hoc nos: habent nostra municipia. Quid ego de me, de fratre meo loquar? quorum honoribus agri ipsi prope dicam montesque faverunt. Num quando vides Tusculanum aliquem de M. Catone illo in omni virtute principe, num de Ti. Coruncanio municipe suo, num de tot Fulviis gloriari? verbum nemo facit. At in quemcumque Arpinatem incideris, etiam si nolis, erit tamen tibi, fortasse etiam de nobis aliquid, sed certe de C. Mario audiendum. Primum igitur hic habuit studia suorum ardentia: tu tanta, quanta in hominibus iam saturatis honoribus esse

potuerunt. 21. Deinde tui municipes sunt illi quidem splendidissimi homines, sed tamen pauci, si quidem cum Atinatibus conferantur: huius praefectura plena virorum fortissimorum, sic ut nulla tota Italia frequentior dici possit. Quam quidem nunc multitudinem videtis, iudices, in squalore et luctu supplicem vobis. Hi tot equites Romani, tot tribuni aerarii — nam plebem a iudicio dimisimus, quae cuncta comitiis adfuit — quid roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt? Non enim tribum Terentinam, de qua dicam alio loco, sed dignitatem, sed oculorum coniectum, sed solidam et robustam et adsiduam frequentiam praebuerunt. Nostra municipia coniunctione etiam vicinitatis vehementer moventur. IX. 22. Omnia, quae dico de Plancio, dico expertus in nobis: sumus enim finitimi Atinatibus. Laudanda est vel etiam amanda vicinitas, retinens veterem illam officii rationem, non infuscata malevolentia, non adsueta mendaciis, non fucosa, non fallax, non erudita artificio simulationis vel suburbano vel etiam urbano. Nemo Arpinas non Plancio studuit, nemo Soranus, nemo Casinas, nemo Aquinas. Tractus ille celeberrimus, Venafranus, Allifanus, tota denique nostra illa aspera et montuosa et fidelis et simplex et fautrix suorum regio se huius honore ornari, se augeri dignitate arbitrabatur: iisdemque nunc ex municipiis adsunt equites Romani publice cum legatione et testimonio, nec minore nunc sunt sollicitudine, quam tum erant studio. Etenim est gravius spoliari fortunis quam non augeri dignitate. 23. Ergo ut alia in te erant illustriora, Laterensis, quae tibi maiores tui reliquerant, sic te Plancius hoc non solum municipii, verum etiam vicinitatis genere vincebat. Nisi forte te Labicana aut Gabina aut Bovillana vicinitas adiuvabat: quibus e municipiis vix iam qui carnem Latinis petant reperiuntur. Adiungamus, si vis, id, quod tu huic obesse etiam putas, patrem publicanum: qui ordo quanto adiumento sit in honore quis nescit? Flos enim equitum Romanorum, ornamentum civitatis, firmamentum rei publicae publicanorum ordine continetur. 24. Quis est igitur qui neget eius ordinis studium fuisse in honore Plancii singulare? Neque iniuria, vel quod *erat pater is*, qui est princeps iam diu publicanorum, vel

quod is ab sociis unice diligebatur vel quod diligentissime rogabat, vel quia pro filio supplicabat, vel quod huius ipsius in illum ordinem summa officia quaesturae tribunatusque constabant vel quod illi in hoc ornando ordinem se ornare et consulere liberis suis arbitrabantur.

X. Aliquid praeterea — timide dico, sed tamen dicendum est —: non enim opibus, non invidiosa gratia, non potentia vix ferenda, sed commemoratione beneficii, sed misericordia, sed precibus aliquid attulimus etiam nos. Appellavi populum tributim, submisi me et supplicavi: ultro mehercule se mihi etiam offerentes, ultro pollicentes rogavi. Valuit causa rogandi, non gratia. 25. Nec si vir amplissimus, cui nihil est quod roganti concedi non iure possit, de aliquo, ut dicis, non impetravit, ego sum adrogans, quod me valuisse dico. Nam ut omittam illud, quod ego pro eo laborabam, qui valebat ipse per sese, rogatio haec ipsa semper est gratiosissima, quae est officio necessitudinis coniuncta maxime. Neque enim ego sic rogabam, ut petere viderer, quia familiaris esset meus, quia vicinus, quia huius parente semper plurimum essem usus, sed ut quasi parenti et custodi salutis meae. Non potentia mea, sed causa rogationis fuit gratiosa. Nemo mea restitutione laetatus est, nemo iniuria doluit, cui non huius in me misericordia grata fuerit. 26. Etenim si ante reditum meum Cn. Plancio se vulgo viri boni, quum hic tribunatum peteret, ultro offerebant, cui nomen meum absentis honori fuisset, ei meas praesentis preces non putas profuisse? An Minturnenses coloni, quod C. Marium e civili ferro atque ex impiis manibus eripuerunt, quod tecto receperunt, quod fessum inedia fluctibusque recrearunt, quod viaticum congesserunt, quod navigium dederunt, quod eum linquentem terram eam, quam servarat, votis, ominibus lacrimisque prosecuti sunt, aeterna in laude versantur: Plancio, quod me vel vi pulsum vel ratione cedentem receperit, iuverit, custodierit, his et senatui populoque Romano, ut haberent quem reducerent, conservarit, honori hanc fidem, misericordiam, virtutem fuisse miraris?

XI. 27. Vitia mehercule Cn. Plancii res eae, de quibus dixi, tegere potuerunt: ne tu in ea vita, de qua iam dicam,

tot et tanta adiumenta huic honori fuisse mirere. Hic est enim, qui adolescentulus cum A. Torquato profectus in Africam, sic ab illo gravissimo et sanctissimo atque omni laude et honore dignissimo viro dilectus est, ut et contubernii necessitudo et adolescentis modestissimi pudor postulabat. Quod, si adesset, non minus ille declararet quam hic illius frater patruelis et socer, T. Torquatus, omni illi virtute et laude par, qui est quidem cum illo maximis vinculis et propinquitatis et adfinitatis coniunctus, sed ita magnis amoris, ut illae necessitudinis causae leves esse videantur. Fuit in Creta postea contubernalis Saturnini, propinqui sui, miles huius Q. Metelli: cui quum fuerit probatissimus hodieque sit, omnibus esse se probatum debet sperare. In ea provincia legatus fuit C. Sacerdos: quà virtute, qua constantia vir! L. Flaccus: qui homo! qui civis! qualem hunc putent adsiduitate testimonioque declarant. 28. In Macedonia tribunus militum fuit: in eadem provincia postea quaestor. Primum Macedonià sić eum diligit, ut indicant hi principes civitatum suarum: qui quum missi sint ob aliam causam, tamen huius repentino periculo commoti huic adsident, pro hoc laborant, huic si praesto fuerint, gratius se civitatibus suis facturos putant quam si legationem suam et mandata confecerint. L. vero Apuleius hunc tanti facit, ut morem illum maiorum, qui praescribit in parentum loco quaestoribus suis praetores esse oportere, officiis benevolentiaque superarit. Tribunus plebis fuit, non fortasse tam vehemens quam isti, quos tu iure laudas, sed certe talis, quales si omnes semper fuissent, numquam desideratus vehemens esset tribunus.

XII. 29. Omitto illa, quae si minus in scaena sunt, at certe quum sunt prolata, laudantur, ut vivat cum suis, primum cum parente — nam meo iudicio pietas fundamentum est omnium virtutum —, quem veretur ut deum — neque enim multo secus est parens liberis —, amat vero ut sodalem, ut fratrem, ut aequalem. Quid dicam cum patruo, cum adfinibus, cum propinquis, cum hoc Cn. Saturnino, ornatissimo viro? cuius quantam honoris huius cupiditatem fuisse creditis, quum videtis luctus societatem? Quid de me dicam? qui mihi in huius periculo reus esse videor? quid de his tot viris talibus,

quos videtis veste mutata? Atqui haec sunt indicia, iudices, solida et expressa, haec signa probitatis non fucata forensi specie, sed domesticis inusta notis veritatis. Facilis est illa occursatio et blanditia popularis: aspicitur, non attrectatur: procul apparet, non excutitur, non in manus sumitur. 30. Omnibus igitur rebus ornatum hominem, qua externis, qua domesticis, non nullis rebus inferiorem quam te, generis dico et nominis, superiorem aliis, municipum, vicinorum, societatum studio, meorum temporum memoria, parem virtute, integritate, modestia aedilem factum esse miraris?

Hunc tu vitae splendorem maculis aspergis istis? Iacis adulteria, quae nemo non modo nomine, sed ne suspicione quidem possit agnoscere. Bimaritum appellas, ut verba etiam fingas, non solum crimina. Ductum esse ab eo in provinciam aliquem dicis libidinis causa, quod non crimen est, sed impunitum in maledicto mendacium. Raptam esse mimulam: quod dicitur Atinae factum a iuventute vetere quodam in scaenicos iure maximeque oppidano. 31. O adolescentiam traductam eleganter! cui quidem quum quod licuerit obiiciatur, tamen id ipsum falsum reperiatur. — Emissus aliqui e carcere. — Et quidem emissus per imprudentiam, emissus, ut cognostis, necessarii hominis optimique adolescentis rogatu: idem postea praemandatis requisitus. Atque haec nec ulla alia sunt coniecta maledicta in eius vitam, de cuius vos pudore, religione, integritate dubitetis. XIII. Pater vero, inquit, etiam obesse filio debet. O vocem duram atque indignam tua probitate, Laterensis! Pater ut in iudicio capitis, pater ut in dimicatione fortunarum, pater ut apud tales viros obesse filio debeat? qui si esset turpissimus, si sordidissimus, tamen ipso nomine patrio valeret apud clementes iudices et misericordes: valeret, inquam, communi sensu omnium et dulcissima commendatione naturae. 32. Sed quum sit Cn. Plancius is eques Romanus, ea primum vetustate equestris nominis, ut pater, ut avus, ut maiores eius omnes equites Romani fuerint, summum in praefectura florentissima gradum tenuerint et dignitatis et gratiae: deinde ut ipse in legionibus P. Crassi imperatoris inter ornatissimos homines, equites Romanos, summo splendore fuerit: ut postea princeps inter

suos plurimarum rerum sanctissimus et iustissimus iudex, maximarum societatum auctor, plurimarum magister: si non modo in eo nihil umquam reprehensum, sed laudata sunt omnia, tamen is oberit honestissimo filio pater, qui vel minus honestum et alienum tueri vel auctoritate sua vel gratia possit? — 33. Asperius, inquit, locutus est aliquid aliquando. — Immo fortasse liberius. — At id ipsum, inquit, non est ferendum. — Ergo hi ferendi sunt, qui hoc queruntur, libertatem equitis Romani se ferre non posse? Ubinam ille mos? ubi illa aequitas iuris? ubi illa antiqua libertas, quae malis oppressa civilibus extollere iam caput et aliquando recreata se erigere debebat? Equitum ego Romanorum in homines nobilissimos maledicta, publicanorum in Q. Scaevolam, virum omnibus ingenio, iustitia, integritate praestantem, aspere et ferociter et libere dicta commemorem?

XIV. Consuli P. Nasicae praeco Granius in medio foro, quum ille edicto iustitio domum decedens rogasset Granium quid tristis esset an quod reiectae auctiones essent? Immo vero, inquit, quod legationes. Idem tribuno plebi, potentissimo homini, M. Druso, sed multa in re publica molienti, quum ille eum salutasset, ut fit, dixissetque: Quid agis, Grani? respondit: Immo vero, tu Druse, quid agis? Ille L. Crassi, ille M. Antonii voluntatem asperioribus facetiis saepe perstrinxit impune. Nunc usque eo est oppressa vestra adrogantia civitas, ut, quae fuit olim praeconi in ridendo, nunc equiti Romano in plorando non sit concessa libertas. 34. Quae enim umquam fuit Plancii vox contumeliae potius quam doloris? quid est autem umquam questus, nisi quum a sociis et a se iniuriam propulsaret? Quum senatus impediretur quo minus, id quod hostibus semper erat tributum, responsum equitibus Romanis redderetur, omnibus illa iniuria dolori fuit publicanis, sed eum ipsum dolorem hic tulit paullo apertius. Communis ille sensus in aliis fortasse latuit: hic, quod cum caeteris animo sentiebat, id magis quam caeteri et vultu promptum habuit et lingua. 35. Quamquam, iudices, — agnosco enim ex me — permulta in Plancium, quae ab eo numquam dicta sunt, conferuntur. Ego quia dico aliquid aliquando, non studio adductus, sed aut contentione dicendi aut lacessi-

tus, et quia, ut fit, in multis exit aliquando aliquid si non perfacetum, at tamen fortasse non rusticum, quod quisque dixit, me id dixisse dicunt. Ego autem si quid est quod mihi scitum esse videatur et homine ingenuo dignum atque docto, non aspernor, stomachor vero, quum aliorum non me digna in me conferuntur. Nam quod primus scivit legem de publicanis tum, quum vir amplissimus consul id illi ordini per populum dedit, quod per senatum si licuisset, dedisset: si in eo crimen est, quia suffragium tulit, quis non tulit publicanus? si, quia primus scivit, utrum id sortis esse vis an eius, qui illam legem ferebat? Si sortis, nullum crimen est in casu: si consulis, splendor etiam Plancii, hunc a summo viro principem esse ordinis iudicatum.

XV. 36. Sed aliquando veniamus ad causam. In qua tu nomine legis Liciniae, quae est de sodaliciis, omnes ambitus leges complexus es. Nec enim quidquam aliud in hac lege nisi editicios iudices es secutus: quod genus iudiciorum si est aequum ulla in re nisi in hac tribuaria, non intelligo quam ob rem senatus hoc uno in genere tribus edi voluerit ab accusatore neque eamdem editionem transtulerit in caeteras causas, de ipso denique ambitu reiectionem fieri voluerit iudicum alternorum, quumque nullum genus acerbitatis praetermitteret, hoc tamen unum praetereundum putarit. 37. Quid? huiusce rei tandem obscura causa est, an et agitata tum, quum ista in senatu res agebatur, et disputata hesterno die copiosissime a Q. Hortensio, cui tum est senatus adsensus? Hoc igitur sensimus: cuiuscumque tribus largitor esset et per hanc consensionem, quae magis honeste quam vere sodalitatas nominaretur, quam quisque tribum turpi largitione corrumperet, eum maxime iis hominibus, qui eius tribus essent, esse notum. Ita putavit senatus, quum reo tribus ederentur eae, quas is largitione devinctas haberet, eosdem fore testes et iudices. Acerbum omnino genus iudicii, sed tamen, si vel sua vel ea, quae maxime esset cuique coniuncta, tribus ederetur, vix recusandum. XVI. 38. Tu autem, Laterensis, quas tribus edidisti? Terentinam, credo. Fuit certe id aequum et certe exspectatum est. et fuit dignum constantia tua. Cuius tu tribus venditorem et corruptorem et sequestrem Plancium

fuisse clamitas, eam tribum profecto, severissimorum praesertim hominum et gravissimorum, edere debuisti. At Voltiniam: libet enim tibi nescio quid etiam de illa tribu criminari. Hanc igitur ipsam cur non edidisti? Quid Plancio cum Lemonia? quid cum Ufentina? quid cum Clustumina? Nam Maeciam, non quae iudicaret, sed quae reiiceretur esse voluisti. 39. Dubitatis igitur, iudices, quin vos M. Laterensis suo iudicio, non ad sententiam legis, sed ad suam spem aliquam de civitate delegerit? dubitatis quin eas tribus, in quibus magnas necessitudines habet Plancius, quum ille non ediderit, iudicarit officiis ab hoc observatas, non largitione corruptas? Quid enim potest dicere cur ista editio non summam habeat acerbitatem, remota ratione illa, quam in decernendo secuti sumus? 40. Tu deligas ex omni populo aut amicos tuos aut inimicos meos aut denique eos, quos inexorabiles, quos inhumanos, quos crudeles existimes: tu me ignaro, necopinante, inscio notes et tuos et tuorum amicorum necessarios, vel iniquos vel meos vel etiam defensorum meorum, eodemque adiungas, quos natura putes asperos atque omnibus iniquos: deinde effundas repente, ut ante consessum meorum iudicum videam quam potuerim qui essent futuri suspicari, apud eosque me, ne quinque quidem reiectis, quod in proximo reo de consilii sententia constitutum est, cogas causam de fortunis omnibus dicere? 41. Non enim, si aut Plancius ita vixit, ut offenderet sciens neminem, aut tu ita errasti, ut eos ederes imprudens, ut nos invito te tamen ad iudices, non ad carnifices veniremus, idcirco ista editio per se non acerba est.

XVII. An vero nuper clarissimi cives nomen editicii iudicis non tulerunt, quum ex cxxv iudicibus, principibus equestris ordinis, quinque et LXX reus reiiceret, L referret, omniaque potius permiscuerunt, quam ei legi condicionique parerent: nos neque ex delectis iudicibus, sed ex omni populo, neque editos ad reiiciendum, sed ab accusatore constitutos iudices ita feremus, ut neminem reiiciamus? 42. Neque ego nunc legis iniquitatem queror, sed factum tuum a sententia legis doceo discrepare: et illud acerbum iudicium si, quem *ad modum* senatus censuit populusque iussit, ita fecisses, ut

huic et suam et ab hoc observatas tribus ederes, non modo non quererer, sed hunc iis iudicibus editis, qui iidem testes esse possent, absolutum putarem: neque nunc multo secus existimo. Quum enim has tribus edidisti, ignotis te iudicibus uti malle quam notis indicavisti: fugisti sententiam legis: aequitatem omnem reiecisti: in tenebris quam in luce causam versari maluisti. 43. Voltinia tribus ab hoc corrupta: Terentinam habuerat venalem. Quid diceret apud Voltinienses aut apud tribules suos iudices? Immo vero tu quid diceres? quem iudicem ex illis aut tacitum testem haberes aut vero etiam excitares? Etenim si reus tribus ederet, Voltiniam fortasse Plancius propter necessitudinem ac vicinitatem, suam vero certe edidisset. Et, si quaesitor huic edendus fuisset, quem tandem potius quam hunc C. Alfium, quem habet, cui notissimus esse debet, vicinum, tribulem, gravissimum hominem iustissimumque edidisset? cuius quidem aequitas et ea voluntas erga Cn. Plancii salutem, quam ille sine ulla cupiditatis suspicione prae se fert, facile declarat non fuisse fugiendos tribules huic iudices, cui quaesitorem tribulem exoptandum fuisse videatis.

XVIII. 44. Neque ego nunc consilium reprehendo tuum, quod eas tribus, quibus erat hic maxime notus, non edideris: sed a te doceo consilium non servatum senatus. Etenim quis te tum audiret illorum aut quid diceres? Sequestremne Plancium? respuerent aures, nemo agnosceret, repudiarent. An gratiosum? illi libenter audirent, nos non timide confiteremur. Noli enim putare, Laterensis, legibus istis, quas senatus de ambitu sanciri voluerit, id esse actum, ut suffragatio, ut observantia, ut gratia tolleretur. Semper fuerunt viri boni, qui apud tribules suos gratiosi esse vellent. 45. Neque vero tam durus in plebem noster ordo fuit, ut eam coli nostra modica liberalitate noluerit: neque hoc liberis nostris interdicendum est, ne observent tribules suos, ne diligant, ne conficere necessariis suis suam tribum possint, ne par ab iis munus in sua petitione respectent. Haec enim plena sunt officii, plena observantiae, plena etiam antiquitatis. Isto in genere et fuimus ipsi, quum ambitionis nostrae tempora postulabant, et clarissimos viros esse vidimus et hodie esse

volumus quam plurimos gratiosos. Decuriatio tribulium, descriptio populi, suffragia largitione devincta severitatem senatus et bonorum omnium vim ac dolorem excitarunt. Haec doce, haec profer, huc incumbe, Laterensis, decuriasse Plancium, conscripsisse, sequestrem fuisse, pronunciasse, divisisse: tum mirabor te iis armis uti, quae tibi lex dabat, noluisse. Tribulibus enim iudicibus non modo severitatem illorum, si ista vera sunt, sed ne vultus quidem ferre possemus. **46.** Hanc tu rationem quum fugeris quumque eos iudices habere nolueris, quorum in huius delicto quum scientia certissima tum dolor gravissimus esse debuerit, quid apud hos dices, qui abs te taciti requirunt cur sibi hoc oneris imposueris, cur se potissimum delegeris, cur denique se divinare malueris quam eos, qui scirent, iudicare? XIX. Ego Plancium, Laterensis, et ipsum gratiosum esse dico et habuisse in petitione multos cupidos sui gratiosos: quos tu si sodales vocas, officiosam amicitiam nomine inquinas criminoso: sin, quia gratiosi sint, accusandos putas, noli mirari te id, quod tua dignitas postularit, repudiandis gratiosorum amicitiis non esse adsecutum. **47.** Nam ut ego doceo gratiosum esse in sua tribu Plancium, quod multis benigne fecerit, pro multis spoponderit, in operas plurimos patris auctoritate et gratia miserit, quod denique omnibus officiis per se, per patrem, per maiores suos totam Atinatem praefecturam comprehenderit, sic tu doce sequestrem fuisse, largitum esse, conscripsisse, tribules decuriavisse. Quod si non potes, noli tollere ex ordine nostro liberalitatem, noli maleficium putare esse gratiam, noli observantiam sancire poena.

Itaque haesitantem te in hoc sodaliciorum tribuario crimine ad communem ambitus causam contulisti, in qua desinamus aliquando, si videtur, vulgari et pervagata declamatione contendere. Sic enim tecum ago. **48.** Quam tibi commodum est, unam tribum delige: tu doce, id quod debes, per quem sequestrem, quo divisore corrupta sit: ego, si id facere non potueris, quod, ut opinio mea fert, ne incipies quidem, per quem tulerit docebo. Estne haec vera contentio? placetne sic agi? Num possum magis pedem conferre, ut aiunt, aut propius accedere? Quid taces? quid dissimulas?

quid tergiversaris? Etiam atque etiam insto atque urgeo, insector, posco atque adeo flagito crimen: quamcumque tribum, inquam, delegeris, quam tulerit Plancius, tu ostendito, si potueris, vitium: ego qua ratione tulerit docebo. Neque erit haec alia ratio Plancio ac tibi, Laterensis. Nam ut quas tribus tu tulisti, si iam ex te requiram, possis quorum studio tuleris explicare, sic ego hoc contendo, me tibi ipsi adversario cuiuscumque tribus rationem poposceris redditurum.

XX. 49. Sed cur sic ago? quasi non comitiis iam superioribus sit Plancius designatus aedilis: quae comitia primum habere coepit consul quum omnibus in rebus summa auctoritate tum harum ipsarum legum ambitus auctor: deinde habere coepit subito praeter opinionem omnium, ut ne si cogitasset quidem largiri quispiam, daretur spatium comparandi. Vocatae tribus, latum suffragium, diribitae, renunciatae: longe plurimum valuit Plancius: nulla largitionis nec fuit nec esse potuit suspicio. Ain tandem? una centuria praerogativa tantum habet auctoritatis, ut nemo umquam prior eam tulerit quin renunciatus sit aut iis ipsis comitiis consularibus aut certe in illum annum: aedilem in Plancium factum esse miraris, in quo non exigua pars populi, sed universus populus voluntatem suam declararit? cuius in honore non unius tribus pars, sed comitia tota comitiis fuerint praerogativa? 50. Quo quidem tempore, Laterensis, si id facere voluisses aut si gravitatis esse putasses tuae, quod multi nobiles saepe fecerunt, ut, quum minus valuissent suffragiis quam putassent, postea prolatis comitiis prosternerent se et populo Romano fracto animo atque humili supplicarent, non dubito quin omnis ad te conversura fuerit multitudo. Numquam enim fere nobilitas, integra praesertim atque innocens, a populo Romano supplex repudiata est. Sed si tibi gravitas tua et magnitudo animi pluris fuit, sicuti esse debuit, quam aedilitas, noli, quum habeas id, quod malueris, desiderare id, quod minoris putaris. Equidem primum ut honore dignus essem maxime semper laboravi: secundo ut existimarer: tertium mihi fuit illud, quod plerisque primum est, ipse honos: qui iis denique debet esse iucundus, quorum dignitati populus Romanus testimonium, non beneficium ambitioni dedit.

XXI. 51. Quaeris etiam, Laterensis, quid imaginibus tuis, quid ornatissimo atque optimo viro, patri tuo, respondeas mortuo. Noli ista meditari, atque illud cave potius, ne tua ista querela dolorque nimius ab illis sapientissimis viris reprehendatur. Vidit enim pater tuus Appium Claudium, nobilissimum hominem, vivo patre suo, potentissimo et clarissimo civi, C. Claudio, aedilem non esse factum et eumdem sine repulsa factum esse consulem: vidit hominem sibi maxime coniunctum, egregium virum, L. Volcatium, vidit M. Pisonem, ista in aedilitate, offensiuncula accepta, summos a populo Romano esse honores adeptos. Avus vero tuus et P. Nasicae tibi aediliciam praedicaret repulsam, quo cive neminem ego statuo in hac re publica fortiorem, et C. Marii, qui duabus aedilitatibus repulsus septiens consul est factus, et L. Caesaris, Cn. Octavii, M. Tullii: quos omnes scimus aedilitate praeteritos consules esse factos. 52. Sed quid ego aedilicias repulsas colligo? quae saepe eius modi habitae sunt, ut iis, qui praeteriti essent, benigne a populo factum videretur. Tribunus militum L. Philippus, summa nobilitate et eloquentia, quaestor C. Caelius, clarissimus ac fortissimus adolescens, tribuni plebis P. Rutilius Rufus, C. Fimbria, C. Cassius, Cn. Orestes facti non sunt: quos tamen omnes consules scimus factos esse. Quae tibi ultro pater et maiores tui non consolandi tui gratia dicent, neque vero quo te liberent aliqua culpa, quam tu vereris, ne a te suscepta videatur, sed ut te ad istum cursum tenendum, quem a prima aetate suscepisti, cohortentur. Nihil est enim, mihi crede, Laterensis, de te detractum dico, si mehercule vere quod accidit interpretari velis, est aliquid etiam de virtute significatum tua. XXII. Noli enim existimare non magnum quemdam motum fuisse illius petitionis tuae, de qua ne aliquid iurares destitisti. Denunciasti homo adolescens quid de summa rei publicae sentires: fortius tu quidem quam non nulli defuncti honoribus, sed apertius quam vel ambitionis vel aetatis tuae ratio postulabat. 53. Quam ob rem in dissentiente populo noli putare nullos fuisse quorum animos tuus ille fortis animus offenderet: qui te incautum fortasse nunc tuo loco demovere po-

tuerunt, providentem autem et praecaventem numquam certe movebunt.

An te illa argumenta duxerunt? Dubitatis, inquit, quin coitio facta sit, quum tribus plerasque cum Plotio tulerit Plancius? An una fieri potuerunt, si una tribus non tulissent? — At non nullas punctis paene totidem. — Quippe, quum iam facti prope superioribus comitiis declaratique venissent: quamquam ne id quidem suspicionem coitionis habuerit. Neque enim umquam maiores nostri sortitionem constituissent aediliciam, nisi viderent accidere posse ut competitores pares suffragiis essent. 54. Et ais prioribus comitiis Aniensem a Plotio Pedio, Terentinam a Plancio tibi esse concessam: nunc ab utroque eas avulsas, ne in angustum venirent. Quam convenit nondum cognita populi voluntate hos, quos iam tum coniunctos fuisse dicis, iacturam suarum tribuum, quo vos adiuvaremini, fecisse: eosdem, quum iam essent experti quid valerent, restrictos et tenaces fuisse? Etenim verebantur, credo, angustias, quasi res in contentionem aut in discrimen aliquod posset venire. Sed tamen tu A. Plotium, virum ornatissimum, in idem crimen vocando indicas eum te adripuisse, a quo non sis rogatus? Nam quod questus es plures te testes habere de Voltinia quam quot in ea tribu puncta tuleris, indicas aut eos testes te producere, qui, quia numos acceperint, te praeterierint, aut te ne gratuita quidem eorum suffragia tulisse. XXIII. 55. Illud vero crimen de numis, quos in circo Flaminio deprehensos esse dixisti, caluit re recenti, nunc in causa refrixit. Neque enim qui illi numi fuerint nec quae tribus nec qui divisor ostendis. Atque is quidem eductus ad consules, qui tum in crimen vocabatur, se inique a tuis iactatum graviter querebatur. Qui si erat divisor, praesertim eius, quem tu habebas reum, cur abs te reus non est factus? cur non eius damnatione aliquid ad hoc iudicium praeiudicii comparasti?

Sed neque tu haec habes neque eis confidis. Alia te ratio, alia cogitatio ad spem huius opprimendi excitavit. Magnae sunt in te opes, late patet gratia: multi amici, multi cupidi tui, multi fautores laudis tuae: multi huic invident, multis etiam pater, optimus vir, nimium retinens equestris iuris et

libertatis videtur: multi etiam communes inimici reorum omnium: qui ita semper testimonium de ambitu dicunt, quasi aut moveant animos iudicum suis testimoniis aut gratum populo Romano sit aut ab eo facilius ob eam causam dignitatem quam volunt consequantur. 56. Quibuscum me, iudices, pugnantem more meo pristino non videbitis: non quo mihi fas sit quidquam defugere quod salus Plancii postulet: sed quia neque necesse est me id persequi voce, quod vos mente videatis, et quod ita de me meriti sunt illi ipsi, quos ego testes video paratos, ut eorum reprehensionem vos vestrae prudentiae adsumere, meae modestiae remittere debeatis. Illud unum vos magno opere oro atque obsecro, iudices, quum huius, quem defendo, tum communis periculi causa, ne fictis auditionibus, ne disseminato dispersoque sermoni fortunas innocentium subiiciendas putetis. 57. Multi amici accusatoris, non nulli etiam nostri iniqui, multi communes obtrectatores atque omnium invidi multa finxerunt. Nihil est autem tam volucre quam maledictum: nihil facilius emittitur, nihil citius excipitur, latius dissipatur. Neque ego, si fontem maledicti reperietis, ut negligatis aut dissimuletis umquam postulabo. Sed si quid sine capite manabit aut quid erit eius modi ut non exstet auctor, qui audierit aut ita negligens vobis esse videbitur, ut unde audierit oblitus sit, aut ita levem habebit auctorem, ut memoria dignum non putarit, huius illa vox vulgaris, AUDIVI, ne quid innocenti reo noceat, oramus.

XXIV. 58. Sed venio iam ad L. Cassium, familiarem meum, cuius ex oratione ne illum quidem Iuventium tecum expostulavi, quem ille omni et humanitate et virtute ornatus adolescens primum de plebe aedilem curulem factum esse dixit. In quo, Cassi, si tibi ita respondeam, nescisse id populum Romanum, neque fuisse qui id nobis narraret, praesertim mortuo Congo, non, ut opinor, admirere, quum ego ipse non abhorrens a studio antiquitatis me hic id ex te primum audisse confitear. Et, quoniam tua fuit perelegans et persubtilis oratio, digna equitis Romani vel studio vel pudore, quoniamque sic ab his es auditus, ut magnus honos et ingenio et humanitati tuae tribueretur, respondebo ad ea, quae dixisti, quae pleraque de ipso me fuerunt: in quibus ipsi

aculei, si quos habuisti in me reprehendendo, tamen mihi non ingrati acciderunt. 59. Quaesisti utrum mihi putarem, equitis Romani filio, faciliorem fuisse ad adipiscendos honores viam an futuram esse filio meo, quia esset e familia consulari. Ego vero quamquam illi omnia malo quam mihi, tamen honorum aditus numquam illi faciliores optavi quam mihi fuerunt. Quin etiam, ne forte ille sibi me potius peperisse iam honores quam iter demonstrasse adipiscendorum putet, haec illi soleo praecipere — quamquam ad praecepta aetas non est gravis —, quae ille a Iove ortus suis praecepit filiis: *Vigilandum est semper: multae insidiae sunt bonis.* Nosti caetera. Nonne? *Id quod multi invideant*, quae scripsit gravis et ingeniosus poëta, scripsit non ut illos regios pueros, qui iam nusquam erant, sed ut nos et nostros liberos ad laborem et ad laudem excitaret.

60. Quaeris quid potuerit amplius adsequi Plancius, si Cn. Scipionis fuisset filius. Magis aedilis fieri non potuisset, sed hoc praestaret, quod ei minus invideretur. Etenim honorum gradus summis hominibus et infimis sunt pares, gloriae dispares. XXV. Quis nostrum se dicit M'. Curio, quis C. Fabricio, quis C. Duilio parem? quis Atilio Calatino? quis Cn. et P. Scipionibus? quis Africano, Marcello, Maximo? tamen eosdem sumus honorum gradus quos illi adsecuti. Etenim in virtute multi sunt ascensus, ut is maxime gloria excellat, qui virtute plurimum praestet: honorum populi finis est consulatus: quem magistratum iam octingenti fere consecuti sunt: horum, si diligenter quaeres, vix decimam partem reperies gloria dignam. Sed nemo umquam sic egit, ut tu: Cur iste fit consul? quid potuit amplius, si L. Brutus esset, qui civitatem dominatu regio liberavit? honore nihil amplius, laude multum. Sic igitur Plancius nihilo minus quaestor est factus et tribunus plebis et aedilis quam si esset summo loco natus, sed haec pari loco orti sunt innumerabiles alii consecuti. 61. Profers triumphos T. Didii et C. Marii, et quaeris: Quid simile in Plancio? Quasi vero isti, quos commemoras, propterea magistratus ceperint, quod triumpharant, et non, quia commissi sunt iis magistratus, in quibus re bene gesta triumpharent. Rogas quae castra viderit: qui et miles in

Creta hoc imperatore et tribunus in Macedonia militum fuerit et quaestor tantum ex re militari detraxerit temporis, quantum in me custodiendum transferre maluerit. 62. Quaeris num disertus sit? Immo, id quod secundum est, ne sibi quidem videtur. Num iuris consultus? quasi quisquam sit qui sibi hunc falsum de iure respondisse dicat. Omnes enim istius modi artes in iis reprehenduntur, qui quum professi sunt, satis facere non possunt, non in iis, qui se abfuisse ab istis studiis confitentur. Virtus, probitas, integritas in candidato, non linguae volubilitas, non ars, non scientia requiri solet. Ut nos in mancipiis parandis quamvis frugi hominem, si pro fabro aut pro tectore emimus, ferre moleste solemus, si eas artes, quas in emendo secuti sumus, forte nesciverit, sin autem emimus quem vilicum imponeremus, quem pecori praeficeremus, nihil in eo nisi frugalitatem, laborem, vigilantiam esse curamus, sic populus Romanus deligit magistratus quasi rei publicae vilicos: in quibus si qua praeterea est ars, facile patitur: sin minus, virtute eorum et innocentia contentus est. Quotus enim quisque disertus, quotus quisque iuris peritus est, ut eos numeres, qui volunt esse? Quod si praeterea nemo est honore dignus, quidnam tot optimis et ornatissimis civibus est futurum?

XXVI. 63. Iubes Plancium de vitiis Laterensis dicere. Nihil potest, nisi eum nimis in se iracundum putabis fuisse. Idem effers Laterensem laudibus. Facile patior id te agere multis verbis, quod ad iudicium non pertineat, et id te accusantem tam diu dicere, quod ego defensor sine periculo possim confiteri. Atqui non modo confiteor summa in Laterense ornamenta esse, sed te etiam reprehendo, quod ea non enumeres, alia quaedam inania et levia conquiras. Praeneste fecisse ludos. Quid? alii quaestores nonne fecerunt? Cyrenis liberalem in publicanos, iustum in socios fuisse. Quis negat? sed ita multa Romae geruntur, ut vix ea, quae fiunt in provinciis, audiantur. 64. Non vereor ne mihi aliquid, iudices, videar adrogare, si de quaestura mea dixero. Quamvis enim illa floruerit, tamen eum me postea fuisse in maximis imperiis arbitror, ut non ita mihi multum gloriae sit ex quaesturae laude repetendum: sed tamen non vereor ne quis

audeat dicere ullius in Sicilia quaesturam aut clariorem aut gratiorem fuisse. Vere mehercule hoc dicam: sic tum existimabam, nihil homines aliud Romae nisi de quaestura mea loqui. Frumenti in summa caritate maximum numerum miseram: negociatoribus comis, mercatoribus iustus, mancipibus liberalis, sociis abstinens, omnibus eram visus in omni officio diligentissimus: excogitati quidam erant a Siculis honores in me inauditi. 65. Itaque hac spe decedebam, ut mihi populum Romanum ultro omnia delaturum putarem. At ego quum casu diebus iis itineris faciendi causa decedens e provincia Puteolos forte venissem, quum plurimi et lautissimi in iis locis solent esse, concidi paene, iudices, quum ex me quidam quaesisset quo die Roma exissem et numquidnam esset novi. Cui cum respondissem, me a provincia decedere: Etiam mehercule, inquit, ut opinor, ex Africa. XXVII. Huic ego iam stomachans fastidiose: Immo ex Sicilia, inquam. Tum quidam, quasi qui omnia sciret: Quid? tu nescis, inquit, hunc quaestorem Syracusis fuisse? Quid multa? destiti stomachari et me unum ex iis feci, qui ad aquas venissent.

66. Sed ea res, iudices, haud scio an plus mihi profuerit, quam si mihi tum essent omnes gratulati. Nam postea quam sensi populi Romani aures hebetiores, oculos autem esse acres atque acutos, destiti quid de me audituri essent homines cogitare: feci ut postea cotidie praesentem me viderent: habitavi in oculis, pressi forum: neminem a congressu meo neque ianitor meus neque somnus absterruit. Ecquid ego dicam de occupatis meis temporibus, cui fuerit ne ocium quidem umquam ociosum? Nam quas tu commemoras, Cassi, legere te solere orationes, quum ociosus sis, has ego scripsi ludis et feriis, ne omnino umquam essem ociosus. Etenim M. Catonis illud, quod in principio scripsit Originum suarum, semper magnificum et praeclarum putavi, *clarorum virorum atque magnorum non minus ocii quam negocii rationem exstare oportere*. Ita si quam habeo laudem, quae quanta sit nescio, parta Romae est, quaesita in foro: meaque privata consilia publici quoque casus comprobaverunt, ut etiam summa res publica mihi domi fuerit gerenda et urbs in urbe servanda. 67. Eadem igitur, Cassi, via munita Laterensi est, idem vir-

tutis cursus ad gloriam: hoc facilior fortasse, quod ego huc a me ortus et per me nixus ascendi, istius egregia virtus adiuvabitur commendatione maiorum. Sed ut redeam ad Plancium, numquam ex urbe is afuit nisi sorte, lege, necessitate: non valuit rebus iisdem quibus fortasse non nulli: at valuit adsiduitate, valuit observandis amicis, valuit liberalitate: fuit in oculis: petivit: ea est usus ratione vitae, qua minima invidia novi homines plurimi sunt eosdem honores consecuti.

XXVIII. 68. Nam quod ais, Cassi, non plus me Plancio debere quam bonis omnibus, quod iis aeque mea salus cara fuerit, ego me debere bonis omnibus fateor. Sed etiam ii, quibus ego debeo, boni viri et cives comitiis aediliciis aliquid se meo nomine Plancio debere dicebant. Verum fac me multis debere et in iis Plancio: utrum igitur me conturbare oportet an caeteris, quum cuiusque dies venerit, hoc nomen, quod urget, nunc quum petitur dissolvere? Quamquam dissimilis est pecuniae debitio et gratiae. Nam qui pecuniam dissolvit, statim non habet id, quod reddidit: qui autem debet, aes retinet alienum: gratiam autem et qui refert habet et qui habet in eo ipso, quod habet, refert. Neque ego nunc Plancio desinam debere, si hoc solvero: nec minus ei redderem voluntate ipsa, si hoc molestiae non accidisset. 69. Quaeris a me, Cassi, quid pro fratre meo, qui mihi est carissimus, quid pro meis liberis, quibus nihil mihi potest esse iucundius, amplius quam pro Plancio facio facere possim: nec vides istorum ipsorum caritate ad huius salutem defendendam maxime stimulari me atque excitari. Nam neque illis huius salute, a quo meam sciunt esse defensam, quidquam est optatius, et ego ipse numquam illos aspicio quin, quum per hunc me iis conservatum esse meminerim, huius meritum in me recorder.

Opimium damnatum esse commemoras, servatorem ipsum rei publicae: Calidium adiungis, cuius lege Q. Metellus in civitatem sit restitutus: reprehendis meas pro Plancio preces, quod neque Opimius suo nomine liberatus sit neque Q. Metelli Calidius. XXIX. De Calidio tibi tantum respondeo, quod ipse vidi: Q. Metellum Pium consulem praetoriis comitiis, petente Q. Calidio, populo Romano supplicasse, quum quidem non dubitaret et consul et homo nobilissimus patronum

esse illum suum et familiae [suae] nobilissimae dicere. 70. Quo loco quaero ex te num id in iudicio Calidii putes, quod ego in Plancii facio, aut Metellum Pium, si Romae esse potuisset, aut patrem eius, si vixisset, non fuisse facturum. Nam Opimii quidem calamitas utinam ex hominum memoria posset evelli! Vulnus illud rei publicae, dedecus huius imperii, turpitudo populi Romani, non iudicium putandum est. Quam enim illi iudices, si iudices et non parricidae patriae nominandi sunt, graviorem potuerunt rei publicae infligere securim, quam quum illum e civitate eiecerunt, qui praetor finitimo, consul domestico bello rem publicam liberarat? 71. At enim nimis ego magnum beneficium Plancii facio et, ut ais, id verbis exaggero: quasi vero me tuo arbitratu et non meo gratum esse oporteat. Quod istius tantum meritum, inquit? An quia te non iugulavit? Immo vero, quia iugulari passus non est. Quo quidem tu loco, Cassi, etiam purgasti inimicos meos meaeque vitae nullas ab illis insidias fuisse dixisti. Posuit hoc idem Laterensis. Quam ob rem paullo post de isto plura dicam: de te tantum requiro, utrum putes odium in me mediocre inimicorum fuisse — quod fuit ullorum umquam barbarorum tam immane ac tam crudele in hostem? —, an fuisse in iis aliquem aut famae metum aut poenae, quorum vidisti toto illo anno ferrum in foro, flammam in delubris, vim in tota urbe versari? Nisi forte existimas eos idcirco vitae meae pepercisse, quod de reditu meo non timerent. Et quemquam putas fuisse tam excordem qui vivis his stante urbe et curia rediturum me, si viverem, non putaret? Quam ob rem non debes is homo et is civis praedicare vitam meam, quae fidelitate amicorum conservata sit, inimicorum molestia non esse appetitam.

XXX. 72. Respondebo tibi nunc, Laterensis, minus fortasse vehementer, quam abs te sum provocatus: sed profecto nec considerate minus nec minus amice. Nam primum fuit illud asperius, me quae de Plancio dicerem mentiri et temporis causa fingere. Scilicet homo sapiens excogitavi quam ob rem viderer maximis beneficii vinclis obstrictus, quum liber essem et solutus. Quid enim? mihi ad defendendum Plancium parum multae, parum iustae necessitudines erant

familiaritatis, vicinitatis, patris amicitiae? quae si non essent vererer, credo, ne turpiter facerem, si hoc splendore et hac dignitate hominem defenderem. Fingenda mihi fuit videlicet causa peracuta, ut ei, quem mihi debere oporteret, ego me omnia debere dicerem. At id etiam gregarii milites faciunt inviti, ut coronam dent civicam et se ab aliquo servatos esse fateantur, non quo turpe sit protectum in acie ex hostium manibus eripi — nam id accidere nisi forti viro et pugnanti comminus non potest —, sed onus beneficii reformidant, quod permagnum est alieno debere idem quod parenti. 73. Ego, quum caeteri vera beneficia, etiam minora, dissimulent, ne obligati esse videantur, eo me beneficio obstrictum esse ementior, cui ne referri quidem gratia posse videatur? An hoc tu, Laterensis, ignoras? qui quum mihi esses amicissimus, quum vel periculum vitae tuae mecum sociare voluisses, quum me in illo tristi et acerbo luctu atque discessu non lacrimis solum tuis, sed animo, corpore, copiis prosecutus esses, quum meos liberos et uxorem me absente tuis opibus auxilioque defendisses, sic mecum semper egisti, te mihi remittere atque concedere, ut omne meum studium in Cn. Plancii honore consumerem, quod eius in me meritum tibi etiam ipsi gratum esse dicebas. 74. Nihil autem me novi, nihil temporis causa dicere, nonne etiam est illa testis oratio, quae est a me prima habita in senatu? in qua quum perpaucis nominatim egissem gratias, quod omnes enumerari nullo modo possent, scelus autem esset quemquam praeteriri, statuissemque eos solum nominare, qui nostrae causae duces et quasi signiferi fuissent, in his Plancio gratias egi. Recitetur oratio, quae propter rei magnitudinem dicta de scripto est: in qua ego homo astutus ei me dedebam, cui nihil magno opere deberem, et huius officii tanti servitutem astringebam testimonio sempiterno. Nolo caetera, quae a me mandata sunt litteris, recitare: praetermitto, ne aut proferre videar ad tempus aut eo genere uti litterarum, quod meis studiis aptius quam consuetudini iudiciorum esse videatur.

XXXI. 75. Atque etiam clamitas, Laterensis: *Quo usque ista dicis? Nihil in Cispio profecisti: obsoletae iam sunt preces tuae.* De Cispio mihi igitur obiicies, quem ego de me bene me-

ritum quia te teste cognoram, te eodem auctore defendi? et ei dices: *Quous que?* quem negas, quod pro Cispio contenderim, impetrare potuisse? Nam istius verbi *quous que* poterat haec esse invidia: datus est tibi ille, condonatus ille: non facis finem: ferre non possumus: ei quidem, qui pro uno laborarit, id ipsum non obtinuerit, dici: *Quous que?* irridentis magis est quam reprehendentis: nisi forte ego unus ita me gessi in iudiciis, ita et cum his et inter hos vixi, is in causis patronus, is in re publica civis et sum et semper fui, solus ut a te constituar qui nihil a iudicibus debeam umquam impetrare. 76. Et mihi lacrimulam Cispiani iudicii obiectas. Sic enim dixisti: *Vidi ego tuam lacrimulam.* Vide quam me verbi tui poeniteat. Non modo lacrimulam, sed multas lacrimas et fletum cum singultu videre potuisti. An ego, qui meorum lacrimis me absente commotus simultates, quas mecum habebat, deposuisset meaeque salutis non modo non oppugnator, ut inimici mei putarant, sed etiam defensor fuisset, huius in periculo non significarem dolorem meum? 77. Tu autem, Laterensis, qui tum lacrimas meas gratas esse dicebas, nunc easdem vis invidiosas videri.

XXXII. Negas tribunatum Plancii quidquam attulisse adiumenti dignitati meae: atque hoc loco, quod verissime facere potés, L. Racilii, fortissimi et constantissimi viri, divina in me merita commemoras. Cui quidem ego, sicut Cn. Plancio, numquam dissimulavi me plurimum debere semperque prae me feram: nullas enim sibi ille neque contentiones neque inimicitias neque vitae dimicationes nec pro re publica nec pro me defugiendas putavit. Atque utinam, quam ego sum in illum gratus, tam licuisset per hominum vim et iniuriam a populo Romano ei gratiam referri! Sed si non eadem contendit in tribunatu Plancius, existimare debes non huic voluntatem defuisse, sed me, quum tantum iam Plancio deberem, Racilii beneficiis fuisse contentum. 78. An vero putas idcirco minus iudices mea causa facturos, quod me esse gratum crimineris? An, quum patres conscripti illo senatus consulto, quod in monumento Marii factum est, quo mea salus omnibus est gentibus commendata, uni Cn. Plancio gratias egerit — unus enim fuit de magistratibus aut pro magi-

stratibus defensor salutis meae, cui senatus pro me gratias agendas putavit —, ei ego a me referendam gratiam non putem? Atqui haec quum vides, quo me tandem in te animo putas esse, Laterensis? ullum esse tantum periculum, tantum laborem, tantam contentionem quam ego non modo pro salute tua, sed etiam pro dignitate defugerim? Quo quidem etiam magis sum non dicam miser, — nam hoc quidem abhorret a virtute verbum —, sed certe exercitus, non quia multis debeo — leve enim est onus beneficii gratia —, sed quia saepe concurrunt propter aliquorum bene de me meritorum inter ipsos contentiones, ut eodem tempore in omnes verear ne vix possim gratus videri.

79. Sed haec ego meis ponderibus examinabo, non solum quid cuique debeam, sed etiam quid cuiusque intersit et quid a me cuiusque tempus poscat. XXXIII. Agitur studium tuum vel etiam, si vis, existimatio, laus aedilitatis: at Cn. Plancii salus, patria, fortunae. Salvum tu me esse cupisti: hic fecit etiam ut esse possem. Distineor tamen et divellor dolore et in causa dispari offendi te a me doleo: sed, medius fidius, multo citius meam salutem pro te abiecero quam Cn. Plancii salutem tradidero contentioni tuae. 80. Etenim, iudices, quum omnibus me virtutibus adfectum esse cupio, tum nihil est quod malim quam me et esse gratum et videri. Est enim haec una virtus non solum maxima, sed etiam mater virtutum omnium reliquarum. Quid est pietas nisi voluntas grata in parentes? qui sunt boni cives, qui belli, qui domi de patria bene merentes, nisi qui patriae beneficia meminerunt? qui sancti, qui religionis colentes, nisi qui meritam dis immortalibus gratiam iustis honoribus et memori mente persolvunt? Quae potest esse vitae iucunditas sublatis amicitiis? quae porro amicitia potest esse inter ingratos? 81. Quis est nostrum liberaliter educatus cui non educatores, cui non magistri sui atque doctores, cui non locus ipse ille mutus, ubi alitus aut doctus est, cum grata recordatione in mente versetur? Cuius opes tantae esse possunt aut umquam fuerunt quae sine multorum amicorum officiis stare possint? quae certe sublata memoria et gratia nulla exstare possunt. Equidem nihil tam proprium hominis existimo quam non modo bene-

ficio, sed etiam benevolentiae significatione adligari: nihil porro tam inhumanum, tam immane, tam ferum quam committere ut beneficio non dicam indignus, sed victus esse videare. 82. Quae quum ita sint, iam succumbam, Laterensis, isti tuo crimini, meque in eo ipso, in quo nihil potest esse nimium, quoniam ita tu vis, nimium gratum esse concedam: petamque a vobis, iudices, ut eum beneficio complectamini, quem qui reprehendit, in eo reprehendit, quod gratum praeter modum dicat esse. Neque enim illud ad negligendam meam gratiam debet valere, quod dixit idem, vos nec nocentes nec litigiosos esse, quo minus me apud vos valere oporteret: quasi vero in amicitia mea non haec praesidia, si quae forte sunt in me, parata semper amicis esse maluerim quam necessaria. Etenim ego de me tantum audeo dicere, amicitiam meam voluptati pluribus quam praesidio fuisse: meque vehementer vitae meae poeniteret, si in mea familiaritate locus esset nemini nisi litigioso aut nocenti.

XXXIV. 83. Sed haec nescio quo modo frequenter in me congessisti, saneque in eo creber fuisti, te idcirco in ludos causam coniicere noluisse, ne ego mea consuetudine aliquid de tensis misericordiae causa dicerem, quod in aliis aedilibus ante fecissem. Non nihil egisti hoc loco: nam mihi eripuisti ornamentum orationis meae: deridebor, si mentionem tensarum fecero, quum tu id praedixeris: sine tensis autem quid potero dicere? Hic etiam addidisti me idcirco mea lege exsilio ambitum sanxisse, ut miserabiliores epilogos possem dicere. Non vobis videtur cum aliquo declamatore, non cum laboris et fori discipulo disputare? 84. Rhodi enim, inquit, ego non fui: me vult fuisse: sed fui, inquit, — putabam in Vaccaeis dicturum — bis in Bithynia. Si locus habet reprehensionis ansam aliquam, nescio cur severiorem Nicaeam putes quam Rhodum: si spectanda causa est, et tu in Bithynia summa cum dignitate fuisti et ego Rhodi non minore. Nam quod in eo me reprehendisti, quod nimium multos defenderem, utinam et tu, qui potes, et caeteri, qui defugiunt, vellent me labore hoc levare! Sed fit vestra diligentia, qui causis ponderandis omnes fere repudiatis, ut ad nos pleraeque confluant, qui miseris et laborantibus negare nihil pos-

sumus. 85. Admonuisti etiam, quod in Creta fuisses, dictum aliquod in petitionem tuam dici potuisse: me id perdidisse. Uter igitur nostrum est cupidior dicti? egone, qui quod dici potuit non dixerim, an tu, qui etiam ipse in te dixeris? Te aiebas de tuis rebus gestis nullas litteras misisse, quod mihi meae, quas ad aliquem misissem, obfuissent. Quas ego mihi obfuisse non intelligo, rei publicae video prodesse potuisse.

XXXV. 86. Sed sunt haec leviora, illa vero gravia atque magna, quod meum discessum, quem saepe defleras, nunc quasi reprehendere et subaccusare voluisti. Dixisti enim non auxilium mihi, sed me auxilio defuisse. Ego vero fateor me, quod viderim mihi auxilium non deesse, idcirco [me] illi auxilio pepercisse. Qui enim status, quod discrimen, quae fuerit in re publica tempestas illa quis nescit? Tribunicius me terror an consularis furor movit? Decertare mihi ferro magnum fuit cum reliquiis eorum, quos ego florentes atque integros sine ferro viceram? Consules post hominum memoriam taeterrimi atque turpissimi, sicut et illa principia et hi recentes rerum exitus declararunt, quorum alter exercitum perdidit, alter vendidit, emptis provinciis a senatu, a re publica, a bonis omnibus defecerant: qui exercitu, qui armis, qui opibus plurimum poterant, quum quid sentirent nesciretur, furialis illa vox, nefariis stupris, religiosis altaribus effeminata, secum et illos et consules facere acerbissime personabat: egentes in locupletes, perditi in bonos, servi in dominos armabantur. 87. At erat mecum senatus et quidem veste mutata: quod pro me uno post hominum memoriam publico consilio susceptum est. Sed recordare qui tum fuerint consulum nomine hostes, qui soli in hac urbe senatum senatui parere non sierint, edictoque suo non luctum patribus conscriptis, sed indicia luctus ademerint. At erat mecum cunctus equester ordo: quem quidem in contionibus saltator ille Catilinae consul proscriptionis denunciatione terrebat. At tota Italia convenerat: cui quidem belli intestini et vastitatis metus inferebatur.

XXXVI. Hisce ego auxiliis studentibus atque incitatis uti me, Laterensis, potuisse confiteor, sed erat non iure, non legibus, non disceptando decertandum: nam profecto, prae-

sertim tam bona in causa, numquam, quo caeteri saepe abundarunt, id mihi ipsi auxilium meum defuisset: armis fuit, armis, inquam, fuit dimicandum: quibus a servis atque a servorum ducibus caedem fieri senatus et bonorum rei publicae exitiosum fuisset. 88. Vinci autem improbos a bonis fateor fuisse praeclarum, si finem tum vincendi viderem: [quem profecto non videbam.] Ubi enim mihi praesto fuissent aut tam fortes consules, quam L. Opimius, quam C. Marius, quam L. Flaccus, quibus ducibus improbos cives res publica vicit armatis, aut, si minus fortes, at tamen tam iusti, quam P. Mucius, qui arma, quae privatus P. Scipio ceperat, ea Ti. Graccho interempto iure optimo sumpta esse defendit? Esset igitur pugnandum cum consulibus: nihil dico amplius, nisi illud victoriae nostrae graves adversarios paratos, interitus nullos esse ultores videbam. 89. Hisce ego auxiliis salutis meae si idcirco defui, quia nolui dimicare, fatebor, id quod vis, non mihi auxilium, sed me auxilio defuisse: sin autem, quo maiora studia in me bonorum fuerunt, hoc iis magis consulendum et parcendum putavi, tu id in me reprehendis, quod Q. Metello laudi datum est hodieque est et semper erit maximae gloriae? quem, ut potes ex multis audire, qui tum adfuerunt, constat invitissimis viris bonis cessisse, nec fuisse dubium quin contentione et armis superior posset esse. Ergo ille quum suum, non quum senatus factum defenderet, quum perseverantiam sententiae suae, non salutem rei publicae retinuisset, tamen ob illam causam, quod illud voluntarium vulnus accepit, iustissimos omnium Metellorum et clarissimos triumphos gloria et laude superavit, quod et illos ipsos improbissimos cives interfici noluit, et ne quis bonus interiret in eadem caede providit: ego tantis periculis propositis quum, si victus essem, interitus rei publicae, si vicissem, infinita dimicatio pararetur, committerem ut idem perditor rei publicae nominarer, qui servator fuissem?

XXXVII. 90. Mortem me timuisse dicis. — Ego vero ne immortalitatem quidem contra rem publicam accipiendam putarem, nedum emori cum pernicie rei publicae vellem. Nam qui pro re publica vitam ediderunt — licet me desipere dicatis —, numquam mehercule eos mortem potius quam im-

mortalitatem adsecutos putavi. Ego vero si tum illorum impiorum ferro ac manu concidissem, in perpetuum res publica civile praesidium salutis suae perdidisset. Quin etiam si me vis aliqua morbi aut natura ipsa consumpsisset, tamen auxilia posteritatis essent imminuta, quod peremptum esset mea morte id exemplum, qualis futurus in me retinendo fuisset senatus populusque Romanus. An si umquam vitae cupiditas in me fuisset, ego mense Decembri mei consulatus omnium parricidarum tela commossem? quae, si viginti quiessem dies, in aliorum vigiliam consulum recidissent. Quam ob rem si vitae cupiditas contra rem publicam est turpis, certe multo mortis cupiditas mea turpior fuisset cum pernicie civitatis.

91. Nam quod te esse in re publica liberum es gloriatus, id ego et fateor et laetor et tibi etiam in hoc gratulor: quod me autem negasti, in eo neque te neque quemquam diutius patiar errare. XXXVIII. Nam si quis idcirco aliquid de libertate mea deminutum putat, quod non ab omnibus eisdem, a quibus antea solitus sum dissentire, dissentiam, primum, si bene de me meritis gratum me praebeo, non desino incurrere in crimen hominis nimium memoris nimiumque grati: sin autem aliquando sine ullo rei publicae detrimento respicio etiam salutem quum meam tum meorum, certe non modo non sum reprehendendus, sed etiam si ruere vellem, boni viri me ut id ne facerem rogarent. 92. Res vero ipsa publica, si loqui posset, ageret mecum, ut, quoniam sibi servissem semper, numquam mihi, fructus autem ex sese non, ut oportuisset, laetos et uberes, sed magna acerbitate permixtos tulissem, ut iam mihi servirem, consulerem meis: se non modo satis habere a me, sed etiam vereri ne parum mihi pro eo, quantum a me haberet, reddidisset. 93. Quid? si horum ego nihil cogito, et idem sum in re publica, qui fui semper, tamenne libertatem requires meam? quam tu ponis in eo, si semper cum iis, quibuscum aliquando contendimus, depugnemus. Quod est longe secus. Stare enim omnes debemus tamquam in orbe aliquo rei publicae, qui quoniam versatur, eam deligere partem, ad quam nos illius utilitas salusque converterit.

XXXIX. Ego autem Cn. Pompeium, non dico auctorem,

ducem, defensorem salutis meae — nam haec privatim fortasse officiorum memoriam et gratiam quaerunt —, sed hoc dico, quod ad salutem rei publicae pertinet: ego eum non tuear, quem omnes in re publica principem esse concedunt? Ego C. Caesaris laudibus desim, quas primum populi Romani, nunc etiam senatus, cui me semper addixi, plurimis atque amplissimis iudiciis videam esse celebratas? Tum hercule me confitear non iudicium aliquod habuisse de utilitate rei publicae, sed hominibus amicum aut inimicum fuisse. **94.** An, quum videam navem secundis ventis cursum tenentem suum, si non eum petat portum, quem ego aliquando probavi, sed alium non minus tutum atque tranquillum, cum tempestate pugnem periculose potius quam illi salute praesertim proposita obtemperem et paream? Ego vero haec didici, haec vidi, haec scripta legi: haec de sapientissimis et clarissimis viris et in hac re publica et in aliis civitatibus monumenta nobis litterae prodiderunt, non semper easdem sententias ab eisdem, sed quascumque rei publicae status, inclinatio temporum, ratio concordiae postularet, esse defensas. Quod ego et facio, Laterensis, et semper faciam, libertatemque, quam tu in me requiris, quam ego neque dimisi umquam neque dimittam, non in pertinacia, sed in quadam moderatione positam putabo.

XL. **95.** Nunc venio ad illud extremum, in quo dixisti, *dum Plancii in me meritum verbis extollerem, me arcem facere e cloaca lapidemque e sepulcro venerari pro deo: neque enim mihi insidiarum periculum ullum neque mortis fuisse.* Cuius ego temporis rationem explicabo brevi neque invitus. Nihil enim est ex meis temporibus, quod minus pervagatum quodque minus aut mea commemoratione celebratum sit aut hominibus auditum atque notum. Ego enim, Laterensis, ex illo incendio legum, iuris, senatus, bonorum omnium cedens, quum mea domus ardore suo deflagrationem urbi atque Italiae toti minaretur, nisi quievissem, Siciliam petivi animo, quae et ipsa erat mihi sicut domus una coniuncta et obtinebatur a C. Vergilio, quocum me uno vel maxime quum vetustas tum amicitia, quum mei fratris collegia tum rei publicae causa sociarat. **96.** Vide nunc caliginem temporum illorum. Quum ipsa paene insula mihi sese obviam ferre vellet, praetor ille,

eiusdem tribuni plebis contionibus propter eamdem rei publicae causam saepe vexatus, nihil amplius dico nisi me in Siciliam venire noluit. Quid dicam? C. Vergilio, tali civi et viro, benevolentiam in me, memoriam communium temporum, pietatem, humanitatem, fidem defuisse? Nihil, iudices, est eorum: sed, quam tempestatem nos vobiscum non tulissemus, metuit ut eam ipse posset opibus suis sustinere. Tum consilio repente mutato iter a Vibone Brundisium terra petere contendi. Nam maritimos cursus praecludebat hiemis magnitudo.

XLI. 97. Quum omnia illa municipia, quae sunt a Vibone Brundisium, in fide mea, iudices, essent, iter mihi tutum multis minitantibus magno cum suo metu praestiterunt. Brundisium veni vel potius ad moenia accessi. Urbem unam mihi amicissimam declinavi, quae se vel potius exscindi quam e suo complexu ut eriperer facile pateretur. In hortos me M. Laenii Flacci contuli: cui quum omnis metus, publicatio bonorum, exsilium, mors proponeretur, haec perpeti, si acciderent, maluit quam custodiam mei capitis dimittere. Huius ego et parentis eius, prudentissimi atque optimi senis, et fratris et utriusque filiorum manibus in navi tuta ac fideli collocatus eorumque preces et vota de meo reditu exaudiens Dyrrhachium, quod erat in fide mea, petere contendi. 98. Quo quum venissem, cognovi, id quod audieram, refertam esse Graeciam sceleratissimorum hominum ac nefariorum, quorum impium ferrum ignesque pestiferos meus ille consulatus e manibus extorserat: qui ante quam de meo adventu audire potuissent, quum tamen abessent aliquot dierum viam, in Macedoniam ad Planciumque perrexi. Hic vero simul atque mare me transisse cognovit — audi, audi atque attende, Laterensis, ut scias quid ego Plancio debeam confitearque aliquando me quod faciam et grate et pie facere: huic autem, quae pro salute mea fecerit si minus profutura sint, obesse certe non oportere —: nam simul ac me Dyrrhachium attigisse audivit, statim ad me lictoribus dimissis, insignibus abiectis, veste mutata profectus est. 99. O acerbam mihi, iudices, memoriam temporis illius et loci, quum hic in me incidit, quum complexus est conspersitque lacrimis nec loqui

prae maerore potuit! O rem quum auditu crudelem tum visu nefariam! o reliquos omnes dies noctesque eas, quibus iste a me non recedens Thessalonicam me in quaestoriumque perduxit! Hic ego nunc de praetore Macedoniae nihil dicam amplius nisi eum et civem optimum semper et mihi amicum fuisse, sed eadem timuisse quae caeteros: Cn. Plancium fuisse unum, non qui minus timeret, sed, si acciderent ea, quae timerentur, mecum ea subire et perpeti vellet. 100. Qui, quum ad me L. Tubero, meus necessarius, qui fratri meo legatus fuisset, decedens ex Asia venisset easque insidias, quas mihi paratas ab exsulibus coniuratis audierat, ad me animo amicissimo detulisset, in Asiam me ire propter eius provinciae mecum et cum meo fratre necessitudinem comparantem non est passus: vi me, inquam, Plancius et complexu suo retinuit multosque menses a capite meo non discessit, abiecta quaestoria persona comitisque sumpta.

XLII. 101. O excubias tuas, Cn. Planci, miseras! o flebiles vigilias! o noctes acerbas! o custodiam etiam mei capitis infelicem! si quidem ego tibi vivus non prosum, qui fortasse mortuus profuissem. Memini enim, memini neque umquam obliviscar noctis illius, quum tibi vigilanti, adsidenti, maerenti vana quaedam miser atque inania falsa spe inductus pollicebar: me, si essem in patriam restitutus, praesentem tibi gratias relaturum: sin autem vitam mihi fors ademisset aut vis aliqua maior reditum peremisset, hos, hos — quos enim ego tum alios animo intuebar? — omnia tibi illorum laborum praemia pro me persoluturos. Quid me aspectas? quid mea promissa repetis? quid meam fidem imploras? Nihil tibi ego tum de meis opibus pollicebar, sed de horum erga me benevolentia promittebam: hos pro me lugere, hos gemere, hos decertare pro meo capite vel vitae periculo velle videbam: de horum desiderio, luctu, querelis cotidie aliquid tecum simul audiebam: nunc timeo ne nihil tibi praeter lacrimas queam reddere, quas tu in meis acerbitatibus plurimas effudisti. 102. Quid enim possum aliud nisi maerere, nisi flere, nisi te cum mea salute complecti? Salutem tibi iidem dare possunt, qui mihi reddiderunt. Te tamen, exsurge, quaeso, retinebo et complectar, nec me solum deprecatorem

fortunarum tuarum, sed comitem sociumque profitebor: atque, ut spero, nemo erit tam crudeli animo tamque inhumano nec tam immemor non dicam meorum in bonos meritorum, sed bonorum in me, qui a me mei servatorem capitis divellat ac distrahat. Non ego meis ornatum beneficiis a vobis deprecor, iudices, sed custodem salutis meae: non opibus contendo, non auctoritate, non gratia, sed precibus, sed lacrimis, sed misericordia: mecumque vos simul hic miserrimus et optimus obtestatur parens et pro uno filio duo patres deprecamur. 103. Nolite, iudices, per vos, per fortunas vestras, per liberos vestros, inimicis meis, iis praesertim, quos ego pro vestra salute suscepi, dare laetitiam gloriantibus vos iam oblitos mei salutis eius, a quo mea salus conservata est, hostes exstitisse: nolite animum meum debilitare quum luctu tum etiam metu commutatae vestrae voluntatis erga me: sinite me, quod vobis fretus huic saepe promisi, id a vobis ei persolvere. 104. Teque, C. Flave, oro et obtestor, qui meorum consiliorum in consulatu socius, periculorum particeps, rerum, quas gessi, adiutor fuisti, meque non modo salvum semper, sed etiam ornatum florentemque esse voluisti, ut mihi per hos conserves eum, per quem me tibi et his conservatum vides. Plura ne dicam tuae me etiam lacrimae impediunt vestraeque, iudices, non solum meae: quibus ego magno in metu meo subito inducor in spem, vos eosdem in hoc conservando futuros, qui fueritis in me, quoniam istis vestris lacrimis de illis recordor, quas pro me saepe et multum profudistis.

M. TULLII CICERONIS
PRO T. ANNIO MILONE ORATIO.

EX COMMENTARIIS Q. ASCONII PEDIANI.

Hanc dixit Cn. Pompeio III. consule a. d. VI. Idus April. [a. u. c. 702]. Quod iudicium quum ageretur, exercitum in foro et omnibus in templis, quae circum forum sunt, collocatum a Cn. Pompeio fuisse non tantum ex hac oratione et annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur *de optimo genere oratorum* [c. 4. §. 10.].

ARGUMENTUM HOC EST.

T. Annius Milo et P. Plautius Hypsaeus et Q. Metellus Scipio consulatum petierunt non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatorum succincti. Miloni et Clodio summae erant inimicitiae, quod et Milo Ciceronis erat amicissimus in reducendoque eo enixe operam rei publicae dederat et P. Clodius restituto Ciceroni erat infestissimus ideoque summe studebat Hypsaeo et Scipioni contra Milonem. Ac saepe inter se Milo et Clodius cum suis factionibus Romae depugnaverant, et erant uterque audacia pares, sed Milo pro melioribus partibus stabat. Praeterea in eumdem annum consulatum Milo, Clodius praeturam petebat, quam debilem futuram consule Milone intelligebat. Deinde quum diu tracta essent comitia consularia perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent, et ob id mense Ianuario nullidum neque consules neque praetores essent traherenturque dies eodem quo antea modo, quum Milo quam primum comitia confici vellet conficeretque quum bonorum studiis, quod obsistebat Clodio, tum etiam populi propter effusas largitiones impensasque ludorum scaenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria patrimonia effudisse eum Cicero significat, competitores eius trahere vellent, ideoque Pompeius gener Scipionis et T. Munatius tribunus plebis referri ad senatum de patriciis convocandis, qui interregem proderent, non essent passi, quum interregem prodere moris esset, a. d. XIII. Kal. Febr. — acta etenim magis sequenda et ipsam orationem, quae actis congruit, puto quam Fenestellam, qui a. d. XIV. Kal. Febr. tradit — Milo Lanuvium, ex quo erat municipio et ibi tum dictator, profectus est ad flaminem prodendum postera die. Occurrit ei circa horam nonam Clodius paullo ultra Bovillas, rediens ab Aricia, prope eum locum, in quo Bonae deae sacellum est. Erat autem adlocutus decuriones Aricinorum. Vehebatur Clodius equo. Servi XXX fere expediti, ut illo tempore

mos erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur. Erant cum Clodio praeterea tres comites eius, ex quibus eques Romanus unus, C. Cassinius Schola, duo de plebe novi homines, P. Pomponius, C. Clodius. Milo rheda vehebatur cum uxore Fausta, filia L. Sullae dictatoris, et M. Fufio familiare suo. Sequebatur eos magnum servorum agmen, inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus et Birria. Ii in ultimo agmine tardius euntes cum servis P. Clodii rixam commiserunt. Ad quem tumultum quum respexisset Clodius minitabundus, humerum eius Birria rhomphaea traiecit. Inde quum orta esset pugna, plures Miloniani accurrerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam Bovillano delatus est. Milo ut cognovit vulneratum Clodium, quum sibi periculosius illud etiam vivo eo futurum intelligeret, occiso autem magnum solacium esset habiturus, etiam si subeunda esset poena, exturbari taberna iussit. Fuit antesignanus servorum eius M. Saufeius. Atque ita Clodius latens extractus est multisque vulneribus confectus. Cadaver eius in via relictum, quia servi Clodii aut occisi erant aut graviter saucii latebant, Sex. Tedius senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur, sustulit et lectica sua Romam ferri iussit: ipse rursus eodem, unde erat egressus, se recepit. Perlatum est corpus Clodii ante primam noctis horam infimaeque plebis et servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit. Augebat autem facti invidiam uxor Clodii Fulvia, quae cum effusa lamentatione vulnera eius ostendebat. Maior postera die luce prima multitudo eiusdem generis confluxit compluresque noti homines elisi sunt, inter quos C. Vibienus senator. Erat domus Clodii, ante paucos menses empta de M. Scauro, in Palatio. Eodem T. Munatius Plancus, frater L. Planci oratoris, et Q. Pompeius Rufus, Sullae dictatoris ex filia nepos, tribuni pl. accucurrerunt, eisque hortantibus vulgus imperitum corpus nudum ac lutatum, sic ut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit et in rostris posuit. Ibi pro contione Plancus et Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt. Populus duce Sex. Clodio scriba corpus P. Clodii in curiam intulit cremavitque subselliis et tribunalibus et mensis et codicibus librariorum. Quo igne et ipsa quoque curia flagravit et item Porcia basilica, quae erat ei iuncta, ambusta est. Domum quoque M. Lepidi interregis — is enim magistratus curulis erat creatus — et absentis Milonis eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit, deinde sagittis repulsa est. Tum fasces ex lecto Libitinae raptos attulit ad domum Scipionis et Hypsaei, deinde ad hortos Cn. Pompeii, clamitans eum modo consulem, modo dictatorem.

Incendium curiae maiorem aliquanto indignationem civitatis moverat quam interfectio Clodii. Itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse in voluntarium exsilium, invidia adversariorum recreatus nocte ea redierat Romam, qua incensa erat curia, petebatque nihilo deterius consulatum: aperte quoque tributim in singulos milia assium dederat. Contionem ei post aliquot dies dedit M. Caelius tribunus pl. atque

ipse etiam causam eius egit ad populum. Dicebant uterque Miloni a Clodio factas esse insidias.

Fiebant interea alii ex aliis interreges, qui comitia consularia propter eorum candidatorum tumultus et eamdem manum armatam habere non poterant. Itaque primo factum erat S. C., ut interrex et tribuni plebis et Cn. Pompeius, qui pro consule ad urbem erat, viderent ne quid detrimenti res publica caperet, dilectus autem Pompeius tota Italia haberet. Qui quum summa celeritate praesidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustae uxoris eius exhibendam duo adolescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui erant C. Claudii filii, qui frater fuerat Clodii, et ob id illi patrui sui mortem, velut auctore fratre, persequebantur. Easdem Faustae et Milonis familias postulaverunt duo Valerii, Nepos et Leo, et L. Herennius Balbus. P. Clodii quoque familiam et comitum eius postulavit eodem tempore Caelius: familiam Hypsaei et Q. Pompeii postulavit...... Adfuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sulla. Verba pauca Q. Hortensius dixit: liberos esse eos, qui pro servis postularentur. nam post recentem caedem manu miserat eos Milo sub hoc titulo, quod caput suum ulti essent. Haec agebantur mense intercalari. Post diem trigesimum fere, quam erat Clodius occisus, M. Metellus Scipio in senatu contra M. Caepionem conquestus est, ac de caede P. Clodii falsum esse dixit, quod Milo sic se defenderet ..... Clodium Aricinos decuriones adloquendi gratia abisse, profectum cum sex ac viginti servis: Milonem subito post horam quartam senatu misso cum servis amplius trecentis armatis ob viam ei contendisse, et supra Bovillas inopinantem in itinere adgressum: ibi P. Clodium tribus vulneribus acceptis Bovillas perlatum, tabernam, in quam profugerat, expugnatam a Milone: semianimem Clodium extractum in via Appia occisum esse, anulumque eius ei morienti extractum: deinde Milonem, quum sciret in Albano parvulum filium Clodii, venisse ad villam, et quum puer ante subtractus esset, ex servo Halicore quaestionem ita habuisse, ut eum articulatim consecaret: vilicum praeterea et duos servos iugulasse: ex servis Clodii, qui dominum defenderint, undecim esse interfectos: Miloni duos solos saucios factos esse: ob quae Milonem postero die duodecim servos, qui maxime operam navassent, manu misisse, populoque tributim singula milia aeris ad defendendos de se rumores dedisse. Milo misisse ad Cn. Pompeium dicebatur, quod Hypsaeo summe studebat, quod fuerat eius quaestor, desistere se petitione consulatus, si ita ei videretur: Pompeium respondisse nemini se neque petendi neque desistendi auctorem esse, neque populi Romani potestatem aut consilium aut sententiam interpellaturum. Deinde per C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur, ne se de hac re consulendo invidia oneraret.

Inter haec quum crebresceret rumor, Cn. Pompeium creari dictatorem oportere, neque aliter mala civitatis sedari posse, visum est

optimatibus tutius esse eum consulem sine collega creari, et quum tractata ea res esset in senatu, facto in M. Bibuli sententiam S. C., Pompeius ab interrege Serv. Sulpicio V. Kal. Mart. mense intercalario consul creatus est, statimque consulatum iniit. Deinde post diem tertium de legibus novis ferendis rettulit: duas ex S. C. promulgavit, alteram de vi, qua nominatim caedem in Appia via factam et incendium curiae et domum M. Lepidi interregis oppugnatam comprehendit, alteram de ambitu, poenam graviorem et formam iudiciorum breviorem: utraque enim lex prius testes dari, deinde uno die atque eodem et ab accusatore et ab reo perorari iubebat, ita ut duae horae accusatori, tres reo darentur. His legibus obsistere M. Caelius tribunus pl., studiosissimus Milonis, conatus est, quod et privilegium diceret in Milonem ferri et iudicia praecipitari: et quum pertinacius legem Caelius vituperaret, eo processit irae Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se rem publicam defensurum. Timebat autem Pompeius Milonem seu timere se simulabat: plerumque non domi suae, sed in hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat. Senatum quoque semel repente dimiserat Pompeius, quod diceret timere se adventum Milonis. Dein proximo senatu P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur adligatum dixerat. Postulaverat, ut femur nudaret. Et ille sine mora tunicam levarat. Tum M. Cicero exclamaverat omnia illi similia crimina esse quae in Milonem dicerentur alia.

Deinde Munatius Plancus tribunus pl. produxerat in contionem M. Aemilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi. Is se dicebat pariterque secum quattuor liberos homines iter facientes supervenisse, quum Clodius occideretur, et ob id quum proclamassent, abreptos et per duos menses in villa Milonis praeclusos fuisse: eaque res seu vera seu falsa magnam invidiam Miloni contraxerat. Itemque Munatius et Pompeius tribuni pl. in rostra produxerant triumvirum capitalem eumque interrogaverant, an Galatam Milonis servum caedes facientem deprehendisset. Ille dormientem in taberna pro fugitivo deprehensum et ad se perductum esse responderat. Denunciaverant tamen triumviro, ne servum remitteret. Sed postera die Caelius tribunus pl. et Q. Manilius Cumanus collega eius ereptum e domo triumviri servum Miloni reddiderant. Haec etsi nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero, tamen, quia ita compereram, putavi exponenda. Inter primos et Q. Pompeius et C. Sallustius et T. Munatius Plancus tribuni pl. inimicissimas contiones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, qui Milonem tanto studio defenderet: eratque maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed etiam propter invisum patrocinium Ciceroni. Postea Pompeius et Sallustius in suspicione fuerunt redisse in gratiam cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissime perstitit, atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit, Pompeio autem suspectum faciebat Milonem, ad perniciem eius comparari vim vociferatus: Pompeiusque ob ea saepius querebatur fieri

sibi quoque insidias et id palam, ac maiore manu se armabat. Dictu- rum quoque diem Ciceroni Plancus ostenderat, postea autem Q. Pompeius idem minitatus erat. Tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi a se alienatione, non Cn. Pompeii suspicionibus, non periculi futuri metu, si dies ad populum diceretur, non armis, quae palam in Milonem sumpta erant, deterreri potuerit a defensione eius, quum posset omne periculum suum et offensionem inimicae multitudinis declinare, redimere autem Cn. Pompeii animum, si paullum ex studio defensionis remisisset.

Perlata deinde lege Pompeii, in qua id quoque scriptum erat, ut quaesitor suffragio populi ex iis, qui consules fuerant, crearetur, statim comitia habuit, creatusque erat L. Domitius Aënobarbus quaestor. Aliorum quoque iudicum, qui de ea re iudicarent, Pompeius tales proposuit, ut numquam neque clariores viros neque sanctiores propositos esse constaret. Post quod statim nova lege Milo postulatus est a duobus Appiis Claudiis adolescentibus, iisdem, a quibus antea familia eius fuerat postulata, itemque de ambitu ab iisdem Appiis, et praeterea a C. Ceteio et L. Cornificio, de sodaliciis a P. Fulvio Nerato. Postulatus autem erat et de sodaliciis et de ambitu ea spe, quod primum iudicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant nec postea responsurum. Divinatio de ambitu accusatorum facta est quaestore A. Torquato, atque ambo quaestores, Torquatus et Domitius, pridie Nonas April. reum adesse iusserunt. Quo die Milo ad Domitii tribunal venit, ad Torquati amicos misit: ibi postulante pro eo M. Marcello obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret quam de vi iudicium erat perfectum. Apud Domitium autem quaestorem maior Appius postulavit a Milone servos exhiberi numero IV et L, et quum ille negaret eos, qui nominabantur in sua potestate esse, Domitius ex sententia iudicum pronunciavit, ut ex servorum eorum numero ...... accusator quot vellet ederet. Citati deinde testes secundum legem, quae, ut supra diximus, iubebat, ut prius quam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum iudices confirmarent, quarta die adesse omnes in diem posterum iuberentur, ac coram accusatore ac reo pilae, in quibus nomina iudicum inscripta essent, aequarentur: dein rursus postera die sortitio iudicum fieret, unius et LXXX: qui numerus quum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque eodem die illo iudicaretur, prius autem, quam sententiae ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reiiceret, ita ut numerus iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus.

Primo die datus erat in Milonem testis Cassinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, quum is occisus esset, dixit, atrocitatemque rei factae quam maxime potuit auxit. Quem quum interrogare M. Marcellus coepisset, tanto tumultu Clodianae multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal a Domitio reciperetur. Quam ob causam Marcellus et ipse Milo a Domitio praesidium implorave-

runt. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad aerarium, perturbatusque erat eodem illo clamore: itaque Domitio promisit se postero die cum praesidio descensurum, idque fecit. Qua re territi Clodiani silentio verba testium per biduum audiri passi sunt. Interrogaverunt eos M. Cicero et M. Marcellus et Milo ipse. Multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de iis, quae ibi facta erant: cauponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodii in publicum extractum esse. Virgines quoque Albanae dixerunt mulierem ignotam venisse ad se, quae Milonis mandato votum solveret, quod Clodius occisus esset. Ultimae testimonium dixerunt Sempronia, Tuditani filia, socrus P. Clodii et uxor Fulvia, et fletu suo magno opere eos, qui astabant, commoverunt. Dimisso circa horam decimam iudicio T. Munatius pro contione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset et elabi Milonem non pateretur, iudiciumque et dolorem suum ostenderet euntibus ad tabellam ferendam. Postero die, qui fuit iudicii summus a. d. III. Id. Aprilis, clausae fuerunt tota urbe tabernae, praesidia in foro et circa omnes fori aditus Pompeius disposuit, ipse pro aerario, ut pridie, consedit, saeptus delecta manu militum. Sortitio deinde iudicum a primo die facta est: post tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset. Tum intra horam secundam accusatores coeperunt dicere, Appius maior et M. Antonius et P. Valerius Nepos. Usi sunt ex lege horis duabus.

Respondit iis unus M. Cicero: et quum quibusdam placuisset ita defendi crimen, interfici Clodium pro re publica fuisse, quam formam M. Brutus secutus est in ea oratione, quam pro Milone composuit et edidit, quasi egisset, Ciceroni id non placuit, quod non, qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset. Itaque quum insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat — nam forte illa rixa commissa fuerat —, Cicero apprehendit et contra Clodium Miloni fecisse insidias disputavit, eoque tota oratio eius spectavit. Sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verum ei forte occurrisse: ex ea rixa servorum ad caedem perventum. Notum tamen erat utrumque mortem alteri saepe minatum esse, et sicut suspectum Milonem maior quam Clodii familia faciebat, ita expeditior et paratior ad pugnam Clodianorum quam Milonis fuerat. Cicero quum inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt. Itaque non ea, qua solitus erat, constantia dixit. Manet autem illa quoque excepta eius oratio. Scripsit vero hanc, quam legimus, ita perfecte, ut iure prima haberi possit.

EIUSDEM Q. ASCONII PEDIANI HAEC SUNT.

Peracta utrimque causa singuli quinos accusator et reus senatores, totidem equites et tribunos aerarios reiecerunt, ita ut unus et L sententias tulerint. Senatores condemnaverunt XII, absolverunt VI:

equites condemnaverunt XIII, absolverunt IV: tribuni aerarii condemnaverunt XIII, absolverunt III. Videbantur non ignorasse iudices inscio Milone initio vulneratum esse Clodium, sed compererant, postquam vulneratus esset, iussu Milonis occisum. Fuerunt qui crederent M. Catonis sententia eum esse absolutum: nam et bene cum re publica actum esse morte P. Clodii non dissimulaverat, et studebat in petitione consulatus Miloni, et reo adfuerat. Nominaverat quoque eum Cicero praesentem et testatus erat audisse a M. Favonio, ante diem tertium quam caedes facta erat Clodium dixisse periturum esse eo triduo Milonem. Sed Milonis quoque notam audaciam amoveri a re publica utile visum est: scire tamen nemo umquam potuit, utram sententiam tulisset: damnatum autem opera maxime Appii Claudii pronunciatum est. Milo postero die factus reus ambitus apud Manlium Torquatum absens damnatus est. Illa quoque lege accusator fuit eius Appius Claudius, et quum ei praemium lege daretur, negavit se eo uti. Subscripserunt et in ambitus iudicio P. Valerius Leo et Cn. Domitius, Cn. F. Post paucos dies quoque Milo apud Favonium quaestorem de sodaliciis damnatus est, accusante P. Fulvio Nerato, cui lege praemium datum est. Deinde apud L. Fabium quaestorem iterum absens damnatus est de vi. Accusavit L. Cornificius et Q. Patulcius. Milo in exsilium intra paucissimos dies profectus est. Bona eius propter alieni aeris magnitudinem semiuncia venierunt.

Post Milonem eadem lege Pompeia primus est accusatus M. Saufeius, M. F., qui dux fuerat in expugnanda taberna Bovillis et Clodio occidendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcinius., C. F., C. Valerius: defenderunt M. Cicero, M. Caelius, obtinueruntque ut una sententia absolveretur. Condemnaverunt senatores X, absolverunt VIII: condemnaverunt equites Romani IX, absolverunt VIII. Sed ex tribunis aerariis X absolverunt, VI damnaverunt, manifestumque odium Clodii saluti Saufeio fuit, quum eius vel peior causa quam Milonis fuisset, quod aperte dux fuerat expugnandae tabernae. Repetitus deinde post paucos dies apud Considium quaestorem est lege Plautia de vi, subscriptione ea, quod loca superiora occupasset et cum telo fuisset: nam . . . . . . operarum Milonis. Accusaverunt C. Fidius, Cn. Apponius, Cn. F., M. Seius, Sex. F.: defenderunt M. Cicero, M. Terentius Varro Gibba. Absolutus est sententiis plenius quam prius: graves habuit XIX, absolutorias II et XXX, sed e contrario hoc a priore iudicio accidit: equites enim ac senatores eum absolverunt, tribuni aerarii damnaverunt.

Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodii in curiam illatum fuit, accusantibus C. Caesennio Philone, M. Aufidio, defendente Flacconio, magno consensu damnatus est, sententiis VI et XL: absolutorias quinque omnino habuit, duas senatorum, tres equitum. Multi praeterea et praesentes et, quum citati non respondissent, damnati sunt, ex quibus maxima pars fuit Clodianorum.

I. 1. Etsi vereor, iudices, ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem timere minimeque deceat, quum T. Annius ipse magis de rei publicae salute quam de sua perturbetur, me ad eius causam parem animi magnitudinem adferre non posse, tamen haec novi iudicii nova forma terret oculos, qui quocumque inciderunt, consuetudinem fori et pristinum morem iudiciorum requirunt. Non enim corona consessus vester cinctus est, ut solebat: non usitata frequentia stipati sumus: 2. non illa praesidia, quae pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non adferunt tamen oratori aliquid, ut in foro et in iudicio, quamquam praesidiis salutaribus et necessariis saepti sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quae si opposita Miloni putarem, cederem tempori, iudices, nec inter tantam vim armorum existimarem esse orationi locum. Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi et iustissimi viri, consilium, qui profecto nec iustitiae suae putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset, eumdem telis militum dedere, nec sapientiae temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica armare. 3. Quam ob rem illa arma, centuriones, cohortes non periculum nobis, sed praesidium denunciant, neque solum ut quieto, sed etiam ut magno animo simus hortantur, neque auxilium modo defensioni meae, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua vero multitudo, quae quidem est civium, tota nostra est, neque eorum quisquam, quos undique intuentes, unde aliqua fori pars aspici potest, et huius exitum iudicii exspectantes videtis, non quum virtuti Milonis favet tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat. II. Unum genus est adversum infestumque nobis eorum, quos P. Clodii furor rapinis et incendiis et omnibus exitiis publicis pavit: qui hesterna etiam contione incitati sunt, ut vobis voce praeirent quid iudicaretis. Quorum clamor si qui forte fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum clamoresque maximos prae vestra salute neglexit. 4. Quam ob rem adeste animis, iudices, et timorem si quem habetis deponite. Nam si umquam de bonis et fortibus viris, si umquam de bene meritis civibus potestas vobis iudicandi fuit,

si denique umquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ut sua studia erga fortes et bonos cives, quae vultu et verbis saepe significassent, re et sententiis declararent, hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis utrum nos, qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus an diu vexati a perditissimis civibus aliquando per vos ac per vestram fidem, virtutem sapientiamque recreemur. 5. Quid enim nobis duobus, iudices, laboriosius, quid magis sollicitum, magis exercitum dici aut fingi potest, qui spe amplissimorum praemiorum ad rem publicam adducti metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus? Equidem caeteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus contionum semper putavi Miloni esse subeundas, quia semper pro bonis contra improbos senserat, in iudicio vero et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, numquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos ad eius non modo salutem exstinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. 6. Quamquam in hac causa, iudices, T. Annii tribunatu, rebus omnibus pro salute rei publicae gestis ad huius criminis defensionem non abutemur. Nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio esse factas, nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis propter multa praeclara in rem publicam merita condonetis, nec postulaturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius quam populi Romani felicitati adsignetis. Sin illius insidiae clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices, si caetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, vitam ab inimicorum audacia telisque ut impune liceat defendere.

III. 7. Sed ante quam ad eam orationem venio, quae est propria vestrae quaestionis, videntur ea mihi esse refutanda, quae et in senatu ab inimicis saepe iactata sunt et in contione ab improbis et paullo ante ab accusatoribus, ut omni errore sublato rem plane, quae veniat in iudicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quae primum iudicium de capite vi-

dit M. Horatii, fortissimi viri, qui nondum libera civitate tamen populi Romani comitiis liberatus est, quum sua manu sororem esse interfectam fateretur. 8. An est quisquam qui hoc ignoret, quum de homine occiso quaeratur, aut negari solere omnino esse factum aut recte ac iure factum esse defendi? Nisi vero existimatis dementem P. Africanum fuisse, qui quum a C. Carbone tribuno plebis seditiose in contione interrogaretur quid de Ti. Gracchi morte sentiret, responderit iure caesum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius aut P. Nasica aut L. Opimius aut C. Marius aut me consule senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, iudices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis non solum divina, sed etiam sapientissimae deae sententia liberatum. 9. Quod si duodecim tabulae nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defenderet, interfici impune voluerunt, quis est qui, quoquo modo quis interfectus sit, poeniendum putet, quum videat aliquando gladium nobis ad hominem occidendum ab ipsis porrigi legibus? IV. Atqui si tempus est ullum iure hominis necandi, quae multa sunt, certe illud est non modo iustum, verum etiam necessarium, quum vi vis illata defenditur. Pudicitiam quum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim adferebat. Facere enim probus adolescens periculose quam perpeti turpiter maluit. Atque hunc ille summus vir scelere solutum periculo liberavit. 10. Insidiatori vero et latroni quae potest inferri iniusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est igitur haec, iudices, non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa adripuimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus, ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim et in tela aut latronum aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset expediendae salutis. Silent enim leges inter arma nec se exspectari iubent, quum ei, qui exspectare velit, ante iniusta

luenda sit quam iusta repetenda. **11.** Etsi persapien-
quodam modo tacite dat ipsa lex potestatem defen-
quae non hominem occidi, sed esse cum telo hominis
ndi causa vetat, ut, quum causa, non telum quaerere-
ui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis
ndi causa habuisse telum iudicaretur. Quapropter hoc
t in causa, iudices: non enim dubito quin probaturus
bis defensionem meam, si id memineritis, quod obli-
on potestis, insidiatorem interfici iure posse.

12. Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime
, caedem, in qua P. Clodius occisus est, senatum iu-
e contra rem publicam esse factam. Illam vero sena-
n sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit.
ns enim est illa causa a nobis acta in senatu! quibus
sionibus universi ordinis, quam nec tacitis nec occultis!
o enim frequentissimo senatu quattuor aut summum
ue sunt inventi qui Milonis causam non probarent?
ant huius ambusti tribuni plebis illae intermortuae
nes, quibus cotidie meam potentiam invidiose crimina-
quum diceret senatum non quod sentiret, sed quod
ellem decernere. Quae quidem si potentia est appel-
potius quam aut propter magna in rem publicam me-
ediocris in bonis causis auctoritas aut propter hos of-
s labores meos non nulla apud bonos gratia, appelle-
sane, dum modo ea nos utamur pro salute bonorum
amentiam perditorum. **13.** Hanc vero quaestionem,
n est iniqua, numquam tamen senatus constituendam
it. Erant enim leges, erant quaestiones vel de caede
vi, nec tantum maerorem ac luctum senatui mors P.
adferebat, ut nova quaestio constitueretur. Cuius enim
incesto stupro iudicium decernendi senatui potestas
erepta, de eius interitu quis potest credere senatum
um novum constituendum putasse? Cur igitur incen-
curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem hanc
contra rem publicam senatus factam esse decrevit?
nulla vis umquam est in libera civitate suscepta inter
non contra rem publicam. **14.** Non enim est illa de-
contra vim umquam optanda, sed non numquam est

necessaria. Nisi vero aut ille dies, quo Ti. Gracchus est caesus, aut ille, quo Caius, aut arma Saturnini non, etiam si e re publica oppressa sunt, rem publicam tamen vulnerarunt. VI. Itaque ego ipse decrevi, quum caedem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rem publicam fecisse, sed, quum inessent in re vis et insidiae, crimen iudicio reservavi, rem notavi. Quod si per furiosum illum tribunum senatui quod sentiebat perficere licuisset, novam quaestionem nullam haberemus. Decernebat enim, ut veteribus legibus tantum modo extra ordinem quaereretur. Divisa sententia est postulante nescio quo: nihil enim necesse est omnium me flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatus empta intercessione sublata est.

15. At enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re et de causa iudicavit: tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus esset. Quid ergo tulit? nempe ut quaereretur. Quid porro quaerendum est? factumne sit? at constat. A quo? at paret. Vidit igitur etiam in confessione facti iuris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset posse absolvi eum, qui fateretur, quum videret nos fateri, neque quaeri umquam iussisset nec vobis tam hanc salutarem in iudicando litteram quam illam tristem dedisset. Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem iudicasse, sed etiam statuisse videtur quid vos in iudicando spectare oporteret. Nam qui non poenam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus quaerendam, non interitum putavit. 16. Iam illud ipse dicet profecto, quod sua sponte fecit, Publione Clodio tribuendum putarit an tempori. VII. Domui suae nobilissimus vir, senatus propugnator atque illis quidem temporibus paene patronus, avunculus huius iudicis nostri, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est. Nihil de eius morte populus consultus, nulla quaestio decreta a senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse a nostris patribus accepimus, quum P. Africano domui suae quiescenti illa nocturna vis esset adlata? quis tum non gemuit? quis non arsit dolore? quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, eius ne necessariam quidem exspectatam esse mortem! Num igi-

tur ulla quaestio de Africani morte lata est? certe nulla. 17. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur. Intersit inter vitae dignitatem summorum atque infimorum: mors quidem illata per scelus iisdem et poenis teneatur et legibus. Nisi forte magis erit parricida, si qui consularem patrem quam si quis humilem necaverit, aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis maiorum suorum sit interfectus — hoc enim ab istis saepe dicitur —, proinde quasi Appius ille Caecus viam muniverit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posteri latrocinarentur! 18. Itaque in eadem ista Appia via quum ornatissimum equitem Romanum P. Clodius M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus poeniendum: homo enim nobilis in suis monumentis equitem Romanum occiderat: nunc eiusdem Appiae nomen quantas tragoedias excitat! Quae cruentata antea caede honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, postea quam latronis et parricidae sanguine imbuta est. Sed quid ego illa commemoro? Comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat: extorta est confitenti sica de manibus: caruit foro postea Pompeius, caruit senatu, caruit publico: ianua se ac parietibus, non iure legum iudiciorumque texit. 19. Num quae rogatio lata, num quae nova quaestio decreta est? Atqui si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe haec in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro collocatus atque in vestibulo ipso senatus, ei viro autem mors parabatur, cuius in vita nitebatur salus civitatis, eo porro rei publicae tempore, quo, si unus ille cecidisset, non haec solum civitas, sed gentes omnes concidissent. Nisi vero quia perfecta res non est, non fuit poenienda, proinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. Minus dolendum fuit re non perfecta, sed poeniendum certe nihilo minus. 20. Quotiens ego ipse, iudices, ex P. Clodii telis et ex cruentis eius manibus effugi! ex quibus si me non vel mea vel rei publicae fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quaestionem tulisset? VIII. Sed stulti sumus qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmet ipsos cum P. Clodio conferre audeamus. Tole-

rabilia fuerunt illa: P. Clodii mortem nemo aequo animo f potest. Luget senatus, maeret equester ordo, tota civ confecta senio est, squalent municipia, adflictantur colo agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam m suetum civem desiderant. 21. Non fuit ea causa, iudi profecto non fuit cur sibi censeret Pompeius quaestion ferendam, sed homo sapiens atque alta et divina qu mente praeditus multa vidit: fuisse illum sibi inimicum, miliarem Milonem: in communi omnium laetitia, si etiam i gauderet, timuit ne videretur infirmior fides reconcil gratiae: multa etiam alia vidit, sed illud maxime, quamvis citer ipse tulisset, vos tamen fortiter iudicaturos. I delegit e florentissimis ordinibus ipsa lumina, neque v quod non nulli dictitant, secrevit in iudicibus legendis a meos. Neque enim hoc cogitavit vir iustissimus, neque bonis viris legendis id adsequi potuisset, etiam si cupi Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quae late tere non possunt, propterea quod consuetudines victus possunt esse cum multis: sed, si quid possumus, ex eo p sumus, quod res publica nos coniunxit cum bonis: ex qu ille quum optimos viros legeret idque maxime ad fidem su pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos me 22. Quod vero te, L. Domiti, huic quaestioni praeesse maxi voluit, nihil quaesivit aliud nisi iustitiam, gravitatem, hum nitatem, fidem. Tulit ut consularem necesse esset: cred quod principum munus esse ducebat resistere et levita multitudinis et perditorum temeritati. Ex consularibus t creavit potissimum: dederas enim quam contemneres pop lares insanias iam ab adolescentia documenta maxima. I 23. Quam ob rem, iudices, ut aliquando ad causam crimen que veniamus, si neque omnis confessio facti est inusita neque de causa nostra quidquam aliter ac nos vellemus senatu iudicatum est, et lator ipse legis, quum esset contro versia nulla facti, iuris tamen disceptationem esse voluit e ei lecti iudices isque praepositus quaestioni, qui haec iu sapienterque disceptet, reliquum est, iudices, ut nihil ia quaerere aliud debeatis nisi uter utri insidias fecerit. Quod

o facilius perspicere possitis argumentis, rem gestam vo-
s dum breviter expono, quaeso, diligenter attendite.

24. P. Clodius quum statuisset omni scelere in praetura xare rem publicam videretque ita tracta esse comitia anno periore, ut non multos menses praeturam gerere posset, i non honoris gradum spectaret, ut caeteri, sed et L. Paulm collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et anm integrum ad dilacerandam rem publicam quaereret, bito reliquit annum suum seseque in proximum annum translit, non, ut fit, religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse cebat, ad praeturam gerendam, hoc est, ad evertendam m publicam, plenum annum atque integrum. 25. Occurbat ei mancam ac debilem praeturam suam futuram conule Milone: eum porro summo consensu populi Romani onsulem fieri videbat. Contulit se ad eius competitores, ed ita, totam ut petitionem ipse solus etiam invitis illis guernaret, tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustinet. Convocabat tribus, se interponebat, Collinam novam ilectu perditissimorum civium conscribebat. Quanto ille lura miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi idit homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum, imicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit on solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani aepe esse declaratum, palam agere coepit et aperte dicere ccidendum Milonem. 26. Servos agrestes et barbaros, quius silvas publicas depopulatus erat Etruriamque vexarat, x Apennino deduxerat, quos videbatis. Res erat minime bscura. Etenim dictitabat palam consulatum eripi Miloni on posse, vitam posse. Significavit hoc saepe in senatu, ixit in contione: quin etiam M. Favonio, fortissimo viro, uaerenti ex eo qua spe fureret Milone vivo, respondit triuo illum aut summum quadriduo esse periturum: quam vo- em eius ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. X. 7. Interim quum sciret Clodius — neque enim erat difficile cire — iter sollenne, legitimum, necessarium ante diem XIII. Kalendas Februarias Miloni esse Lanuvium ad flaminem proendum, quod erat dictator Lanuvii Milo, Roma subito ipse rofectus pridie est, ut ante suum fundum, quod re intelle-

ctum est, Miloni insidias collocaret. Atque ita profe est, ut contionem turbulentam, in qua eius furor deside est, quae illo ipso die habita est, relinqueret, quam nisi o facinoris locum tempusque voluisset, numquam reliqu 28. Milo autem quum in senatu fuisset eo die, quoad sen est dimissus, domum venit, calceos et vestimenta mu paullisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus deinde profectus id temporis, quum iam Clodius, si qui eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Ob viam ei Clodius, expeditus, in equo, nulla rheda, nullis imp mentis, nullis Graecis comitibus, ut solebat, sine uxore, qu numquam fere: quum hic insidiator, qui iter illud ad caed faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, pa nulatus, magno et impedito et muliebri ac delicato anci rum puerorumque comitatu. 29. Fit ob viam Clodio ante fu dum eius hora fere undecima aut non multo secus. Stat complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore i petum: adversi rhedarium occidunt. Quum autem hic d rheda reiecta paenula desiluisset seque acri animo defend ret, illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recu rere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur, parti, quod hunc iam interfectum putarent, caedere incipiunt eius servos, qui post erant: ex quibus qui animo fideli in domi num et praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, quum ad rhedam pugnari viderent, domino succurrere prohiberentur, Milonem occisum et ex ipso Clodio audirent et re vera puta rent, fecerunt id servi Milonis — dicam enim aperte non de rivandi criminis causa, sed ut factum est — nec imperante nec sciente nec praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset. XI. 30. Haec, sicut exposui, ita gesta sunt, iudices: insidiator superatus est, vi victa vis vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico quid res pu blica consecuta sit, nihil quid vos, nihil quid omnes boni: nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit quin una rem publicam vosque ser varet. Si id iure fieri non potuit, nihil habeo quod defen dam. Sin hoc et ratio doctis et necessitas barbaris et mos gentibus et feris etiam beluis natura ipsa praescripsit, ut om-

nem semper vim, quacumque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent, non potestis hoc facinus improbum iudicare quin simul iudicetis omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis aut vestris sententiis esse pereundum. 31. Quod si ita putasset, certe optabilius Miloni fuit dare iugulum P. Clodio, non semel ab illo neque tum primum petitum, quam iugulari a vobis, quia se non iugulandum illi tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit, illud iam in iudicium venit, non occisusne sit, quod fatemur, sed iure an iniuria, quod multis in causis saepe quaesitum est. Insidias factas esse constat, et id est, quod senatus contra rem publicam factum iudicavit: ab utro factae sint incertum est. De hoc igitur latum est ut quaereretur. Ita et senatus rem, non hominem notavit et Pompeius de iure, non de facto quaestionem tulit. XII. Num quid igitur aliud in iudicium venit nisi uter utri insidias fecerit? Profecto nihil: si hic illi, ut ne impune sit: si ille huic, ut scelere solvamur.

32. Quonam igitur pacto probari potest insidias Miloni fecisse Clodium? Satis est in illa quidem tam audaci, tam nefaria belua docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, *cui bono fuerit*, in his personis valeat, etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. Atqui Milone interfecto Clodius hoc adsequebatur, non modo ut praetor esset non eo consule, quo sceleris facere nihil posset, sed etiam ut iis consulibus praetor esset, quibus si non adiuvantibus, at conniventibus certe speraret posse se eludere in illis suis cogitatis furoribus: cuius illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec, si cuperent, reprimere possent, quum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur, et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam iam vetustate audaciam. 33. An vero, iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini? vestrae peregrinantur aures neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges, si leges nominandae sunt ac non faces urbis, pestes rei publicae, fuerit impositurus nobis omnibus atque inusturus? Exhibe, quaeso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum,

quod te aiunt eripuisse e domo et ex mediis armis turbaque nocturna tamquam Palladium extulisse, ut praeclarum videlicet munus atque instrumentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. An huius ille legis, quam Sex. Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone, non dicam consule? De nostrum omnium ...... non audeo totum dicere. Videte quid ea vitii lex habitura fuerit, cuius periculosa etiam reprehensio est. Et aspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, quum omnibus omnia minabatur. Movet me quippe lumen curiae! XIII. Quid? tu me tibi iratum, Sexte, putas, cuius tu inimicissimum multo crudelius etiam poenitus es, quam erat humanitatis meae postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver eiecisti domo, tu in publicum abiecisti, tu spoliatum imaginibus, exsequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semustilatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Qua re etsi nefarie fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo.

34. [*Audistis, iudices, quantum Clodii inter*]fuerit occidi Milonem: convertite animos nunc vicissim ad Milonem. Quid Milonis intererat interfici Clodium? Quid erat cur Milo non dicam admitteret, sed optaret? — Obstabat in spe consulatus Miloni Clodius. — At eo repugnante fiebat, immo vero eo fiebat magis, nec me suffragatore meliore utebatur quam Clodio. Valebat apud vos, iudices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria, valebant preces et lacrimae nostrae, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam, sed plus multo valebat periculorum impendentium timor. Quis enim erat civium qui sibi solutam P. Clodii praeturam sine maximo rerum novarum metu proponeret? Solutam autem fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem unum esse quum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo rem publicam liberare? At nunc, Clodio remoto, usitatis iam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam: singularis illa et huic uni concessa gloria, quae cotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, iam

Clodii morte cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriae suae perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio labefactari non poterat, mortuo denique temptari coeptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. 35. At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor iniuriae, poenitor doloris sui. Quid? si haec non dico maiora fuerunt in Clodio quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem suae gloriae, praeter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Ille erat ut odisset primum salutis meae defensorem, deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum, postremo etiam accusatorem suum: reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum illum tulisse creditis? quantum odium illius et in homine iniusto quam etiam iustum fuisse?

XIV. 36. Reliquum est ut iam illum natura ipsius consuetudoque defendat, hunc autem haec eadem coarguant. Nihil per vim umquam Clodius, omnia per vim Milo. Quid ergo, iudices, quum maerentibus vobis urbe cessi, iudiciumne timui? non servos, non arma, non vim? Quae fuisset igitur iusta causa restituendi mei, nisi fuisset iniusta eiiciendi? Diem mihi, credo, dixerat, mulctam irrogarat, actionem perduellionis intenderat, et mihi videlicet in causa aut mala aut mea, non et praeclarissima et vestra, iudicium timendum fuit. Servorum et egentium civium et facinorosorum armis meos cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me obiici nolui. 37. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et ornamentum rei publicae, paene interfici servorum manu, quum mihi adesset: qua in turba C. Vibienus senator, vir optimus, cum hoc quum esset una, ita est mulcatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? Haec intentata nobis est, huic ego vos obiici pro me non sum passus, haec insidiata Pompeio est, haec istam Appiam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit, haec, haec eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad re-

giam paene confecit. 38. Quid simile Milonis? cuius vis omnis haec semper fuit, ne P. Clodius quum in iudicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. Quem si interficere voluisset, quantae quotiens occasiones, quam praeclarae fuerunt! Potuitne, quum domum ac deos penates suos illo oppugnante defenderet, iure se ulcisci? potuitne civi egregio et viro fortissimo, P. Sestio, collega suo, vulnerato? potuitne Q. Fabricio, viro optimo, quum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro caede facta? potuitne L. Caecilii, iustissimi fortissimique praetoris, oppugnata domo? potuitne illo die, quum est lata lex de me? quum totius Italiae concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset, ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret? XV. 39. At quod erat tempus? Clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestrae voluntatis, patronus publici consensus, restitutor salutis meae: septem praetores, octo tribuni plebei, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompeius, auctor et dux mei reditus, illius hostis, cuius sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est, qui populum Romanum est cohortatus: qui quum decretum de me Capuae fecit, ipse cunctae Italiae cupienti et eius fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent: omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei, quem qui tum interemisset, non de impunitate eius, sed de praemiis cogitaretur. 40. Tamen se Milo continuit et P. Clodium in iudicium bis, ad vim numquam vocavit. Quid? privato Milone et reo ad populum accusante P. Clodio, quum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est, quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper vero quum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset gravissimamque adolescens nobilissimus rei publicae partem fortissime suscepisset, atque illam beluam, iudicii laqueos declinantem, iam irretitam teneret, qui locus, quod tempus illud, di immortales, fuit! quum se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua

invidia, M. vero Antonii maxima gloria? 41. Quid? comitiis in campo quotiens potestas fuit! quum ille in saepta irrupisset, gladios destringendos, lapides iaciendos curavisset, dein subito vultu Milonis perterritus fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet.

XVI. Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis non dubitavit occidere? 42. praesertim, iudices, quum honoris amplissimi contentio et dies comitiorum subesset, quo quidem tempore — scio enim quam timida sit ambitio quantaque et quam sollicita sit cupiditas consulatus — omnia, non modo quae reprehendi palam, sed etiam quae obscure cogitari possunt, timemus, rumorem, fabulam fictam, levem perhorrescimus, ora omnium atque oculos intuemur. Nihil est enim tam molle, tam tenerum, tam aut fragile aut flexibile quam voluntas erga nos sensusque civium, qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte factis saepe fastidiunt. 43. Hunc igitur diem campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus prae se ferens et confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? Quam hoc non credibile in hoc! quam idem in Clodio non dubitandum quin se ille interfecto Milone regnaturum putaret! Quid? quod caput est audaciae, iudices, quis ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? In utro igitur haec fuit? in Milone, qui etiam nunc reus est facti aut praeclari aut certe necessarii, an in Clodio, qui ita iudicia poenamque contempserat, ut eum nihil delectaret quod aut per naturam fas esset aut per leges liceret?

44. Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? Te, Q. Petili, appello, optimum et fortissimum civem: te, M. Cato, testor, quos mihi divina quaedam sors dedit iudices. Vos ex M. Favonio audistis Clodium sibi dixisse et audistis vivo Clodio periturum Milonem triduo. Post diem tertium gesta res est quam dixerat. Quum ille non dubitarit aperire quid cogitaret, vos potestis dubitare quid fecerit? XVII. 45. Quem

ad modum igitur eum dies non fefellit? Dixi equidem modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse negocii nihil erat. Vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso quo est profectus die. Itaque antevertit. At quo die? quo, ut ante dixi, fuit insanissima contio ab ipsius mercenario tribuno plebis concitata: quem diem ille, quam contionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, numquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid? si, ut ille scivit, Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? 46. Primum quaero qui scire potuerit? quod vos idem in Clodio quaerere non potestis. Ut enim neminem alium nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit illo ipso die Lanuvii a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse. Sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset: omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quaesivit? Quaesierit sane: videte quid vobis largiar: servum etiam, ut Q. Arrius, meus amicus, dixit, corruperit. Legite testimonia testium vestrorum. Dixit C. Cassinius Schola, Interamnas, familiarissimus et idem comes Clodii, cuius iam pridem testimonio Clodius eadem hora Interamnae fuerat et Romae, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse, sed subito esse ei nunciatum Cyrum architectum esse mortuum, itaque repente Romam constituisse proficisci. Dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius. XVIII. 47. Videte, iudices, quantae res his testimoniis sint confectae. Primum certe liberatur Milo non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio: quippe, si ille obvius ei futurus omnino non erat. Deinde — non enim video cur non meum quoque agam negocium — scitis, iudices, fuisse qui in hac rogatione suadenda dicerent Milonis manu caedem esse factam, consilio vero maioris alicuius. Me videlicet latronem ac sicarium abiecti homines et perditi describebant. Iacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum. Respiravi, liberatus sum: non vereor ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. 48. Nunc persequar caetera. Nam occurrit illud:

Igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus. Si quidem exiturus ad caedem e villa non fuisset. Video enim illum, qui dicatur de Cyri morte nunciasse, non id nunciasse, sed Milonem appropinquare. Nam quid de Cyro nunciaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat morientem? Una fui, testamentum Cyri simul obsignavi cum Clodio: testamentum autem palam fecerat et illum heredem et me scripserat. Quem pridie hora tertia animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie hora decima denique ei nunciabatur? XIX. 49. Age, sit ita factum: quae causa cur Romam properaret? cur in noctem se coniiceret? Quid adferebat causam festinationis? Quod heres erat? Primum erat nihil cur properato opus esset: deinde si quid esset, quid tandem erat quod ea nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie Romam mane venisset? Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius quam expetendus fuit, sic Miloni, quum insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsidendum atque exspectandum fuit. 50. Noctu, insidioso et pleno latronum in loco occidisset: nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum etiam confitentem volunt. Sustinuisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator et receptor locus, tum neque muta solitudo indicasset neque caeca nox ostendisset Milonem: deinde multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi haec etiam timentes in suspicionem caderent, tota denique rea citaretur Etruria. 51. Atque illo die certe Aricia rediens devertit Clodius ad se in Albanum. Quod ut sciret Milo illum Ariciae fuisse, suspicari tamen debuit eum, etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quae viam tangeret, deversurum. Cur neque ante occurrit, ne ille in villa resideret, nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset?

Video constare adhuc, iudices, omnia, Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere, illi ad ea, quae concupierat, optatissimum interitum Milonis: odium fuisse illius in hunc acerbissimum, nullum huius in illum: consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda, huius tantum in repellenda: 52. mortem ab illo denunciatam Miloni et praedicatam palam, nihil umquam

auditum ex Milone: profectionis huius diem illi notum, reditus illius huic ignotum fuisse: huius iter necessarium, illius etiam potius alienum: hunc prae se tulisse se illo die Roma exiturum, illum eo die se dissimulasse rediturum: hunc nullius rei mutasse consilium, illum causam mutandi consilii finxisse: huic, si insidiaretur, noctem prope urbem exspectandam, illi, etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

XX. 53. Videamus nunc id, quod caput est, locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero, iudices, etiam dubitandum et diutius cogitandum est? Ante fundum Clodii, quo in fundo propter insanas illas substructiones facile mille hominum versabantur valentium, edito adversarii atque excelso loco superiorem se fore putarat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat? an in eo loco est potius exspectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur ipsa, iudices, quae semper valet plurimum. 54. Si haec non gesta audiretis, sed picta videretis, tamen appareret uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, quum alter veheretur in rheda paenulatus, una sederet uxor ..... Quid horum non impeditissimum? vestitus an vehiculum an comes? quid minus promptum ad pugnam, quum paenula irretitus, rheda impeditus, uxore paene constrictus esset? Videte nunc illum, primum egredientem e villa, subito: cur? vesperi: quid necesse est? tarde: qui convenit, praesertim id temporis? Devertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in Alsiensi esse: villam ut perspiceret? miliens in ea fuerat. Quid ergo erat? mora et tergiversatio: dum hic veniret, locum relinquere noluit.

XXI. 55. Age nunc iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore, tum sine ea: numquam nisi in rheda, tum in equo: comites Graeculi, quocumque ibat, etiam quum in castra Etrusca properabat: tum in comitatu nugarum nihil. Milo, qui numquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat et ancillarum greges. Ille, qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas duceret, tum neminem, nisi ut virum a viro le-

ctum esse diceres. Cur igitur victus est? Quia non semper viator a latrone, non numquam etiam latro a viatore occiditur: quia, quamquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros. 56. Nec vero sic erat umquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus. Semper ille et quantum interesset P. Clodii se perire et quanto illi odio esset et quantum ille auderet cogitabat. Quam ob rem vitam suam, quam maximis praemiis propositam et paene addictam sciebat, numquam in periculum sine praesidio et sine custodia proiiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum Martemque communem, qui saepe spoliantem iam et exsultantem evertit et perculit ab abiecto: adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis, qui quum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de eius extremis comitibus cogitavit, in quos incensos ira vitamque domini desperantes quum incidisset, haesit in iis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt. 57. Cur igitur eos manu misit? Metuebat scilicet ne indicarent, ne dolorem perferre non possent, ne tormentis cogerentur occisum esse a servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? quid quaeris? Occideritne? occidit. Iure an iniuria? nihil ad tortorem: facti enim in eculeo quaestio est, iuris in iudicio. XXII. Quod igitur in causa quaerendum est, id agamus hic: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quaeris, quam cur parum amplis adfecerit praemiis, nescis inimici factum reprehendere. 58. Dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato, et dixit in turbulenta contione, quae tamen huius auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus praemiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim praemium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? Etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit. Quos nisi manu misisset, tormentis etiam dedendi fuerunt conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic vero nihil habet in his malis quod minus moleste ferat, quam, etiam si quid ipsi accidat,

esse tamen illis meritum praemium persolutum. 59. Sed quaestiones urgent Milonem, quae sunt habitae nunc in atrio Libertatis. Quibusnam de servis? rogas? de P. Clodii. Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius. Unde? Ab Appio. Di boni! quid potest agi severius? De servis nulla lege quaestio est in dominum nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proxime deos accessit Clodius, propius quam tum, quum ad ipsos penetrarat, cuius de morte tamquam de caerimoniis violatis quaeritur. Sed tamen maiores nostri in dominum de servo quaeri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum et domini morte ipsa tristius. In reum de servo accusatoris quum quaeritur, verum inveniri potest? 60. Age vero, quae erat aut qualis quaestio? Heus tu, Rufio, verbi causa, cave sis mentiaris. Clodius insidias fecit Miloni? Fecit. Certa crux. Nullas fecit. Sperata libertas. Quid hac quaestione certius? Subito abrepti in quaestionem tamen separantur a caeteris et in arcas coniiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi centum dies penes accusatorem quum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quaestione dici potest integrius, quid incorruptius?

XXIII. 61. Quod si nondum satis cernitis, quum res ipsa tot tam claris argumentis signisque luceat, pura mente atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum Romam revertisse, recordamini, per deos immortales! quae fuerit celeritas reditus eius, qui ingressus in forum ardente curia, quae magnitudo animi, qui vultus, quae oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit, neque senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis, neque his tantum, verum etiam eius potestati, cui senatus totam rem publicam, omnem Italiae pubem, cuncta populi Romani arma commiserat: cui numquam se hic profecto tradidisset, nisi causae suae confideret, praesertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, non nulla credenti. Magna vis est conscientiae, iudices, et magna in utramque partem, ut neque timeant qui nihil commiserint et poenam semper ante oculos versari putent qui peccarint. 62. Neque vero sine ratione certa causa Mi-

lonis semper a senatu probata est. Videbant enim sapientissimi homines facti rationem, praesentiam animi, defensionis constantiam. An vero obliti estis, iudices, recenti illo nuncio necis Clodianae non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed non nullorum etiam imperitorum? Negabant eum Romam esse rediturum. 63. Sive enim illud animo irato ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut aequo animo patria careret, quum sanguine inimici explesset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem virum quin, quum suo periculo salutem rei publicae attulisset, cederet aequo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis haec fruenda relinqueret, quae ipse servasset. Multi etiam Catilinam atque illa portenta loquebantur: Erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriae faciet. Miseros interdum cives optime de re publica meritos, in quibus homines non modo res praeclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur! 64. Ergo illa falsa fuerunt, quae certe vera exstitissent, si Milo admisisset aliquid quod non posset honeste vereque defendere.

XXIV. Quid? quae postea sunt in eum congesta, quae quemvis etiam mediocrium delictorum conscientia perculissent, ut sustinuit, di immortales! sustinuit? immo vero ut contempsit ac pro nihilo putavit, quae neque maximo animo nocens neque innocens nisi fortissimus vir negligere potuisset! Scutorum, gladiorum, ferramentorum pilorumque etiam multitudo deprehendi posse indicabatur: nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant in quo non Miloni conducta esset domus: arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi, domum in clivo Capitolino scutis refertam, plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum: haec non delata solum, sed paene credita nec ante repudiata sunt quam quaesita. 65. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii, sed dicam, ut sentio, iudices. Nimis multa coguntur audire neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est res publica. Quin etiam fuit audiendus popa Licinius nescio qui de Circo maximo, servos Milonis

apud se ebrios factos sibi confessos esse de interficiendo Pompeio coniurasse, dein postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nunciavit, arcessor in primis: de amicorum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei patriaeque custodis tanta suspicione non metu exanimari, sed mirabar tamen credi popae, confessionem servorum audiri, vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. 66. Verum, ut intelligo, cavebat magis Pompeius quam timebat, non ea solum, quae timenda erant, sed omnia, ne vos aliquid timeretis. Oppugnata domus C. Caesaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas nunciabatur. Nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat: tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pompeium, praestantissima virtute virum, timidum suspicari: diligentiam tota re publica suscepta nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est qui Milonem cum telo esse diceret. Nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, ut eo tacente res ipsa loqueretur. XXV. 67. Omnia falsa atque insidiose ficta comperta sunt. Quum tamen, si metuitur etiam nunc Milo, non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei — te enim iam appello et ea voce, ut me exaudire possis — tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus: si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare aut molitum aliquando aliquid putas, si Italiae dilectus, ut non nulli conquisitores tui dictitarunt, si haec arma, si Capitolinae cohortes, si excubiae, si vigiliae, si delecta iuventus, quae tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt, magna certe in hoc vis et incredibilis animus et non unius viri vires atque opes iudicantur, si quidem in hunc unum et praestantissimus dux electus et tota res publica armata est. 68. Sed quis non intelligit omnes tibi rei publicae partes aegras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares esse commissas? Quod si locus Miloni datus esset, probasset profecto tibi ipsi, neminem umquam hominem homini cariorem fuisse quam te sibi: nullum se umquam periculum pro tua

dignitate fugisse, cum illa ipsa taeterrima peste se saepissime pro tua gloria contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quae tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se a te postea defensum in periculo capitis, adiutum in petitione praeturae: duos se habere semper amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo. Quae si non probaret, si tibi ita penitus inhaesisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset, si denique Italia a dilectu, urbs ab armis sine Milonis clade numquam esset conquietura, ne ille haud dubitans cessisset patria, is qui ita natus est et ita consuevit, te, Magne, tamen antestaretur, quod nunc etiam facit. **XXVI. 69.** Vide quam sit varia vitae commutabilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quantae infidelitates in amicitiis, quam ad tempus aptae simulationes, quantae in periculis fugae proximorum, quantae timiditates. Erit, erit illud profecto tempus et illucescet ille aliquando dies, quum tu salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum, qui quam crebro accidat experti scire debemus, et amicissimi benevolentiam et gravissimi hominis fidem et unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. **70.** Quamquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, iuris publici, moris maiorum, rei denique publicae peritissimum, quum senatus ei commiserit, ut videret NE QUID RES PUBLICA DETRIMENTI CAPERET: quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt etiam nullis armis datis: hunc exercitu, hunc dilectu dato, iudicium exspectaturum fuisse in eius consiliis vindicandis, qui vi iudicia ipsa tolleret? Satis iudicatum est a Pompeio, satis, falso ista conferri in Milonem, qui legem tulit qua, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret, ut omnes confitentur, liceret. **71.** Quod vero in illo loco atque illis publicorum praesidiorum copiis circumfusus sedet, satis declarat se non terrorem inferre vobis — quid enim minus illo dignum quam cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse et more maiorum et suo iure posset? —, sed praesidio esse, ut intelligatis contra hesternam illam contionem licere vobis quod sentiatis libere iudicare.

XXVII. 72. Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet, nec tam sum demens tamque vestri sensus ignarus atque

expers, ut nesciam quid de morte Clodii sentiatis. De qua, si iam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare ac mentiri gloriose liceret: Occidi, occidi, non Sp. Maelium, qui annona levanda iacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem videbatur, in suspicionem incidit regni appetendi, non Ti. Gracchum, qui collegae magistratum per seditionem abrogavit, quorum interfectores impleverunt orbem terrarum nominis sui gloria, sed eum — auderet enim dicere, quum patriam periculo suo liberasset —, cuius nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimae feminae comprehenderunt: 73. eum, cuius supplicio senatus sollennes religiones expiandas saepe censuit: eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus iuratus se quaestionibus habitis dixit comperisse: eum, qui civem, quem senatus, quem populus Romanus, quem omnes gentes urbis ac vitae civium conservatorem iudicarant, servorum armis exterminavit: eum, qui regna dedit, ademit, orbem terrarum quibuscum voluit partitus est: eum, qui plurimis caedibus in foro factis singulari virtute et gloria civem domum vi et armis compulit: eum, cui nihil umquam nefas fuit nec in facinore nec in libidine, eum, qui aedem Nympharum incendit, ut memoriam publicam recensionis tabulis publicis impressam exstingueret: 74. eum denique, cui iam nulla lex erat, nullum civile ius, nulli possessionum termini, qui non calumnia litium, non iniustis vindiciis ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat: qui non solum Etruscos — eos enim penitus contempserat —, sed hunc P. Varium, fortissimum atque optimum civem, iudicem nostrum, pellere possessionibus armis castrisque conatus est, qui cum architectis et decempedis villas multorum hortosque peragrabat, qui Ianiculo et Alpibus spem possessionum terminarat suarum, qui quum ab equite Romano splendido et forti, M. Paconio, non impetrasset, ut sibi insulam in lacu Prilio venderet, repente lintribus in eam insulam materiem, calcem, caementa, arma convexit dominoque trans ripam inspectante non dubitavit exstruere aedificium in alieno: 75. qui huic T. Furfanio, cui viro? di immortales! — quid enim ego de mulier-

cula Scantia, quid de adolescente P. Apinio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessissent —: sed ausum esse Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum eius illaturum, qua invidia huic esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem, hominem mihi coniunctum fidissima gratia, absentem de possessione fundi deiecit: qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu et limine.

XXVIII. 76. Quamquam haec quidem iam tolerabilia videbantur, etsi aequabiliter in rem publicam, in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat, sed nescio quo modo iam usu obduruerat et percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quae vero aderant iam et impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis aut ferre? Imperium si ille nactus esset, omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas: vota enim faceretis, ut in eos se potius immitteret quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias: pecunias dico? a liberis, medius fidius, et a coniugibus vestris numquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi haec putatis, quae patent, quae nota sunt omnibus, quae tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rem publicam resque privatas omnium possideret? 77. Quam ob rem si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius: Adeste, quaeso, atque audite, cives: P. Clodium interfeci, eius furores, quos nullis iam legibus, nullis iudiciis frenare poteramus, hoc ferro et hac dextera a cervicibus vestris reppuli, per me ut unum ius, aequitas, léges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent! esset vero timendum, quonam modo id ferret civitas! Nunc enim quis est qui non probet, qui non laudet, qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum rei publicae profuisse, maxima laetitia populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes adfecisse et dicat et sentiat? Non queo vetera illa populi Romani gaudia quanta fuerint iudicare: multas tamen iam summorum imperatorum clarissimas victorias aetas nostra vidit, quarum nulla

neque tam diuturnam attulit laetitiam nec tantam. 78. Mandate hoc memoriae, iudices. Spero multa vos liberosque vestros in re publica bona esse visuros: in iis singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam et, quem ad modum confido, verissimam sumus adducti, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule, compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et iudiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis est igitur tam demens qui hoc P. Clodio vivo contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quae tenetis, privata atque vestra dominante homine furioso quod ius perpetuae possessionis habere potuissent?

XXIX. Non timeo, iudices, ne odio mearum inimicitiarum inflammatus libentius haec in illum evomere videar quam verius. Etenim etsi praecipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio paene aequaliter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. 79. Quin sic attendite, iudices. Nempe haec est quaestio de interitu P. Clodii. Fingite animis — liberae sunt enim nostrae cogitationes et quae volunt sic intuentur, ut ea cernamus, quae non videmus —, fingite igitur cogitatione imaginem huius condicionis meae: si possim efficere ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit ..... Quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos vivus adficeret, quos mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac fortuna est, ut ea potuerit semper, quae nemo praeter illum, si is, inquam, potuisset aut quaestionem de morte P. Clodii ferre aut ipsum ab inferis excitare, utrum putatis potius facturum fuisse? Etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis evocare propter rem publicam non fecisset. Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis, et de eius nece lata quaestio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex numquam esset. Huius ergo interfector si esset, in confitendo ab iisne poenam timeret, quos liberavisset? 80. Graeci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quae ego vidi Athenis! quae aliis in urbibus Grae-

ciae! quas res divinas talibus institutas viris! quos cantus, quae carmina! prope ad immortalitatis et religionem et memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem non modo honoribus nullis adficietis, sed etiam ad supplicium rapi patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libenter fecisse se libertatis omnium causa, quod esset ei non confitendum modo, verum etiam praedicandum. XXX. 81. Etenim si id non negat, ex quo nihil petit nisi ut ignoscatur, dubitaret id fateri, ex quo etiam praemia laudis essent petenda? nisi vero gratius putat esse vobis sui se capitis quam vestri defensorem fuisse, quum praesertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores adsequeretur amplissimos. Si factum vobis non probaretur — quamquam qui poterat salus sua cuiquam non probari? — sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset, magno animo constantique cederet ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratius quam laetari caeteros, lugere eum solum, propter quem caeteri laetarentur? 82. Quamquam hoc animo semper omnes fuimus in patriae proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque et invidiam nostram putaremus. Nam quae mihi ipsi tribuenda laus esset, quum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quum conabar, sine maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? Quae mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, poena qui nihilo segnius rem publicam defendit, is vir vere putandus est. Populi grati est praemiis adficere bene meritos de re publica cives, viri fortis ne suppliciis quidem moveri ut fortiter fecisse poeniteat. 83. Quam ob rem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmet ipsi, et, si grata res publica esset, laetaretur: si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientia sua niteretur.

Sed huius beneficii gratiam, iudices, fortuna populi Romani et vestra felicitas et di immortales sibi deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim esse ducit numenve divinum, quem neque imperii no-

stri magnitudo neque sol ille nec caeli signorumque motus nec vicissitudines rerum atque ordines movent neque, id quod maximum est, maiorum sapientia, qui sacra, qui caerimonias, qui auspicia et ipsi sanctissime coluerunt et nobis suis posteris prodiderunt. XXXI. 84. Est, est profecto illa vis, neque in his corporibus atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam quod vigeat et sentiat, et non inest in hoc tanto naturae tam praeclaro motu. Nisi forte idcirco non putant, quia non apparet nec cernitur, proinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua haec ipsa agimus ac dicimus, videre aut plane qualis aut ubi sit sentire possimus. Ea vis igitur ipsa, quae saepe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit, illam perniciem exstinxit ac sustulit, cui primum mentem iniecit, ut vi irritare ferroque lacessere fortissimum virum auderet vinceretur que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam. 85. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, iudices, deorum immortalium cura res illa perfecta. Religiones mehercule ipsae, quae illam beluam cadere viderunt, commovisse se videntur et ius in illo suum retinuisse. Vos enim iam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vosque, Albanorum obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae et aequales, quae ille praeceps amentia caesis prostratisque sanctissimis lucis substructionum insanis molibus oppresserat: vestrae tum, arae, vestrae religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat: tuque ex tuo edito monte, Latiaris sancte Iuppiter, cuius ille lacus, nemora finesque saepe omni nefario stupro et scelere macularat, aliquando ad eum poeniendum oculos aperuisti: vobis illae, vobis vestro in conspectu serae, sed iustae tamen et debitae poenae solutae sunt. 86. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonae deae, quod est in fundo T. Sestii Galli, in primis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam deam, quum proelium commisisset, primum illud vulnus acciperet, quo taeterrimam mortem obiret, ut non absolutus iudicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem poenam reservatus. XXXII. Nec vero non eadem ira deorum hanc eius satellitibus

iniecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu atque ludis, sine exsequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, cui cedere etiam inimici solent, amburеretur abiectus. Non fuisse credo fas clarissimorum virorum formas illi taeterrimo parricidae aliquid decoris adferre, neque ullo in loco potius mortem eius lacerari quam in quo esset vita damnata.

87. Dura, medius fidius, mihi iam fortuna populi Romani et crudelis videbatur, quae tot annos illum in hanc rem publicam insultare pateretur. Polluerat stupro sanctissimas religiones, senatus gravissima decreta perfregerat, pecunia se a iudicibus palam redemerat, vexarat in tribunatu senatum, omnium ordinum consensu pro salute rei publicae gesta resciderat, me patria expulerat, bona diripuerat, domum incenderat, liberos, coniugem meam vexarat, Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat, magistratuum privatorumque caedes effecerat, domum mei fratris incenderat, vastarat Etruriam, multos sedibus ac fortunis eiecerat: instabat, urgebat: capere eius amentiam civitas, Italia, provinciae, regna non poterant: incidebantur iam domi leges, quae nos servis nostris addicerent: nihil erat cuiusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret. 88. Obstabat eius cogitationibus nemo praeter Milonem. Illum ipsum, qui obstare poterat, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur: Caesaris potentiam suam potentiam esse dicebat: bonorum animos in meo casu contempserat: Milo unus urgebat.

XXXIII. Hic di immortales, ut supra dixi, mentem illi perdito ac furioso dederunt, ut huic faceret insidias. Aliter perire pestis illa non potuit: numquam illum res publica suo iure esset ulta. Senatus, credo, praetorem eum circumscripsisset. Ne quum solebat quidem id facere, in privato eodem hoc aliquid profecerat. 89. An consules in praetore coërcendo fortes fuissent? Primum Milone occiso habuisset suos consules: deinde quis in eo praetore consul fortis esset, per quem tribunum virtutem consularem crudelissime vexatam esse meminisset? Oppressisset omnia, possideret, teneret: lege nova, quae est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset: po-

stremo, nisi eum di immortales in eam mentem impulissent, ut homo effeminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rem publicam nullam haberetis. 90. An ille praetor, ille vero consul, si modo haec templa atque ipsa moenia stare eo vivo tam diu et consulatum eius exspectare potuissent, ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus uno ex suis satellitibus, Sex. Clodio, duce curiam incenderit? Quid quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? Templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo concessam uni ordini, inflammari, exscindi, funestari? neque id fieri a multitudine imperita, quamquam esset miserum id ipsum, sed ab uno? Qui quum tantum ausus sit ustor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum abiecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat. 91. Et sunt qui de via Appia querantur, taceant de curia, et qui ab eo spirante forum putent potuisse defendi, cuius non restiterit cadaveri curia! Excitate, excitate ipsum, si potestis, a mortuis. Frangetis impetum vivi, cuius vix sustinetis furias insepulti? Nisi vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. Caedi vidistis populum Romanum, contionem gladiis disturbari, quum audiretur silentio M. Caelius, tribunus plebis, vir et in re publica fortissimus et in suscepta causa firmissimus et bonorum voluntati et auctoritati senatus deditus et in hac Milonis sive invidia sive fortuna singulari divina et incredibili fide.

XXXIV. 92. Sed iam satis multa de causa: extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat nisi ut orem obtesterque vos, iudices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat, ego etiam repugnante hoc et imploro et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrimam aspexistis Milonis, si vultum semper eumdem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere: haud scio an multo sit etiam adiuvandus magis. Etenim si in gladiatoriis pugnis et infimi generis hominum condicione atque fortuna timidos atque supplices

; ut vivere liceat obsecrantes etiam odisse solemus, fortes ; animosos et se acriter ipsos morti offerentes servare cuimus, eorumque nos magis miseret, qui nostram misericoriam non requirunt, quam qui illam efflagitant, quanto hoc ıagis in fortissimis civibus facere debemus? 93. Me quidem, ıdices, exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas ıdio adsidue et quibus intersum cotidie. Valeant, inquit, aleant cives mei: sint incolumes, sint florentes, sint beati: .et haec urbs praeclara mihique patria carissima, quoquo ıodo erit merita de me: tranquilla re publica mei cives, uoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed propter ıe tamen perfruantur: ego cedam atque abibo: si mihi bona ; publica frui non licuerit, at carebo mala, et quam primum ;tigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquie;am. 94. O frustra, inquit, mihi suscepti labores! o spes ıllaces et cogitationes inanes meae! Ego quum tribunus lebis re publica oppressa me senatui dedissem, quem ex;inctum acceperam, equitibus Romanis, quorum vires erant ebiles, bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis biecerant, mihi umquam bonorum praesidium defuturum puırem? ego quum te — mecum enim saepissime loquitur — atriae reddidissem mihi putarem in patria non futurum loum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites .omani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi ;aliae voces? ubi denique tua illa, M. Tulli, quae plurimis ııt auxilio, vox atque defensio? mihine ea soli, qui pro te ɔtiens morti me obtuli, nihil potest opitulari?

XXXV. 95. Nec vero haec, iudices, ut ego nunc, flens, ed hoc eodem loquitur vultu quo videtis. Negat enim se, egat ingratis civibus fecisse quae fecerit, timidis et omnia ericula circumspicientibus non negat. Plebem et infimam ıultitudinem, quae P. Clodio duce fortunis vestris immineat, eam, quo tutior esset vestra vita, se fecisse commemoat ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patriıoniis deleniret, nec timet ne, quum plebem muneribus plaarit, vos non conciliarit meritis in rem publicam singulariıus. Senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis aepe esse perspectam, vestras vero et vestrorum ordinum

occursationes, studia, sermones, quemcumque cursum fortuna dederit, secum se ablaturum esse dicit. **96** Meminit etiam vocem sibi praeconis modo defuisse, quam minime desiderarit, populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum: nunc denique, si haec contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit haec, quae certe vera sunt, fortes et sapientes viros non tam praemia sequi solere recte factorum quam ipsa recte facta: se nihil in vita nisi praeclarissime fecisse, si quidem nihil sit praestabilius viro quam periculis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res honori fuerit a suis civibus, **97.** nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus praemiis virtutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplissimum esse praemium gloriam: esse hanc unam, quae brevitatem vitae posteritatis memoria consolaretur, quae efficeret ut absentes adessemus, mortui viveremus: hanc denique esse cuius gradibus etiam in caelum homines viderentur ascendere. **98.** De me, inquit, semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla umquam obmutescet vetustas. Quin hoc tempore ipso, quum omnes a meis inimicis faces invidiae meae subiiciantur, tamen omni in hominum coetu gratiis agendis et gratulationibus habendis et omni sermone celebramur. Omitto Etruriae festos et actos et institutos dies: centesima lux est haec ab interitu P. Clodii et, opinor, altera: qua fines imperii populi Romani sunt, ea non solum fama iam de illo, sed etiam laetitia peragravit. Quam ob rem ubi corpus hoc sit non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris et iam versatur et semper habitabit nominis mei gloria.

XXXVI. **99.** Hanc tu mecum saepe his absentibus, sed iisdem audientibus haec ego tecum, Milo: Te quidem, quum isto animo es, satis laudare non possum, sed, quo est ista magis divina virtus, eo maiore a te dolore divellor. Nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad consolandum querela, ut his irasci possim, a quibus tantum vulnus accepero. Non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi, non male aliquando de me meriti, sed semper optime. Nullum mihi umquam, iudices, tantum dolorem inuretis — etsi

quis potest esse tantus? — sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar quanti me semper feceritis. Quae si vos cepit oblivio aut si in me aliquid offendistis, cur non id meo capite potius luitur quam Milonis? Praeclare enim vixero, si quid mihi acciderit prius quam hoc tantum mali videro. 100. Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi, T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi, ego meum saepe corpus et vitam obieci armis inimicorum tuorum, ego me plurimis pro te supplicem abieci, bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua dimicatio capitis futura, deposco. Quid iam restat? quid habeo quod faciam pro tuis in me meritis nisi ut eam fortunam, quaecumque erit tua, ducam meam? Non abnuo, non recuso, vosque obsecro, iudices, ut vestra beneficia, quae in me contulistis, aut in huius salute augeatis aut in eiusdem exitio occasura esse videatis.

XXXVII. 101. His lacrimis non movetur Milo — est quodam incredibili robore animi —, sed exsilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus: mortem naturae finem esse, non poenam. Sit hic ea mente, qua natus est: quid vos, iudices? quo tandem animo eritis? Memoriam Milonis retinebitis, ipsum eiicietis? et erit dignior locus ullus in terris qui hanc virtutem excipiat quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro re publica sanguinem effudistis: vos in viri et in civis invicti periculo appello, centuriones, vosque, milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis et huic iudicio praesidentibus haec tanta virtus ex hac urbe expelletur, exterminabitur, proiicietur? 102. O me miserum, o me infelicem! Revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Quinte frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? mene non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? quae est grata ..... gentibus non potuisse? iis, qui maxime P. Clodii

morte acquierunt: quo deprecante? me. 103. Quodnam ego concepi tantum scelus aut quod in me tantum facinus admisi, iudices, quum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, exstinxi? Omnes in me meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut inspectante me expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, acerbiorem mihi pati reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus. Nam qui possum putare me restitutum esse, si distrahar ab iis, per quos restitutus sum?

XXXVIII. Utinam di immortales fecissent — pace tua, patria, dixerim: metuo enim ne scelerate dicam in te quod pro Milone dicam pie — utinam P. Clodius non modo viveret, sed etiam praetor, consul, dictator esset potius quam hoc spectaculum viderem! 104. O di immortales! fortem et a vobis, iudices, conservandum virum! Minime, minime, inquit. Immo vero poenas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hicine vir patriae natus usquam nisi in patria morietur, aut, si forte, pro patria? huius vos animi monumenta retinebitis, corporis in Italia nullum sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a vobis ad se vocabunt? 105. O terram illam beatam, quae hunc virum exceperit: hanc ingratam, si eiecerit: miseram, si amiserit! Sed finis sit: neque enim prae lacrimis iam loqui possum, et hic se lacrimis defendi vetat. Vos oro obtestorque, iudices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, iustitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui in iudicibus legendis optimum et sapientissimum et fortissimum quemque delegit.

M. TULLII CICERONIS
PRO M. MARCELLO ORATIO.

ARGUMENTUM.

M. Claudius Marcellus, M. filius, consul anno p. u. c. 703. cum r. Sulpicio Rufo iis rebus omnibus, quas C. Caesar, quum esset in ıllia, a senatu postulavit, sese opposuerat eiusque consilia secus .am ac voluit collega eius impediverat, ut neque C. Caesari imperium orogaretur neque eius absentis ratio comitiis consularibus haberetur que colonis, quos C. Caesar Novum Comum deduxerat, ius suum ıneret, quibus rebus omnibus vehementer C. Caesaris animus offens erat, vide M. Ciceronis *ep. ad familiares* lib. VIII. ep. 8. eiusm *ep. ad Atticum* lib. V. ep. 11. Hirtii *de bello Gallico* lib. VIII. c. . Appiani *bellum civile* lib. VI. c. 25 sq. Plutarchi *vit. Caesaris* c. '. eiusdem *vit. Pompeii* c. 58. Exorto autem ipso civili bello Cn. ›mpeii castra secutus in acie Pharsalica contra Caesarem pugnaverat. ›st Mitylenas se contulerat, ut ociosus litteris operam navaret, qua de conferas Ciceronis *Brutum* c. 71. §. 250. tum Senecae *consol. ad Helv.* 9. Frustra amici eius reditum ut ei concederet a C. Caesare flagiverunt, v. Ciceronis *ep. ad familiares* lib. IV. ep. 1. et. 8. Post quum .esar ex Africa redisset anno p. u. c. 708., C. Marcellus, M. Marcelli ıter, reditum fratri ab eo impetravit. Fecerat enim hoc senatus, ut, um a L. Pisone mentio esset facta de Marcello et quum C. Marcellus ad Caesaris pedes abiecisset, cunctus consurgeret et ad Caesarem pplex accederet. Hic dies M. Ciceroni ita pulcher visus erat, ut speım aliquam videretur videre quasi reviviscentis rei publicae. Itaque um omnes fere ante eum rogati sententiam gratias Caesari egissent, ›e quoque Cicero pluribus verbis egit Caesari gratias, qua de re nferas ipsum in *ep. ad familiares* lib. IV. ep. 4. §. 3 sq., quam actiom gratiarum, qua diuturno in senatu silentio finem fecerat, po›a conscripsit orator, ut fere solebat facere, conscriptamque edidit. ›c videtur ullo modo dubitari posse quin haec ipsa, quae infra legir, oratio ea ipsa gratiarum actio sit, quae non solum multis gramaticorum locis et notationibus laudatur, verum etiam ipsa auctoritam Tullianae eloquentiae videtur prae se ferre. — M. autem Marcellus utius Mitylenis moratus sequente demum anno iter Romam paravit, .o in itinere quum Piraeeum venisset, a P. Magio Cilone interfectus ıue a Ser. Sulpicio Rufo, qui eius collega in consulatu fuerat, gymnasio Academico sepultus est, vid. Ciceronis *ep. ad familiares* ›. V. ep. 42. cl. Ciceronis *ep. ad Atticum* lib. XIII. ep. 10. §. 3.

I. 1. Diuturni silentii, patres conscripti, quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundia finem hodiernus dies attulit, idemque initium quae vellem quaeque sentirem meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam inauditamque clementiam, tantum in summa potestate omnium rerum modum, tam denique incredibilem sapientiam ac paene divinam tacitus praeterire nullo modo possum. 2. M. enim Marcello vobis, patres conscripti, reique publicae reddito, non illius solum, sed etiam meam vocem et auctoritatem et vobis et rei publicae conservatam ac restitutam puto. Dolebam enim, patres conscripti, et vehementer angebar, quum viderem virum talem, qui in eadem causa esset, in qua ego fuissem, non in eadem esse fortuna, nec mihi persuadere poteram nec fas esse ducebam versari me in nostro vetere curriculo illo aemulo atque imitatore studiorum ac laborum meorum quasi quodam socio a me et comite distracto. Ergo et mihi meae pristinae vitae consuetudinem, C. Caesar, interclusam aperuisti et his omnibus ad bene de omni re publica sperandi quasi signum aliquod sustulisti. 3. Intellectum est enim mihi quidem in multis et maxime in me ipso, sed paullo ante in omnibus, quum M. Marcellum senatui reique publicae concessisti, commemoratis praesertim offensionibus, te auctoritatem huius ordinis dignitatemque rei publicae tuis vel doloribus vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis ante actae vitae hodierno die maximum cepit, quum summo consensu senatus tum praeterea iudicio tuo gravissimo et maximo. Ex quo profecto intelligis quanta in dato beneficio sit laus, quum in accepto sit tanta gloria. Est vero fortunatus ille, cuius ex salute non minor paene ad omnes quam ad ipsum ventura sit laetitia pervenerit: 4. quod quidem ei merito atque optimo iure contigit. Quis enim est illo aut nobilitate aut probitate aut optimarum artium studio aut innocentia aut ullo laudis genere praestantior?

II. Nullius tantum flumen est ingenii, nullius dicendi aut scribendi tanta vis, tanta copia, quae non dicam exornare, sed enarrare, C. Caesar, res tuas gestas possit. Tamen adfirmo et hoc pace dicam tua, nullam in his laudem esse am-

pliorem quam eam, quam hodierno die consecutus es. 5. Soleo saepe ante oculos ponere idque libenter crebris usurpare sermonibus, omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis nec contentionum magnitudine nec numero proeliorum nec varietate regionum nec celeritate conficiendi nec dissimilitudine bellorum posse conferri, nec vero disiunctissimas terras citius passibus cuiusquam potuisse peragrari, quam tuis non dicam cursibus, sed victoriis lustratae sunt. 6. Quae quidem ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix cuiusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim: sed tamen sunt alia maiora. Nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis easque detrahere ducibus, communicare cum multis, ne propriae sint imperatorum. Et certe in armis militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus multum iuvant, maximam vero partem quasi suo iure fortuna sibi vindicat et quidquid prospere gestum est, id paene omne ducit suum. 7. At vero huius gloriae, C. Caesar, quam es paullo ante adeptus, socium habes neminem: totum hoc, quantumcumque est, quod certe maximum est, totum est, inquam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio, nihil praefectus, nihil cohors, nihil turma decerpit: quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina, Fortuna, in istius societatem gloriae se non offert, tibi cedit, tuam se esse totam et propriam fatetur. Numquam enim temeritas cum sapientia commiscetur neque ad consilium casus admittitur.

III. 8. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes: sed tamen ea vicisti, quae et naturam et condicionem ut vinci possent habebant. Nulla est enim tanta vis quae non ferro et viribus debilitari frangique possit. Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem, haec qui facit, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum deo iudico. 9. Itaque, C. Caesar, bellicae tuae laudes celebrabuntur illae quidem non solis nostris,

sed paene omnium gentium litteris atque linguis, nec ulla umquam aetas de tuis laudibus conticescet: sed tamen eius modi res nescio quo modo etiam quum leguntur, obstrepi clamore militum videntur et tubarum sono. At vero quum aliquid clementer, mansuete, iuste, moderate, sapienter factum, in iracundia praesertim, quae est inimica consilio, et in victoria, quae natura insolens et superba est, audimus aut legimus, quo studio incendimur, non modo in gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos saepe, quos numquam vidimus, diligamus! 10. Te vero, quem praesentem intuemur, cuius mentem sensusque et os cernimus, ut, quidquid belli fortuna reliquum rei publicae fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? qua benevolentia complectemur? Parietes, medius fidius, ut mihi videtur, huius curiae tibi gratias agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit illa auctoritas in his maiorum suorum et suis sedibus. IV. Equidem quum C. Marcelli, viri optimi et commemorabili pietate praediti lacrimas modo vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria obfudit, quibus tu etiam mortuis M. Marcello conservato dignitatem suam reddidisti nobilissimamque familiam iam ad paucos redactam paene ab interitu vindicasti. 11. Hunc tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus gratulationibus iure antepones. Haec enim res unius est propria Caesaris: caeterae duce te gestae magnae illae quidem, sed tamen multo magnoque comitatu. Huius autem rei tu idem es et dux et comes: quae quidem tanta est, ut nulla tropaeis monumentisque tuis adlatura finem sit aetas: nihil est enim opere aut manu factum, quod non aliquando conficiat et consumat vetustas: 12. at haec tua iustitia et lenitas animi florescit cotidie magis, ita ut quantum tuis operibus diuturnitas detrahet, tantum adferat laudibus. Et caeteros quidem omnes victores bellorum civilium iam ante aequitate et misericordia viceras: hodierno vero die te ipsum vicisti. Vereor ut hoc, quod dicam, perinde intelligi auditu possit atque ipse cogitans sentio: ipsam victoriam vicisse videris, quum ea, quae illa erat adepta, victis remisisti. Nam quum ipsius victoriae condicione omnes victi occidissemus, clementiae tuae iudicio conservati

sumus. Recte igitur unus invictus es, a quo etiam ipsius victoriae condicio visque devicta est.

V. 13. Atque hoc C. Caesaris iudicium, patres conscripti, quam late pateat attendite: omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo rei publicae misero funestoque compulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, a scelere certe liberati sumus. Nam quum M. Marcellum deprecantibus vobis rei publicae conservavit, memet mihi et item rei publicae, nullo deprecante, reliquos amplissimos viros et sibi ipsos et patriae reddidit: quorum et frequentiam et dignitatem hoc ipso in consessu videtis. Non ille hostes induxit in curiam, sed iudicavit a plerisque ignoratione potius et falso atque inani metu quam cupiditate aut crudelitate bellum esse susceptum. 14. Quo quidem in bello semper de pace audiendum putavi semperque dolui non modo pacem, sed etiam orationem civium pacem flagitantium repudiari. Neque enim ego illa nec ulla umquam secutus sum arma civilia semperque mea consilia pacis et togae socia, non belli atque armorum fuerunt. Hominem sum secutus privato consilio, non publico: tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modo cupiditate, sed ne spe quidem prudens et sciens tamquam ad interitum ruerem voluntarium. 15. Quod quidem meum consilium minime obscurum fuit. Nam et in hoc ordine integra re multa de pace dixi et in ipso bello eadem etiam cum capitis mei periculo sensi. Ex quo nemo iam erit tam iniustus existimator rerum qui dubitet quae Caesaris de bello voluntas fuerit, quum pacis auctores conservandos statim censuerit, caeteris fuerit iratior. Atque id minus fortasse mirum tum, quum esset incertus exitus et anceps fortuna belli: qui vero victor pacis auctores diligit, is profecto declarat se maluisse non dimicare quam vincere. VI. 16. Atque huius quidem rei M. Marcello sum testis. Nostri enim sensus ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant. Quotiens ego eum et quanto cum dolore vidi, quum insolentiam certorum hominum tum etiam ipsius victoriae ferocitatem extimescentem! Quo gratior tua liberalitas, C. Caesar, nobis, qui illa vidimus, debet esse. Non enim iam causae sunt inter se, sed victoriae comparandae. 17. Vidi-

mus tuam victoriam proeliorum exitu terminatam: gladium vagina vacuum in urbe non vidimus. Quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriae, ut dubitare debeat nemo quin multos, si fieri posset, C. Caesar ab inferis excitaret, quoniam ex eadem acie conservat quos potest. Alterius vero partis nihil amplius dicam quam, id quod omnes verebamur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam. 18. Quidam enim non modo armatis, sed interdum etiam ociosis minabantur nec quid quisque sensisset, sed ubi fuisset cogitandum esse dicebant: ut mihi quidem videantur dì immortales, etiam si poenas a populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum et tam luctuosum excitaverint, vel placati iam vel satiati aliquando omnem spem salutis ad clementiam victoris et sapientiam contulisse.

19. Qua re gaude tuo isto tam excellenti bono, et fruere quum fortuna et gloria tum etiam natura et moribus tuis: ex quo quidem maximus est fructus iucunditasque sapientiae. Caetera quum tua recordabere, etsi persaepe virtuti, tamen plerumque felicitati tuae gratulabere: de nobis, quos in re publica tecum simul salvos esse voluisti, quotiens cogitabis, totiens de maximis tuis beneficiis, totiens de incredibili liberalitate, totiens de singulari sapientia tua cogitabis: quae non modo summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere. Tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudine animi et consilii dignitas, ut haec a virtute donata, caetera a fortuna commodata esse videantur. 20. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate praesertim aliqua aut pravitate lapsis, sed opinione officii stulta fortasse, certe non improba, et specie quadam rei publicae: non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt, contraque summa laus, quod minime timendum fuisse senserunt.

VII. 21. Nunc venio ad gravissimam querelam et atrocissimam suspicionem tuam: quae non tibi ipsi magis quam quum omnibus civibus tum maxime nobis, qui a te conservati sumus, providenda est: quam etsi spero falsam esse, tamen numquam extenuabo verbis. Tua enim cautio nostra cautio est, ut si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus quam parum prudens. Sed quisnam est iste tam

demens? De tuisne? — tametsi qui magis sunt tui quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti? — an ex hoc numero, qui una tecum fuerunt? Non est credibilis tantus in ullo furor, ut quo duce omnia summa sit adeptus, huius vitam non anteponat suae: an si nihil tui cogitant sceleris, cavendum est ne quid inimici? Qui? omnes enim, qui fuerunt, aut sua pertinacia vitam amiserunt aut tua misericordia retinuerunt, ut aut nulli supersint de inimicis aut qui superfuerunt sint amicissimi. **22.** Sed tamen quum in animis hominum tantae latebrae sint et tanti recessus, augeamus sane suspicionem tuam: simul enim augebimus diligentiam. Nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in re publica, tam nihil umquam nec de sua nec de communi salute cogitans qui non intelligat tua salute contineri suam et ex unius tua vita pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans casus dumtaxat humanos et incertos eventus valetudinis et naturae communis fragilitatem extimesco, doleoque, quum res publica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis anima consistere. **23.** Si vero ad humanos casus incertosque motus valetudinis sceleris etiam accedit insidiarumque consensio, quem deum, si cupiat, posse opitulari rei publicae credamus?

VIII. Omnia sunt excitanda tibi, C. Caesar, uni, quae iacere sentis, belli ipsius impetu, quod necesse fuit, prostrata atque perculsa: constituenda iudicia, revocanda fides, comprimendae libidines, propaganda suboles, omnia, quae dilapsa iam diffluxerunt, severis legibus vincienda sunt. **24.** Non fuit recusandum in tanto civili bello tantoque animorum ardore et armorum quin quassata res publica, quicumque belli eventus fuisset, multa perderet et ornamenta dignitatis et praesidia stabilitatis suae, multaque uterque dux faceret armatus, quae idem togatus fieri prohibuisset. Quae quidem tibi nunc omnia belli vulnera sananda sunt, quibus praeter te nemo mederi potest. **25.** Itaque illam tuam praeclarissimam et sapientissimam vocem invitus audivi: Satis diu vel naturae vixi vel gloriae. Satis, si ita vis, naturae fortasse, addo etiam, si placet, gloriae: at, quod maximum est, patriae certe parum. Qua re omitte istam, quaeso, doctorum

[illegible] 26. Parumne igitur, i[illegible] Immo vero aliis qu[illegible] Quidquid est enim, qu[illegible] quum est aliquid a[illegible] C. Caesar, h[illegible] exitus futurus fuit, ut devictis adversariis rem publicam in statu relinqueres, in quo nunc est, vide, quaeso, ne tua vina virtus admirationis plus sit habitura quam gloriae: quidem gloria est illustris ac pervagata magnorum vel suos vel in patriam vel in omne genus hominum fama me torum. IX. 27. Haec igitur tibi reliqua pars est: hic res actus, in hoc elaborandum est, ut rem publicam constitu eaque tu in primis cum summa tranquillitate et ocio pe fruare: tum te, si voles, quum patriae quod debes solve et naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu xisse dicito. Quid enim est omnino hoc ipsum diu, in q est aliquid extremum? quod quum venit, omnis volupt praeterita pro nihilo est, quia postea nulla est futura. Qua quam iste tuus animus numquam his angustiis, quas natu nobis ad vivendum dedit, contentus fuit, semper immorta tatis amore flagravit. 28. Nec vero haec tua vita dicen est, quae corpore et spiritu continetur. Illa, inquam, i vita est tua, quae vigebit memoria saeculorum omnium, qu posteritas alet, quam ipsa aeternitas semper tuebitur. Hu tu inservias, huic te ostentes oportet, quae quidem quae r retur iam pridem multa habet: nunc etiam quae laudet exsp ctat. Obstupescent posteri certe imperia, provincias, Rh num, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibil

victorias, monumenta, munera, triumphos audientes et legentes tuos. 29. Sed nisi haec urbs stabilita tuis consiliis et institutis erit, vagabitur modo nomen tuum longe atque late: sedem stabilem et domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio, quum alii laudibus ad caelum res tuas gestas efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriae restinxeris, ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam iudicibus, qui multis post saeculis de te iudicabunt et quidem haud scio an incorruptius quam nos. Nam et sine amore et sine cupiditate et rursus sine odio et sine invidia iudicabunt. 30. Id autem etiam si tum ad te, ut quidam falso putant, non pertinebit, nunc certe pertinet esse te talem, ut tuas laudes obscuratura nulla umquam sit oblivio.

X. Diversae voluntates civium fuerunt distractaeque sententiae. Non enim consiliis solum et studiis, sed armis etiam et castris dissidebamus: erat enim obscuritas quaedam, erat certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant quid optimum esset, multi quid sibi expediret, multi quid deceret, non nulli etiam quid liceret. 31. Perfuncta res publica est hoc misero fatalique bello: vicit is, qui non fortuna inflammaret odium suum, sed bonitate leniret: nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exsilio aut morte dignos iudicaret. Arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est iniustusque civis, qui armorum periculo liberatus animum tamen retinet armatum, ut etiam ille melior sit, qui in acie cecidit, qui in causa animam profudit. Quae enim pertinacia quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. 32. Sed iam omnis fracta dissensio est armis et exstincta aequitate victoris: restat ut omnes unum velint, qui modo habent aliquid non solum sapientiae, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Caesar, salvo et in ista sententia, qua quum antea tum hodie vel maxime usus es, manente salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui haec salva esse volumus, et hortamur et obsecramus, ut vitae tuae et saluti consulas, omnesque tibi, ut pro aliis etiam loquar quod de me ipse sentio, quoniam subesse aliquid putas quod cavendum sit, non modo excu-

bias et custodias, sed etiam laterum nostrorum oppo corporum pollicemur.

XI. 33. Sed ut unde est orsa, in eodem terminetur maximas tibi omnes gratias agimus, C. Caesar, maiore habemus. Nam omnes idem sentiunt, quod ex omniu cibus et lacrimis sentire potuisti: sed quia non est o stantibus necesse dicere, a me certe dici volunt, cui i est quodam modo, et quod fieri decet M. Marcello a ordini populoque Romano et rei publicae reddito, fier telligo. Nam laetari omnes non de unius solum, sed d muni omnium salute sentio. 34. Quod autem summa volentiae est, quae mea erga illum omnibus semper n ut vix C. Marcello, optimo et amantissimo fratri, praet quidem cederem nemini, quum id sollicitudine, cura, tam diu praestiterim, quam diu est de illius salute dubi certe hoc tempore magnis curis, molestiis, doloribus tus praestare debeo. Itaque, C. Caesar, sic tibi gratia ut omnibus me rebus a te non conservato solum, sed ornato, tamen ad tua in me unum innumerabilia merita, fieri iam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo facto lus accesserit.

M. TULLII CICERONIS
PRO Q. LIGARIO ORATIO.

ARGUMENTUM.

Q. Ligarius ante, quam bellum civile inter C. Caesarem Pompeium ortum est, C. Considium Longum pro praetore leg provinciam Africam secutus erat. Is decedens de provincia liquerat in Africa Q. Ligarium eumque provinciae praefecerat. interea bellum civile exortum esset, qui in ea provincia parti Pompeii studuerunt, flagitaverunt a Q. Ligario, ut ipse quoque adversus C. Caesarem susciperet Pompeioque provinciam cons Quum is tamen nullo se implicari negocio passus esset, P. Atti rus, quem contra C. Caesarem militantem in agro Piceno ad Au

ohortes, quas ducebat, deseruerant, in Africam venit et imperium ad-ipuit. Qui quum paucis ante annis ex praetura eam provinciam ob-inuisset, facile dilectu habito duas legiones effecit. Quam ob rem quum .. Aelius Tubero, cui ex senatus consulto sorte ea provincia obtigis-et, in Africam veniret, ut provinciam adiret, a P. Varo exclusus est ique ne hoc quidem permissum, ut infirmum filium exponeret atque .quam hauriret, qua in re gerenda P. Varus Q. Ligarii, qui legatus in rovincia remanserat, opera usus est. L. Aelius quum esset exclusus frica cum filio suo in Macedoniam se contulerat atque in Cn. Pompeii astra pervenerat, post autem pugna Pharsalica commissa veniam a . Caesare impetraverat. Q. Ligarius interea una cum C. Considio filio roelio ad Thapsum facto in potestatem Caesaris apud Adrumetum perve-erat, qui eum concessa vita solum vertere iussit. Anno p. u. c. 708. uum fratres Q. Ligarii id conarentur efficere, ut fratri reditum C. Cae-ar concederet, ne id impetrarent, a P. Aelio Tuberone filio apud C. aesarem dictatorem Q. Ligarius de maiestate, ut videtur, accusatus t, conferas Quinctiliani *instit. orat.* lib. XI. c. 1. §. 80. et *Digestor.* . I. t. 2. fr. 2. §. 46. Eum hac ipsa oratione, quae infra legitur, a cum C. Pansa M. Cicero ita defendit, ut C. Caesar eum crimine eraret reditumque concederet.

I. 1. Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem non aditum, propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Liga-um in Africa fuisse, idque C. Pansa, praestanti vir ingenio, etus fortasse familiaritate ea, quae est ei tecum, ausus est nfiteri. Itaque quo me vertam nescio. Paratus enim ve-eram, quum tu id neque per te scires neque audire aliunde otuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem ab-erer. Sed quoniam diligentia inimici investigatum est quod tebat, confitendum est, opinor, praesertim quum meus ne-essarius C. Pansa fecerit, ut id integrum iam non esset, nissaque controversia omnis oratio ad misericordiam tuam onferenda est, qua plurimi sunt conservati, quum a te non berationem culpae, sed errati veniam impetravissent. 2. abes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, onfitentem reum, sed tamen hoc confitentem, se in ea parte uisse, qua te, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. aque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam igarii ullam culpam reprehendatis.

Q. enim Ligarius, quum esset nulla belli suspicio, legatus Africam cum C. Considio profectus est: qua in legatione civibus et sociis ita se probavit, ut decedens Considius

provincia satis facere hominibus non posset, si quemquam alium provinciae praefecisset. Itaque Ligarius, quum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus: cui sic praefuit in pace, ut et civibus et sociis gratissima esset eius integritas ac fides. 3. Bellum subito exarsit, quod qui erant in Africa ante audierunt geri quam parari. Quo audito, partim cupiditate inconsiderata, partim caeco quodam timore primo salutis, post etiam studii sui quaerebant aliquem ducem, quum Ligarius, domum spectans, ad suos redire cupiens, nullo se implicari negocio passus est. Interim P. Attius Varus, qui praetor Africam obtinuerat, Uticam venit. Ad eum statim concursum est. Atque ille non mediocri cupiditate adripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod ad privatum clamore multitudinis imperitae, nullo publico consilio deferebatur. 4. Itaque Ligarius, qui omne tale negocium cuperet effugere, paullum adventu Vari conquievit. II. Adhuc, C. Caesar, Q. Ligarius omni culpa vacat. Domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus est: in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere: num igitur remansio? Multo minus. Nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio necessitatem etiam honestam. Ergo haec duo tempora carent crimine: unum, quum est legatus profectus, alterum, quum efflagitatus a provincia praepositus Africae est. 5. Tertium tempus est, quod post adventum Vari in Africa restitit, quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticae quam Romae, cum P. Attio quam cum concordissimis fratribus, cum alienis esse quam cum suis maluisset? Quum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset propter incredibilem quemdam fratrum amorem, hic aequo animo esse potuit belli discidio distractus a fratribus?

6. Nullum igitur habes, Caesar, adhuc in Q. Ligario signum alienae a te voluntatis: cuius ego causam animadverte, quaeso, qua fide defendam: prodo meam. O clementiam admirabilem atque omnium laude, praedicatione, litteris

monumentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse, nec tuas tacitas cogitationes extimescit nec quid tibi de alio audienti de se ipso occurrat reformidat. III. Vide quam non reformidem: vide quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi apud te dicenti oboriatur: quantum potero, voce contendam, ut populus hoc Romanus exaudiat: 7. suscepto bello, Caesar, gesto etiam ex parte magna, nulla vi coactus, iudicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? Nempe apud eum, qui, quum hoc sciret, tamen me, ante quam vidit, rei publicae reddidit: qui ad me ex Aegypto litteras misit, ut essem idem qui fuissem: qui, quum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est: a quo hoc ipso C. Pansa mihi hunc nuncium perferente concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique se salutem putavit dare, si eam nullis spoliatam ornamentis dedisset. 8. Vide, quaeso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, de Ligarii non audeam confiteri. Atque haec propterea de me dixi, ut mihi Tubero, quum de se eadem dicerem, ignosceret: cuius ego industriae gloriaeque faveo vel propter propinquam cognationem, vel quod eius ingenio studiisque delector, vel quod laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. 9. Sed hoc quaero: Quis putat esse crimen fuisse in Africa? Nempe is, qui et ipse in eadem Africa esse voluit et prohibitum se a Ligario queritur, et certe contra ipsum Caesarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, tuus ille destrictus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? quis sensus erat armorum tuorum? quae tua mens, oculi, manus, ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo: commoveri videtur adolescens: ad me revertar: iisdem in armis fui. IV. 10. Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut quod hic potest nos possemus? Quorum igitur impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? Atque in hac causa non nihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero, quod homo quum ingenio

lum etiam doctrina excellens genus hoc causae quod esset non viderit. Nam si vidisset, quovis profecto quam isto modo a te agi maluisset.

Arguis fatentem. Non est satis. Accusas eum, qui causam habet aut, ut ego dico, meliorem quam tu aut, ut tu vis, parem. 11. Haec admirabilia, sed prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur. Hoc egit civis Romanus ante te nemo: externi isti mores usque ad sanguinem incitari solent odio aut levium Graecorum aut immanium barbarorum. Nam quid agis aliud? ut Romae ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho, avunculo, ne cum eius filio, consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? Num est? num potest magis carere his omnibus quam caret? Italia prohibetur, exsulat. Non tu ergo eum patria privare, qua caret, sed vita vis. 12. At istud ne apud eum quidem dictatorem, qui omnes, quos oderat, morte mulctabat, quisquam egit isto modo. Ipse iubebat occidi nullo postulante, praemiis etiam invitabat: quae tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est. V. Ego vero istud non postulo, inquies. Ita mehercule existimo, Tubero. Novi enim te, novi patrem, novi domum nomenque vestrum: studia generis ac familiae vestrae virtutis, humanitatis, doctrinae, plurimarum artium atque optimarum nota mihi sunt. 13. Itaque certo scio vos non petere sanguinem, sed parum attenditis. Res enim eo spectat, ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius est, non videamini esse contenti. Quae est igitur alia praeter mortem? Si enim est in exsilio, sicuti est, quid amplius postulatis? An, ne ignoscatur? Hoc vero multo acerbius multoque durius. Quod nos [domi] petimus precibus, lacrimis, strati ad pedes, non tam nostrae causae fidentes quam huius humanitati, id ne impetremus pugnabis, et in nostrum fletum irrumpes, et nos iacentes ad pedes supplicum voce prohibebis? 14. Si, quum hoc domi faceremus, quod et fecimus et, ut spero, non frustra fecimus, tu repente irruisses et clamare coepisses: C. Caesar, cave ignoscas, cave te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereat, nonne om-

nem humanitatem exuisses? Quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id a te in foro oppugnari? et in tali miseria multorum perfugium misericordiae tollere? Dicam plane, Caesar, quod sentio. 15. Si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per te, inquam, obtines — intelligo quid loquar —, acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi enim essent de victoribus qui te crudelem esse vellent, quum etiam de victis reperiantur! quam multi qui quum a te ignosci nemini vellent, impedirent clementiam tuam, quum etiam hi, quibus ipse ignovisti, nolint te esse in alios misericordem! 16. Quod si probare Caesari possemus in Africa Ligarium omnino non fuisse, si honesto et misericordi mendacio saluti civi calamitoso esse vellemus, tamen hominis non esset, in tanto discrimine et periculo civis refellere et redarguere nostrum mendacium, et, si esset alicuius, eius certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est errare Caesarem nolle, aliud nolle misereri. Tunc diceres: Caesar, cave credas: fuit in Africa, tulit arma contra te. Nunc quid dicis? Cave ignoscas. Haec nec hominis nec ad hominem vox est, qua qui apud te, C. Caesar, utitur, suam citius abiiciet humanitatem quam extorquebit tuam.

VI. 17. Ac primus aditus et postulatio Tuberonis haec, ut opinor, fuit: velle se de Q. Ligarii scelere dicere. Non dubito quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi sceleris adferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? Cur? isto nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant, alii timorem: qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissime, temeritatem: scelus praeter te adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium ac verum nomen nostri mali quaeritur, fatalis quaedam calamitas incidisse videtur et improvidas hominum mentes occupavisse, ut nemo mirari debeat humana consilia divina necessitate esse superata. 18. Liceat esse miseros: quamquam hoc victore esse non possumus. Sed non loquor de nobis: de illis loquor, qui occiderunt. Fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris vero crimine, furoris, parricidii liceat Cn. Pompeio mor-

tuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Caesar, audivit, aut tua quid aliud arma voluerunt nisi a te contumeliam propulsare? Quid egit tuus invictus exercitus, nisi ut suum ius tueretur et dignitatem tuam? Quid? tu, qui pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? 19. Mihi vero, Caesar, tua in me maxima merita tanta certe non viderentur, si me ut sceleratum a te conservatum putarem. Quo modo autem tu de re publica bene meritus esses, quum tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Caesar, initio, non bellum, neque hostile odium, sed civile discidium, utrisque cupientibus rem publicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat paene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte quod probari posset: nunc melior ea iudicanda est, quam etiam di adiuverunt. Cognita vero clementia tua quis non eam victoriam probet, in qua occidit nemo nisi armatus?

VII. 20. Sed ut omittam communem causam, veniamus ad nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire an vos in Africam non venire? Poteramusne, inquies, quum senatus censuisset? Si me consulis, nullo modo. Sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, quum parere senatui necesse erat: vos tunc paruistis, quum paruit nemo, nisi qui voluit. Reprehendo igitur? Minime vero. Neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiae, disciplinae. Sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. 21. Tuberonis sors coniecta est ex senatus consulto, quum ipse non adesset, morbo etiam impediretur. Statuerat excusare. Haec ego novi propter omnes necessitudines, quae mihi sunt cum L. Tuberone: domi una eruditi, militiae contubernales, post adfines, in omni denique vita familiares: magnum etiam vinculum, quod iisdem studiis semper usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse: sed ita quidam agebat, ita rei publicae sanctissimum nomen opponebat, ut, etiam si aliter senti-

ret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset. 22. Cessit auctoritati amplissimi viri vel potius paruit. Una est profectus cum iis, quorum erat una causa: tardius iter fecit: itaque in Africam venit iam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur vel ira potius. Nam si crimen est ullum voluisse, non minus magnum est vos Africam, arcem omnium provinciarum, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere voluisse quam aliquem se maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat: fasces certe habebat. 23. Sed quoquo modo se illud habet, haec querela vestra, Tubero, quid valet? Recepti in provinciam non sumus. Quid, si essetis? Caesarine eam tradituri fuissetis an contra Caesarem retenturi? VIII. Vide quid licentiae, Caesar, nobis tua liberalitas det vel potius audaciae. Si responderit Tubero, Africam, quo senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse, non dubitabo apud ipsum te, cuius id eum facere interfuit, gravissimis verbis eius consilium reprehendere. Non enim, si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. 24. Sed iam hoc totum omitto, non tam ne offendam tuas patientissimas aures, quam ne Tubero quod numquam cogitavit facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam, provinciam unam ex omnibus huic victoriae maxime infestam, in qua erat rex potentissimus, inimicus huic causae, aliena voluntas conventus firmi atque magni. Quaero: quid facturi fuistis? quamquam quid facturi fueritis dubitem, quum videam quid feceritis? Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere et prohibiti summa cum iniuria. 25. Quo modo id tulistis? acceptae iniuriae querelam ad quem detulistis? Nempe ad eum, cuius auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. Quod si Caesaris causa in provinciam veniebatis, ad eum profecto exclusi provincia venissetis. Venistis ad Pompeium. Quae est ergo apud Caesarem querela, quum eum accusetis, a quo queramini prohibitos esse vos contra Caesarem gerere bellum? Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis, gloriemini per me licet, vos provinciam fuisse Caesari tradituros. Etiam si a Varo et a quibusdam aliis prohibiti estis, ego tamen confitebor culpam esse Ligarii,

qui vos tantae laudis occasione privaverit. IX. 26. Sed vide, quaeso, C. Caesar, constantiam ornatissimi viri L. Tuberonis, quam ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi a te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quae fuit igitur umquam in ullo homine tanta constantia? constantiam dico? nescio an melius patientiam possim dicere. Quotus enim quisque istud fecisset, ut, a quibus in dissensione civili non esset receptus, esset etiam cum crudelitate reiectus, ad eos ipsos rediret? Magni cuiusdam animi atque eius viri est, quem de suscepta causa propositaque sententia nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum possit depellere. 27. Ut enim caetera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, nobilitas, splendor, ingenium, quae nequaquam fuerunt, hoc certe praecipuum Tuberonis fuit, quod iusto cum imperio ex senatus consulto in provinciam suam venerat. Hinc prohibitus non ad Caesarem, ne iratus, non domum, ne iners, non in aliquam regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus erat, videretur: in Macedoniam ad Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam causam, a qua erat reiectus cum iniuria. 28. Quid? quum ista res nihil commovisset eius animum, ad quem veneratis, languidiore, credo, studio in causa fuistis: tantum modo in praesidiis eratis, animi vero a causa abhorrebant: an, ut fit in civilibus bellis ...... nec in vobis magis quam in reliquis! omnes enim vincendi studio tenebamur. Pacis equidem semper auctor fui, sed tum sero: erat enim amentis, quum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus: tu certe praecipue, qui in eum locum veneras, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses. Quamquam, ut nunc se res habet, non dubito quin hanc salutem anteponas illi victoriae. X. 29. Haec ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiae vestrae aut Caesarem beneficii sui poeniteret. Nunc quaero utrum vestras iniurias an rei publicae persequamini: si rei publicae, quid de vestra in illa causa perseverantia respondebitis? si vestras, videte ne erretis, qui Caesarem vestris inimicis iratum fore putetis, quum ignoverit suis.

Itaque num tibi videor in causa Ligarii esse occupatus? num de eius facto dicere? Quidquid dixi, ad unam summam

referri volo vel humanitatis vel clementiae vel misericordiae. 30. Causas, Caesar, egi multas equidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum, certe numquam hoc modo: Ignoscite, iudices: erravit, lapsus est, non putavit: si umquam posthac. Ad parentem sic agi solet, ad iudices: Non fecit, non cogitavit: falsi testes, fictum crimen. Dic te, Caesar, de facto Ligarii iudicem esse: quibus in praesidiis fuerit quaere: taceo, ne haec quidem colligo, quae fortasse valerent etiam apud iudicem: Legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo ipso non acerbus, iam est totus animo ac studio tuus. Ad iudicem sic agi solet, sed ego apud parentem loquor: Erravit, temere fecit, poenitet: ad clementiam tuam confugio, delicti veniam peto, ut ignoscatur oro. Si nemo impetravit, adroganter: si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti. 31. An sperandi Ligario causa non sit, quum mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi? Quamquam nec in hac oratione spes est posita causae nec in eorum studiis, qui a te pro Ligario petunt, tui necessarii. XI. Vidi enim et cognovi quid maxime spectares, quum pro alicuius salute multi laborarent: causas apud te rogantium gratiosiores esse quam vultus, neque te spectare quam tuus esset necessarius is, qui te oraret, sed quae illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi videantur interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedas. Sed video tamen apud te causas, ut dixi, valere plus quam preces, ab iisque te moveri maxime, quorum iustissimum videas dolorem in petendo.

32. In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facis necessariis tuis, sed hoc, quaeso, considera, quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiae ac robur rei publicae, proponere. Nosti optimos homines. Animadverte horum omnium maestitiam et dolorem: huius T. Brocchi, de quo non dubito quid existimes, lacrimas squaloremque ipsius et filii vides. 33. Quid de fratribus dicam? Noli, Caesar, putare de unius capite nos agere. Aut tres tibi Ligarii retinendi in civitate sunt aut tres ex civitate exterminandi. Nam

quodvis exsilium his est optatius quam patria, quam dom
quam di penates, uno illo exsulante. Si fraterne, si pie, s
cum dolore faciunt, moveant te horum lacrimae, mov
pietas, moveat germanitas: valeat tua vox illa, quae vi
Te enim dicere audiebamus nos omnes adversarios pu
nisi qui nobiscum essent: te omnes, qui contra te non
sent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem omnium, h
Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Caesetium, L
Corfidium, hos omnes equites Romanos, qui adsunt ve
mutata, non solum notos tibi, verum etiam probatos vir
qui tecum fuerunt? Atque his irascebamur, hos requireb
mus, his non nulli etiam minabantur. Conserva igitur t
suos, ut, quem ad modum caetera, quae dicta sunt a te, s
hoc verissimum reperiatur. XII. 34. Quod si penitus p
spicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tec
iudicares fuisse. An potest quisquam dubitare quin, si
Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia fui
futurus, in qua fratres fuerunt? Quis est qui horum cons
sum conspirantem et paene conflatum in hac prope aequ
tate fraterna non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis pri
futurum fuisse, quam ut hi fratres diversas sententias fort
nasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerun
tempestate abreptus est unus, qui si consilio id fecisset, es
set eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti. 35.
Sed ierit ad bellum, dissenserit non a te solum, verum eti
a fratribus: hi te orant tui. Equidem, quum tuis omnib
negociis interessem, memoria teneo qualis T. Ligarius qu
stor urbanus fuerit erga te et dignitatem tuam. Sed par
est me hoc meminisse, spero etiam te, qui oblivisci nihil so
les nisi iniurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam in
genii tui, te aliquid de huius illo quaestorio officio, etiam d
aliis quibusdam quaestoribus reminiscentem, recordari. 36.
Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud — neque eni
haec divinabat —, nisi ut eum studiosum et bonum vir
iudicares, nunc a te supplex fratris salutem petit: quam hu
admonitus officio quum utrisque his dederis, tres fratr
optimos et integerrimos non solum sibi ipsos neque his t
ac talibus viris neque nobis necessariis suis, sed etiam r

ublicae condonaveris. 37. Fac igitur, quod de homine nobilissimo et clarissimo fecisti nuper in curia, nunc idem foro de optimis et huic omni frequentiae probatissimis fratribus. Ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cuius voluntatem carissimam semper habuisti, et, si e dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit, li, obsecro, dubitare, C. Caesar, similem illi gloriae laudem am saepissime quaerere. Nihil est tam populare quam bonitas, nulla de virtutibus tuis plurimis nec admirabilior nec atior misericordia est. 38. Homines enim ad deos nulla propius accedunt quam salutem hominibus dando. Nihil bet nec fortuna tua maius quam ut possis, nec natura meus quam ut velis servare quam plurimos. Longiorem orationem causa fortasse postulabat, tua certe natura breviorem. a re quum utilius esse arbitrer te ipsum quam me aut emquam loqui tecum, finem iam faciam: tantum te admobo, si illi absenti salutem dederis, praesentibus his omnis te daturum.

M. TULLII CICERONIS

PRO REGE DEIOTARO AD C. CAESAREM ORATIO.

ARGUMENTUM.

Deiotarus, Gallograeciae sive Galatiae tetrarches, quod summa fide t populum Romanum sese applicaverat, a Cn. Pompeio Armeniae inoris regno donatus et a senatu rex appellatus erat. Sed quum, ello civili inter Cn. Pompeium et C. Caesarem exorto, Pompeii pars secutus esset, Caesar bello Alexandrino composito in Asiam proctus, Pharnace Ponti rege superato Deiotarum regno Armeniae multavit, partem possessionum et nomen regium reliquit. Sed etiam doesticae inimicitiae fuerunt Deiotaro cum genero suo, Saocondario, usque filio, nepote Deiotari, Castore: qui eum Romae apud C. Caerem dictatorem anno p. u. c. 709. Q. Fabio Maximo C. Trebonio ss. suffectis reum fecerunt, quod ipsi C. Caesari, apud se, quum esset Asia devicto Pharnace, deversanti insidias parasset, eamque accusaonem quasi testis sceleris Phidippus, medicus Deiotari, ab eius legatis

Romam missis perfidiae causa abductus adiuvit. Legati regis, fide permanserant, causam ad M. Ciceronem detulerunt, veter spitem atque amicum Deiotari, qui eum apud C. Caesarem in mesticos parietes hac ipsa, quae infra legitur, oratione defendi

I. 1. Quum in omnibus causis gravioribus, C. Caes tio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videt usus vel aetas mea postulare, tum in hac causa ita me perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi adferat lutem regis Deiotari defendendam, tantum facultatis detrahat. Primum dico pro capite fortunisque regis, ipsum, etsi non iniquum est, in tuo dumtaxat pericul men est ita inusitatum, regem reum capitis esse, ut ant tempus non sit auditum. 2. Deinde eum regem, quem antea cuncto cum senatu solebam pro perpetuis eius stram rem publicam meritis, nunc contra atrocissimu men cogor defendere. Accedit ut accusatorum alteriu delitate, alterius indignitate conturber. Crudelem Cast ne dicam sceleratum et impium, qui nepos avum in men capitis adduxerit adolescentiaeque suae terrorem lerit ei, cuius senectutem tueri et tegere debebat, con dationemque ineuntis aetatis ab impietate et ab scele xerit: avi servum, corruptum praemiis, ad accusandu minum impulerit, a legatorum pedibus abduxerit. 3. tivi autem dominum accusantis et dominum absentem minum amicissimum nostrae rei publicae quum os vid quum verba audiebam, non tam adflictam regiam con nem dolebam quam de fortunis communibus extimesc Nam quum more maiorum de servo in dominum ne to tis quidem quaeri liceat, in qua quaestione dolor elice ram vocem possit etiam ab invito, exortus est servu quem in eculeo appellare non posset, eum accuset sc

II. 4. Perturbat me, C. Caesar, etiam illud interdum, tamen quum te penitus recognovi, timere desino: re iniquum est, sed tua sapientia fit aequissimum — n cere apud eum de facinore, contra cuius vitam consili cinoris inisse arguare, quum per se ipsum consideres, est: nemo enim fere est qui sui periculi iudex non s

quiorem quam reo praebeat —: sed tua, C. Caesar, praeans singularisque natura hunc mihi metum minuit. Non im tam timeo quid tu de rege Deiotaro, quam intelligo quid te caeteros velis iudicare. 5. Moveor etiam loci ipsius solentia, quod tantam causam, quanta nulla umquam in sceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, co extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum udia niti solent: in tuis oculis, in tuo ore vultuque acquieo, te unum intueor, ad te unum omnis spectat oratio. Quae ihi ad spem obtinendae veritatis gravissima sunt, ad motum imi et ad omnem impetum dicendi contentionemque leora. 6. Hanc enim, C. Caesar, causam si in foro dicerem dem audiente et disceptante te, quantam mihi alacritatem puli Romani concursus adferret! Quis enim civis ei regi n faveret, cuius omnem aetatem in populi Romani bellis nsumptam esse meminisset? Spectarem curiam, intuerer rum, caelum denique testarer ipsum. Sic, quum et deom immortalium et populi Romani et senatus beneficia in gem Deiotarum recordarer, nullo modo mihi deesse posset atio. 7. Quae quoniam angustiora parietes faciunt actioie maximae causae debilitatur loco, tuum est, Caesar, qui o multis saepe dixisti, quid mihi nunc animi sit ad te sum referre, quo facilius quum aequitas tua tum audiendi ligentia minuat hanc perturbationem meam.

Sed ante quam de accusatione ipsa dico, de accusatorum e pauca dicam: qui quum videantur neque ingenio neque su atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam n sine aliqua spe et cogitatione venerunt. III. 8. Iratum regi Deiotaro fuisse non erant nescii: adfectum illum quiisdam incommodis et detrimentis propter offensionem animi i meminerant, teque quum huic iratum, tum sibi amicum se cognoverant, quodque apud ipsum te de tuo periculo cerent, fore putabant ut in exulcerato animo facile fictum imen insideret. Quam ob rem hoc nos primum metu, Caeir, per fidem et constantiam et clementiam tuam libera, ne sidere in te ullam partem iracundiae suspicemur. Per xteram istam te oro, quam regi Deiotaro hospes hospiti rrexisti, istam, inquam, dexteram non tam in bellis neque

in proeliis quam in promissis et fide firmiorem. Tu
domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti: t
di penates acceperunt: te amicum et placatum Deiotari
arae focique viderunt. 9. Quum facile orari, Caesar
semel exorari soles. Nemo umquam te placavit inir
qui ullas resedisse in te simultatis reliquias senserit. (
quam cui sunt inauditae cum Deiotaro querelae tuae?
quam illum tu accusavisti ut hostem, sed ut amicum
parum functum, quod propensior in Cn. Pompeii ami
fuisset quam in tuam: cui tamen ipsi rei veniam te da
fuisse dicebas, si tum auxilia Pompeio, vel si etiam
misisset, ipse aetatis excusatione usus esset. 10. Ita
maximis eum rebus liberares, perparvam amicitiae c
relinquebas. Itaque non solum in eum non animadve
sed omni metu liberavisti, hospitem agnovisti, regem re
sti. Neque enim ille odio tui progressus est, sed errore
muni lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine
honorificentissimis decretis appellavisset, quique illu
dinem ab adolescentia gravissimum sanctissimumque d
set, iisdem rebus est perturbatus homo longinquus et a
gena, quibus nos in media re publica nati semperque ve
IV. 11. Quum audiret senatus consentientis auctoritate
sumpta esse, consulibus, praetoribus, tribunis plebis,
imperatoribus rem publicam defendendam datam, move
animo et vir huic imperio amicissimus de salute popul
mani extimescebat, in qua etiam suam esse inclusam
bat. In summo tamen timore quiescendum sibi esse
trabatur. Maxime vero perturbatus est, ut audivit, co
ex Italia profugisse omnesque consulares — sic ei
nunciabatur —, cunctum senatum, totam Italiam effusam.
bus enim nunciis et rumoribus patebat ad orientem
nulli veri nuncii subsequebantur. Nihil ille de condicio
tuis, nihil de studio concordiae et pacis, nihil de con
tione audiebat certorum hominum contra dignitatem
Quae quum ita essent, tamen usque eo se tenuit, qu
Cn. Pompeio ad eum legati litteraeque venerunt. 12. Ign
ignosce, Caesar, si eius viri auctoritati rex Deiotarus c
quem nos omnes secuti sumus: ad quem quum di atque ho

omnia ornamenta congessissent, tum tu ipse plurima et maxima. Neque enim, si tuae res gestae caeterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeii memoriam amisimus. Quantum nomen illius fuerit, quantae opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi Romani, quanti senatus, quanti tui quis ignorat? Tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus praestitisti. Itaque Cn. Pompeii bella, victorias, triumphos, consulatus admirantes numerabamus: tuos enumerare non possumus. V. 13. Ad eum igitur rex Deiotarus venit hoc misero fatalique bello, quem antea iustis hostilibusque bellis adiuverat, quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate coniunctus, et venit vel rogatus ut amicus, vel arcessitus ut socius, vel evocatus ut is, qui senatui parere didicisset: postremo venit ad fugientem, non ad insequentem, id est ad periculi, non ad victoriae societatem. Itaque Pharsalico proelio facto a Pompeio discessit: spem infinitam persequi noluit: vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satis factum esse duxit: domum se contulit, teque Alexandrinum bellum gerente utilitatibus tuis paruit. 14. Ille exercitum Cn. Domitii, amplissimi viri, suis tectis et copiis sustentavit: ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum [et probatissimum omnibus] delegisti, pecuniam misit: ille iterum, ille tertio auctionibus factis pecuniam dedit, qua ad bellum uterere: ille corpus suum periculo obiecit, tecumque in acie contra Pharnacem fuit tuumque hostem esse duxit suum. Quae quidem a te in eam partem accepta sunt, Caesar, ut eum amplissimo regis honore et nomine adfeceris.

15. Is igitur non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus, arguitur te domi suae interficere voluisse: quod tu, nisi eum furiosissimum iudicas, profecto suspicari non potes. Ut enim omittam cuius tanti sceleris fuerit in conspectu deorum penatium necare hospitem, cuius tantae importunitatis omnium gentium atque omnis memoriae clarissimum lumen exstinguere, cuius tantae ferocitatis victorem orbis terrarum non extimescere, cuius tam inhumani et ingrati animi, a quo rex appellatus esset, in eo ty-

rannum inveniri, ut haec omittam, cuius tanti furoris fuit omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes socios, omnes liberos populos, omnes provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? Quonam ille modo cum regno, cum domo, cum coniuge, cum carissimo filio distractus esset, tanto scelere non modo perfecto, sed etiam cogitato? VI. 16. At, credo, haec homo inconsultus et temerarius non videbat. Quis consideratior illo? [quis tectior?] quis prudentior? quamquam hoc loco Deiotarum non tam ingenio et prudentia quam fide et religione vitae defendendum puto. Nota tibi est hominis probitas, C. Caesar, noti mores, nota constantia. Cui porro, qui modo populi Romani nomen audivit, Deiotari integritas, gravitas, virtus, fides non audita est? Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem caderet propter metum praesentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus, id vos et a viro optimo et ab homine minime stulto cogitatum esse confingitis. 17. At quam non modo non credibiliter, sed ne suspiciose quidem! Quum, inquit, in castellum Luceium venisset et domum regis hospitis tui, devertisses, locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus te rex munerare constituerat. Huc te e balneo, prius quam accumberes, ducere volebat. Erant enim armati, qui te interficerent, in eo ipso loco collocati. En crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset. Ego mehercules, Caesar, initio, quum est ad me ista causa delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto adolescente esse corruptum, hoc sum suspicione percussus: Medicum iudicem subornavit: finget videlicet aliquod crimen veneni. Etsi a veritate longe, tamen a consuetudine criminandi non multum res abhorrebat. 18. Quid ait medicus? Nihil de veneno. At id fieri potuit primum occultius in potione vel in cibo: deinde etiam impunius fit, quod quum est factum, negari potest. Si palam te interemisset, omnium in se gentium non solum odia, sed etiam arma convertisset: si veneno, Iovis illius quidem hospitalis numen numquam celare potuisset, homines fortasse celavisset. Quod igitur et conari occultius et efficere cautius potuit, id tibi, et medico callido et servo, ut putabat,

fideli, non credidit: de armis, de ferro, de insidiis celare te noluit? 19. At quam festive crimen contexitur! Tua te, inquit, eadem, quae saepe, fortuna servavit: negavisti tum te inspicere velle. VII. Quid postea? an Deiotarus rex, illo tempore non perfecta re, continuo dimisit exercitum? Nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, quum coenavisses, rediturum dixeras, itaque fecisti. Horam unam aut duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, retinere magnum fuit? Quum in convivio comiter et iucunde fuisses, tum illuc isti, ut dixeras. Quo in loco Deiotarum talem erga te cognovisti, qualis rex Attalus in P. Africanum fuit, cui magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia, quae Africanus inspectante exercitu accepit. Quod quum praesens Deiotarus regio et animo et more fecisset, tu in cubiculum discessisti. 20. Obsecro, Caesar, repete illius temporis memoriam, pone ante oculos illum diem, vultus hominum te intuentium atque admirantium recordare. Num quae trepidatio? num qui tumultus? num quid nisi moderate, nisi quiete, nisi ex hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? Quid igitur causae excogitari potest cur te lotum voluerit, coenatum noluerit occidere? 21. In posterum, inquit, diem distulit, ut, quum in castellum Luceium ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video causam loci mutandi, sed tamen acta res criminose est. Quum, inquit, vomere te post coenam velle dixisses, in balneum te ducere coeperunt: ibi enim erant insidiae. At te eadem tua fortuna servavit: in cubiculo malle dixisti. Di te perduint, fugitive! ita non modo nequam et improbus, sed fatuus et amens es. Quid? ille signa aënea in insidiis posuerat, quae e balneo in cubiculum transire non possent? Habes crimina insidiarum: nihil enim dixit amplius. Horum, inquit, eram conscius. Quid tum? Ita ille demens erat, ut eum, quem conscium tanti sceleris haberet, a se dimitteret? Romam etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum et C. Caesarem, cui fecisset insidias? praesertim quum is unus esset qui posset de absente se indicare? 22. Et fratres meos, inquit, quod erant conscii, in vincula coniecit. Quum igitur eos vinciret, quos secum

habebat, te solutum Romam mittebat, qui eadem scires illos scire dicis?

VIII. Reliqua pars accusationis duplex fuit: una re{ speculis fuisse semper, quum a te animo esset alieno, exercitum eum contra te magnum comparasse. De ex dicam breviter, ut caetera. Numquam eas copias rex tarus habuit, quibus inferre bellum populo Romano p sed quibus fines suos ab excursionibus et latrociniis h tueretur et imperatoribus nostris auxilia mitteret. Atq tea quidem maiores copias alere poterat: nunc exigu tueri potest. 23. At misit nescio quem ad Caecilium: se quos misit, quod ire noluerunt, in vincula coniecit. quaero quam veri simile sit aut habuisse regem quos ret aut eos, qui missi essent, non paruisse, aut, qui dic dientes in tanta re non fuissent, eos vinctos potius qua catos. Sed tamen quum ad Caecilium mittebat, utrun sam illam victam esse nesciebat an Caecilium istum ma hominem putabat? quem profecto is, qui optime nostr mines novit, vel quia nosset vel quia non nosset, cont ret. 24. Addit etiam illud, equites non optimos mi Veteres, credo, Caesar: nihil ad tuum equitatum, sed ex iis, quos habuit, electos. Ait nescio quem ex eo n servum iudicatum. Non arbitror, non audivi: sed i etiam si accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrar

IX. Alieno autem a te animo quo modo fuit? Spe credo, difficiles tibi Alexandreae fore exitus propter regi naturam et fluminis. At eo tempore ipso pecuniam exercitum aluit, ei, quem Asia praefeceras, in nulla re Tibi victori non solum ad hospitium, sed ad periculum atque ad aciem praesto fuit. 25. Secutum est bellum canum. Graves de te rumores: qui etiam furiosu lum Caecilium excitaverunt. Quo tum rex erga te fuit? qui auctionatus sit et se et filium suum exspoliar luerit quam tibi pecuniam non subministrare. At eo, i tempore ipso Nicaeam Ephesumque mittebat qui ru Africanos exciperent et celeriter ad se referrent. I quum esset ei nunciatum Domitium naufragio perisse,

castello circumsederi, de Domitio dixit versum Graecum eadem sententia, qua nos habemus Latinum:

Pereant amici, dum inimici una intercidant.

Quod ille, si esset tibi inimicissimus, numquam tamen dixisset: ipse enim mansuetus, versus immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? Tibi porro inimicus cur esset, a quo quum vel interfici belli lege potuisset, regem et se et filium suum constitutos esse meminisset? 26. Quid deinde? furcifer quo progreditur? Ait hac laetitia Deiotarum elatum vino se obruisse in convivioque nudum saltavisse. Quae crux huic fugitivo potest satis supplicii adferre? Deiotarum saltantem quisquam aut ebrium vidit umquam? Omnes sunt in illo regiae virtutes, quod te, Caesar, ignorare non arbitror, sed praecipue singularis et admiranda frugalitas. Etsi hoc verbo scio laudari reges non solere. Frugi hominem dici, non multum habet laudis in rege: fortem, iustum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem: hae sunt regiae laudes, illa privata est. Ut volet quisque, accipiat: ego tamen frugalitatem, id est modestiam et temperantiam, virtutem maximam iudico. Haec in illo est ab ineunte aetate quum a cuncta Asia, tum a magistratibus legatisque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia negociati sunt, perspecta et cognita. 27. Multis ille quidem gradibus officiorum erga rem publicam nostram ad hoc regium nomen ascendit: sed tamen quidquid a bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res rationesque iungebat, ut non solum tetrarches nobilis, sed etiam optimus pater familias et diligentissimus agricola et pecuarius haberetur. Qui igitur adolescens, nondum tanta gloria praeditus, nihil umquam nisi severissime et gravissime fecerit, is ea existimatione eaque aetate saltavit? X. 28. Imitari, Castor, potius avi mores disciplinamque debebas quam optimo et clarissimo viro fugitivi ore male dicere. Quod si saltatorem avum habuisses neque eum virum, unde pudoris pudicitiaeque exempla peterentur, tamen hoc maledictum minime in illam aetatem conveniret. Quibus ille studiis ab ineunte aetate se imbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optime ut equis uteretur, ea tamen illum cuncta iam

exacta aetate defecerant. Itaque Deiotarum quum plures in equum sustulissent, quod haerere in eo senex posset, admirari solebamus: hic vero adolescens, qui meus in Cilicia miles, in Graecia commilito fuit, quum in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompeium pater miserat, quos concursus facere solebat! quam se iactare! quam ostentare! quam nemini in illa causa studio et cupiditate concedere! 29. Quum vero exercitu amisso ego, qui pacis semper auctor fui, post Pharsalicum autem proelium suasor fuissem armorum non deponendorum, sed abiiciendorum, hunc ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et ipse ardebat studio illius belli et patri satis faciendum esse arbitrabatur. Felix ista domus quae non impunitatem solum adepta sit, sed etiam accusandi licentiam: calamitosus Deiotarus qui et ab eo, qui in iisdem castris fuerit, [non apud te], et a suis accusetur! Vos vestra secunda fortuna, Castor, non potestis sine propinquorum calamitate esse contenti?

XI. 30. Sint sane inimicitiae, quae esse non debebant: rex enim Deiotarus vestram familiam abiectam et obscuram e tenebris in lucem evocavit: quis tuum patrem ante quis esset quam cuius gener esset audivit? Sed quamvis ingrate et impie necessitudinis nomen repudiaretis, tamen inimicitias hominum more gerere poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere vitam, non capitis arcessere. Esto: concedatur haec quoque acerbitatis et odii magnitudo: adeone, ut omnia vitae salutisque communis atque etiam humanitatis iura violentur? Servum sollicitare verbis, spe promissisque corrumpere, abducere domum, contra dominum armare, hoc est non uni propinquo, sed omnibus familiis nefarium bellum indicere. Nam ista corruptela servi si non modo impunita fuerit, sed etiam a tanta auctoritate approbata, nulli parietes nostram salutem, nullae leges, nulla iura custodient. Ubi enim id, quod intus est atque nostrum, impune evolare potest contraque nos pugnare, fit in dominatu servitus, in servitute dominatus. 31. O tempora, o mores! Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus, quum tribunus plebis M. Scaurum principem

civitatis in iudicium populi vocasset Scaurique servus ad eum clam domum venisset et crimina in dominum delaturum se esse dixisset, prehendi hominem iussit ad Scaurumque deduci. Vide quid intersit — etsi inique Castorem cum Domitio comparo: — sed tamen ille inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti: ille incorruptum audire noluit, tu corrupisti: ille adiutorem servum contra dominum repudiavit, tu etiam accusatorem adhibuisti. 32. At semel iste est corruptus a vobis. Nonne, quum esset productus et quum tecum fuisset, refugit ad legatos? nonne ad hunc Cn. Domitium venit? nonne audiente hoc Ser. Sulpicio, clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium coenabat, et hoc T. Torquato, optimo adolescente, se a te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsum esse confessus est? XII. Quae est ista tam impotens, tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? Idcirco in hanc urbem venisti, ut huius urbis iura et exempla corrumperes domesticaque immanitate nostrae civitatis humanitatem inquinares?

33. At quam acute collecta crimina! Blesamius, inquit, — eius enim nomine, optimi viri nec tibi ignoti, male dicebat tibi — ad regem scribere solebat te in invidia esse, tyrannum existimari, statua inter reges posita animos hominum vehementer offensos, plaudi tibi non solere. Nonne intelligis, Caesar, ex urbanis malevolorum sermunculis haec ab istis esse collecta? Blesamius tyrannum Caesarem scriberet? Multorum enim capita civium viderat, multos iussu Caesaris vexatos, verberatos, necatos, multas adflictas et eversas domos, armatis militibus refertum forum. Quae semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus. 34. Solus es, inquam, C. Caesar, cuius in victoria ceciderit nemo nisi armatus. Et quem nos liberi, in summa populi Romani libertate nati, non modo non tyrannum, sed clementissimum in victoria ducimus, is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri potest? Nam de statua quis queritur, una praesertim, quum tam multas videat? Valde enim invidendum est eius statuis, cuius tropaeis non invidemus. Nam si locus adfert invidiam, nullus est ad statuam quidem rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus um-

quam a te est et non numquam obstupefactis hominibus ipsa admiratione compressus est et fortasse eo praetermissus, quia nihil vulgare te dignum videri potest.

XIIII. 35. Nihil a me arbitror praeteritum, sed aliquid ad extremum causae reservatum. Id autem aliquid est, te ut plane Deiotaro reconciliet oratio mea. Non enim iam metuo ne illi tu succenseas: illud vereor ne tibi illum succensere aliquid suspicere: quod abest longissime, mihi crede, Caesar. Quid enim retineat per te meminit, non quid amiserit, neque se a te mulctatum arbiratur, sed, quum existimares multis tibi multa esse tribuenda, quo minus a se, qui in altera parte fuisset, ea sumeres non recusavit. 36. Etenim si Antiochus, Magnus ille, rex Asiae, quum, postea quam a L. Scipione devictus Tauro tenus regnare iussus est, omnem hanc Asiam, quae est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus benigne sibi a populo Romano factum esse, quod nimis magna procuratione liberatus modicis regni terminis uteretur, potest multo facilius se Deiotarus consolari. Ille enim furoris mulctam sustulerat, hic erroris. Omnia tu Deiotaro, Caesar, tribuisti, quum et ipsi et filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento atque servato, nullum beneficium populi Romani, nullum iudicium de se senatus imminutum putat. Magno animo et erecto est, nec umquam succumbet inimicis, ne fortunae quidem. 37. Multa se arbitratur et peperisse ante factis et habere in animo atque virtute, quae nullo modo possit amittere. Quae enim fortuna aut quis casus aut quae tanta possit iniuria omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? Ab omnibus est enim iis ornatus, qui, postea quam in castris esse potuit per aetatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt: senatus vero iudicia de illo tam multa tamque honorifica, quae publicis populi Romani litteris monumentisque consignata sunt, quae umquam vetustas obruet aut quae tanta delebit oblivio? Quid de virtute eius dicam? de magnitudine animi, gravitate, constantia? quae omnes docti atque sapientes summa, quidam etiam sola bona esse dixerunt, hisque non modo ad bene, sed etiam ad beate vivendum contentam esse virtutem. 38. Haec ille reputans et dies noctesque cogitans non modo

tibi non succenset — esset enim non solum ingratus, sed etiam amens—, verum omnem tranquillitatem et quietem senectutis acceptam refert clementiae tuae. XIV. Quo quidem animo quum antea fuit tum non dubito quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit ab omnique sollicitudine abstraxerit. Iubes enim eum bene sperare et bono esse animo, quod scio te non frustra scribere solere. Memini enim iisdem fere verbis ad me te scribere meque tuis litteris bene sperare non frustra esse iussum. 39. Laboro equidem regis Deiotari causa, quocum mihi amicitiam res publica conciliavit, hospitium voluntas utriusque coniunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam vero necessitudinem magna eius officia in me et in exercitum meum effecerunt: sed quum de illo laboro tum de multis amplissimis viris, quibus semel ignotum a te esse oportet, nec tuum beneficium in dubium vocari, nec haerere in animis hominum sollicitudinem sempiternam, nec accidere ut quisquam te timere incipiat eorum, qui sint semel a te liberati timore. 40. Non debeo, C. Caesar, quod fieri solet in tantis periculis, temptare ecquonam modo dicendo misericordiam tuam commovere possim. Nihil opus est. Occurrere solet ipsa supplicibus et calamitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi duos reges et id animo contemplare, quod oculis non potes. Dabis profecto id misericordiae quod iracundiae denegasti. Multa sunt monumenta tuae clementiae, sed maxime eorum incolumitates, quibus salutem dedisti. Quae si in privatis gloriosa sunt, multo magis commemorabuntur in regibus. Semper regium nomen in hac civitate sanctum fuit, sociorum vero regum et amicorum sanctissimum. XV. 41. Quod nomen hi reges ne amitterent te victore timuerunt, retentum vero et a te confirmatum posteris etiam suis tradituros se esse confidunt. Corpora sua pro salute regum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras et Blesamius et Antigonus, tibi nobisque omnibus iam diu noti, eademque fide et virtute praeditus Dorylaus, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus, quum regum amicissimi tum tibi etiam, ut spero, probati. 42. Exquire de Blesamio num-

uid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit et criminibus illis pro rege se supponit reum. Memoriam tuam implorat, qua vales plurimum: negat umquam se a te in Deiotari tetrarchia pedem scessisse: in primis finibus tibi se praesto fuisse dicit, usae ad ultimos prosecutum: quum e balneo exisses, tecum fuisse, quum illa munera inspexisses coenatus, quum in biculo recubuisses, eamdemque adsiduitatem tibi se praeuisse postridie. 43. Quam ob rem si quid eorum, quae obcta sunt, cogitatum sit, non recusat quin id suum facinus dices. Quocirca, C. Caesar, velim existimes hodierno die ntentiam tuam aut cum summo dedecore miserrimam peem importaturam esse regibus aut incolumem famam cum salute: quorum alterum optare illorum crudelitatis est, alterum conservare clementiae tuae.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA PRIMA.

ARGUMENTUM.

Interfecto Idibus Mart. [anno p. u. c. 710.] C. Caesare, M. Antonius, collega eius in consulatu, sibi metuens, non solum eo die latuit, verum etiam texit aliquam diu consilia sua, simulatione ad tempus accommodata. Postridie Idus actum est cum eo de communi concordia per consulares viros: post diem tertium, qui fuit XVI. Kal. Apr., in aedem Telluris convocato senatu Cicero, quantum in ipso fuit, iecit fundamenta pacis discordiarumque memoriam omnem vetere Atheniensium exemplo oblivione sempiterna delendam censuit. Quo die praeclare de re publica locutus Antonius, consequentibus etiam diebus non dubia suae voluntatis argumenta dare visus est: misso parvo filio pacis obside in Capitolium, C. Cassium ipse, M. Brutum Lepidus, pontifex maximus, alii alios ex interfectoribus Caesaris, qui post eius necem, populi et Antonii maxime consulis metu, in Capitolium se contulerant, coenae adhibuerunt. Sed fictam personam sustinere diu nemo potest. Quum Caesarem, quamquam in libera civitate singulari potestate usum funere tamen efferri placuisset: qui fons malorum omnium fuit — sic enim tyrannum non fuisse iudicabatur, nam tyrannorum corpora proiiciebantur inhumata —, laudavit eum de more Antonius in foro: commemoratisque rebus ab eo gestis maximisque erga rem publicam meritis, explicata demum cruenta veste, in qua caesus erat, multis pugionum ictibus perfossa, convertit orationem ad miserationem commovendam populumque iam dolore incensum in eam iracundiam furoremque impulit, ut statim a funere ad domum Bruti et Cassii cum facibus accurrerit: unde aegre repulsus est. Brutus et Cassius, vitato praesenti periculo, concitatae multitudinis vim timentes Antoniique perfidiam iam satis experti, Antium et Lanuvium aufugerunt, eo consilio, ut inde in provincias a senatu decretas proficiscerentur. Decreverat autem senatus, postridie quam e Capitolio Caesaris interfectores descenderunt, Bruto Cretam, Cassio Africam, Trebonio Asiam, Cimbro Bithyniam: D. Bruto Galliam citeriorem, datam a Caesare antea, confirmavit. Idem tamen, quasi ad sanitatem revocatus, reliquis diebus in Capitolio praeclara senatus consulta fecit, primum illud e Ser. Sulpicii sententia, ne qua post Idus Mart. immunitatis tabula neve ullius beneficii figeretur: deinde, ut dictaturae nomen in perpetuum e re publica tolleretur. Lux

quaedam oblata videbatur: erecti erant spe libertatis et ocii bonorum animi: constituta res publica putabatur. Sed cito ille simulationem sustulit suique similis visus est. Habito enim Kalendis Iuniis senatu non eum quem antea de re publica sensum nec superiorum dierum actis consentientem voluntatem ostendit. Nihil deinde ad senatum referebat: per populum, id est, per infimam corruptamque plebem, contempta amplissimi ordinis auctoritate, agebat omnia contra senatus consultum, quod ipse fieri voluerat, tabulas figebat, civitatem immunitatesque dabat, exsules reducebat: eaque se facere omnia dicebat ex legibus Caesaris aut ex eius commentariis. Tum Cicero, desperata prorsus Antonio consule libertate, urbem reliquit, in Graeciam iturus, ea mente, ut Kalendis Ianuariis, quo die Pansa et Hirtius consulatum inituri erant, adesset. Nec tamen iter illud absolvit. Nam Leucopetrae adversa tempestate detentus, ab iis, qui ab urbe venerant, et contionem accepit Antonii, quam valde probavit, et alia cognovit, unde revertendi consilium cepit. Post reversionem e via languens, in senatum, qui Kalendis Sept., ut Phil. V. legitur, in aede Concordiae habebatur, non venit. Quo graviter commotus Antonius, fabros se missurum et domum eius disturbaturum audiente senatu dixit. Postridie, id est, IV. Nonas Sept., Cicero in senatum venit absente Antonio et hanc, quae infra legitur, oraionem habuit.

I. 1. Ante quam de re publica, patres conscripti, dicam ea, quae dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium et profectionis et reversionis meae. Ego quum sperarem aliquando ad vestrum consilium auctoritatemque rem publicam esse revocatam, manendum mihi statuebam quasi in vigilia quadam consulari ac senatoria. Nec vero usquam discedebam nec a re publica deiiciebam oculos ex eo die, quo in aedem Telluris convocati sumus. In quo templo, quantum in me fuit, ieci fundamenta pacis Atheniensiumque renovavi vetus exemplum: Graecum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat civitas illa atque omnem memoriam discordiarum oblivione sempiterna delendam censui. 2. Praeclara tum oratio M. Antonii, egregia etiam voluntas: pax denique per eum et per liberos eius cum praestantissimis civibus confirmata est. Atque his principiis reliqua consentiebant. Ad deliberationes eas, quas habebat domi de re publica, principes civitatis adhibebat: ad hunc ordinem res optimas deferebat: nihil tum nisi quod erat notum omnibus in C. Caesaris commentariis reperiebatur: summa constantia ad ea, quae quaesita erant, responde-

bat. 3. Num qui exsules restituti? Unum aiebat, praeterea neminem. Num immunitates datae? Nullae, respondebat. Adsentiri etiam nos Ser. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua tabula post Idus Martias ullius decreti Caesaris aut beneficii figeretur. Multa praetereo eaque praeclara. Ad singulare enim M. Antonii factum festinat oratio. Dictaturam, quae iam vim regiae potestatis obsederat, funditus ex re publica sustulit: de qua ne sententias quidem diximus. Scriptum senatus consultum quod fieri vellet attulit, quo recitato auctoritatem eius summo studio secuti sumus eique amplissimis verbis per senatus consultum gratias egimus. II. 4. Lux quaedam videbatur oblata non modo regno, quod pertuleramus, sed etiam regni timore sublato, magnumque pignus ab eo rei publicae datum, se liberam civitatem esse velle, quum dictatoris nomen, quod saepe iustum fuisset, propter perpetuae dictaturae recentem memoriam funditus ex re publica sustulisset. 5. Liberatus periculo caedis paucis post diebus senatus: uncus impactus est fugitivo illi, qui in C. Marii nomen invaserat. Atque haec omnia communiter cum collega: alia porro propria Dolabellae: quae, nisi collega afuisset, credo iis futura fuisse communia. Nam quum serperet in urbem infinitum malum idque manaret in dies latius, iidemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant, et cotidie magis magisque perditi homines cum sui similibus servis tectis ac templis urbis minarentur, talis animadversio fuit Dolabellae quum in audaces sceleratosque servos tum in impuros et nefarios liberos, talisque eversio illius exsecratae columnae, ut mihi mirum videatur tam valde reliquum tempus ab illo uno die dissensisse. 6. Ecce enim Kalendis Iuniis, quibus ut adessemus edixerat, mutata omnia: nihil per senatum, multa et magna per populum et absente populo et invito. Consules designati negabant se audere in senatum venire: patriae liberatores urbe carebant ea, cuius a cervicibus iugum servile deiecerant: quos tamen ipsi consules et in contionibus et in omni sermone laudabant. Veterani qui appellabantur, quibus hic ordo diligentissime caverat, non ad conservationem earum rerum, quas habebant, sed ad spem novarum praedarum incitabantur. Quae quum au-

dire mallem quam videre haberemque ius legationis liberu ea mente discessi, ut adessem Kalendis Ianuariis, quod i tium senatus cogendi fore videbatur.

III. 7. Exposui, patres conscripti, profectionis consili nunc reversionis, quae plus admirationis habet, breviter e ponam. Quum Brundisium iterque illud, quod tritum i Graeciam est, non sine causa vitavissem, Kalendis Sextili veni Syracusas, quod ab ea urbe transmissio in Graeci laudabatur: quae tamen urbs mihi coniunctissima plus me nocte cupiens retinere non potuit. Veritus sum meus repentinus ad meos necessarios adventus suspicio aliquid adferret, si essem commoratus. Quum autem me Sicilia ad Leucopetram, quod est promontorium agri Rhegi venti detulissent, ab eo loco conscendi, ut transmitter nec ita multum provectus, reiectus austro sum in eum ips locum, unde conscenderam. 8. Quumque intempesta n esset mansissemque in villa P. Valerii, comitis et famili mei, postridieque apud eumdem ventum exspectans m rem, municipes Rhegini complures ad me venerunt, ex i quidam Roma recentes: a quibus primum accipio M. An nii contionem: quae mihi ita placuit, ut ea lecta de reversio primum coeperim cogitare. Nec ita multo post edictum Bru adfertur et Cassii: quod quidem mihi, fortasse quod eos pl etiam rei publicae quam familiaritatis gratia diligo, plen aequitatis videbatur. Addebant praeterea — fit enim pl rumque ut ii, qui boni quid volunt adferre, adfingant aliq quo faciant id, quod nunciant, laetius — rem conventur Kalendis senatum frequentem fore: Antonium, repud tis malis suasoribus, remissis provinciis Galliis, ad auc ritatem senatus esse rediturum. IV. 9. Tum vero ta sum cupiditate incensus ad reditum, ut mihi nulli neque re neque venti satis facerent, non quo me ad tempus occur rum non putarem, sed ne tardius quam cuperem rei public gratularer. Atque ego celeriter Veliam devectus Brut vidi: quanto meo dolore non dico. Turpe mihi ipsi vi batur in eam urbem me audere reverti, ex qua Brutus ce ret, et ibi velle tuto esse, ubi ille non posset. Neque ve illum similiter atque ipse eram commotum esse vidi. E

:tus enim maximi et pulcherrimi facti sui conscientia nihil le suo casu, multa de vestro querebatur. 10. Exque eo primum cognovi quae Kalendis Sextilibus in senatu fuisset .. Pisonis oratio: qui quamquam parum erat — id enim ipso . Bruto audieram — a quibus debuerat adiutus, tamen et Bruti testimonio — quo quid potest esse gravius? — et omium praedicatione, quos postea vidi, magnam mihi videba-, ur gloriam consecutus. Hunc igitur ut sequerer properavi, quem praesentes non sunt secuti, non ut proficerem aliquid — neque enim sperabam id nec praestare poteram —, ed ut, si quid mihi humanitus accidisset — multa autem npendere videntur praeter naturam etiam praeterque fatum —, huius tamen diei vocem testem rei publicae relinquerem ieae perpetuae erga se voluntatis.

11. Quoniam utriusque consilii causam, patres conscripti, robatam vobis esse confido, prius quam de re publica di- ere incipio, pauca querar de hesterna Antonii iniuria: cui um amicus, idque me non nullo eius officio debere esse rae me semper tuli. V. Quid tandem erat causae cur in enatum hesterno die tam acerbe cogerer? Solusne aberam? n non saepe minus frequentes fuistis? an ea res agebatur, t etiam aegrotos deferri oporteret? Hannibal, credo, erat ad ortas aut de Pyrrhi pace agebatur: ad quam causam etiam Appium illum et caecum et senem delatum esse memoriae roditum est. 12. De supplicationibus referebatur: quo in enere senatores deesse non solent. Coguntur enim non ignoribus, sed eorum, de quorum honore agitur, gratia: quod idem fit, quum de triumpho refertur. Ita sine cura onsules sunt, ut paene liberum sit senatori non adesse. Qui quum mihi mos notus esset quumque e via languerem et mihimet displicerem, misi pro amicitia qui hoc ei diceret. At ille vobis audientibus cum fabris se domum meam venturum esse dixit. Nimis iracunde hoc quidem et valde intemperaner. Cuius enim maleficii tanta ista poena est, ut dicere in hoc ordine auderet se publicis operis disturbaturum publice ex senatus sententia aedificatam domum? Quis autem umquam tanto damno senatorem coëgit? aut quid est ultra pignus aut mulctam? Quod si scisset quam sententiam dicturus

...em, remisisset aliquid profecto de severitate cogendi. VI. 13. An me censetis, patres conscripti, quod vos inviti secuti estis, decreturum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus miscerentur? ut inexpiabiles religiones in rem publicam inducerentur? ut decernerentur supplicationes mortuo? nihil dico cui. Fuerit ille Brutus, qui et ipse dominatu regio rem publicam liberavit et ad similem virtutem et simile factum stirpem iam prope in quingentesimum annum propagavit: adduci tamen non possem ut quemquam mortuum coniungerem cum immortalium religione: ut, cuius sepulcrum usquam exstet ubi parentetur, ei publice supplicetur. Ego vero eam sententiam dixissem, patres conscripti, ut me adversus populum Romanum, si qui accidisset gravior rei publicae casus, si bellum, si morbus, si fames, facile possem defendere: quae partim iam sunt, partim timeo ne impendeant. Sed hoc ignoscant di immortales velim et populo Romano, qui id non probat, et huic ordini, qui decrevit invitus. 14. Quid? de reliquis rei publicae malis licetne dicere? mihi vero licet et semper licebit dignitatem tueri, mortem contemnere. Potestas modo veniendi in hunc locum sit: dicendi periculum non recuso. Atque utinam, patres conscripti, Kalendis Sextilibus adesse potuissem! non quo profici potuerit aliquid, sed ne unus modo consularis, quod tum accidit, dignus illo honore, dignus re publica inveniretur. Qua quidem ex re magnum accipio dolorem, homines amplissimis populi Romani beneficiis usos L. Pisonem ducem optimae sententiae non secutos. Idcircone nos populus Romanus consules fecit, ut in altissimo gradu dignitatis locati rem publicam pro nihilo haberemus? Non modo voce nemo L. Pisoni consularis, sed ne vultu quidem adsensus est. 15. Quae, malum! est ista voluntaria servitus? Fuerit quaedam necessaria. Neque ego hoc ab omnibus iis desidero, qui sententiam consulari loco dicunt. Alia causa est eorum, quorum silentio ignosco: alia eorum, quorum vocem requiro: quos quidem doleo in suspicionem populo Romano venire non modo metus, quod ipsum esset turpe, sed alium alia de causa deesse dignitati suae. VII. Qua re primum maximas gratias et ago et habeo L. Pisoni, qui non quid efficere pos

set in re publica cogitavit, sed quid facere ipse deberet: deinde a vobis, patres conscripti, peto, ut, etiam si sequi minus audebitis orationem atque auctoritatem meam, benigne me tamen, ut adhuc fecistis, audiatis.

16. Primum igitur acta Caesaris servanda censeo, non quo probem — quis enim id quidem potest? — sed quia rationem habendam maxime arbitror pacis atque ocii. Vellem adesset Antonius, modo sine advocatis. Sed, ut opinor, licet ei minus valere, quod mihi heri per illum non licuit. Doceret me vel potius vos, patres conscripti, quem ad modum ipse Caesaris acta defenderet. An in commentariolis et chirographis et libellis se uno auctore prolatis, ne prolatis quidem, sed tantum modo dictis acta Caesaris firma erunt: quae ille in aes incidit, in quo populi iussa perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur? 17. Equidem sic existimo, nihil tam esse in actis Caesaris quam leges Caesaris. An, si cui quid ille promisit, id erit fixum, quod idem non facere potuit? ut multis multa promissa non fecit. Quae tamen multo plura illo mortuo reperta sunt quam a vivo beneficia per omnes annos tributa et data. Sed ea non muto, non moveo: summo etiam studio illius praeclara acta defendo. Pecunia utinam ad Opis maneret! cruenta illa quidem, sed his temporibus, quoniam iis, quorum est, non redditur, necessaria. Quamquam ea quoque sit effusa, si ita in actis fuit. 18. Ecquid est quod tam proprie dici possit actum eius, qui togatus in re publica cum potestate imperioque versatus sit, quam lex? Quaere acta Gracchi: leges Semproniae proferentur. Quaere Sullae: Corneliae. Quid? Cn. Pompeii tertius consulatus in quibus actis constitit? nempe in legibus. De Caesare ipso si quaereres quidnam egisset in urbe et in toga, leges multas responderet se et praeclaras tulisse, chirographa vero aut mutaret aut non daret aut, si dedisset, non istas res in actis suis duceret. Sed ea ipsa concedo: quibusdam etiam in rebus conniveo, in maximis vero rebus, id est legibus, acta Caesaris dissolvi ferendum non puto. VIII. 19. Quae lex melior, utilior, optima etiam re publica saepius flagitata quam ne praetoriae provinciae plus quam annum neve plus quam biennium consulares obtinerentur?

[illegible]ge sublata videnturne vobis Caesaris acta servari? [illegible] lege, quae promulgata est de tertia decuria nonne [illegible] iudiciariae leges Caesaris dissolvuntur? Et vos acta Caesaris defenditis, qui leges eius evertitis? Nisi forte, si quid memoriae causa rettulit in libellum, id numerabitur in actis et, quamvis iniquum et inutile sit, defendetur: quod ad populum centuriatis comitiis tulit, id in actis Caesaris non habebitur. 20. At quae est ista tertia decuria? Centurionum, inquit. Quid? isti ordini iudicatus lege Iulia, etiam ante Pompeia, Aurelia non patebat? Census praefiniebatur, inquit. Non centurioni quidem solum, sed equiti etiam Romano. Itaque viri fortissimi atque honestissimi, qui ordines duxerunt, res et iudicant et iudicaverunt. Non quaero, inquit, istos. Quicumque ordinem duxit, iudicet. At si ferretis, quicumque equo meruisset, quod est lautius, nemini probaretis. In iudice enim spectari et fortuna debet et dignitas. Non quaero, inquit, ista: addo etiam iudices manipulares ex legione Alaudarum. Aliter enim nostri negant posse se salvos esse. O contumeliosum honorem iis, quos ad iudicandum nec opinantes vocatis! Hic enim est legis index, ut ii res in tertia decuria iudicent, qui libere iudicare non audeant. In quo quantus error est, di immortales! eorum, qui istam legem excogitaverunt! Ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissime severitate iudicandi sordes suas eluet laborabitque ut honestis decuriis potius dignus videatur quam in turpem iure coniectus. IX. 21. Altera promulgata lex est, ut de vi et de maiestate damnati ad populum provocent, si velint. Haec utrum tandem lex est an legum omnium dissolutio? Quis est enim hodie cuius intersit istam legem manere? Nemo reus est legibus illis, nemo quem futurum putemus. Armis enim gesta numquam profecto in iudicium vocabuntur. At res popularis. Utinam quidem aliquid velletis esse populare! Omnes enim iam cives de rei publicae salute una et mente et voce consentiunt. Quae est igitur ista cupiditas legis eius ferendae, quae turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? Quid enim turpius quam qui maiestatem populi Romani minuerit per vim, eum damnatum iudicio ad eam ipsam vim reverti, propter quam

sit iure damnatus? 22. Sed quid plura de lege disputo? quasi vero id agatur ut quisquam provocet. Id agitur, id fertur, ne quis omnino umquam istis legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperietur qui reo condemnato obiici se multitudini conductae velit aut iudex qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercenarias statim protrahatur? Non igitur provocatio ista lege datur, sed duae maxime salutares leges quaestionesque tolluntur. Quid est aliud adhortari adolescentes, ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives velint esse? Quam autem ad pestem furor tribunicius impelli non poterit his duabus quaestionibus de vi et de maiestate sublatis? 23. Quid, quod obrogatur legibus Caesaris, quae iubent ei, qui de vi, item qui maiestatis damnatus sit, aqua et igni interdici? quibus quum provocatio datur, nonne acta Caesaris rescinduntur? Quae quidem ego, patres conscripti, qui illa numquam probavi, tamen ita conservanda concordiae causa arbitratus sum, ut non modo, quas vivus leges Caesar tulisset, infirmandas hoc tempore non putarem, sed ne illas quidem, quas post mortem Caesaris prolatas esse et fixas videtis.

X. 24. De exsilio reducti a mortuo: civitas data non solum singulis, sed nationibus et provinciis universis a mortuo: immunitatibus infinitis sublata vectigalia a mortuo. Ergo haec uno, verum optimo auctore domo prolata defendimus: eas leges, quas ipse nobis inspectantibus recitavit, pronunciavit, tulit, quibus latis gloriabatur eisque legibus rem publicam contineri putabat, de provinciis, de iudiciis, eas, inquam, Caesaris leges nos, qui defendimus acta Caesaris, evertendas putamus? 25. Ac de iis tamen legibus, quae promulgatae sunt, saltem queri possumus: de iis, quae iam latae dicuntur, ne illud quidem licuit. Illae enim sine ulla promulgatione latae sunt ante quam scriptae. Quaero autem quid sit cur aut ego aut quisquam vestrum, patres conscripti, bonis tribunis plebis leges malas metuat. Paratos habemus qui intercedant: paratos qui rem publicam religione defendant: vacui metu esse debemus. Quas tu mihi, inquit, intercessiones, quas religiones? Eas scilicet, quibus rei publicae salus continetur. Negligimus ista et nimis antiqua et stulta duci-

mus. Forum saepietur: omnes claudentur aditus: armati in praesidiis multis locis collocabuntur. 26. Quid tum? Quod ita erit gestum, id lex erit, et in aes incidi iubebitis, credo, illa legitima: CONSULES POPULUM IURE ROGAVERUNT — hocine a maioribus accepimus ius rogandi? — POPULUSQUE IURE SCIVIT. Qui populus? isne, qui exclusus est? Quo iure? an eo, quod vi et armis omne sublatum est? Atque haec dico de futuris, quod est amicorum ante dicere ea, quae vitari possint: quae si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis, de quibus est integrum vobis. Demonstro vitia: tollite. Denuncio vim, arma: removete.

XI. 27. Irasci quidem vos mihi, Dolabella, pro re publica dicenti non oportebit. Quamquam te quidem id facturum non arbitror. Novi facilitatem tuam. Collegam tuum aiunt in hac sua fortuna, quae bona ipsi videtur, mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum et avunculi sui consulatum si imitaretur, fortunatior videretur: sed eum iracundum audio esse factum. Video autem quam sit odiosum habere eumdem iratum et armatum, quum tanta praesertim gladiorum sit impunitas. Sed proponam ius, ut opinor, aequum: quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. Ego, si quid in vitam eius aut in mores cum contumelia dixero, quo minus mihi inimicissimus sit non recusabo: sin consuetudinem meam, quam in re publica semper habui, tenuero, id est, si libere quae sentiam de re publica dixero, primum deprecor ne irascatur: deinde, si hoc non impetro, peto ut sic irascatur, ut civi. Armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causa: iis, qui pro re publica quae ipsis visa erunt dixerint, ista arma ne noceant. Quid hac postulatione dici potest aequius? 28. Quod si, ut mihi a quibusdam eius familiaribus dictum est, omnis eum, quae habetur contra voluntatem eius, oratio graviter offendit, etiam si nulla inest contumelia, feremus amici naturam. Sed iidem illi ita mecum loquuntur: Non idem tibi adversario Caesaris licebit quod Pisoni socero, et simul admonent quiddam, quod cavebimus, nec erit iustior in senatum non veniendi morbi causa quam mortis. XII. 29. Sed per deos immortales! Te enim intuens, Dolabella, qui es mihi carissimus, non possum utriusque vestrum errorem reticere.

Credo enim vos, nobiles homines, magna quaedam spectantes, non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, quae semper ab amplissimo quoque clarissimoque contempta est non opes violentas et populo Romano minime ferendam potentiam, sed caritatem civium et gloriam concupisse. Ea est autem gloria laus recte factorum magnorumque in rem publicam meritorum, quae quum optimi cuiusque tum etiam multitudinis testimonio comprobatur. 30. Dicerem, Dolabella, qui recte factorum fructus esset, nisi te praeter caeteros paullisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vita illuxisse tibi diem laetiorem quam quum expiato foro, dissipato concursu impiorum, principibus sceleris poena adfectis, urbe incendio et caedis metu liberata te domum recepisti? Cuius ordinis, cuius generis, cuius denique fortunae studia tum laudi et gratulationi tuae se non obtulerunt? Quin mihi etiam, quo auctore te in iis rebus uti arbitrabantur, et gratias boni viri agebant et tuo nomine gratulabantur. Recordare, quaeso, Dolabella, consensum illum theatri, quum omnes earum rerum obliti, propter quas fuerant tibi offensi, significarunt se beneficio novo memoriam veteris doloris abiecisse. 31. Hanc tu, P. Dolabella — magno loquor cum dolore —, hanc tu, inquam, potuisti aequo animo tantam dignitatem deponere? XIII. Tu autem, M. Antoni, — absentem enim appello — unum illum diem, quo in aede Telluris senatus fuit, non omnibus his mensibus, quibus te quidam multum a me dissentientes beatum putant, anteponis? Quae fuit oratio de concordia? quanto metu † veterani, quanta sollicitudine civitas tum a te liberata est? Quum collegam tuum depositis inimicitiis oblitus auspicia a te ipso augure populi Romani nunciata illo primum die collegam tibi esse voluisti: tuus parvus filius in Capitolium a te missus pacis obses fuit: 32. quo senatus die laetior, quo populus Romanus? qui quidem nulla in contione umquam frequentior fuit. Tum denique liberati per viros fortissimos videbamur, quia, ut illi voluerunt, libertatem pax consequebatur. Proximo, altero, tertio, denique reliquis consecutis diebus non intermittebas quasi donum aliquod cotidie adferre rei publicae: maximum autem illud, quod dictaturae nomen sustulisti. Haec inusta est a te, a te,

inquam, mortuo Caesari nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim propter unius M. Manlii scelus decreto gentis Manliae neminem patricium Marcum Manlium vocari licet, sic tu propter unius dictatoris odium nomen dictatoris funditus sustulisti. 33. Num te, quum haec pro salute rei publicae tanta gessisses, fortunae tuae, num amplitudinis, num claritatis, num gloriae poenitebat? Unde igitur subito tanta ista mutatio? Non possum adduci ut suspicer te pecunia captum. Licet quod cuique libet loquatur. Credere non est necesse. Nihil enim umquam in te sordidum, nihil humile cognovi. Quamquam solent domestici depravare non numquam: sed novi firmitatem tuam. Atque utinam ut culpam, sic etiam suspicionem vitare potuisses! XIV. Illud magis vereor, ne ignorans verum iter gloriae gloriosum putes plus te unum posse quam omnes et metui a civibus tuis. Quod si ita putas, totam ignoras viam gloriae. Carum esse civem, bene de re publica mereri, laudari, coli, diligi gloriosum est: metui vero et in odio esse invidiosum, detestabile, imbecillum, caducum. 34. Quod videmus etiam in fabula illi ipsi, qui *Oderint, dum metuant*, dixerit, perniciosum fuisse. Utinam, Antoni, avum tuum meminisses! de quo tamen audisti multa ex me saepissime. Putasne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? Illa erat vita, illa secunda fortuna libertate esse parem caeteris, principem dignitate. Itaque, ut omittam res avi tui prosperas, acerbissimum eius supremum diem malim quam L. Cinnae dominatum, a quo ille crudelissime est interfectus.

35. Sed quid oratione te flectam? Si enim exitus C. Caesaris efficere non potest ut malis carus esse quam metui, nihil cuiusquam proficiet nec valebit oratio. Quem qui beatum fuisse putant, miseri ipsi sunt. Beatus est nemo, qui ea lege vivit, ut non modo impune, sed etiam cum summa interfectoris gloria interfici possit. Qua re flecte te, quaeso, et maiores tuos respice atque ita guberna rem publicam, ut natum esse te cives tui gaudeant: sine quo nec beatus nec clarus nec tutus quisquam esse omnino potest.

XV. 36. Populi quidem Romani iudicia multa ambo habetis, quibus vos non satis moveri permoleste fero. Quid enim gladiatoribus clamores innumerabilium civium? quid

populi versus? quid Pompeii statuae plausus infiniti? quid duobus tribunis plebis, qui vobis adversantur? parumne haec significant incredibiliter consentientem populi Romani universi voluntatem? Quid? Apollinarium ludorum plausus vel testimonia potius et iudicia populi Romani parum magna vobis videbantur? O beatos illos, qui, quum adesse ipsis propter vim armorum non licebat, aderant tamen et in medullis populi Romani ac visceribus haerebant! Nisi forte Accio tum plaudi et sexagesimo post anno palmam dari, non Bruto putabatis, qui ludis suis ita caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium populus Romanus tribuerit absenti, desiderium liberatoris sui perpetuo plausu et clamore lenierit.

37. Equidem is sum, qui istos plausus, quum popularibus civibus tribuerentur, semper contempserim: idemque quum a summis, mediis, infimis, quum denique ab universis hoc idem fit quumque ii, qui ante sequi populi consensum solebant, fugiunt, non plausum illum, sed iudicium puto. Sin haec vobis leviora videntur, quae sunt gravissima, num etiam hoc contemnitis, quod sensistis tam caram populo Romano vitam A Hirtii fuisse? Satis erat enim probatum illum esse populo Romano, ut est: iucundum amicis, in quo vincit omnes: carum suis, quibus est carissimus: tantam tamen sollicitudinem bonorum, tantum timorem omnium in quo meminimus? Certe in nullo.

38. Quid igitur? hoc vos, per deos immortales! quale sit non interpretamini? quid eos de vestra vita cogitare censetis, quibus eorum, quos sperant rei publicae consulturos, vita tam cara sit? Cepi fructum, patres conscripti, reversionis meae: quoniam et ea dixi, ut quicumque casus consecutus esset, exstaret constantiae meae testimonium, et sum a vobis benigne ac diligenter auditus. Quae potestas si mihi saepius sine meo vestroque periculo fiet, utar: si minus, quantum potero, non tam mihi me quam rei publicae reservabo. Mihi fere satis est quod vixi vel ad aetatem vel ad gloriam: huc si quid accesserit, non tam mihi quam vobis reique publicae accesserit.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA SECUNDA.

ARGUMENTUM.

Quum M. Cicero superiorem orationem habuisset, M. Antonius in villam Tiburtinam se contulit, ut quid adversario responderet commentaretur, qua in re consumpsit septemdecim dies. D. XIII. Kalendas Octobres M. Antonius in senatum, qui in aede Concordiae habebatur, venit, armatis stipatus, quasi vim timeret denuntiatis ante Ciceroni inimicitiis. Quum Cicero non ausus esset eo die venire in senatum, in eum absentem acerbissima oratione invectus erat Antonius. Cui orationi adversarii sui Cicero hac scripta oratione, quae infra legitur, respondet, quam fingit a se habitam ita, tamquam si praesens praesenti responderet. V. Ciceronis *ad Atticum* lib. XVI. ep. 11.

I. 1. Quonam meo fato, patres conscripti, fieri dicam ut nemo his annis viginti rei publicae fuerit hostis qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? Nec vero necesse est quemquam a me nominari: vobiscum ipsi recordamini? Mihi poenarum illi plus quam optarem dederunt: te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirabar. Nemo illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes a me rei publicae causa lacessiti. Tu ne verbo quidem violatus, ut audacior quam L. Catilina, furiosior quam P. Clodius viderere, ultro me maledictis lacessisti, tuamque a me alienationem commendationem tibi ad impios cives fore putavisti. 2. Quid putem? contemptumne me? Non video nec in vita nec in gratia nec in rebus gestis nec in hac mea mediocritate ingenii quid despicere possit Antonius. An in senatu facillime de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestae rei publicae testimonium multis, mihi uni conservatae dedit? An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem est beneficium. Quid enim plenius, quid uberius quam mihi et pro me et contra Antonium dicere? Illud pro-

fecto est: non existimavit sui similibus probari posse se esse hostem patriae, nisi mihi esset inimicus. 3. Cui prius quam de caeteris rebus respondeo, de amicitia, quam a me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen iudico, pauca dicam.

II. Contra rem suam me nescio quando venisse questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario? non venirem contra gratiam non virtutis spe, sed aetatis flore collectam? non venirem contra iniuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non iure praetorio? Sed hoc idcirco commemoratum a te puto, ut te infimo ordini commendares, quum te omnes recordarentur libertini generum et liberos tuos nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras — nam ita dixisti —: domum meam ventitaras. Ne tu, si id fecisses, melius famae, melius pudicitiae tuae consuluisses. Sed neque fecisti nec, si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. 4. Auguratus petitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam! o impudentiam praedicandam! Quo enim tempore me augurem a toto collegio expetitum Cn. Pompeius et Q. Hortensius nominaverunt — neque enim licebat a pluribus nominari — tu nec solvendo eras nec te ullo modo nisi eversa re publica fore incolumem putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, quum in Italia Curio non esset? aut tum, quum es factus, unam tribum sine Curione ferre potuisses? cuius etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi fuissent. III. 5. At beneficio sum tuo usus. Quo? quamquam illud ipsum, quod commemoras, semper prae me tuli. Malui me tibi debere confiteri quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri. Sed quo beneficio? Quod me Brundisii non occideris? Quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire iussisset, eum tu occideres? Fac potuisse. Quod est aliud, patres conscripti, beneficium latronum nisi ut commemorare possint iis se dedisse vitam, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, numquam, qui illum interfecerunt, a quo erant servati, quos tu ipse

clarissimos viros soles appellare, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? Qua in re non tam iucundum mihi videri debuit, non interfectum a te quam miserum te id impune facere potuisse. 6. Sed sit beneficium, quando quidem maius accipi a latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? An de interitu rei publicae queri non debui, ne in te ingratus viderer? At in illa querela, misera quidem et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus populusque Romanus collocavit, necessaria, quid est dictum a me cum contumelia? quid non moderate? quid non amice? Quod quidem cuius temperantiae fuit de M. Antonio querentem abstinere maledicto? praesertim quum tu reliquias rei publicae dissipavisses, quum domi tuae turpissimo mercatu omnia essent venalia, quum leges eas, quae numquam promulgatae essent, et de te et a te latas confiterere, quum auspicia augur, intercessionem consul sustulisses, quum esses foedissime stipatus armatis, quum omnes impuritates pudica in domo cotidie susciperes, vino lustrisque confectus. 7. At ego, tamquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quocum multae et magnae fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de re publica graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque hodie perficiam, ut intelligat quantum a me beneficium tum acceperit. IV. At etiam litteras, quas me sibi misisse diceret, recitavit, homo et humanitatis expers et vitae communis ignarus. Quis enim umquam, qui paullulum modo bonorum consuetudinem nosset, litteras ad se ab amico missas offensione aliqua interposita in medium protulit palamque recitavit? Quid est aliud tollere e vita vitae societatem, tollere amicorum colloquia absentium? Quam multa ioca solent esse in epistolis, quae prolata si sint, inepta videantur! quam multa seria, neque tamen ullo modo divulganda! 8. Sit hoc inhumanitatis: stultitiam incredibilem videte. Quid habes quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustelae Tamisio et Tironi Numisio videris? qui quum hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatus, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis quo modo sis eos inter sicarios defensurus. Sed quid opponas tandem, si ne-

gem me umquam istas litteras ad te misisse? quo me teste convincas? An chirographo? in quo habes scientiam quaestuosam. Qui possis? Sunt enim librarii manu. Iam invideo magistro tuo, qui te tanta mercede, quantam iam proferam, nihil sapere doceat. 9. Quid est enim minus non dico oratoris, sed hominis quam id obiicere adversario, quod ille si verbo negarit, longius progredi non possit qui obiecerit? At ego non nego, teque in isto ipso convinco non inhumanitatis solum, sed etiam amentiae. Quod enim verbum in istis litteris est non plenum humanitatis, officii, benevolentiae? Omne autem crimen tuum est, quod de te in his litteris non male existimem, quod scribam tamquam ad civem, tamquam ad bonum virum, non tamquam ad sceleratum et latronem. At ego tuas litteras, etsi iure poteram a te lacessitus, tamen non proferam: quibus petis ut tibi per me liceat quemdam de exsilio reducere, adiurasque id te invito me non esse facturum, idque a me impetras. Quid enim me interponerem audaciae tuae, quam neque auctoritas huius ordinis neque existimatio populi Romani neque leges ullae possent coërcere? 10. Verum tamen quid erat quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Caesaris lege reductus? Sed videlicet meam gratiam voluit esse, in quo ne ipsius quidem ulla esse poterat lege lata.

V. Sed quum mihi, patres conscripti, et pro me aliquid et in M. Antonium multa dicenda sint, alterum peto a vobis, ut me pro me dicentem benigne, alterum ipse efficiam ut, contra illum quum dicam, attente audiatis. Simul illud oro: si meam quum in omni vita tum in dicendo moderationem modestiamque cognostis, ne me hodie, quum isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei. Non tractabo ut consulem: ne ille quidem me ut consularem. Etsi ille nullo modo consul, vel quod ita vivit vel quod ita rem publicam gerit vel quod ita factus est: ego sine ulla controversia consularis. 11. Ut igitur intelligeretis qualem ipse se consulem profiteretur, obiecit mihi consulatum meum. Qui consulatus verbo meus, patres conscripti, re vester fuit. Quid enim ego constitui, quid gessi, quid egi nisi ex huius ordinis consilio, auctoritate, sententia? Haec tu homo sapiens,

non solum eloquens, apud eos, quorum consilio sapien
que gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum c
sulatum praeter P. Clodium qui vituperaret inventus
cuius quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni, manet: quo
id domui tuae est, quod fuit illorum utrique fatale. 12.
placet M. Antonio consulatus meus. At placuit P. Serv
ut eum primum nominem ex illius temporis consulari
qui proxime est mortuus: placuit Q. Catulo, cuius semp
hac re publica vivet auctoritas: placuit duobus Luc
M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, C. Pisoni, M'. Glab
M'. Lepido, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, L. Mur
qui tum erant consules designati: placuit idem quod co
laribus M. Catoni: qui quum multa vita excedens prov
tum quod te consulem non vidit. Maxime vero consul
meum Cn. Pompeius probavit: qui ut me primum dece
ex Syria vidit, complexus et gratulans meo beneficio pat
se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro?
quentissimo senatui sic placuit, ut esset nemo qui mihi
ut parenti gratias ageret, qui mihi non vitam suam, fort
liberos, rem publicam referret acceptam.

VI. 13. Sed quoniam illis, quos nominavi, tot ac ta
viris res publica orbata est, veniamus ad vivos, qui du
consularium numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summ
genio summaque prudentia, rebus iis gestis, quas tu r
hendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis,
illi ipsi, quos modo nominavi, consulares senatusque
ctus adsensus est: qui honos post conditam hanc urbe
bitus est togato ante me nemini. 14. L. Caesar, avun
tuus, qua oratione, qua constantia, qua gravitate sente
dixit in sororis suae virum, vitricum tuum! Hunc tu
auctorem et praeceptorem omnium consiliorum totiu
vitae debuisses habere, vitrici te similem quam avuncul
luisti. Huius ego alienus consiliis consul usus sum: tu
roris filius, ecquid ad eum umquam de re publica rettu
At ad quos refert? di immortales! ad eos scilicet, qu
nobis etiam dies natales audiendi sunt. 15. Hodie no
scendit Antonius. Cur? Dat nataliciam in hortis. Cui?
minem nominabo. Putate tum Phormioni alicui, tum Gnat

ım etiam Ballioni. O foeditatem hominis flagitiosam! o imudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! Tu quum rincipem senatorem, civem singularem tam propinquum abeas, ad eum de re publica nihil referas: referas ad eos ui suam rem nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videcet salutaris consulatus, perniciosus meus. VII. Adeone udorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego senatum illum, qui quondam flons orbi terrarum praesidebat, consulebam, tu homines erditissimos cum gladiis collocavisti? 16. At etiam ausus s — quid autem est quod tu non audeas? — clivum Capiolinum dicere me consule plenum servorum armatorum uisse. Ut illa, credo, nefaria senatus consulta fierent, vim dferebam senatui. O miser, sive illa tibi nota non sunt — ihil enim boni nosti —, sive sunt, qui apud tales viros tam mpudenter loquare! Quis enim eques Romanus, quis praeer te adolescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem ıeminisset, quum senatus in hoc templo esset, in clivo Caitolino non fuit? quis nomen non dedit? quamquam nec cribae sufficere nec tabulae nomina illorum capere potuerunt. 7. Etenim quum homines nefarii de patriae parricidio conterentur, consciorum indiciis, sua manu, voce paene litrarum coacti se urbem inflammare, cives trucidare, vatare Italiam, delere rem publicam consensisse, quis eset qui ad salutem communem defendendam non excitareır? praesertim quum senatus populusque Romanus haberet ucem, qualis si qui nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, ontigisset. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat a me daım. Hoc vero ne P. quidem Clodius dixit umquam: quem, uia iure ei inimicus fui, doleo a te omnibus vitiis iam esse uperatum. 18. Qui autem tibi venit in mentem redigere in ıemoriam nostram te domi P. Lentuli esse educatum? An erebare ne non putaremus natura te potuisse tam improbum vadere, nisi accessisset etiam disciplina? VIII. Tam autem ras excors, ut tota in oratione tua tecum ipse pugnares, on modo non cohaerentia inter se diceres, sed maxime iiuncta atque contraria, ut non tanta mecum, quanta tecum ibi esset contentio. Vitricum tuum fuisse in tanto scelere

fatebare, poena adfectum querebare. Ita, quod pro meum est, laudasti: quod totum est senatus, reprehend Nam comprehensio sontium mea, animadversio senatus Homo disertus non intelligit eum, quem contra dicit, lau a se: eos, apud quos dicit, vituperari. 19. Iam illud c est, non dico audaciae — cupit enim se audacem —, quod minime vult, stultitiae, qua vincit omnes, clivi C tolini mentionem facere, quum inter subsellia nostra ver tur armati? quum in hac cella Concordiae, di immortales qua me consule salutares sententiae dictae sunt, quibu hanc diem viximus, cum gladiis homines collocati st Accusa senatum: accusa equestrem ordinem, qui tum senatu copulatus fuit: accusa omnes ordines, omnes ci dum confiteare hunc ordinem hoc ipso tempore ab Itur circumsederi. Haec tu non propter audaciam dicis tam pudenter, sed quia tantam rerum repugnantiam non vid Nihil profecto sapis. Quid est enim dementius quam, qu rei publicae perniciosa arma ipse ceperis, obiicere a salutaria? 20. At etiam quodam loco facetus esse volu Quam id te, di boni, non decebat! In quo est tua culpa nulla. Aliquid enim salis a mima uxore trahere pot CEDANT ARMA TOGAE. Quid? tum nonne cesserunt? At po tuis armis cessit toga. Quaeramus igitur utrum melius f libertati populi Romani sceleratorum arma an libertatem stram armis tuis cedere. Nec vero tibi de versibus p respondebo: tantum dicam breviter, te neque illos n ullas omnino litteras nosse: me nec rei publicae nec an umquam defuisse, et tamen omni genere monument meorum perfecisse operis subsecivis, ut meae vigiliae m que litterae et iuventuti utilitatis et nomini Romano la aliquid adferrent. Sed haec non huius temporis: maior deamus.

IX. 21. P. Clodium meo consilio interfectum esse di: Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, quu illum in foro inspectante populo Romano gladio stricto i cutus es negociumque transegisses, nisi se ille in scala bernae librariae coniecisset iisque oppilatis impetum t compressisset? Quod quidem ego favisse me tibi fa

suasisse ne tu quidem dicis. At Miloni ne favere quidem potui. Prius enim rem transegit quam quisquam eum facturum id suspicaretur. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse rei publicae sine suasore non posset. At laetatus sum. Quid ergo? in tanta laetitia cunctae civitatis me unum tristem esse oportebat? 22. Quamquam de morte Clodii fuit quaestio non satis prudenter illa quidem constituta. Quid enim attinebat nova lege quaeri de eo, qui hominem occidisset, quum esset legibus quaestio constituta? quaesitum est tamen. Quod igitur, quum res agebatur, nemo in me dixit, id tot annis post tu es inventus qui diceres?

23. Quod vero dicere ausus es idque multis verbis, opera mea Pompeium a Caesaris amicitia esse diiunctum ob eamque causam culpa mea civile bellum esse natum, in eo non tu quidem tota re, sed, quod maximum est, temporibus errasti. X. Ego M. Bibulo, praestantissimo cive, consule nihil praetermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium a Caesaris coniunctione avocarem. In quo Caesar felicior fuit. Ipse enim Pompeium a mea familiaritate diiunxit. Postea vero quam se totum Pompeius Caesari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer? Stulti erat sperare, suadere impudentis. 24. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Caesarem Pompeio suaserim. Ea velim reprehendas, si potes: unum, ne quinquennii imperium Caesari prorogaret: alterum, ne pateretur ferri ut absentis eius ratio haberetur. Quorum si utrumvis persuasissem, in has miserias numquam incidissemus. Atque idem ego, quum iam opes omnes et suas et populi Romani Pompeius ad Caesarem detulisset, seroque ea sentire coepisset, quae multo ante provideram, inferrique patriae bellum nefarium viderem, pacis, concordiae, compositionis auctor esse non destiti, meaque illa vox est nota multis: *Utinam, Cn. Pompei, cum C. Caesare societatem aut numquam coisses aut numquam diremisses! Fuit alterum gravitatis, alterum prudentiae tuae.* Haec mea, M. Antoni, semper et de Pompeio et de re publica consilia fuerunt: quae si valuissent, res publica staret, tu tuis flagitiis, egestate, infamia concidisses.

XI. 25. Sed haec vetera, illud vero recens, Caesarem meo

consilio interfectum. Iam vereor, patres conscripti, ne, quod turpissimum est, praevaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis. Quis enim meum in ista societate gloriosissimi facti nomen audivit? Cuius autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? Occultatum dico? cuius non statim divulgatum? Citius dixerim iactasse se aliquos, ut fuisse in ea societate viderentur, quum conscii non fuissent, quam ut quisquam celari vellet qui fuisset. 26. Quam veri simile porro est in tot hominibus partim obscuris partim adolescentibus neminem occultantibus meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam desiderarentur illis actoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem cotidie videret, alter etiam Ahalae? Hi igitur his maioribus ab alienis potius consilium peterent quam a suis et foris potius quam domo? Quid? C. Cassius, in ea familia natus, quae non modo dominatum, sed ne potentiam quidem cuiusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit: qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia ad ostium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad contrariam naves appulisset. 27. Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C. Trebonio ego persuasi? cui ne suadere quidem ausus essem. Quo etiam maiorem ei res publica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiae praeposuit depulsorque dominatus quam particeps esse maluit. An L. Tillius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus quam facturum putavi: admiratus sum autem ob eam causam, quod immemor beneficiorum, memor patriae fuisset. Quid duos Servilios? Cascas dicam an Ahalas? et hos auctoritate mea censes excitatos potius quam caritate rei publicae? Longum est persequi caeteros, idque rei publicae praeclarum, fuisse tam multos, ipsis gloriosum.

XIII. 28. At quem ad modum me coarguerit homo acutus recordamini. Caesare interfecto, inquit, statim cruentum alte extollens M. Brutus pugionem Ciceronem nominatim ex-

clamavit atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimum? quia sciebam? Vide ne illa causa fuerit appellandi mei, quod, quum rem gessisset consimilem rebus iis, quas ipse gesseram, me potissimum testatus est se aemulum mearum laudium exstitisse. 29. Tu autem, omnium stultissime, non intelligis, si id, quod me arguis, voluisse interfici Caesarem crimen sit, etiam laetatum esse morte Caesaris crimen esse? Quid enim interest inter suasorem facti et probatorem? aut quid refert utrum voluerim fieri an gaudeam factum? Ecquis est igitur te excepto et iis, qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit aut factum improbarit? Omnes ergo in culpa. Etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Caesarem occiderunt. Aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit: voluntas nemini. 30. Sed stuporem hominis vel dicam pecudis attendite. Sic enim dixit: *M. Brutus, quem ego honoris causa nomino, cruentum pugionem tenens Ciceronem exclamavit: ex quo intelligi debet eum conscium fuisse.* Ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris: ille, qui stillantem prae se pugionem tulit, is a te honoris causa nominatur? Esto: sit in verbis tuis hic stupor: quanto in rebus sententiisque maior? Constitue hoc, consul, aliquando, Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum quam velis esse causam: edormi crapulam, inquam, et exhala. An faces admovendae sunt quae te excitent tantae causae indormientem? Numquamne intelligis statuendum tibi esse utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidaene sint an vindices libertatis? XIII. 31. Attende enim paullisper cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe. Ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut a te arguor, socius, nego quidquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani conservatoresque rei publicae sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse: si quidem est atrocius patriae parentem quam suum occidere. Tu, homo sapiens et considerate, quid dicis? Si parricidas, cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine et apud populum Romanum semper appellati? Cur M. Brutus referente te legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies afuisset?

Cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? Cur provinciae Bruto, Cassio datae? cur quaestores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque haec acta per te. Non igitur homicidas. Sequitur ut liberatores tuo iudicio, quando quidem tertium nihil potest esse. 32. Quid est? num conturbo te? Non enim fortasse satis, quae diiuncte dicuntur, intelligis. Sed tamen haec summa est conclusionis meae: quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem te amplissimis praemiis dignissimos iudicatos. Itaque iam retexo orationem meam. Scribam ad illos, ut, si qui forte quod a te obiectum est quaerent sitne verum, ne cui negent. Et enim vereor ne aut celatum me illis ipsis non honestum aut invitatum refugisse mihi sit turpissimum. Quae enim res umquam, proh sancte Iuppiter! non modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta maior? quae gloriosior? quae commendatior hominum memoriae sempiternae? In huius me tu consilii societatem tamquam in equum Troianum cum principibus includis? 33. Non recuso: ago etiam gratias, quoquo animo facis. Tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos a te praedicas et relegatos? qui locus est aut tam desertus aut tam inhumanus qui illos, quum accesserint, non adfari atque appetere videatur? qui homines tam agrestes qui se, quum eos aspexerint, non maximum cepisse vitae fructum putent? quae vero tam immemor posteritas, quae tam ingratae litterae reperientur, quae eorum gloriam non immortalitatis memoria prosequantur? Tu vero ascribe me talem in numerum. XIV. 34. Sed unam rem vereor ne non probes. Si enim fuissem, non solum regem, sed regnum etiam de re publica sustulissem: et, si meus stilus ille fuisset, ut dicitur, mihi crede, non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quamquam si interfici Caesarem voluisse crimen est, vide, quaeso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est et ob eius consilii societatem, quum interficeretur Caesar, tum te a Trebonio vidimus sevocari. Ego autem — vide quam tecum agam non inimice! — quod bene cogitasti aliquando, laudo:

quod non indicasti, gratias ago: quod non fecisti, ignosco. Virum res illa quaerebat. 35. Quod si te in iudicium quis adducat usurpetque illud Cassianum, CUI BONO FUERIT, vide, quaeso, ne haereas. Quamquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant, tibi tamen praecipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas: qui maximo te aere alieno ad aedem Opis liberavisti: qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti, ad quem e domo Caesaris tam multa delata sunt: cuius domi quaestuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina, agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium flagitiosissimae nundinae. 36. Etenim quae res egestati et aeri alieno tuo praeter mortem Caesaris subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus esse videris: num quid subtimes ne ad te hoc crimen pertinere videatur? Libero te metu: nemo credet umquam: non est tuum de re publica bene mereri: habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros res publica auctores: ego te tantum gaudere dico, fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus: nunc etiam reliquis respondendum est.

XV. 37. Castra mihi Pompeii atque illud omne tempus obiecisti. Quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus: res publica non tot duces et exercitus amisisset. Fateor enim me, quum ea, quae acciderunt, providerem futura, tanta in maestitia fuisse, quanta caeteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dolebam, patres conscripti, rem publicam, vestris quondam meisque consiliis conservatam, brevi tempore esse perituram. Nec vero eram tam indoctus ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitae cupiditatem, quae me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret. Illos ego praestantissimos viros, lumina rei publicae, vivere volebam, tot consulares, tot praetorios, tot honestissimos senatores, omnem praeterea florem nobilitatis ac iuventutis, tum optimorum civium exercitus: qui si viverent, quamvis iniqua condicione pacis — mihi enim omnis pax cum civibus bello civili utilior videbatur —, rem publicam hodie teneremus. 38. Quae sententia

si valuisset ac non ii maxime mihi, quorum ego vitae consulebam, spe victoriae elati obstitissent, ut alia omittam, tu certe numquam in hoc ordine vel potius numquam in hac urbe mansisses. At vero Cn. Pompeii voluntatem a me alienabat oratio mea. An ille quemquam plus dilexit? cum ullo aut sermones aut consilia contulit saepius? quod quidem erat magnum, de summa re publica dissentientes in eadem consuetudine amicitiae permanere. Sed et ego quid ille et contra ille quid ego sentirem et spectarem videbat. Ego incolumitati civium primum, ut postea dignitati possemus, ille praesenti dignitati potius consulebat. Quod autem habebat uterque quid sequeretur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio. 39. Quid vero ille singularis vir ac paene divinus de me senserit sciunt qui eum de Pharsalica fuga Paphum persecuti sunt. Numquam ab eo mentio de me nisi honorifica, nisi plena amantissimi desiderii, quum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. Et eius viri nomine me insectari audes, cuius me amicum, te sectorem esse fateare? XVI. Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimium felix fuisti. Ne iocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti. Erant quidem illa castra plena curae: verum tamen homines, quamvis in turbidis rebus sint, tamen, si modo homines sunt, interdum animis relaxantur. 40. Quod autem idem maestitiam meam reprehendit, idem iocum, magno argumento est me in utroque fuisse moderatum.

Hereditates mihi negasti venire. Utinam hoc tuum verum crimen esset! plures amici mei et necessarii viverent. Sed qui istuc tibi venit in mentem? Ego enim amplius sestertium ducentiens acceptum hereditatibus rettuli. Quamquam in hoc genere fateor feliciorem esse te. Me nemo nisi amicus fecit heredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor iungeretur: te is, quem tu vidisti numquam, L. Rubrius Casinas fecit heredem. 41. Et quidem vide quam te amarit is, qui albus aterne fuerit ignoras: fratris filium praeteriit, Q. Fufii, honestissimi equitis Romani suique amantissimi, quem palam heredem semper factitarat: te, quem numquam viderat aut certe numquam salutaverat, fecit heredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Tur-

sedius qua facie fuerit, qua statura, quo municipio, qua tribu. Nihil scio, inquis, nisi quae praedia habuerit. Igitur fratrem exheredans te faciebat heredem. In multas praeterea pecunias alienissimorum hominum eiectis veris heredibus, tamquam heres esset, invasit. 42. Quamquam hoc maxime admiratus sum, mentionem te hereditatum ausum esse facere, quum ipse hereditatem patris non adisses.

XVII. Haec ut colligeres, homo amentissime, tot dies in aliena villa declamasti? quamquam tu quidem, ut tui familiarissimi dictitant, vini exhalandi, non ingenii acuendi causa declamas. At vero adhibes ioci causa magistrum suffragio tuo et compotorum tuorum rhetorem, cui concessisti ut in te quae vellet diceret, salsum omnino hominem, sed materia facilis est in te et in tuos dicta dicere. Vide autem quid intersit inter te et avum tuum. Ille sensim dicebat quod causae prodesset: tu cursim dicis aliena. 43. At quanta merces rhetori data est! Audite, audite, patres conscripti, et cognoscite rei publicae vulnera. Duo milia iugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori adsignasti et quidem immunia, ut populi Romani tanta mercede nihil sapere disceres. Num etiam hoc, homo audacissime, ex Caesaris commentariis? Sed dicam alio loco et de Leontino agro et de Campano: quos iste agros ereptos rei publicae turpissimis possessoribus inquinavit. Iam enim, quoniam criminibus eius satis respondi, de ipso emendatore et correctore nostro quaedam dicenda sunt. Nec enim omnia effundam, ut, si saepius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam: quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

XVIII. 44. Visne igitur te inspiciamus a puero? Sic opinor: a principio ordiamur. Tenesne memoria praetextatum te decoxisse? Patris, inquies, ista culpa est. Concedo. Etenim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciae tuae, quod sedisti in quattuordecim ordinibus, quum esset lege Roscia decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunae vitio, non suo decoxisset. Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti. Primo vulgare scortum: certa flagitii merces, nec ea parva: sed cito Curio intervenit, qui te a meretricio quaestu abduxit et tamquam stolam de-

disset, in matrimonio stabili et certo collocavit. 45. Nemo umquam puer emptus libidinis causa tam fuit in domini potestate quam tu in Curionis. Quotiens te pater eius domu sua eiecit? quotiens custodes posuit, ne limen intrares? quum tu tamen, nocte socia, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas demitterere. Quae flagitia domus illa diutius ferre non potuit. Scisne me de rebus mihi notissimis dicere? Recordare tempus illud, quum pater Curio maerens iacebat in lecto: filius se ad pedes meos prosternens, lacrimans, te mihi commendabat: orabat, ut te contra suum patrem, si sestertium sexagiens peteret, defenderem: tantum enim se pro te intercessisse dicebat. Ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui discidii ferre non posset, se in exsilium iturum. 46. Quo tempore ego quanta mala florentissimae familiae sedavi vel potius sustuli! Patri persuasi, ut aes alienum filii dissolveret: redimeret adolescentem, summa spe et animi et ingenii praeditum, rei familiaris facultatibus eumque tua non modo familiaritate, sed etiam congressione patrio iure et potestate prohiberet. Haec tu quum per me acta meminisses, nisi illis, quos videmus, gladiis confideres, maledictis me provocare ausus esses? XIX. 47. Sed iam stupra et flagitia omittamus, sunt quaedam, quae honeste non possum dicere: tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quae a verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum vitae cursum videte: quem quidem celeriter perstringam. Ad haec enim, quae in civili bello, in maximis rei publicae miseriis fecit, et ad ea, quae cotidie facit, festinat animus. Quae peto, ut, quamquam multo notiora vobis quam mihi sunt, tamen, ut facitis, attente audiatis. Debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio. Tametsi incidamus oportet media, ne nimis sero ad extrema veniamus.

48. Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia commemorat: eius omnium incendiorum fax, cuius etiam domi iam tum quiddam molitus est. Quid dicam ipse optime intelligit. Inde iter Alexandream contra senatus auctoritatem, contra rem publicam et religiones: sed habebat ducem Gabinium, quicum quidvis rectissime facere posset.

Qui tum inde reditus aut qualis? prius in ultimam Galliam ex Aegypto quam domum. Quae autem erat domus? Suam enim quisque domum tum obtinebat neque erat usquam tua. Domum dico? Quid erat in terris ubi in tuo pedem poneres praeter unum Misenum, quod cum sociis tamquam Sisaponem tenebas? XX. 49. Venisti e Gallia ad quaesturam petendam. Aude dicere te prius ad parentem tuum venisse quam ad me. Acceperam iam ante Caesaris litteras, ut mihi satis fieri paterer a te. Itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia. Postea sum cultus a te, tu a me observatus in petitione quaesturae. Quo quidem tempore P. Clodium approbante populo Romano in foro es conatus occidere, quumque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo, tamen ita praedicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, umquam mihi pro tuis in me iniuriis satis esse facturum. In quo demiror cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, quum te ultro mihi idem illud deferentem numquam sim adhortatus. Quamquam, si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam referri malebam quam ad meam gratiam. 50. Quaestor es factus: deinde continuo sine senatus consulto, sine sorte, sine lege ad Caesarem cucurristi. Id enim unum in terris egestatis, aeris alieni, nequitiae perditis vitae rationibus perfugium esse ducebas. Ibi te quum et illius largitionibus et tuis rapinis explevisses, si hoc est explere [*rapere*] quod statim effundas, advolasti egens ad tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses.

XXI. Accipite nunc, quaeso, non ea, quae ipse in se atque in domesticum dedecus impure atque intemperanter, sed quae in nos fortunasque nostras, id est in universam rem publicam, impie ac nefarie fecerit. Ab huius enim scelere omnium malorum principium natum reperietis. 51. Nam, quum L. Lentulo C. Marcello consulibus Kalendis Ianuariis labentem et prope cadentem rem publicam fulcire cuperetis, ipsique C. Caesari, si sana mente esset, consulere velletis, tum iste venditum atque emancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit cervicesque suas ei subiecit securi, qua multi minoribus in peccatis occiderunt. In te, M. Antoni, id decrevit senatus et quidem incolumis; nondum tot luminibus

exstinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more maiorum. Et tu apud patres conscriptos contra me dicere ausus es, quum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis rei publicae iudicatus? Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta. Dum genus hominum, dum populi Romani nomen exstabit, — quod quidem erit, si per te licebit, sempiternum —, tua illa pestifera intercessio nominabitur. 52. Quid cupide a senatu, quid temere fiebat, quum tu unus adolescens universum ordinem decernere de salute rei publicae prohibuisti, neque id semel, sed saepius, neque tu tecum de senatus auctoritate agi passus es? Quid autem agebatur nisi ne deleri et everti rem publicam funditus velles, quum te neque principes civitatis rogando neque maiores natu monendo neque frequens senatus agendo de vendita atque addicta sententia movere potuit? Tum illud multis rebus ante temptatis necessario tibi vulnus inflictum, quod paucis ante te, quorum incolumis fuit nemo. 53. Tum contra te dedit arma hic ordo consulibus reliquisque imperiis et potestatibus: quae non effugisses, nisi te ad arma Caesaris contulisses. XXII. Tu, tu, inquam, M. Antoni, princeps C. Caesari omnia perturbare cupienti causam belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat? quam causam sui dementissimi consilii et facti adferebat, nisi quod intercessio neglecta, ius tribunicium sublatum, circumscriptus a senatu esset Antonius? Omitto quam haec falsa, quam levia, praesertim quum omnino nulla causa iusta cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Caesare: tibi certe confitendum est causam perniciosissimi belli in persona tua constitisse. 54 O miserum te, si intelligis miseriorem, si non intelligis hoc litteris mandari, hoc memoriae prodi, huius rei ne posteritatem quidem omnium saeculorum umquam immemorem fore, consules ex Italia expulsos, cumque his Cn. Pompeium, quod imperii populi Romani decus ac lumen fuit, omnes consulares, qui per valetudinem exsequi cladem illam fugamque potuissent, praetores, praetorios, tribunos plebis, magnam partem senatus, omnem subolem iuventutis, unoque verbo rem publicam expulsam atque exterminatam suis sedibus! 55. Ut igitur in seminibus

est causa arborum et stirpium, sic huius luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis tres exercitus populi Romani interfectos: interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives: eos quoque vobis eripuit Antonius. Auctoritas huius ordinis adflicta est: adflixit Antonius. Omnia denique, quae postea vidimus—quid autem mali non vidimus?—, si recte ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio. Ut Helena Troianis, sic iste huic rei publicae belli causa, causa pestis atque exitii fuit. Reliquae partes tribunatus principiis similes. Omnia perfecit, quae senatus salva re publica ne fieri possent perfecerat. Cuius tamen scelus in scelere cognoscite.

XXIII. 56. Restituebat multos calamitosos. In his patrui nulla mentio. Si severus, cur non in omnes? Si misericors, cur non in suos? Sed omitto caeteros. Licinium Lenticulam de alea condemnatum, collusorem suum, restituit, quasi vero ludere cum condemnato non liceret: sed ut, quod in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano cur eum restitui oporteret? Absentem, credo, in reos relatum: rem indicta causa iudicatam: nullum fuisse de alea lege iudicium: vi oppressum et armis: postremo, quod de patruo tuo dicebatur, pecunia iudicium esse corruptum? Nihil horum. At vir bonus et re publica dignus. Nihil id quidem ad rem: ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem. Hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro alea ludere, lege, quae est de alea, condemnatum qui in integrum restituit, is non apertissime studium suum ipse profitetur? 57. In eodem vero tribunatu, quum Caesar in Hispaniam proficiscens huic conculcandam Italiam tradidisset, quae fuit eius peragratio itinerum, lustratio municipiorum! Scio me in rebus celebratissimis omnium sermone versari, eaque, quae dico dicturusque sum, notiora esse omnibus, qui in Italia tum fuerunt, quam mihi, qui non fui. Notabo tamen singulas res: etsi nullo modo poterit oratio mea satis facere vestrae scientiae. Etenim quod umquam in terris tantum flagitium exstitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus? XXIV. 58. Vehebatur in essedo tribunus plebis: lictores laureati antecedebant: inter quos aperta lectica mima portabatur: quam ex oppi-

dis municipales, homines honesti, obviam necessario prodeuntes, non noto illo et mimico nomine, sed Volumniam consalutabant. Sequebatur rheda cum lenonibus, comites nequissimi, reiecta mater amicam impuri filii tamquam nurum sequebatur. O miserae mulieris fecunditatem calamitosam! Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, praefecturas, colonias, totam denique Italiam impressit.

59. Reliquorum factorum eius, patres conscripti, difficilis est sane reprehensio et lubrica. Versatus in bello est: saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium: felix fuit, si potest ulla in scelere esse felicitas. Sed quoniam veteranis cautum esse volumus, quamquam dissimilis est militum causa et tua — illi secuti sunt: tu quaesisti ducem —, tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de genere belli dicam. Victor e Thessalia Brundisium cum legionibus revertisti. Ibi me non occidisti: magnum beneficium! Potuisse enim fateor. Quamquam nemo erat eorum, qui tum tecum fuerunt, qui mihi non censeret parci oportere. 60. Tanta est enim caritas patriae, ut vestris etiam legionibus sanctus essem, quod eam a me servatam esse meminissent. Sed fac id te dedisse mihi, quod non ademisti, meque a te habere vitam, quia non a te sit erepta: licuitne mihi per tuas contumelias hoc tuum beneficium sic tueri, ut tuebar, praesertim quum te haec auditurum videres? XXV. 61. Venisti Brundisium, in sinum quidem et in complexum tuae mimulae. Quid est? Num mentior? Quam miserum est id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri! Si te municipiorum non pudebat, ne veterani quidem exercitus? Quis enim miles fuit qui Brundisii illam non viderit? quis qui nescierit venisse eam tot tibi dierum viam gratulatum? quis qui non indoluerit tam sero se quam nequam hominem secutus esset cognoscere? 62. Italiae rursus percursatio eadem comite mima: in oppida militum crudelis et misera deductio: in urbe auri, argenti, maximeque vini foeda direptio. Accessit ut Caesare ignaro, quum esset ille Alexandreae, beneficio amicorum eius magister equitum constitueretur. Tum existimavit se suo iure cum Hippia vivere et equos vectigales Sergio mimo tradere. Tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis

domum ubi habitaret legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hereditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? Cogebat egestas: quo se verteret non habebat: nondum ei tanta a L. Rubrio, non a L. Turselio hereditas venerat: nondum in Cn. Pompeii locum multorumque aliorum, qui aberant, repentinus heres successerat. Erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset.

63. Sed haec, quae robustioris improbitatis sunt, omittamus: loquamur potius de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate tantum vini in Hippiae nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Romani conspectu vomere postridie. O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu! Si inter coenam in ipsis tuis immanibus illis poculis hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? In coetu vero populi Romani negocium publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens frustis esculentis vinum redolentibus gremium suum et totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus: veniamus ad splendidiora.

XXVI. 64. Caesar Alexandrea se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur: mea autem sententia, qui rei publicae sit infelix, felix esse nemo potest. Hasta posita pro aede Iovis Statoris bona Cn. Pompeii — miserum me! consumptis enim lacrimis tamen infixus haeret animo dolor — bona, inquam, Cn. Pompeii Magni voci acerbissimae subiecta praeconis. Una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit servientibusque animis, quum omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit. Exspectantibus omnibus quisnam esset tam impius, tam demens, tam dis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo praeter Antonium, praesertim quum tot essent circum hastam illam, qui alia omnia auderent: unus inventus est qui id auderet, quod omnium fugisset et reformidasset audacia. 65. Tantus igitur te stupor oppressit vel, ut verius dicam, tantus furor, ut primum, quum sector sis isto loco natus, deinde quum Pompeii sector, non te exsecratum populo Romano, non detestabilem, non omnes tibi

deos, omnes homines et esse inimicos et futuros scias? At quam insolenter statim heluo invasit in eius viri fortunas, cuius virtute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus, iustitia carior? XXVII. In eius igitur viri copias quum se subito ingurgitasset, exsultabat gaudio persona de mimo modo egens, repente dives. Sed, ut est apud poëtam nescio quem, *male parta male dilabuntur*. 66. Incredibile ac simile portenti est, quonam modo illa tam multa quam paucis non dico mensibus, sed diebus effuderit. Maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, preciosa vestis, multa et lauta supellex et magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis. Horum paucis diebus nihil erat. 67. Quae Charybdis tam vorax? Charybdin dico? quae si fuit, fuit animal unum: Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res tam dissipatas, tam distantibus in locis positas tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum. Apothecae totae nequissimis hominibus condonabantur. Alia mimi rapiebant, alia mimae: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum: totos dies potabatur atque id locis pluribus: suggerebantur etiam saepe — non enim semper iste felix — damna aleatoria. Conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres. Quam ob rem desinite mirari haec tam celeriter esse consumpta. Non modo unius patrimonium quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes et regna celeriter tanta nequitia devorare potuisset. At idem aedes etiam et hortos. 68. O audaciam immanem! tu etiam ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum aedium dis penatibus os impurissimum ostendere? Quam domum aliquam diu nemo aspicere poterat, nemo sine lacrimis praeterire, hac te in domo tam diu deversari non pudet? in qua, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse iucundum. XXVIII. An tu, illa in vestibulo rostra [an spolia] quum aspexisti, domum tuam te introire putas? Fieri non potest. Quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es, tamen et te et tua et tuos nosti. Nec vero te umquam neque vigilantem neque in somnis credo posse mente consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, vinolentus et furens, quum

tibi obiecta sit species singularis viri, perterritum te de somno excitari, furere etiam saepe vigilantem. 69. Me quidem miseret parietum ipsorum atque tectorum. Quid enim umquam domus illa viderat nisi pudicum? quid nisi ex optimo more et sanctissima disciplina? Fuit enim ille vir, patres conscripti, sicut scitis, quum foris clarus tum domi admirandus neque rebus externis magis laudandus quam institutis domesticis: huius in sedibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinae sunt. Etsi iam negat. Nolite quaerere. Frugi factus est. Illam suam suas res sibi habere iussit, ex duodecim tabulis claves ademit, exegit. Quam porro spectatus civis, quam probatus! cuius ex omni vita nihil est honestius quam quod cum mima fecit divortium. 70. At quam crebro usurpat: *et consul et Antonius?* hoc est dicere, et consul et impudicissimus, et consul et homo nequissimus. Quid est enim aliud Antonius? Nam si dignitas significaretur in nomine, dixisset aliquando, credo, avus tuus se et consulem et Antonium. Numquam dixit. Dixisset etiam collega meus, patruus tuus. Nisi si tu es solus Antonius. Sed omitto ea peccata, quae non sunt earum partium propria, quibus tu rem publicam vexavisti: ad ipsas tuas partes redeo, id est ad civile bellum, quod natum, conflatum, susceptum opera tua est.

XXIX. 71. Cui bello quum propter timiditatem tuam tum propter libidines defuisti? Gustaras civilem sanguinem vel potius exsorbueras: fueras in acie Pharsalica antesignanus: L. Domitium, clarissimum et nobilissimum virum, occideras, multosque praeterea, qui e proelio effugerant, quos Caesar, ut non nullos, fortasse servasset, crudelissime persecutus trucidaras. Quibus rebus tantis talibus gestis quid fuit causae cur in Africam Caesarem non sequerere, quum praesertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Caesarem post eius ex Africa reditum obtinuisti? quo numero fuisti? Cuius tu imperatoris quaestor fueras, dictatoris magister equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, praedae socius, testamento, ut dicebas ipse, filius, appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro sectione debebas. 72. Primo respondisti plane ferociter, et, ne omnia videar contra te, prope modum aequa et iusta dicebas. A me

C. Caesar pecuniam? cur potius quam ego ab illo? an sine me ille vicit? At ne potuit quidem. Ego ad illum belli civilis causam attuli: ego leges perniciosas rogavi: ego arma contra consules imperatoresque populi Romani, contra senatum populumque Romanum, contra deos patrios arasque et focos, contra patriam tuli. Num sibi soli vicit? Quorum facinus est commune, cur non sit eorum praeda communis? Ius postulabas: sed quid ad rem? Plus ille poterat. 73. Itaque excussis tuis vocibus et ad te et ad praedes tuos milites misit, quum repente [est] a te praeclara illa tabula prolata. Qui risus hominum! tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus praeter partem Miseni nihil erat quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere. Auctionis vero miserabilis aspectus: vestis Pompeii non multa eaque maculosa: eiusdem quaedam argentea vasa collisa: sordida mancipia, ut doleremus quidquam esse ex illis reliquiis quod videre possemus. 74. Hanc tamen auctionem heredes L. Rubrii decreto Caesaris prohibuerunt. Haerebat nebulo: quo se verteret non habebat. Quin his ipsis temporibus domi Caesaris percussor ab isto missus deprehensus dicebatur esse cum sica. De quo Caesar in senatu aperte in te invehens questus est. Proficiscitur in Hispaniam Caesar paucis tibi ad solvendum propter inopiam tuam prorogatis diebus. Ne tum quidem sequeris. Tam bonus gladiator rudem tam cito? Hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est in suis fortunis, tam timidus fuerit, pertimescat?

XXX. 75. Profectus est aliquando tandem in Hispaniam: sed tuto, ut ait, pervenire non potuit. Quonam modo igitur Dolabella pervenit? Aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni, aut, quum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Caesar cum civibus, in Thessalia, Africa, Hispania. Omnibus adfuit his pugnis Dolabella: in Hispaniensi etiam vulnus accepit. Si de meo iudicio quaeris, nollem. Sed tamen consilium a primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu vero quid es? Cn. Pompeii liberi tum primum patriam repetebant. Esto: fuerit haec partium causa communis. Repetebant praeterea deos penates patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quae tu invaseras. Haec

quum peterent armis ii, quorum erant legibus — etsi in rebus iniquissimis quid potest esse aequi? —, tamen quem erat aequissimum contra Cn. Pompeii liberos pugnare, quem? Te, sectorem. 76. An quum tu Narbone mensas hospitum convomeres, Dolabella pro te in Hispania dimicaret?

Qui vero Narbone reditus! Etiam quaerebat cur ego ex ipso cursu tam subito revertissem. Exposui nuper, patres conscripti, causam reditus mei. Volui, si possem, etiam ante Kalendas Ianuarias prodesse rei publicae. Nam, quod quaerebas, quo modo redissem, primum luce, non tenebris: deinde cum calceis et toga, nullis nec Gallicis nec lacerna. At etiam aspicis me et quidem, ut videris, iratus. Ne tu iam mecum in gratiam redeas, si scias quam me pudeat nequitiae tuae, cuius te ipsum non pudet. Ex omnium omnibus flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi. Qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum consulatum peteres vel potius rogares, is per municipia coloniasque Galliae, a qua nos tum, quum consulatus petebatur, non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum Gallicis et lacerna cucurristi. XXXI. 77. At videte levitatem hominis. Quum hora diei fere decima ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam cauponula atque ibi se occultans perpotavit ad vesperam: inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit capite obvoluto. Ianitor: Quis tu? A Marco tabellarius. Confestim ad eam, cuius causa venerat, eique epistolam tradidit. Quam quum illa legeret flens — erat enim scripta amatorie: caput autem litterarum sibi cum illa mima posthac nihil futurum: omnem se amorem abiecisse illinc atque in hanc transfudisse — quum mulier fleret uberius, homo misericors ferre non potuit, caput aperuit, in collum invasit. O hominem nequam! Quid enim aliud dicam? Magis proprie nihil possum dicere. Ergo, ut te Catamitum, nec opinato quum ostendisses, praeter spem mulier aspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti? 78. Et domi quidem causam amoris habuit, foris etiam turpiorem, ne L. Plancus praedes suos venderet. Productus autem in contionem a tribuno plebis quum respondisses te

rei tuae causa venisse, populum etiam dicacem in te reddidisti. Sed nimis multa de nugis: ad maiora veniamus.

XXXII. C. Caesari ex Hispania redeunti ob viam longissime processisti. Celeriter isti, redisti, ut cognosceret te si minus fortem, at tamen strenuum. Factus es ei rursus nescio quo modo familiaris. Habebat hoc omnino Caesar: quem plane perditum aere alieno egentemque, si eundem nequam hominem audacemque cognorat, hunc in familiaritatem libentissime recipiebat. **79.** His igitur rebus praeclare commendatus, iussus es renunciari consul et quidem cum ipso. Nihil queror de Dolabella, qui tum est impulsus, inductus, elusus. Qua in re quanta fuerit uterque vestrum perfidia in Dolabellam quis ignorat? ille induxit ut peteret: ille promissum et receptum intervertit ad seque transtulit: tu eius perfidiae voluntatem tuam ascripsisti. Veniunt Kalendae Ianuariae: cogimur in senatum, invectus est copiosius multo in istum et paratius Dolabella quam nunc ego. **80.** Hic autem iratus quae dixit, di boni! Primum quum Caesar ostendisset se, prius quam proficisceretur, Dolabellam consulem esse iussurum: quem negant regem, qui et faceret semper eius modi aliquid et diceret, sed quum Caesar ita dixisset, tum hic bonus augur eo se sacerdotio praeditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire vel vitiare posset, idque se facturum esse adseveravit. In quo primum incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. **81.** Quid enim? istud, quod te sacerdotii iure facere posse dixisti, si augur non esses et consul esses, minus facere potuisses? Vide ne etiam facilius. Nos enim nunciationem solum habemus: consules et reliqui magistratus etiam spectionem. Esto: hoc imperite: nec enim est ab homine numquam sobrio postulanda prudentia, sed videte impudentiam. Multis ante mensibus in senatu dixit se Dolabellae comitia aut prohibiturum auspiciis aut id facturum esse, quod fecit. Quisquamne divinare potest quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de caelo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges, et, qui servavit, non habitis comitiis, sed prius quam habeantur, debet nunciare. Verum implicata inscientia impudentia est nec scit quod augurem nec facit quod pudentem

decet. 82. Atque ex illo die recordamini eius usque ad Idus Martias consulatum. Quis umquam apparitor tam humilis, tam abiectus? Nihil ipse poterat: omnia rogabat: caput in aversam lecticam inserens, beneficia quae venderet a collega petebat. XXXIII. Ecce Dolabellae comitiorum dies: sortitio praerogativae: quiescit. Renunciatur: tacet. Prima classis vocatur: renunciatur: deinde ita, ut adsolet, suffragia: tum secunda classis: quae omnia sunt citius facta quam dixi. 83. Confecto negocio bonus augur — C. Laelium diceres — ALIO DIE inquit. O impudentiam singularem! Quid videras? quid senseras? quid audieras? Nec enim te de caelo servasse dixisti nec hodie dicis. Id igitur obvenit vitium, quod tu iam Kalendis Ianuariis futurum esse provideras et tanto ante praedixeras. Ergo hercule magna, ut spero, tua potius quam rei publicae calamitate ementitus es auspicia: obstrinxisti religione populum Romanum, augur auguri, consul consuli obnunciasti. Nolo plura, ne acta Dolabellae videar convellere, quae necesse est aliquando ad nostrum collegium deferantur. 84. Sed adrogantiam hominis insolentiamque cognoscite. Quam diu tu voles, vitiosus consul Dolabella: rursus, quum voles, salvis auspiciis creatus. Si nihil est, quum augur iis verbis nunciat, quibus tu nunciasti, confitere te, quum ALIO DIE dixeris, sobrium non fuisse: sin est aliqua vis in istis verbis, ea quae sit augur a collega requiro.

Sed ne forte ex multis rebus gestis M. Antonii rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. XXXIV. Non dissimulat, patres conscripti: apparet esse commotum: sudat, pallet. Quidlibet, modo ne nauseet, faciat, quod in porticu Minucia fecit. Quae potest esse turpitudinis tantae defensio? Cupio audire, ut videam, ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. 85. Sedebat in rostris collega tuus, amictus toga purpurea, in sella aurea, coronatus. Escendis, accedis ad sellam — ita eras Lupercus, ut te consulem esse meminisse deberes —, diadema ostendis. Gemitus toto foro. Unde diadema? Non enim abiectum sustuleras, sed attuleras domo meditatum et cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum plangore populi: ille cum plausu reiiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es

qui quum auctor regni esses, eum, quem collegam habebas, dominum habere velles et idem temptares quid populus Romanus ferre et pati posset. 86. At etiam misericordiam captabas: supplex te ad pedes abiiciebas. Quid petens? ut servires? Tibi uni peteres, qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires: a nobis populoque Romano mandatum id certe non habebas. O praeclaram illam eloquentiam tuam, quum es nudus contionatus! Quid hoc turpius? quid foedius? quid suppliciis omnibus dignius? Num exspectas, dum te stimulis fodiam? Haec te, si ullam partem habes sensus, lacerat, haec cruentat oratio. Vereor ne imminuam summorum virorum gloriam: dicam tamen dolore commotus. Quid indignius quam vivere eum, qui imposuerit diadema, quum omnes fateantur iure interfectum esse qui abiecerit? 87. At etiam ascribi iussit in fastis ad Lupercalia: C. CAESARI, DICTATORI PERPETUO, M. ANTONIUM, CONSULEM, POPULI IUSSU REGNUM DETULISSE: CAESAREM UTI NOLUISSE. Iamiam minime miror te otium perturbare: non modo urbem odisse, sed etiam lucem: cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et in iudiciis esse potest, quae tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus, Sp. Cassius, Sp. Maelius, M. Manlius necati, ut multis post saeculis a M. Antonio, quod fas non est, rex Romae constitueretur? Sed ad auspicia redeamus.

XXXV. 88. De quibus rebus Idibus Martiis fuit in senatu Caesar acturus: quaero tum tu quid egisses. Audiebam quidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem fortuna populi Romani. Num etiam tuum de auspiciis iudicium interitus Caesaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, praevertendum est. Quae tua fuga! quae formido praeclaro illo die! quae propter conscientiam scelerum desperatio vitae! quum ex illa fuga beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti! 89. O mea frustra semper verissima auguria rerum futurarum! Dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, quum me ad te

ire vellent, ut ad defendendam rem publicam te adhortarer, quoad metueres, omnia te promissurum: simul ac timere desisses, similem te futurum tui. Itaque quum caeteri consulares irent, redirent, in sententia mansi: neque te illo die neque postero vidi neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste foedere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in aedem Telluris et quidem invitus, quum omnes aditus armati obsiderent. **90.** Qui tibi dies ille, M. Antoni, fuit? Quamquam mihi inimicus subito exstitisti, tamen me tui miseret, quod tibi invideris. XXXVI. Qui tu vir, di immortales! et quantus fuisses, si illius diei mentem servare potuisses! Pacem haberemus, quae erat facta per obsidem, puerum nobilem, M. Bambalionis nepotem. Quamquam bonum te timor faciebat, non diuturnus magister officii: improbum fecit ea, quae, dum timor abest, a te non discedit, audacia. Etsi tum, quum optimum te putabant me quidem dissentiente, funeri tyranni, si illud funus fuit, sceleratissime praefuisti. Tua illa pulcra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio: **91.** tu, tu, inquam, illas faces incendisti, et eas, quibus semustulatus ille est, et eas, quibus incensa L. Bellieni domus deflagravit. Tu illos impetus perditorum hominum et ex maxima parte servorum, quos nos vi manuque reppulimus, in nostras domos immisisti. Idem tamen quasi fuligine abstersa reliquis diebus in Capitolio praeclara senatus consulta fecisti, ne qua post Idus Martias immunitatis tabula neve cuiusquam beneficii figeretur. Meministi ipse de exsulibus, scis de immunitate quid dixeris. Optimum vero, quod dictaturae nomen in perpetuum de re publica sustulisti. Quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut eius omnem propter proximum dictatorem metum tolleres. **92.** Constituta res publica videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia te gubernante naufragia metuebam. Num igitur me fefellit? aut num diutius sui potuit esse dissimilis? Inspectantibus vobis toto Capitolio tabulae figebantur, neque solum singulis venibant immunitates, sed etiam populis universis. Civitas non iam singillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si haec manent, quae stante re publica ma-

nere non possunt, provincias universas, patres conscripti, perdidistis, neque vectigalia solum, sed etiam imperium populi Romani huius domesticis nundinis deminutum est. XXXVII. 93. Ubi est septiens miliens, quod est in tabulis, quae sunt ad Opis? funestae illius quidem pecuniae, sed tamen, quae nos si iis, quorum erat, non redderetur, a tributis posset vindicare. Tu autem quadringentiens sestertium, quod Idibus Martiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Apriles debere desisti? Sunt ea quidem innumerabilia, quae a tuis emebantur non insciente te, sed unum egregium de rege Deiotaro, populi Romani amicissimo, decretum in Capitolio fixum: quo proposito nemo erat qui in ipso dolore risum posset continere. 94. Quis enim cuiquam inimicior quam Deiotaro Caesar? aeque atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus rem publicam populi Romani caram esse sentiebat. Igitur, a quo vivo nec praesens nec absens quidquam aequi boni impetravit, apud mortuum factus est gratiosus. Compellarat hospitem praesens, computarat, pecuniam imperarat, in eius tetrarchia unum ex Graecis comitibus suis collocarat: Armeniam abstulerat a senatu datam. Haec vivus eripuit, reddit mortuus. 95. At quibus verbis? Modo aequum sibi videri, modo non iniquum. Mira verborum complexio. At ille numquam — semper enim absenti adfui Deiotaro — quidquam sibi, quod nos pro illo postularemus, aequum dixit videri. Syngrapha sestertii centiens per legatos, viros bonos, sed timidos et imperitos, sine nostra, sine reliquorum hospitum regis sententia, facta in gynaeceo, quo in loco plurimae res venierunt et veneunt. Qua ex syngrapha quid sis acturus meditere censeo. Rex enim ipse sua sponte, nullis commentariis Caesaris, simul atque audivit eius interitum, suo Marte res suas recuperavit. 96. Sciebat homo sapiens ius semper hoc fuisse, ut, quae tyranni eripuissent, ea tyrannis interfectis ii, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur iure consultus, ne iste quidem, qui tibi uni est iure consultus, per quem haec agis, ex ista syngrapha debere dicit pro iis rebus, quae erant ante syngrapham recuperatae. Non enim a te emit, sed prius, quam tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit:

nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus. XXXVIII 97. Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam institores sunt, qui ea tamquam gladiatorum libellos palam venditent. Itaque tanti acervi numorum apud istum construuntur, ut iam expendantur, non numerentur pecuniae. At quam caeca avaritia est! Nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimae Cretensium vectigalibus liberantur, statuiturque, ne post M. Brutum proconsulem sit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non constringendus? An Caesaris decreto Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, quum Creta nihil ad Brutum Caesare vivo pertineret? At huius venditione decreti — ne nihil actum putetis — provinciam Cretam perdidistis. Omnino nemo ullius rei fuit emptor cui defuerit hic venditor. 98. Et de exsulibus legem, quam fixisti, Caesar tulit? Nullius insector calamitatem: tantum queror, primum eorum reditus inquinatos, quorum causam Caesar dissimilem iudicarit: deinde nescio cur non reliquis idem tribuas. Neque enim plus quam tres aut quattuor reliqui sunt. Qui simili in calamitate sunt, cur tua misericordia simili non fruuntur? cur eos habes in loco patrui? de quo ferre, quum de reliquis ferres, noluisti: quem etiam ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem comparasti, quae et risus hominum et querelas moveret. 99. Cur autem ea comitia non habuisti? an quia tribunus plebis sinistrum fulmen nunciabat? Quum tua quid interest, nulla auspicia sunt: quum tuorum, tum fis religiosus. Quid? eumdem in septemviratu nonne destituisti? intervenit enim, cui metuisti, credo, ne salvo capite negare non posses. Omnibus eum contumeliis onerasti, quem patris loco, si ulla in te pietas esset, colere debebas. Filiam eius, sororem tuam, eiecisti, alia condicione quaesita et ante prospecta. Non est satis. — Probri insimulasti pudicissimam feminam. Quid est quod addi possit? contentus eo non fuisti. Frequentissimo senatu Kalendis Ianuariis sedente patruo hanc tibi esse cum Dolabella causam odii dicere ausus es, quod ab eo sorori et uxori tuae stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest, impudentiorne, qui in senatu, an improbior,

qui in Dolabellam, an impurior, qui patre audiente, an crudelior, qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? XXXIX. 100. Sed ad chirographa redeamus. Quae tua fuit cognitio? Acta enim Caesaris pacis causa confirmata sunt a senatu: quae quidem Caesar egisset, non ea, quae egisse Caesarem dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? Si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur veneunt? At sic placuerat ut ex Kalendis Iuniis de Caesaris actis cum consilio cognosceretis. Quod fuit consilium? quem umquam advocasti? quas Kalendas Iunias exspectasti? an eas, ad quas te peragratis veteranorum coloniis stipatum armis rettulisti?

O praeclaram illam percursationem tuam mense Aprili atque Maio, tum, quum etiam Capuam coloniam deducere conatus es! Quem ad modum illinc abieris vel potius paene non abieris scimus. 101. Cui tu urbi minitaris. Utinam conere, ut aliquando illud *paene* tollatur! At quam nobilis est tua illa peregrinatio! Quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? Tua ista detrimenta sunt: illa nostra. Agrum Campanum, qui quum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum rei publicae vulnus putabamus, hunc tu compransoribus tuis et collusoribus dividebas. Mimos dico et mimas, patres conscripti, in agro Campano collocatos. Quid iam querar de agro Leontino? quoniam quidem hae quondam arationes Campana et Leontina in populi Romani patrimonio grandi fenore et fructuosae ferebantur. Medico tria milia iugerum: quid, si te sanasset? rhetori duo, quid, si te disertum facere potuisset? Sed ad iter Italiamque redeamus. XL. 102. Deduxisti coloniam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat. Consuluisti me per litteras de Capua tu quidem, sed idem de Casilino respondissem: possesne, ubi colonia esset, eo coloniam novam iure deducere. Negavi in eam coloniam, quae esset auspicato deducta, dum esset incolumis, coloniam novam iure deduci: colonos novos ascribi posse rescripsi. Tu autem insolentia elatus omni auspiciorum iure turbato Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum tolleres, ut aratrum circumduceres: cuius quidem vomere portam Capuae paene

perstrinxisti, ut florentis coloniae territorium minueretur. **103.** Ab hac religionum perturbatione advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Casinatem. Quo iure? quo ore? Eodem, inquies, quo in heredum L. Rubrii, quo in heredum L. Turselii praedia, quo in reliquas innumerabiles possessiones. Et si ab hasta, valeat hasta, valeant tabulae, modo Caesaris, non tuae, quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem Casinatem fundum quis venisse dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem praeconis audivit? Misisse dicis Alexandream qui emeret a Caesare. Ipsum enim exspectare magnum fuit. **104.** Quis vero audivit umquam — nullius autem salus curae pluribus fuit — de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quid? si etiam scripsit ad te Caesar ut redderes, quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios parumper illos, quos videmus. Iam intelliges aliam causam esse hastae Caesaris, aliam confidentiae et temeritatis tuae. Non enim te dominus modo illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit. XLI. At quam multos dies in ea villa turpissime est perbacchatus! Ab hora tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera, *quam dispari domino!* Quamquam quo modo iste dominus? Sed tamen quam ab dispari tenebantur! Studiorum enim suorum Varro voluit illud, non libidinum deversorium. **105.** Quae in illa villa antea dicebantur! quae cogitabantur! quae litteris mandabantur! Iura populi Romani, monumenta maiorum, omnis sapientiae ratio omnisque doctrinae. At vero te inquilino — non enim domino — personabant omnia vocibus ebriorum: natabant pavimenta vino: madebant parietes: ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matres familias versabantur. Casino salutatum veniebant, Aquino, Interamna. Admissus est nemo. Iure id quidem. In homine enim turpissimo obsolefiebant dignitatis insignia. **106.** Quum inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet, ob viam ei processit, ut est frequens municipium, magna sane multitudo. At iste operta lectica latus per oppidum est, ut mortuus. Stulte Aquinates: sed tamen in via habitabant. Quid Anagnini? Qui, quum essent devii, descenderunt, ut istum,

tamquam si esset consul, salutarent. Incredibile dictu, sed† tum nimis inter omnes constabat neminem esse resalutatum, praesertim quum duos secum Anagninos haberet, Mustelam et Laconem: quorum alter gladiorum est princeps, alter poculorum. 107. Quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos, vexavit Puteolanos, quod C. Cassium et Brutos patronos adoptassent? Magno quidem iudicio, studio, benevolentia, caritate, non ut te, ut Basilum, vi et armis, et alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modo illorum cliens esse. XLII. Interea dum tu abes, qui dies ille collegae tui fuit, quum illud, quod venerari solebas, bustum in foro evertit? Qua re tibi nunciata, ut constabat inter eos, qui una fuerunt, concidisti. Quid evenerit postea nescio. Metum credo valuisse et arma. Collegam quidem de caelo detraxisti effecistique non tu quidem etiam nunc ut similis tui, sed certe ut dissimilis esset sui.

108. Qui vero inde reditus Romam! Quae perturbatio totius urbis! Memineramus Cinnam nimis potentem, Sullam postea dominantem: modo Caesarem regnantem videramus. Erant fortasse gladii, sed absconditi nec ita multi. Ista vero quae et quanta barbaria est! Agmine quadrato cum gladiis sequuntur: scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem iam inveteratis, patres conscripti, consuetudine obduruimus. Kalendis Iuniis quum in senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repente diffugimus. 109. At iste, qui senatu non egeret, neque desideravit quemquam et potius discessu nostro laetatus est statimque illa mirabilia facinora effecit. Qui chirographa Caesaris defendisset lucri sui causa, is leges Caesaris easque praeclaras, ut rem publicam concutere posset, evertit: numerum annorum provinciis prorogavit: idemque, quum actorum Caesaris defensor esse deberet, et in publicis et in privatis rebus acta Caesaris rescindit. In publicis nihil est lege gravius: in privatis firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit, alias ut tolleret promulgavit. Testamentum irritum fecit: quod etiam infimis civibus semper obtentum est. Signa, tabulas, quas populo Caesar una cum hortis

legavit, eas hic partim in hortos Pompeii deportavit, partim in villam Scipionis.

XLIII. 110. Et tu in Caesaris memoria diligens? tu illum amas mortuum? Quem is honorem maiorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? Est ergo flamen, ut Iovi, ut Marti, ut Quirino, sic divo Iulio M. Antonius? Quid igitur cessas? Cur non inaugurare? Sume diem: vide qui te inauguret: collegae sumus: nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quod tyranni sacerdos es sive quod mortui! Quaero deinceps, num hodiernus dies qui sit ignores? Nescis heri quartum in Circo diem ludorum Romanorum fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse ut quintus praeterea dies Caesari tribueretur? Cur non sumus praetextati? Cur honorem Caesaris tua lege datum deseri patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es, pulvinaria noluisti? Aut undique religionem tolle aut usque quaque conserva. 111. Quaeris placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem. Mihi vero nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Caesaris defendis, quid potes dicere cur alia defendas, alia non cures? Nisi forte vis fateri te omnia quaestu tuo, non illius dignitate metiri. Quid ad haec tandem? Exspecto enim eloquentiam tuam. Disertissimum cognovi avum tuum: at te etiam apertiorem in dicendo. Ille numquam nudus est contionatus: tuum hominis simplicis pectus vidimus. Respondebisne ad haec? aut omnino hiscere audebis? Ecquid reperies ex tam longa oratione mea, cui te respondere posse confidas? Sed praeterita omittamus.

XLIV. 112. Hunc unum diem, unum, inquam, hodiernum diem, hoc punctum temporis, quo loquor, defende, si potes. Cur armatorum corona senatus saeptus est? cur me tui satellites cum gladiis audiunt? cur valvae Concordiae non patent? cur homines omnium gentium maxime barbaros, Ituraeos, cum sagittis deducis in forum? Praesidii sui causa se facere dicit. Nonne igitur miliens perire est melius quam in sua civitate sine armatorum praesidio non posse vivere? Sed nullum est istuc, mihi crede, praesidium. Caritate te et benevolentia civium saeptum oportet esse, non armis. 113. Eripiet et extorquebit tibi ista populus Romanus, utinam

salvis nobis! Sed quoquo modo nobiscum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes, mihi crede, esse diuturnus. Etenim ista tua minime avara coniux, quam ego sine contumelia describo, nimium debet diu populo Romano tertiam pensionem. Habet populus Romanus ad quos gubernacula rei publicae deferat: qui ubicumque terrarum sunt, ibi est omne rei publicae praesidium vel potius ipsa res publica, quae se adhuc tantum modo ulta est, nondum recuperavit. Habet quidem certe res publica adolescentes nobilissimos paratos defensores. Quam volent, illi cedant, ocio consulentes: tamen a re publica revocabuntur. Et nomen pacis dulce est et ipsa res salutaris: sed inter pacem et servitutem plurimum interest. Pax est tranquilla libertas, servitus postremum malorum omnium, non modo bello, sed morte etiam repellendum. 114. Quod si se ipsos illi nostri liberatores e conspectu nostro abstulerunt, at exemplum facti reliquerunt. Illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus: qui tum rex fuit, quum esse Romae [regem] licebat. Sp. Cassius, Sp. Maelius, M. Manlius propter suspicionem regni appetendi sunt necati. Hi primi cum gladiis non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt. Quod quum ipsum factum per se praeclarum est atque divinum tum expositum ad imitandum, praesertim quum illi eam gloriam consecuti sint quae vix caelo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror esse contemnendam.

XLV. 115. Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo dictaturam sustulisti. Pone ante oculos laetitiam senatus populique Romani: confer cum hac immani nundinatione tua tuorumque: tum intelliges quantum inter lucrum et laudem intersit. Sed nimirum, ut quidam morbo aliquo et sensus stupore suavitatem cibi non sentiunt, sic libidinosi, avari, facinorosi verae laudis gustatum non habent. Sed si te laus adlicere ad recte faciendum non potest, ne metus quidem a foedissimis factis potest avocare? Iudicia non metuis. Si propter innocentiam, laudo: sin propter vim, non intelligis, qui isto modo iudicia non timeat, ei quid timendum sit?

116. Quod si non metuis viros fortes egregiosque cives, quod a corpore tuo prohibentur armis, tui te, mihi crede, diutius non ferent. Quae est autem vita dies et noctes timere a suis? Nisi vero aut maioribus habes beneficiis obligatos, quam ille quosdam habuit ex iis, a quibus est interfectus, aut tu es ulla re cum eo comparandus. Fuit in illo ingenium, ratio, memoria, litterae, cura, cogitatio, diligentia: res bello gesserat, quamvis rei publicae calamitosas, at tamen magnas: multos annos regnare meditatus, magno labore, magnis periculis quod cogitarat effecerat: muneribus, monumentis, congiariis, epulis multitudinem imperitam delenierat: suos praemiis, adversarios clementiae specie devinxerat. Quid multa? attulerat iam liberae civitati partim metu partim patientia consuetudinem serviendi. XLVI. 117. Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum, caeteris vero rebus nullo modo comparandus es. Sed ex plurimis malis, quae ab illo rei publicae sunt inusta, hoc tamen boni est, quod didicit iam populus Romanus quantum cuique crederet, quibus se committeret, a quibus caveret. Haec non cogitas? nec intelligis satis esse viris fortibus didicisse quam sit re pulcrum, beneficio gratum, fama gloriosum tyrannum occidere? an, quum illum homines non tulerint, te ferent? 118. Certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur neque occasionis tarditas exspectabitur.

Respice, quaeso, aliquando rem publicam, M. Antoni: quibus ortus sis, non quibuscum vivas considera: mecum, ut voles: redi cum re publica in gratiam. Sed de te tu videris: ego de me ipso profitebor. Defendi rem publicam adolescens, non deseram senex: contempsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos. Quin etiam corpus libenter obtulerim, si repraesentari morte mea libertas civitatis potest: 119. ut aliquando dolor populi Romani pariat, quod iam diu parturit! Etenim si abhinc annos prope viginti hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari, quanto verius nunc negabo seni? Mihi vero, patres conscripti, iam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum quasque gessi. Duo modo haec opto, unum, ut moriens

populum Romanum liberum relinquam — hoc mihi maius ab dis immortalibus dari nihil potest — alterum, ut ita cuique eveniat, ut de re publica quisque mereatur.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA QUARTA DECIMA.

ARGUMENTUM.

Quod M. Cicero quum saepe ante tum oratione superiore ipse effici voluerat, ut cum M. Antonio iam armis res transigeretur, nuper erat re vera factum. Sed quum ille A. Hirtium et C. Caesarem adolescentem, a quibus quas illis obtulisset condiciones erant repudiatae, e castris suis elicuisset non satis paratos eosque levi pugna reiecisset, eius amici Romae vulgaverant A. Hirtium et C. Caesarem iusta pugna esse victos, tum M. Ciceronem minis atrocibus persecuti erant. Interea Romam nuncius de proelio ad Mutinam inter M. Antonium et A. Hirtium C. Pansam coss. C. Caesarem pro praetore a. d. XVII. Kal. Maias commisso, in quo M. Antonius erat victus, erat adlatus. M. igitur Cornutus praetor urbanus a. d. X. Kalendas Maias litteras A. Hirtii e C. Pansae castris de proelio facto missas in senatu recitavit et de honoribus ducum et praemiis militum rettulit. Qui M. Antonio favebant bellum finitum esse aiebant et saga deponenda censebant. Quos contra M. Cicero hac, quae infra scripta est, oratione M. Antonium et reliquos, qui cum eo essent, hostes patriae iudicandos contendit et amplissima quaeque in duces et milites, qui rem publicam defendissent, decernit.

I. 1. Si, ut ex litteris, quae recitatae sunt, patres conscripti, sceleratissimorum hostium exercitum caesum fusumque cognovi, sic id, quod et omnes maxime optamus et ex ea victoria, quae parta est, consecutum arbitramur, D. Brutum egressum iam Mutina esse cognossem, propter cuius periculum ad saga issemus, propter eiusdem salutem redeundum ad pristinum vestitum sine ulla dubitatione censerem. Ante vero, quam sit ea res, quam avidissime civitas exspectat, adlata, laetitia frui satis est maximae praeclarissimaeque

pugnae: reditum ad vestitum confectae victoriae reservate. Confectio autem huius belli est D. Bruti salus. 2. Quae autem est ista sententia, ut in hodiernum diem vestitus mutetur, deinde cras sagati prodeamus? Nos vero quum semel ad eum, quem cupimus optamusque, vestitum redierimus, id agamus, ut eum in perpetuum retineamus. Nam hoc quidem quum turpe est tum ne dis quidem immortalibus gratum, ab eorum aris, ad quas togati adierimus, ad saga sumenda discedere. 3. Atque animadverto, patres conscripti, quosdam huic favere sententiae, quorum ea mens idque consilium est, ut quum videant gloriosissimum illum D. Bruto futurum diem, quo die propter eius salutem redierimus ad vestitum, hunc tantum ei fructum eripere cupiant, ne memoriae posteritatique prodatur propter unius civis periculum populum Romanum ad saga isse, propter eiusdem salutem redisse ad togas. Tollite hanc: nullam tam pravae sententiae causam reperietis. Vos vero, patres conscripti, conservate auctoritatem vestram, manete in sententia, tenete vestra memoria, quod saepe ostendistis, huius totius belli in unius viri fortissimi et maximi vita positum esse discrimen. II. 4. Ad D. Brutum liberandum legati missi principes civitatis, qui illi hosti ac parricidae denunciarent, ut a Mutina discederet: eiusdem D. Bruti conservandi gratia consul sortitu ad bellum profectus A. Hirtius, cuius imbecillitatem valetudinis animi virtus et spes victoriae confirmavit: Caesar, quum exercitu per se comparato primis pestibus rem publicam liberasset, ne quid postea sceleris oriretur, profectus est ad eumdem Brutum liberandum vicitque dolorem aliquem domesticum patriae caritate. 5. Quid C. Pansa egit aliud dilectibus habendis, pecunia comparanda, senatus consultis faciendis gravissimis in Antonium, nobis cohortandis, populo Romano ad causam libertatis vocando, nisi ut D. Brutus liberaretur? A quo populus Romanus frequens ita salutem D. Bruti una voce depoposcit, ut eam non solum commodis suis, sed etiam necessitati victus anteferret. Quod sperare nos quidem debemus, patres conscripti, aut inibi esse aut iam esse confectum: sed spei fructum rei convenit et eventui reservari, ne aut deorum immortalium beneficium

festinatione praeripuisse aut vim fortunae stultitia contempsisse videamur.

6. Sed quoniam significatio vestra satis declarat quid hac de re sentiatis, ad litteras veniam, quae sunt a consulibus et a propraetore missae, si pauca ante, quae ad ipsas litteras pertineant, dixero. III. Imbuti gladii, patres conscripti, legionum exercituumque nostrorum vel madefacti potius duobus duorum consulum, tertio Caesaris proelio. Si hostium fuit ille sanguis, summa militum pietas: nefarium scelus, si civium. Quo usque igitur is, qui omnes hostes scelere superavit, nomine hostis carebit? nisi mucrones etiam nostrorum militum tremere vultis dubitantes utrum in cive an in hoste figantur. 7. Supplicationem decernitis: hostem non appellatis. Gratae vero nostrae dis immortalibus gratulationes erunt, gratae victimae, quum interfecta sit civium multitudo! *De improbis*, inquit, *et audacibus*. Nam sic eos appellat clarissimus vir: quae sunt urbanarum maledicta litium, non inustae belli internecini notae. Testamenta, credo, subiiciunt aut eiiciunt vicinos aut adolescentulos circumscribunt: his enim vitiis adfectos et talibus malos et audaces appellare solet consuetudo. 8. Bellum inexpiabile infert quattuor consulibus unus omnium latronum taeterrimus: gerit idem bellum cum senatu populoque Romano: omnibus — quamquam ruit ipse suis cladibus — pestem vastitatem, cruciatum tormenta denunciat: Dolabellae ferum et immane facinus, quod nulla barbaria posset agnoscere, id suo consilio factum esse testatur: quaeque esset facturus in hac urbe, nisi eum hic ipse Iuppiter ab hoc templo atque moenibus reppulisset, declaravit in Parmensium calamitate, quos optimos viros honestissimosque homines, maxime cum auctoritate huius ordinis populique Romani dignitate coniunctos, crudelissimis exemplis interemit propudium illud et portentum, L. Antonius, insigne odium omnium hominum vel, si etiam di oderint quos oportet, deorum. 9. Refugit animus, patres conscripti, eaque dicere reformidat quae L. Antonius in Parmensium liberis et coniugibus effecerit. Quas enim turpitudines Antonii libenter cum dedecore subierunt, easdem per vim laetantur aliis se

intulisse. Sed vis calamitosa est, quam illis intulerunt: libido flagitiosa, qua Antoniorum oblita est vita. Est igitur quisquam, qui hostes appellare non audeat, quorum scelere crudelitatem Karthaginiensium victam esse fateatur? IV. Qua enim in urbe tam immanis Hannibal capta quam in Parma surrepta Antonius? Nisi forte huius coloniae et caeterarum, in quas eodem est animo, non est hostis putandus. 10. Si vero coloniarum et municipiorum sine ulla dubitatione hostis est, quid tandem huius censetis urbis, quam ille ad explendas egestates latrocinii sui concupivit? quam iam peritus metator et callidus decempeda sua Saxa diviserat? Recordamini, per deos immortales! patres conscripti, quid hoc biduo timuerimus a domesticis hostibus rumoribus improbissimis dissipatis. Quis liberos, quis coniugem aspicere poterat sine fletu, quis domum, quis tecta, quis larem familiarem? Aut foedissimam mortem omnes aut miserabilem fugam cogitabant. Haec a quibus timebantur, eos hostes appellare dubitamus? Gravius si quis attulerit nomen, libenter adsentiar: hoc vulgari contentus vix sum, leviore non utar.

11. Itaque quum supplicationes iustissimas ex iis litteris, quae recitatae sunt, decernere debeamus Serviliusque decreverit, augebo omnino numerum dierum, praesertim quum communiter tribus ducibus sint decernendae. Sed hoc primum faciam, ut imperatores appellem eos, quorum virtute, consilio, felicitate maximis periculis servitutis atque interitus liberati sumus. Etenim cui viginti his annis supplicatio decreta est, ut non imperator appellaretur aut minimis rebus gestis aut plerumque nullis? Quam ob rem aut supplicatio ab eo, qui ante dixit, decernenda non fuit aut usitatus honos pervulgatusque tribuendus iis, quibus etiam novi singularesque debentur. V. 12. An si quis Hispanorum aut Gallorum aut Thracum mille aut duo milia occidisset, hac consuetudine, quae increbruit, imperatorem appellaret senatus: tot legionibus caesis, tanta multitudine hostium interfecta — hostium dico? ita, inquam, hostium, quamvis hoc isti hostes domestici nolint, clarissimis ducibus supplicationum honorem tribuemus, imperatorium nomen adimemus?

Quanto enim honore, laetitia, gratulatione in hoc templum ingredi debent illi ipsi huius urbis liberatores, quum hesterno die propter eorum res gestas me ovantem et prope triumphantem populus Romanus in Capitolium domo tulerit, domum inde reduxerit? 13. Is enim demum est mea quidem sententia iustus triumphus ac verus, quum bene de re publica meritis testimonium a consensu civitatis datur. Nam sive in communi gaudio populi Romani uni gratulabantur, magnum iudicium, sive uni gratias agebant, eo maius, sive utrumque, nihil magnificentius excogitari potest.

Tu igitur ipse de te? dixerit quispiam. Equidem invitus, sed iniuriae dolor facit me praeter consuetudinem gloriosum. Nonne satis est ab hominibus virtutis ignaris gratiam bene merentibus non referri? Etiam in eos, qui omnes suas curas in rei publicae salute defigunt, impetus, crimen invidiaque quaeretur? 14. Scitis enim per hos dies creberrimum fuisse sermonem, me pridie Vinalia, qui dies hodie est, cum fascibus descensurum. In aliquem credo hoc gladiatorem aut latronem aut Catilinam esse confictum, non in eum, qui ne quid tale in re publica fieri posset effecerit. An ut ego, qui Catilinam haec molientem sustulerim, everterim, adflixerim, ipse exsisterem repente Catilina? Quibus auspiciis istos fasces augur acciperem? quatenus haberem? cui traderem? Quemquamne fuisse tam sceleratum qui hoc fingeret, tam furiosum qui crederet? Unde igitur ista suspicio vel potius unde iste sermo? VI. 15. Quum, ut scitis, hoc triduo vel quadriduo tristis a Mutina fama manaret, inflati laetitia atque insolentia impii cives unum se in locum, ad illam curiam partibus potius suis quam rei publicae infelicem congregabant. Ibi quum consilium inirent de caede nostra partirenturque inter se qui Capitolium, qui rostra, qui urbis portas occuparent, ad me concursum futurum civitatis putabant. Quod ut cum invidia mea fieret et cum vitae etiam periculo, famam istam fascium dissipaverunt: fasces ipsi ad me delaturi fuerunt. Quod quum esset quasi mea voluntate factum, tum in me impetus conductorum hominum quasi in tyrannum parabatur: ex quo caedes esset omnium vestrum consecuta. Quae res patefecit, patres conscripti, sed suo

tempore totius huius sceleris fons aperietur. **16.** Itaque P. Appuleius, tribunus plebis, meorum omnium consiliorum periculorumque iam inde a consulatu meo testis, conscius, adiutor, dolorem ferre non potuit doloris mei: contionem habuit maximam populo Romano unum atque idem sentiente. In qua contione qnum me pro summa nostra coniunctione et familiaritate liberare suspicione fascium vellet, una voce cuncta contio declaravit nihil esse a me umquam de re publica nisi optime cogitatum. Post hanc habitam contionem duabus tribusve horis optatissimi nuncii et litterae venerunt: ut idem dies non modo me iniquissima invidia liberarit, sed etiam celeberrima populi Romani gratulatione auxerit.

17. Haec interposui, patres conscripti, non tam ut pro me dicerem — male enim mecum ageretur, si parum vobis essem sine defensione purgatus —, quam ut quosdam nimis ieiuno animo et angusto monerem, id quod semper ipse fecissem, uti excellentium civium virtutem imitatione dignam, non invidia putarent. Magnus est in re publica campus, ut sapienter dicere Crassus solebat, multis apertus cursus ad laudem. VII. Utinam quidem illi principes viverent, qui me post meum consulatum, quum iis ipse cederem, principem non inviti videbant! Hoc vero tempore in tanta inopia constantium et fortium consularium quo me dolore adfici creditis, quum alios male sentire, alios nihil omnino curare videam, alios parum constanter in suscepta causa permanere sententiamque suam non semper utilitate rei publicae, sed quum spe tum timore moderari? **18.** Quod si quis de contentione principatus laborat, quae nulla esse debet, stultissime facit, si vitiis cum virtute contendit: ut enim cursu cursus, sic in viris fortibus virtus virtute superatur. Tu, si ego de re publica optime sentiam, ut me vincas, ipse pessime senties? aut, si ad me bonorum concursum fieri videbis, ad te improbos invitabis? Nollem, primum rei publicae causa, deinde etiam dignitatis tuae. Sed si principatus ageretur, quem numquam expetivi, quid tandem mihi esset optatius? Ego enim malis sententiis vinci non possum, bonis forsitan possim et libenter. **19.** Haec populum Romanum

P. Servili, num misit ullas collega litteras de illa calamitosissima pugna Pharsalica? num te de supplicatione voluit referre? Profecto noluit. At misit postea de Alexandrea, de Pharnace. Pharsalicae vero pugnae ne triumphum quidem egit. Eos enim cives pugna illa sustulerat, quibus non modo vivis, sed etiam victoribus incolumis et florens civitas esse posset. 24. Quod idem contigerat superioribus bellis civilibus. Nam mihi consuli supplicatio nullis armis sumptis non ob caedem hostium, sed ob conservationem civium novo et inaudito genĕre decreta est. Quam ob rem aut supplicatio ob rem publicam pulcherrime gestam postulantibus nostris imperatoribus, patres conscripti, publice deneganda est, quod praeter Gabinium contigit nemini, aut supplicatione decernenda hostes eos, de quibus decernitis, iudicetis necesse est. IX. Quod ergo ille re, id ego etiam verbo, quum imperatores eos appello: hoc ipso nomine et eos, qui iam devicti sunt, et eos, qui supersunt, hostes iudico, quum victores appello imperatores. 25. Quo modo enim potius Pansam appellem? etsi habet honoris nomen amplissimi. Quo Hirtium? Est ille quidem consul, sed alterum nomen beneficii est populi Romani, alterum virtutis atque victoriae. Quid? Caesarem, deorum beneficio rei publicae procreatum, dubitemne appellare imperatorem? qui primus Antonii immanem et foedam crudelitatem non solum a iugulis nostris, sed etiam a membris et visceribus avertit. Unius autem diei quot et quantae virtutes, di immortales, fuerunt! 26. Princeps enim omnium Pansa proelii faciendi et cum Antonio confligendi fuit: dignus imperator legione Martia, digna legio imperatore. Cuius si acerrimum impetum cohibere Pansa potuisset, uno proelio confecta res esset. Sed quum libertatis avida legio effrenatius in aciem hostium irrupisset ipseque in primis Pansa pugnaret, duobus periculosis vulneribus acceptis sublatus e proelio rei publicae vitam reservavit. Ego vero hunc non solum imperatorem, sed etiam clarissimum imperatorem iudico, qui quum aut morte aut victoria se satis facturum rei publicae spopondisset, alterum fecit, alterius di immortales omen avertant! X. 27. Quid dicam de Hirtio? qui re audita e castris duas legiones eduxit incredibili studio atque virtute.

quartam illam, quae relicto Antonio se olim cum Martia legione coniunxit, et septimam, quae constituta ex veteranis docuit hoc proelio militibus iis, qui Caesaris beneficia servassent, senatus populique Romani carum nomen esse. His viginti cohortibus, nullo equitatu, Hirtius ipse aquilam quartae legionis quum inferret, qua nullius pulcriorem speciem imperatoris accepimus, cum tribus Antonii legionibus equitatuque conflixit, hostesque nefarios, huic Iovis optimi maximi caeterisque deorum immortalium templis, urbis tectis, libertati populi Romani, nostrae vitae sanguinique imminentes prostravit, fudit, occidit, ut cum admodum paucis, nocte tectus, metu perterritus, princeps latronum duxque fugerit. O solem ipsum beatissimum, qui, ante quam se abderet, stratis cadaveribus parricidarum cum paucis fugientem vidit Antonium! 28. An vero quisquam dubitabit appellare Caesarem imperatorem? Aetas eius certe ab hac sententia neminem deterrebit, quando quidem virtute superavit aetatem. Ac mihi semper eo maiora beneficia C. Caesaris visa sunt, quo minus erant ab aetate illa postulanda: cui quum imperium dabamus, eodem tempore etiam spem eius nominis deferebamus: quod quum est consecutus, auctoritatem nostri decreti rebus gestis suis comprobavit. Hic ergo adolescens maximi animi, ut verissime scribit Hirtius, castra multarum legionum paucis cohortibus tutatus est secundumque proelium fecit. Ita trium imperatorum populi Romani virtute, consilio, felicitate uno die locis pluribus res publica est conservata. XI. 29. Decerno igitur eorum trium nomine quinquaginta dierum supplicationes: causas, ut honorificentissimis verbis consequi potero, complectar ipsa sententia.

Est autem fidei pietatisque nostrae declarare fortissimis militibus quam memores simus quamque grati. Quam ob rem promissa nostra atque ea, quae legionibus bello confecto tributuros nos spopondimus, hodierno senatus consulto renovanda censeo: aequum est enim militum, talium praesertim, honorem coniungi. 30. Atque utinam, patres conscripti, civibus omnibus solvere nobis praemia liceret! quamquam nos ea, quae promisimus, studiose cumulata

ɔddemus. Sed id quidem restat, ut spero, victoribus, uibus senatus fides praestabitur: quam quoniam difficilmo rei publicae tempore secuti sunt, eos numquam oporɔbit consilii sui poenitere. Sed facile est bene agere cum s, a quibus etiam tacentibus flagitari videmur: illud admiıbilius et maius maximeque proprium senatus sapientis est, rata eorum virtutem memoria prosequi, qui pro patria vitam rofuderunt. 31. Quorum de honore utinam mihi plura in ıentem venirent! Duo certe non praeteribo, quae maxime ccurrunt: quorum alterum pertinet ad virorum fortissimoım gloriam sempiternam, alterum ad leniendum maerorem t luctum proximorum.

XII. Placet igitur mihi, patres conscripti, legionis Marae militibus et eis, qui una pugnantes occiderunt, monuıentum fieri quam amplissimum. Magna atque incredibilia unt in rem publicam huius merita legionis. Haec se prima ıtrocinio abrupit Antonii: haec tenuit Albam: haec se ad aesarem contulit: hanc imitata quarta legio parem virtutis loriam consecuta est. Quarta victrix desiderat neminem: x Martia non nulli in ipsa victoria conciderunt. O fortunata ıors, quae naturae debita pro patria est potissimum reddita! 2. Vos vero patriae natos iudico: quorum etiam nomen Marte est, ut idem deus urbem hanc gentibus, vos huic rbi genuisse videatur. In fuga foeda mors est: in victoria loriosa. Etenim Mars ipse ex acie fortissimum quemque ignerari solet. Illi igitur impii, quos cecidistis, etiam ad ıferos poenas parricidii luent: vos vero, qui extremum spiitum in victoria effudistis, piorum estis sedem et locum onsecuti. Brevis a natura nobis vita data est: at memoria ene redditae vitae sempiterna. Quae si non esset longior uam haec vita, quis esset tam amens qui maximis laborius et periculis ad summam laudem gloriamque contenderet? 33. Actum igitur praeclare vobiscum, fortissimi, um vixistis, nunc vero etiam sanctissimi milites, quod estra virtus nec oblivione eorum, qui nunc sunt, nec retientia posterorum insepulta esse poterit, quum vobis imıortale monumentum suis paene manibus senatus populusue Romanus exstruxerit. Multi saepe exercitus Punicis,

Gallicis, Italicis bellis clari et magni fuerunt, nec tamen ulli tale genus honoris tributum est. Atque utinam maiora possemus, quando quidem a vobis maxima accepimus! Vos ab urbe furentem Antonium avertistis: vos redire molientem reppulistis. Erit igitur exstructa moles opere magnifico incisaeque litterae, divinae virtutis testes sempiternae, numquamque de vobis eorum, qui aut videbunt vestrum monumentum aut audient, gratissimus sermo conticescet. Ita pro mortali condicione vitae immortalitatem estis consecuti.

XIII. 34. Sed quoniam, patres conscripti, gloriae munus optimis et fortissimis civibus monumenti honore persolvitur, consolemur eorum proximos, quibus optima est haec quidem consolatio: parentibus, quod tanta rei publicae praesidia genuerunt, liberis, quod habebunt domestica exempla virtutis, coniugibus, quod iis viris carebunt, quos laudare quam lugere praestabit, fratribus, quod in se ut corporum, sic virtutum similitudinem esse confident. Atque utinam his omnibus abstergere fletum sententiis nostris consultisque possemus vel aliqua talis iis adhiberi publice posset oratio, qua deponerent maerorem atque luctum gauderentque potius, quum multa et varia impenderent hominibus genera mortis, id genus, quod esset pulcherrimum, suis obtigisse eosque nec inhumatos esse nec desertos, quod tamen ipsum pro patria non miserandum putatur, nec dispersis bustis humili sepultura crematos, sed contectos publicis operibus atque muneribus eaque exstructione, quae sit ad memoriam aeternitatis ara Virtutis. 35. Quam ob rem maximum quidem solacium erit propinquorum eodem monumento declarari et virtutem suorum et populi Romani pietatem et senatus fidem et crudelissimi memoriam belli: in quo nisi tanta militum virtus exstitisset, parricidio M. Antonii nomen populi Romani occidisset. Atque etiam censeo, patres conscripti, quae praemia militibus promisimus nos re publica recuperata tributuros, ea vivis victoribusque cumulate, quum tempus venerit, persolvenda: qui autem ex iis, quibus illa promissa sunt, pro patria occiderunt, eorum parentibus, liberis, coniugibus, fratribus eadem tribuenda cen-

›o. XIV. 36. Sed ut aliquando sententia complectar, ita ›nseo:

Quum C. Pansa consul, imperator, initium cum hostibus ›nfligendi fecerit, quo proelio legio Martia admirabili incre-.bilique virtute libertatem populi Romani defenderit, quod lem legiones tironum fecerint: ipseque C. Pansa consul, im-›rator, quum inter media hostium tela versaretur, vulnera ›ceperit, quumque A. Hirtius consul, imperator, proelio ›dito, re cognita, fortissimo praestantissimoque animo exer-tum castris eduxerit impetumque in M. Antonium exerci-›mque hostium fecerit eiusque copias occidione occiderit, ›o exercitu ita incolumi, ut ne unum quidem militem desi-›erarit: 37. quumque C. Caesar pro praetore, imperator, ›nsilio diligentiaque sua castra feliciter defenderit copiasque ›ostium, quae ad ea castra accesserant, profligarit, occiderit: ›b eas res senatum existimare et iudicare eorum trium im-›eratorum virtute, imperio, consilio, gravitate, constantia, ›agnitudine animi, felicitate populum Romanum foedissima ›udelissimaque servitute liberatum, quumque rem publicam, ›rbem, templa deorum immortalium, bona fortunasque om-›ium liberosque conservarint dimicatione et periculo vitae ›ae, uti ob eas res bene. fortiter feliciterque gestas C. Pansa . Hirtius consules, imperatores, alter ambove, aut si ab-›unt, M. Cornutus, praetor urbanus, supplicationes per dies ›uinquaginta ad omnia pulvinaria constituat: 38. quumque ›irtus legionum digna clarissimis imperatoribus exstiterit, ›natum, quae sit antea pollicitus legionibus exercitibusque ›ostris, ea summo studio re publica recuperata persoluturum, ›uumque legio Martia princeps cum hostibus conflixerit, ›que ita cum maiore numero hostium contenderit, ut pluri-›os caederent, caperent non nullos, quumque sine ulla re-›actatione pro patria vitam profuderint: quumque simili ›irtute reliquarum legionum milites pro salute et libertate ›opuli Romani mortem oppetiverint, senatui placere ut C. ›ansa A. Hirtius consules, imperatores, alter ambove, si eis ›ideatur, iis, qui sanguinem pro vita, libertate, fortunis po-›uli Romani, pro urbe, templis deorum immortalium profu-›issent, monumentum quam amplissimum locandum faciun-

ıuae t t: quaestores urb. ad eam rem pecuniam dare, ere. solvere iubeant, ut exstet ad memoriam posteri- ernam, ad scelus crudelissimorum hostium mili- inam virtutem, utique, quae praemia senatus mili- ante constituit, ea solvantur eorum, qui hoc bello pro occiderunt, parentibus, liberis, coniugibus, fratribus: ıe tribuantur, quae militibus ipsis tribui oporteret, si illi ssent, qui morte vicerunt.

.c 37.687
Drationes selectae XIX,
Widener Library
004440198
3 2044 085 190 387